

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETIK

LUCZENBACHER JÁNOS és ALMÁSI BALOGH PÁL.

ÚJ FOLYAM. — NEGYEDIK ÉV.

NYOLCZADIK KÖTET.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 4 0.

T U D O M Á N Y T Á R

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

É R T E K E Z É S E K.

SZERKEZTETI

LUCZENBACHER JÁNOS.

NYOLCZADIK KÖTET.

B U D Á N.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 4 0.

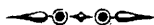

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — NEGYEDIK ÉV.

JULIUS, 1840.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

Papai

A' MAGYAR TUDÓS TARSASAG'

legújabb kiadásai.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: Engel J. és Nagy Ján.: A' magyar nyelv' gyökérszavai. n8r. füzve 1 ft 30 kr ep.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. II-d. kötet: Utazások (I. Magyarországi utak; II. Erdélyi levelek, historiai bevezetés- és toldalékokkal). N12r. füzve, postapap. 2 ft 10 kr, nyomt.pap. 1 ft 40 kr ep.

PHILOSOPHIAI ANTHROPOLOGIA. Irta Köteles Sámuel. N8r. velinen, kemény táblába kötve 1 ft 20 kr ep.

TUDOMÁNYTÁR. Encyclopaediai folyóirat. 1840. Tizenkét ha-vi füzet, számos rezeccel, velinen 5 ft cp.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet. 1834—6. N. 4-ed rétbén, Berzsényi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kömetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosborítéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVEMKÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, n4r. nyolcz könyomattal. Velinen, kemény tábl. kötve 7 ft, vászonban 7 ft 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's füzve postapap. 3. for. 30 kr., írópap. 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. n8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Negyedik kiadás. 10 kr.

ELMÉLKEDÉSEK a' physiologia és psychologia' körében tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre. Irta D. Mocsy Mihály. Velinen 54 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatai. Jutalmazott pályamunka. Irta Wurga János. Magyarorszag' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden népitanítók' 's tanulók' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második kiadás. Írópap. 2 ft., nyomt. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECZKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból Kis János. Két köt.füzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDAVAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek m. t. t. lev. tag által. Moldvaország' abroszával, füzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

C. JULIUS CAESAR' minden munkái. Fordit. Szenczy Imre. Első kötet (a' Romai Classicusok' harmadik kötete). Velín. 2 ft cp.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG' évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros borítéku kemény kötésben 5 ft.

ÉRTEKEZÉSEK' TARTALMA.

	<i>lap.</i>
I. A' történetten aestheticai tekintetben. BRIEDL FIDÉL	7.
II. Föld- és országtani vázlatok Szilágyról. KÖVÁRY LÁSZLÓ	20.
III. Dr. Mager és a' franczia literatura. SZONTAGH GUSZTÁV.	37. 67. 131.
IV. Régi magyar költészet. G. KEMÉNY JÓZSEF . . .	80.
V. A' nap fogatkozások. VALLAS ANTAL.	93. 150. 210.
VI. Közlemények a' hun-scytha betűkkel irott Turócz vrgyei régiségről (I. réznyomattal). JERNEY JÁ- NOS.	109.
VII. II. Lajos király' halála. Egy kortárs' eltérő elő- adása. GÉVAY ANTAL.	167.
VIII. Az iskolai mivélésnek viszonya és hatása a' társal- gási mivélődésre. BRIEDL FIDÉL.	176.
IX. Mélyföld, nem mér föld. PODHRADCZKY JÓZSEF. . .	188.
X. A' természetten' hajdankori története. TARCZY LAJOS	195.
XI. Való-e, hogy az orosz birodalom' alapítói magya- rok voltak? JERNEY JÁNOS.	227. 259.
XII. Demosthenes. KAZINCZY GÁBOR.	271.
XIII. A' természeti tudományok' tanításáról 's a' vegy- tan' állapotjáról Poroszhonban. VAJDA PÉTER. 291. 344.	
XIV. A' váczi püspökség' birtok- jövedelmét mutató XVI. századi magyar oklevelek. JERNEY JÁNOS.	307.
XV. A' vegyrendszerről. IRINYI.	323.

XVI. Montesquieu. SZALAY LÁSZLÓ.	lap.
XVII. Sz. Vilibald' egyháza és Béla kútja. RÓMER FLÓ- RIS.	358. 370.
XVIII. Okleveles toldalék (1. réznyomattal). LUCZENBA- CHER JÁNOS, JÁSZAY PÁL, JERNEY JÁNOS.	59. 130. 192. 246. 320. 373.

É R T E K E Z É S E K.

I.

A' TÖRTÉNETTAN

AESTHETICAI TEKÍNTETBEN.

Az eszmélkedő embernek sajátja, és némileg szüksége is, hogy tekintetét ne csupán a' jelenre vesse, szemlélőve, körében, vagy ettől távolabb eső embertársai mit mivelnek, hanem a' múltra is terjessze ki vizsgálódásait, kérdezve, 's kutatva; a' sebesen repülő, 's változó időnek viharai közt, különféle helyeken, 's földrészekeken ugyanazok mit, és mi módon miveltenek, 's tettenek légyen. A' tudni vágy' e' legnemesebb ösztönét teljesen kielégíti a' történettan, melly egyesek, egész nemzetek, sőt az emberiség' története- 's tüneményeinek egyetemét rajzolja. Hátára a' történettannak majd a' végtelenig terjed, és csak ott akad föl fonala, 's ott vész el a' történeti ismeret; hol az emberiség' nyomai egészen elenyésznek. 'S ha bár az ember tekintetével az egyetemes emberiséget, melly valaha létezék, vagy jelenleg él, átnézheti, 's mintegy átölelheti is; tapasztalatilag mindazáltal amaz embertársain legelteti legörömostebb, 's kíváncsiabban fürkésző szemét, kiktől eredetét vevé; és vizsgálódásait legszívesebben ama' tartományra irányozza, mellyben születék, 's nevelteték, szóval: édes honának történetébe legörömostebb mélyed el.

Nincs tudomány, mellyre olly nagy, 's majd általános volna hajlamunk, mint a' történettan. Már első éveinkben,

midőn leggyengédebb fiúi szeretettel simulunk ápoló szüleinckhez, mint legfőbb jótévőinkhez, 's alig vagyunk képesek még, fejledező érzelmeinket, jelenkező indulatainkat, távol a' szenvedélyektől, mellyeknek ismeretével ártatlan korunkban nem bírnak, akár érthető jegyek, akár tiszta fogalmak, és szavak által nyilvánítani, teljes figyelemmel hallgatjuk az elbeszéléseket, történeteket, sőt izetlen, sokszor babonával, 's előítéletekkel terhelt meséket is; örülnünk, szívből eredett mosolygásra fakadunk, 's gyakran örömteli kérelmekkel ostromoljuk, 's készíttjük az elbeszélőt a' történet' ismétlésére. Ez csálhatatlanul bizonyítja hajlamunkat a' történettanra, és csak a' durvaság' szilajság' helyegét árulná el az, ki illy különösen honát, 's nemzetét érdeklő történetek iránt, hidegséget, és közömbösséget tudna mutatni; a' mire tehát olly nagy, olly általános a' hajlam az emberekben, azt velők megismertetni, 's kedveltetni, kivált a' mindenre hajlékony, és fogékony gyermekkel nem nehéz.

De kérdés, hol ismerkedhetik, 's barátkozhatik' meg legelsőbbben és jobban honának történetével a' kised? Bizonyára nem másutt, mint az iskolában; a' gyermek fejledező tehetségeinek legüdvösebb képzintezetében. Az iskola tehát, tekintve fontosságát a' történettannak, nem mellőzheti ezt, sőt a' többi tanulmányok közé helyezett olly figyelemmel, és buzgósággal kell eléterjesztene, miként méltósága, és magas érdeke kívánja. 'S miután bármelly tudományos tárgy' iskolábani előadásában, főleg a' haszonra kell ügyelni, melly a' nevendékekre belőle hármozhatik, és folyton szem előtt tartva a' hallgatók' lelki, és szellemi tehetségeit, csak e' haszon határozhatja meg legbiztosabban is, valljon az előadás, tágasabb, avagy szűkebb körü legyen-e; könnyen elgondolhatni, hogy hol érettebb az ész, miveltebb az értelem, terjedtebb az ismeret, 's tapasztalati kör, és föltehetni a' 'történettan' további folytatására szolgáló eszközöknek sikeres használhatását, bővebbnek, és hatásteliebbnek kell lennie az előadásnak, mint a' lelki és szellemi tehetségek' fejledező állapotjában,

mellyben az ismeretek, 's tapasztalás hiánya, vagy szükség-sége, sem az egyébként éleszthető hatást elértem-teni, sem a' tárgyat terjedtebben, 's mintegy kimerítőleg előadni nem engedi; különösen, ha azokra vetjük figyel-münket, kik kilépve a' népiskolából, a' hiányzó alkalmak miatt az eszközöket sem használandhatják, mellyek törté-nettani ismeretöket gyarapítanak; 's ez utolsókra nézve csak a' népiskola az egyedüli eszköz, és pont, valamit a' hon' történetéből, nemzetök' jelesebb férfairól, 's általán hős elődeikről hallhatni, és mélyen kebelökbe zárhatni.

Ha mellőzve a' szerencsésebb helyzetűeket, kik ma-gokat későbbben a' történettanban, sokoldalú eszközök, 's alkalmak által tökélesíthetjük; minden kimívelődéseket egyedül csak a' népiskolában nyert egyedekre, fordítjuk figyel-münket, bizonyára úgy leendő szükséges a' hontör-ténet' tanának előadását módosítani, 's oda irányozni, hogy egyszerű, könnyű móddal, 's még is biztosan lehessen cél-t érni. A' történet, különösen, 's jelesen a' honi történet-tan' előadásának célja pedig kettős lehet: t. i. vagy tu-dása általán a' történetnek, vagy annak alkalmazása az életre. Amaz csupán ismerete a' történetnek, mintegy e-gésznek, korszerénti rendben, 's vagy általában minden történetet magában foglal, vagy korszakok szerint halad-va, a' legfontosabbakra szorítkozik. E' cél-t idomának, vagy szemléletinek is mondhatnók. Emez, a' történettan' életre alkalmazása abban áll, hogy a' történet az ember-re, tekintve érzelmeit, 's műveleteit jótékonyan, 's ne-mesítőleg hasson, számtalan példákat nyújtva, mind a' jóra, mellyek ösztönül, 's követésül szolgáljanak, mind a' rosszra, mellyek óvakodásra, és szorgos vigyázatra intse-nek; és hogy az isteni gondviselés iránt, melly a' törté-net' legszövevényesebb körülményei, 's tüneményei között is, mintegy szelíd, eszközei által mindenütt csak jót és üdvöset mívelő, 's a' legveszélyesebb eseteket is üdv-teli eredményekkel befejező nem-tő nyilatkozik, egy határtalan bizalom, és tisztelet élesztessék, alapítassék, és szilárdí-tassék az emberben. E' cél-t *valódi- vagy gyakorlatinak*

is nevezhetnök. És valamint a' szemléleti czél az értelem, 's ismeretek' körét tágitja, úgy nemesíti a' szívet, 's akaratot a' gyakorlati; 's így könnyen átláthatjuk, hogy, bár e' két czélt egymástól elválasztani nem szabad, 's nem is kell, a' szemléleti van a' gyakorlatinak alárendelve, 's ez alárendeltség különösen ott áll kitünőleg, hol a' történettan' hasznáról a' népre, 's annak előadásáról a' népiskolában vagy on szó.

Jelen értekezésemben megakarom röviden kísérteni az utat, melly az említett kettős czélt elérhetővé, 's a' történettan' előadásából eredett hasznokat remélhetőkké tegye, távol a' szándéktól, minthá nézeteimet csálhatatlanul, és állításaimat kétségtelenül másokra kötném.

Meghatározva a' honi történettan' szemléleti, 's gyakorlati hasznát, 's föltéve, hogy a' kettős czélt veszélyes következmények nélkül egymástól elválasztani nem tanácsos; különös előadási módot kíván mind e' mellett, a' szemléleti, és gyakorlati czél.

'S először, mi a' szemléleti czélt illeti, miként főlebb mondók, ez a' történetnek, mintegy összhangzó egésznek ismeretében áll korszerinti rendben, 's átalán vagy minden történetre kiterjed, vagy választást téve, 's korszakok szerint haladva, csak a' fontosabb, 's jelesebb eseteket, tüneményeket rajzolja. A' népiskolára nézve elég, ha a' fontosabb 's jelesebb történetek szemeltetnek ki, mellyeket a' gyermek értelmének sajátjaivá tegyen; mi megtörténik, ha az emlékezet a' hallottak' föntartására az értelemmel egyesül, 's ez egyesülés legbiztosabban úgy eszköztetik, ha a' történet' fontosabb eseményei a' szükségesebb évszámokkal együtt rövid, de értelmes mondatokba füzetnek, 's könyv nélkül a' gyermek által betanultatnak; mert csak illy móddal nyomódnak azok mélyen az emlékezetbe; továbbá, hogy az egyes mondatok egy összhangzó egészszé alakuljanak, bizonyos vezérfonál szerint, a' külön szakaszokat leendő szükséges világosan, és kellemesen előadni. Sokan nyilatkoztak ugyan újabb időkben a' történettan' könyv nélküli betanulása ellen, de mel-

tán kérdezhetjük, nem jogtalanul-e? Mert habár a' történetnek, úgy a' mint van szóról szóra való betanulása valószínűs balgatagság; mindazáltal a' jelesebb férfiak' neveit, tünemények' évszámát, sőt magokat a' nevezetesebb eseményeket az említett mód szerint fölfogni, 's emlékezetben megtartani igen szükséges, ha a' történettannak valódi ismeretnek, 's nem csupa szövevényes, és homályos sejtésnek kell lennie.

Hivatkozva a' köz tapasztalásra kérdezzük csak meg a' mult, 's jelenkor' legjelesebb, és miveltebb férfait, miként, melly uton, 's módon szerzék terjedelmes ismereteiket, mint gyarapíták tudományos körüket? 's bizonyára azt találандjuk, hogy ők már fiatal korukban megtevék tág ismereteiknek alapját, a' szorgalmas könyvnélküli tanulás, 's emlékezetben tartás által, úgy mindazonált, hogy az értelem egyesülne az emlékezettel mindenkor, 's ezen egyesület tevé tulajdonlag a' fiatal korukban szerzett ismereteiket jeles sajátosságokká az ősz öregségig.

Az újabb neveléstan is már több régiebb, de tapasztalatilag jónak bizonyított tanításmódot kárhoztatott, a' nélkül azonban, hogy helyébe jobbat, czélszerűebbet tudott volna ajánlani; 's kik például szerfölött magasztalják, dicserik, 's ajánlják az úgy nevezett *kifejlesztőmodot* — *Entwickelungsmethode* — nem tudják, vagy tudni legalább nem akarják, hogy tapasztalatszerű ismeretek előleg — *cognitiones empiricae a priori* — emberbe nem öntethetnek, 's azért, honnan valamit kivonni, 's mintegy kicsalni akarunk, szükséges, hogy oda előbb valamit be is vittünk legyen. 'S mennyire áll, vagy állhat a' kifejlesztőmod az elbeszélő, 's előadó móddal rokonságban, mint hiszik némelyek, azt legjobban tudhatnák a' népiskolai tanítók, de kik egyszersmind azt is fogják tudhatni, a' történetnek illy tanításmódja mennyire hiányos, és ha ők teszem a' folyton ismétlés miatt hetenként alig végezhetnek el egy-egy szakaszt, 's tán ennek is töredékeit adják inkább, mint lényeges foglalatát, bizonyos jele, hogy az előadó módnak szűkebb körre kell szorítkoznia. Nem akarjuk

az elbeszélést végkép kárhoztatni, 's elmellőztetni a' történettanból, mely ha annak helyén, és czélszerű módjával történik, hasznos, még a' kisdedekre nézve is, de szükséges, hogy idomilag legalább bélyegét viselje a' valódi elbeszélésnek, azaz: egy bizonyos személyre, vagy személyítendő dologra — mintegy középpont körül — legyen irányozva, melyből minden származzék, 's induljon ki, 's viszont ahhoz vissza is vonuljon; egyszersmind egy összhangzó egészlet kell képeznie. 'S e' fő személylyel, vagy személyítendő dologgal, mely az egészen át uralkodik, kell legszorosabb kapcsolatban lennie a' czélszerű előadásnak is; de miután illy móddal nem birhat elegendő egyszerűséggel a' történet, az előforduló változékonyság miatt, 's így némileg annak szemléleti ismerete is nehezítetik; sokkal tanácsosabb volna, kivált népiskoláinkban az elbeszélést fölvaltani a' történet' olvasásával, bizonyos, tulajdonlag csak a' népiskola számára készült munkácska szerint; de e' munkának igen terjedelmesnek lennie nem szabad, mert ismét meg nem felelne a' czélnek: inkább röviden, 's még is mindeneket a' lehető teljességgel, tiszta, és értelmes nyelven terjesszen elé, mellőzve a' sok, 's haszontalan évszámokat, és olly mellékes körülményeket, vagy eseményeket, melyek a' történet' lényegéhez kevesbé tartoznak. 'S hogy az illy móddal eszközendő történettani fölolvásásnak annál bizonyosabbak legyenek eredményei, igen ohajtható volna, bár minden iskolai gyermek birna illy könyvvel, hogy az olvasó tanítót, szemmel tartva az előtte kitért könyvet, követhetné, mert a' tanító, vagy néhány jobb, és szorgalmasabb nevelendék' egyedüli olvasása, nem pótolhatja ki teljesen a' kisdednek szükséges iskolai könyv' hiányát. Hogy e' kétő közül sem egyik, sem másik eddig még nem létesült, úgy hiszem, elég megemlítenem, miután könnyen megszámálhatjuk honunkban a' népiskolákat is, melyekben a' történettan tanítatik, nem mondom tökéletesen, hanem csak fölülegesen is; és habár mind a' történettan olvasása a' népiskolában, mind egy czélszerű, 's csupán az

alnép gyermekeinek számára készítendő munkának kidolgozása, igen könnyen volna is sikeríthető, még is, ki jelen állapotját ismeri, és számtalan hiányait aliskoláinknak, őszintén még fogja vallani, hogy a' fűntebbi javallatok maiglan csak jámbor ohajtások, és tán még sokáig is azok maradandnak. Legnagyobb hibánk az, hogy szeretünk lelkesülni, és hevílni akármelly dolog vagy tárgy' első indítványára, szeretünk ígérni is, midőn a' jóról, a' nép' boldogításáról pendülnek meg a' hangok, és javallatok, de tetleg, és teljesítőleg hanyagok vagyunk, pedig a' puszta akarat, hol erő nem hiányzik — nálunk ugy. hiszem ez nem hiányzik — teljesítés, 's tett nélkül csak holt tetem, mely hasznót, 's üdvelti eredményeket nem szülhet!

A' történettan' gyakorlati, vagy is valódi célja, miként mondók, abban áll, hogy az embert érzelmeire, 's műveletei-re nézve nemesítse. Érzelmeinknek kutforrása a' szív, kedély, mely az öntudatunkra jutott tárgyak, 's dolgok' minemisége 's viszonyához képest vagy kedvezőleg, vagy kedvetlenül nyilatkozik. A' kedvtelésnek a' szépség, a' kedvetlenségnek a' szépség hiánya fő oka. Az embert a' kegyes alkotó eredetileg a' szép érzetével is fölékesíté, melyet természeti, és erkölcsire lehet osztani. A' természeti szépség az idomnak az anyaggali szabad összhangzatában áll, a' mennyire általa természeti érzetünk a' szép iránt kielégítetik. Az erkölcsi szépség pedig az ember érzelmeinek a' műveletekkel szabad összhangzatában alapszik, a' mennyire általa erkölcsi szépérzetünk kielégítetik; olly cselekvények, 's műveletek tehát ezek, melyeket a' szeretet, és lelkesülés ébreszt, és táplál. 'S miután az illy erkölcsileg szép műveleteknek eredményeit vizsgálja, fontolgatja, 's fölfogja értelmünk, ugy tekinthetjük a' cselekvő egyedet, mint eszközét az isteni gondviselésnek, 's az általa bennünk élesztett kedvtelés a' bonyolodott esemény, és szövvényes körülmények' váratlan kimenetele következtében, bámulásig magasul, 's keblünkben a' mindeneket örökön igazgató gondviselés iránt a' legalázatosabb hittel párosult határtalan bizalom éled föl, és szilárdul; 's

e' kedvtelésnek, e' hit, 's bizalomnak fő gyümölcse, 's eredménye, egy, önmagunkat érdeklő irány, 's oly szakadatlan törekedés, hogy napról napra tökélesüljünk, és egész életünk az erkölcsi szépség' képévé váljék.

A' jelenleg élő, és cselekvő embert közönségesen egyes tettei szerint, és jobbadán szem előtt tartva a' viszonyokat, melyekben velünk áll, szoktuk megítélni, 's ez csak értelmi tekintet, és nézet; de a' történet az embert teljesen állítja elénkbe, és mi őt az emberiség' eszméje szerint, melyet mélyen vésve kebelünkben viselünk, ítéljük meg, vizsgálódva, 's kémlelődvé; valljon ez eszmének megfelel-e, vagy nem 's ez a' szabad aesthetikai tekintet és nézet. 'S ezen aesthetikai tekintet föleg a' történettán nyújtja, hol minden hasonlós 's részrehajló ítéletnek el kell némulnia. Ez okért a' történettánban főleg az aesthetikai tekintetre, 's nézetre kell ügyelni, ezt kitünővé tenni, különben soha semmi characterről illő ítéletet nem hozandhatunk. A' történet nem nyújt mindenkor önálló, 's teljes egyediségökben tündöklő charactereket, sokat csak sejdítet velünk, vagy úgy állítja azokat elénkbe, miként az egésznek biztosabb kimeneteléhez tartoznak, vagy miként csupán vak eszközökül szolgálnak valamelly nagy tett, 's esemény' létesítésére. Azonban oly characterek, melyek csak eszközök gyanánt tűnnek föl, 's bizonyos egyedek' jelesebb műveleteit segítik elő, csekély hatással bírnak, 's figyelmünket kevesbé vonják magokra, mert szemeink elől sebesen lebegnek el a' nélkül, hogy tartós benyomást szereznének. Ellenben az oly ember, ki teljes önállósága- és szabadságában lép föl, mint cselekvő, hathatósan gerjeszti részvétünket, 's az illy characterek legalkalmasabbak tulajdonlag az aesthetikai tekintetre, és megérdemlik, hogy e' célra teljes terjedelmökben tüntessenek ki.

'S most már kérdés támad, melly úton, 's módon történhetik ez leghibiztosabban? Két út nyílik, mellyen czélt érni lehet, t. i. az elbeszélés, és az olvasás. De mellyik hasznosabb, és czélszerűebb e' kettő közül? Az elbeszé-

Ijes, ha a' fölvelt, 's eléadandó tárgy aránylagos méltóságával eszközöltetik, tagadhatlanul nagy hasznokat szül, mert a' legmélyebb, 's alig kioltható benyomásokat szerzi, és táplálja. Az elbeszélő, ha teljesen meg tud felelni hivatásának, mintegy szellemileg tűnik föl, 's hallgatóit varázs erővel ragadja maga után azon fenséges kör felé; mellyben ő lebeg; de minthogy az elbeszélésnek szerföltött nagy, és nehéz is föladata, nem mindenki képes annak megfelelni, mert e' föladat' valóításához a' legszebb természeti tehetségeken kívül, sokoldalu miveltség, 's folyton gyakorlat is kívántatik. Lehetne ugyan az eléadandó tárgyat valamelly jó, minta gyanánt szolgáló munka szerint könyvnélkül is betanulni, de ez által kevéssé segítették elő az eszközlendő hatás, mert a' mit először még be kell tanulni, abból jobbadán kitűnik az idegen; 's alig lehet észrevehetőbb ellenkezetet képzelni, mint a' különféle, a' változékonyság miatt eltarkult részeket erőszakosan egyszerűíteni akarni; és ha ki az illy ellenkezetet mellőzni akarja, szükséges, hogy a' festendő characterrel némileg rokonságban álljon, de a' characterek rokonításának valóítása ismét gyakorlatot, és sokoldalu miveltséget teszen föl, mellyet hasztalan keresünk egy főnebbi tanítóban, 's mint kívánhatnók ezt jogosan a' néptanítótól? Az elbeszélés tehát ezek szerint kevesbé alkalmas eszköz az aesthetikai tekintet' létesítésére a' történettanban, kivéven az egy esetet, ha az elbeszélő a' sokoldalu miveltséget sajátjává tette volna, e' mellett szüntelen gyakorlat által annyi ügyességet szerez, hogy hivatásának teljesen megfelelhessen.

A' második tán biztosabban célhoz vezető út 's mód az olvasás, melly látszólag az elbeszéléshez hasonlít, ha az elérterjesztendő tárgy bizonyos, 's mintegy minta gyanánt szolgáló munka szerint tanultatik meg könyvnélkül, és szintén fölteszi azon tulajdont, hogy az olvasó magát képes legyen az elbeszélő' helyzetébe áttenni, de miután az olvasónak hallgatói nem annyira ő reá, mint az olvasandó tárgy' lényegére ügyelnek, oda irányozva

törekedésüket, hogy a' foglalatot híven fölfoghassák, az okért egy közepszerű olvasó nagyobb hatást ébreszthet, mint egy hasonfoku elbeszélő; továbbá nem nyugtalanítja az olvasót soha azon gondolat is, hogy fonalát veszti, vagy vesztheti, mert csak a' tiszta hang, a' kellemes, és értelmes kimondásra kell főleg ügyelnie. 'S ha gyakran a' más által történt olvasásnak legszebb hatásai vannak, mennyire fognak gyarapodhatni e' szép eredmények, ha magunk olvasunk, különösen föltevéen azt, hogy az eléterjesztendő tárgy, tünemény, vagy eset az olvasó' körén, és műveltségén túl nem vág, 's azt a' dologgal összhangzó nyelvbeli előadás által személyíteni iparkodik. Igaz ugyan, hogy az aesthetikai előadás, az anyag' erkölcsi szépségét, nem teszi erkölcsileg szebbé, de tárgylagos tekintetben magasulhat 's emelkedhetik az, ha aesthetikai lepelbe burkoltatik; ez aesthetikai burkolat a' nyelv, melyet úgy szükség alkalmazni, és módosítani, hogy általa az egész, mint tárgya az erkölcsi szépnek, becséből ne veszítsen, hanem inkább nyerjen; tehát az egyszerűség, vagyis az idomnak az anyaggali szabad összhangzata, érzékesítse az egyed érzelmeinek a' műveletékkeli szabad összhangzatát; mert az érzékesített szépség által emelkedik az ember a' szellemi széphez. A' történettanban tehát az erkölcsileg szép' anyagának, tekintve a' nyelvbeli előadást, művészeti termény gyanánt kell föltűnnie, hogy azon eredményeket, és hatásokat szülje, melyeket az aesthetikai tekintetből jogosan remélhetünk, 's várhatunk.

És ha most észrevételeinket a' honi történettanra irányozzuk, úgy hiszem, senki kétségbe hozni nem fogja, hogy honunk' története számtalan anyagait foglalja magában az erkölcsi szépnek, melyeket belőle csupán ki szemelniünk, és aesthetikai idomban öntenünk kellene. Bir ugyan literaturánk több műterményekkel, különösen színművekkel, melyeknek anyaga a' történettanból van merítve; de kérdés, vajjon e' művek, ha szigorubb bírálat alá vétetnének a' jelen célra alkalmazhatók volnának-e? En azt tartom, igen kevés; 's ennek oka nem annyira az,

mínt ha történetünk anyagokat nem foglalna, 's nyújtana bárkinek is kidolgozásra, mint inkább, hogy pusztá szóban helyhezve hazafiságunkat, és nemzeti characterünket, örökön az idegennel bibelődünk, azt utánozzuk követjük és szeretjük 's jobbadán olly tárgyakban, dolgokban, melyek követésre alig méltók, elhanyagolva sokszor, mi jólétünket elémozdítaná, és hidegen fontolgatva azt, mi legelkesebb pártolást, szilárd akarattal párosult tettet érdemelve. Nincs alapos okunk bármely részről is becsmérlnünk honunkat, melyet a' kegyes ég, mind természeti, mind történeti, gazdasági, 's akarmi más tekintetben olly jelesen, és gazdagon ékesíté föl, hogy más országokkal párhuzamban állhat; csak hazafiságunk, nemzetiségünk nem látszik azon ponton állni, mellyen állnia kellene; szóval igen is hazafiak, de tettel kevesbé vagyunk azok, 's tán nem volna igaztalan állítás, ha ki azt mondaná, hogy pogány elődeink sokkal hőbb, 's lelkesebb hazafiak voltak, mint mi keresztény utódjaik. Hazafiságunk jobban szemléleti, mint gyakorlati, és azért haladunk olly lassan, holott ha kevesbé emlitenők pusztá szóval hazafiságunkat, 's inkább tettekkel, emlékeinket örökítő cselekvényekkel mutatnók meg azt, számtalanokat boldogítva, és sokaknak jólétüket, műveltségüket, 's fölvilágultságokat eszközölve, magunk is boldogabbak lennénk, részesülve a' legtisztább szellemi éledeletekből. 'S hol lehetne a' hazafiságot biztosabban föléleszteni, táplálni, és erősíteni a' kisded kebelében, ha nem a' történeten által aesthetikai tekintetből, melly a' legszebb példányokat nyújtja a' követésre? De míg tetteleg hazafiakká nem válunk, addig a' hon' eszméje is csak idegen maradand előttünk!

Eltérek e' komor, komoly, de igazságot lehelő gondolatoktól, melyekre akaratlanul tévesztett tollam, 's inkább a' honi történeten ama' szellemi hősei, 's egyedeire irányzom figyelmemet, kik méltók, hogy, mint példányai az erkölcsi szépnak a' történet' terjedelmes tárából kiszemeltessenek, 's aesthetikai lepelbe burkolva, kellemes nyelvbéli előadás által szellemítessenek, 's örökítessenek.

Illy gyűjteményét az erkölcsi szép példányainak ohajtánám én mindenki' kezében, ki magát hazafinak vallja, 's honunkhoz tartozik, sőt ilyennek kellene olvasókönyvül szolgálnia még a' nép iskolában is; 's ennek lehetőségét, úgy hiszem senki tagadni nem fogja akar történetünk gazdaságára, akar történetíróink' számára fordítsa szemeit. 'S ez olvasókönyv más hasznos ismeretekkel czélszerűleg egyesítve a' népre nézve is sokkal becsesebb, 's hasznosabb volna a' mostaninál, mert abban nem csupán mindennapi, hanem a' közönségesen tuleső, valódi, kizárólag honunkat illető tárgyak foglaltatnának, 's a' nyelvnek is benne, nem a' közönségesnek, a' mindennapiasnak, hanem az ezen túl haladónak, a' tárgyakhoz még is aránylagosnak, 's mellette tisztább és csinosabb szólásmódokkal teljesnek kellene lennie, így tisztulna, nemesülne, 's tágnal a' nép' nyelve is; mert hiszen a' nyelv legbiztosabb eszköze az általános művelésnek 's nemesedésnek, valamint legjelesebb próbaköve a' szellemnek, 's tolmácsa a' léleknek.

Ne tegye nekem itt senki azon ellenvetést, mintha az alnép, 's maga a' népiskola is soha a' tisztább, műveltebb, és szebb nyelvre nem képes emelkedhetni; így egyenesen megtagadnók a' néptől, 's népiskolától az erőt és tehetséget magamagát művelhetnie, nemesíthetnie, és tökélesíthetnie; 's lehetne-e ennél igaztalanabb 's embertelenebb állítás? nem volna-e így a' népiskola a' semminél kevesebb? valóban lealacsonyítanók embertársainkat a' barmokig; mert megtagadva tőlök a' magok művelődhetési, 's nemesíthetési erőt, megtagadnók egyszersmind tőlök azon lelki szellemi, 's erkölcsi tehetségeket, mellyekkel a' kegyes természet őket épen azon arányban ékesíté föl, mint minket, 's azok csak egy ügyes kézre, egy szorgalmas ápolóra, 's fejlesztőre várnak, hogy csiráikból kivonva, bimbókat hajtsanak, és gyümölcsöt hozzanak.

A' nép' nyelvét tisztítani, művelni, nemesíteni, 's tágitani egyik fő czélja volna a' népiskolának, 's minden tudományos tárgynak az eszközlendő ismeret mellett e'

czélra is kellene irányoznia; de e' tárgyak közt alig lehet czélszerűbb, 's alkalmasabb a' nép' nyelvének nemesítésére, és tágitására a' történettannál, kivált ha annak előterjesztésében főleg az aesthetikai tekintet tartatik szem előtt, mint főlebb említők. Így elkészítenők lassúdan, 's fokanként azokra nézve is, kik minden műveltségöket csupán a' népiskolának köszönik, az utat azon éldeletre, melyet honunk jelesebb íróinak kötött, 's kötetlen remek műterményeik az olvasónak nyújtanak, egyszersmind a' sziv nem egyedül érzéki, hanem nemesebb, szellemi t. i. és erkölcsi élvezetekre tétetnék fogékonnyá; 's e' szerint milly szépen haladna lelki, és szellemi művelődése, 's nemesedése népünknek? kiki könnyen elgondolhatja, de kiváltképen az, ki alkalommal birva e' jeles remekműveket olvashatni a' szellemi művelődés, 's erkölcsi gyarapodás mellett a' legtisztább gyönyöröket éldeli. Ha vagynak a' németeknek illynemű, különösen a' népiskolára alkalmazott gyűjteményeik a' történettanból, millyen *Heinel*, és *Zermanné*, mért nem lehetne nekünk is, kik olly gazdagok vagyunk a' történetre nézve? Szolgáljanak azok ösztönül, és buzdítsanak követésre, mert a' jóban, és hasznosban a' követés soha sem válik szégyenünkre; és míg nem birandunk illy gyűjteménnyel aesthetikai tekintetben, hasztalan várjuk a' történettanból eredett hasznokat, 's ha a' történettan az egyedüli ismeret végett foglal helyet a' tanítás' tárgyai közt, soha azon üdvös eredményeket nem meritendhetjük, mellyek olly sokszor, de sikeretlenül lebegnek el észképünk előtt. Tennünk, cselekednünk, 's nem pusztán szólanunk kell!!!

BRIEDL FIDÉL.

II.

FÖLD- ÉS ORSZÁGTANI VÁZLATOK SZILÁGYRÓL.

Szilágy' jelen képe azon érdekesebbek közül, melyért a' historia is emelhet ecsetet. Szilágy mint az önérzetében ártatlan elítelt, nem tudja a' jövő bizonytalanság' rémképeihez simuljon-e vagy az imádott élet' reményét ölelje; mint a' vesztében feltalált gyermek, mint a' Jó'sika' Aminhája, nem tudja a' testvér' tárt karjaiba rohanjon-e, vagy a' valódinak hitt rokonház sarja maradjon? A' szilágyi nép Magyarország' emberibb karai között kiüdülendő annyi fáradságai után; a' földes urak, kiváltkép a' birtokos köz nemesség tönkre jutva látja egy nemzedék' terveit, némellyik családja' boldog jövődjét, 's felsohajtozva számíttatja sok száz jobbágyos földes ur, mit teendhet majd huszonöt vagy harminczra leolvadt munkatévő embereivel.

Nem akarom e' belküzdalem' szivreható arczvonalmait kitenni; tájképet akarok, mellynek messzebb tájait, 's borultabb részleteit mindenki képző ereje szerint panoramaként elevenítendi meg.

Határai. Szilágy, Erdély és Magyarország között fekszik, fellelegkoszorus hegyektől környözött. Erdélytől: keleten Kövár' vidéke, delen Doboka és Kolosvármegye; Magyarországtól: nyugaton Bihar, éjszakon Szathmármegye választja el. Keleten határvonal a' *Szamos*, delen a' *Meszes*, nyugaton a' *Réz*; éjszakon a' *Bük* de nem olly emelkedetten mint a' két első lánczolat, ez majd lapálylyá simul 's mintegy kaput tár Magyarországnak.

Fekvése és földje. Fekszik a' hosszaság' $40^{\circ} 41'$, szélesség $47^{\circ} 30'$ alatt.

Valamint fekvése, úgy földje is átmenet Erdély' agyaghalmairól, Magyarország' homok lapályaira. 'S bátran állíthatni, hogy a' Meszes' saslakta ormaitól a' gólya fészkes Ér' rónájáig egy látható harántékos vonal képződik. 'S millyen arányban törpül a' magasság, szintén olyanban apad az agyagosság; míg végre Tasnádnál a' rokonhaza' síkságával egygyé simul; földje is, ha nem egészen homok, legalább homok szint és alakot játszik. Termékenysége közepszerű, de a' szorgos művelőt gazdagon képes jutalmazni. Művelése Erdély felől merőben erdélyi szellemű, úgyszólván, néhol hat ökörrrel is daczolnak agyaghantjai; a' határszél felé talán a' tövis boronának is engedne. Minden hegyessége mellett is vannak gyönyörű *rónái*, főleg a' vizek' termékeny térein, mellyek közül az úgy nevezett *Érmelleke* Tasnádtól kezdve, igen kedves látmányt, még magosabb gyönyörkoszorút nyújt a' lapályt nem ismerő erdélyi útnézőnek. *Hegyei* sokkal méltóságosabbak; a' nevezett határhegyeken kívül, kiemelendő középből a' *Mogura*, Somlyó felett; számlálhatlan ékes redőzetein mivel szőlő sorok folynak össze; magasló ormain díszes házak fehérlenek, mi várszerű alakot önt el a' kies magasságon.

Vizei. Szilágynak folyóiban az a' szerencsétlensége, mi Erdélynek: kebléből buzognak fel, 's mintán használatókká nőnének, elhagyják a' szülőföldet, kifolynak. Illyenek itt: Beretyó és Kraszna.

Beretyó, Perjénél ered a' Rézből, rövid futása után, kifoly, a' Bisztrával egyesül, 's a' Tiszát neveli.

Kraszna, Bogdándházánál a' Meszesből, Királydarócznál Magyarországra foly, 's Szatmármegyében az ecsedi lápot képezi.

A' két folyónak csak nem egy a' természete. Szárazságban szinte kiapadnak, főleg a' Kraszna; ha pedig esőzik, annyira megáradnak, hogy partjaik' téreit egészen elöntik. A' két túlság miatt örlésre is alig használhatók, 's gyakorta a' partiak is szárazmalomra szorulnak. Hallal és rákkal bővelkednek.

Kisebb rokonok, a' *Szilágyvíze* és *Zilahputaka*, első a' Szamosba, utósó a' Krasznába szakad. Mindkettőnek medre szabályozott, talán mert kisebbek; 's megtárgult medrök igen számos apró áradásokat fog fel, ez által sok kártól menti meg szomszédait. Hal és rák ezekben is elég.

Befordúl Szilágy' parányi részébe, inkább csak határvonalul a' *Szamos* is, itt már méltóságosan zúgva, mint-ha a' partjain kitört nagy eseményeket regélné, miután annyi csatátér, annyiszor feldúlt városok, annyi elhanyagott várromok alatt hömpölyge, Gardánfalvánál kifoly 's a' Tiszával egyesül. Halban, nem csak saját termékeivel dicsekszik, de igen sok Tiszából felkóborlott tokot, harcsát és kecseget is mutathat.

Fördő vízei is vannak, de méltánylat nélkül. A' milyen pazar kezekkel látszott szórni a' természet ez ajándékot, épen olyan barbár a' nép, máshol megbecsülhetetlen vizeken tapod mint az oktalan, a' feltaláltakat nem becsüli, a' birtokosság pedig mit sem gondol vele. Mint földöt csupán a' *Zoványit* említhetni, mert körüle legalább látszanak a' múltnak némi nyomai, Zoványtól félórányira esik, kopár oldalon. Az egésznek földő alakot két kút ad, honnan csatornákon a' vizet melegítő üsthöz vezetik. A' körüle sorvadozó épületek vendégeiket messziről intik, inkább az ég' kúpja alatt bátorságosítani eltöket; különben nincs hova hajtsa fejét a' tisztasághoz szokott ember. Fördőszoba van három, butora: tisztátalan kádok és betegágyak; itt laknak és földőnek a' földő vendégek, egy váltó forint fizetésért huszonnégy óráig. Vendégei számának legfőlebb huszonöt lehet, de képzelhetni mi ranguk lehetnek, hol a' szállás' kényelmetlenségével, az élelem' gondja is gyöttri, pedig néha érdemesebb vendége is van, mint sok birtokosa, kiket sem vendéglő, sem czélszerűbb épületek' állítására, sem az őt illető részről lemondásra, nem tudnak birni az emberszeretőbbek. Legsikeresebben gyógyítja a' köszvényt; vassavas vize természetes aladalmában igen tisztán vereslik.

Szilágy' több fürdővizei hiteles, orvosi és vegytani vizsgálat alá vetve még nem voltak, 's a' fürdő inkább csak isteni segedelem kérése mellett ül kádjába, vagy kovacs-sal felmelegített gördrébe. Illyenek a' *Jázító* a' Rezen, a' bájoló környékű *Pokoltó*, Mogusán a' *Kántor-fürdő* a' kisdérzsida-i határon. Vagyon még a' zsibói határon is, és lehet igen sok helyt.

A' zsibói határon, erdön, sós viz is találtatott, marhák és vadgalambok látogatói, 's az utolsók közül nagyon sok lesz itt vadászgolyó áldozatává.

Ennyi vize mellett is Szilágy minden víz tekintetben megszorúl. De mindent feledhetni az ivóvíz' szűke mellett. Folyói sáros medreken folyván, porond 's kavicsos utakon, ki nem tisztulhatnak, pedig a' Beretyó szükség esetében, meglehetősen jó ivóvíz lenne. Kútjai és forrásai nem ragyognak, nem hűsítnek, nem elevenítnek, mint az erdélyi sziklai források; hanem többnyire fakó színűek, langyos és kedvetlen ízzel; mit nagyon elősegít kutakban a' fabélés, kőszűke miatt. Innen kút is kevés vagyon, mivel kevés embernek van ereje a' néhány évre beomlandó kutat ismét kiásatni; vagy messze tájakról követ hordani.

Polgári felosztása. Szilágy két megyére oszlik: Középszolnok- és Krasznára.

Középszolnoknak 39. □ mértföldnyi téren vagyon. 2. mezővárosa, 146. falva, 's ezekben 79. ezer lakosa.

Krasznának 19. □ mértföldnyin 2. mező városa, 67. falva, 58. ezer lakosa.

Mit városairól általánosan mondhatni, semmi egyéb, mint hogy kicsiny egyszerűek; kereskedés- vagy műveltségben egymást láthatólag meg nem haladják. Mindazáltal városairól néhány vonásokat mutatok.

Zilah (Középszolnok), mező-város, a' Meszes' tövében. Itt tartatik a' megye' gyűlése; nevezetes benne az evangelico-reformátusoknak virágzó gymnasiuma; itt van a' megye cassinója. A' várost főbíró igazgatja, tizenkét tanácsnokkal; bírálja az udvartól erősítetik meg, a' többi városakéi csak a' megyétől, és ezzel emeli magát felebb

más városoknál. Említést érdemel a' polgárfürdő; épületei közül az új tanácsolház és gymnasium.

Somlyó (Kraszna), mezőváros a' Mogura alatt, a' Kraszna' partján; itt tartja gyűléseit a' megye; itt van cassinója is, ez Erdélyben a' legelső volt, gr. Bánfi László főispán-sága alatt nagyon virágzott. A' lelkes hazafi hatalmas pártfogója volt, tetteges pártfogása bizonyítványa az általa alapított 2 — 3 ezer darabból álló könyvtár, most átok ül haladásán. Nevezetessé teszi a' r. catholicusok' seminariuma; a' minoriták kolostora, ezen kolostor' atyái tanítók is egyszersmind a' seminariumban. Itt lakik a' r. catholicusok egyik plebánusa; a' görög egyesültek' vicáriusa; most a' reformátusok' esperese is. Nevezetes benne a' Somlyói Batoriak várának fennálló romja, mellynek bástyás dűledezett falai közt, jelenleg a' katonák számára kenyeret sütnek. Éjszakon álló bástyája ajtaja felett ma is látható a' két paizs, az egyiken három oroszlánköröm, a' másikon semmi; alább évszám 1575.

Tasnád (Kraszna), mezőváros. Jegyzésre méltó benne a' e. reformátusok iskolája, mellyben jelenleg a' humaniorák tanítása igen jó karban áll, egy rector' és corrector' felügyelése alatt; az építendő gymnasiumra most szerzegetik az anyagot. Említést érdemlene a' bnyakórok' kórháza is, ha czéljának megfelelné. Itt központosúl egy olvasó egyesület a' hetilapok' hozatálára. Marhavásárát több mérföldekről meglátogatják.

Zsibó (Középszolnok) mezőváros a' Szamos' partján, nevét hihetőleg a' Szamos alábbi megszorulásától veszi. Zsibou oláhuul szorulat, országos hírvé lett, mint b. Vesselényi Miklós uradalma' főhelye, mint Erdély' egyetlen gazdasági iskolája, melly napként világít minden váltó és nemváltó gazdaságoknak. Hol mint a' természet' nagy rende, zavartalan foly a' kora gazdaság, néhány felügyelő alatt. Örömmel tolnak ide a' gazdaságot tanulni akaró ifjak, rendszerint hármat szoktak' felvenni, kik néhány évi gyakorlat után, kész szolgálatra mindenfelé hivattnak. Nyaranként tanuló ifjakat is láthatni itt, 's

gyakran birtokos nemes ifjakat egészen meghajolva az uradalom' szabályainak. Főgazdasági czikke a' ló- és birkatenyésztés, a' legnemesebb honosított fajakból. Figyelmet érdemel az új vadaskert, hol most még csak szarvasokat láthatni. Gyönyörű a' váltógazdaság tere, 's a' szilvafákkal kertelt csikókertek, és fáczánberek. Hiresíti márványa is, és az ütközet, mellyre Rákóczy könnyezve néze le a' vele szembe magasló hegyesucsról, mint annyi küzdéseinek semmisítő végcsatájára. E' hegy' ormán Rákóczy búcsút vett seregétől, búcsút orjási terveitől, búcsút az imádott hontól. A' hegy ma is Rákóczy dombjának hivatik.

Még is ha több vonásait kell említenem városainak, következők: kicsinyek, 's távolról úgy néznek ki a' gyümölcsfák' rengetegéből, mint nézhettek ki a' hajdankor' villái; bennök járva képök mindennapias, az utazó kedélyét fel sem emelik, le sem sujtják.

Az említetteken kívül nevezetesebb helyek 's egyzersmind vásárosok is. *Kraszna*, régen nagy mező-város, jelenben elfalvasult. *Szilágycseh*, sok uri család' lakhelye. *Hadad* legalább hajdani várának fénye alatt, ma is híres. *Nagyfalu*, millyen nagy, olyan szép is, és *Egerhát*.

Termesztményei. Szilágy annyira áldva van égaljának mindennemű termékeivel, hogy jó piac mellett, a' két haza' leggazdagabb tájává lehetne. Így minden termékei becs és ár nélkül emésztetnek fel, mert a' mi Kolozsvár' Nagyvárad' Debreczen' és Nagykároly' piaczára jut, csak csepp a' roppant tengerből.

Az oktalan állatok közül majd mindennemű feltalálja itt tápláserét, honnan mind a' házi, mind a' vad állatok' sorából igen sok fájjal dicsekedhetik. A' házi állatok' ismeretes sorából kiemelhetni a' *juhok'* és *sertések'* sokaságát. Honi juhok majd minden gazda tart, tehetsége szerint nagyobb vagy kisebb mennyiségben; a' birkatenyésztés igen lelkes pártolókra talál a' szilágyi fő nemességben. Többen vannak, kik mintegy vetélkedve e' szép iparág honosítása felett, sem pénzüket sem fáradságokat nem ki-

méllik próbájok sikeríthetésére, mint b. Vesselényi Farkas, és Miklós; b. Bánfi Ádám és János, 's Pelei Farkas. Közülök idősb b. Vesselényi Farkast, nem csak mint Szilágy', hanem mint egész Erdély' első birkagazdát emelhetni ki; 's általában az egész Vesselényi családot, kiknek birkászi hitele a' külföld előtt is meg van már alapítva.

A' sertésenyésztésre maga a' természet látszatik ösztönözni a' birtokosokat, midőn rengeteg erdein a' tenger makkot olly bőkezűleg szórja szét. Használva is van, mert apróbb birtokosok is annyi sertést tartanak, hogy csak nem mindeniknek külön csordája van, 's bár makkoló erdeje nincsen mindeniknek, a' telet még is igen gazdaságosan lábolják át, mivel darabját egy pengő forintért rendszerint makkra bocsátják, 's azon pár sertés, melly két pengőért telet, majd 30 — 35. pengőn kél el.

Erdein a' vad csoportosan helyong. A' *szarvas* ugyan már ritkúl, 's inkább csak nagyobb rengetegeiben véli biztosítva magát, mindazáltal gyakran a' falvakat is meglátogatják, 's többnyire életveszélylyel. A' Rezen kószáló *vaddisznókat*, inkább csak a' Zsibóról, néhány évvel szétbocsátottak szaporodásának állítják. De *őz*, *farkas*, *róka*, *nyúl*, *nyest*, *borz*, *vadmacska*, 's vizeinek némelly helyein *vidra* is felesen találtatik, 's közülök nagy sereg el is hul apróbb nagyobb vadászatokon, mi igen is napi renden van.

Madárban is gazdag. A' бүк alatt bőségesen tanyázik: sárgatarkás *császármadár*, barnatarkás *fajdtyúk*, verhenyős *fogoly*, fehérebb *hirosmadár*. A' Szamos körül *vadrécze* és *szalonka*, az Érmelyéken *gém gólya* és *túzok*; csaknem mindenütt: *sas*, *kánya*, *öle* több fajaikkal, a' *vadgalambok*' sokféle nemei, főleg *örvös* és *gerle*, erdei *szalonka*, *libucz* stb.

Vizei sem adnak csekélyebb adót erdeinél. Az említett vizek' mindenikében hal és rák serege uszkál. A' Berettyó és Krasznában *süllő*, *fehérhal*, és *csuka* honosok. A' Szamosban is, a' sárlakó csukán kívül még sok *ke-*

csege, tok; 's néha Zsibóhoz lábnyi *harcsa* is fel jő olykor a' Tiszából.

Itt a' földnek minden tája, völgy, oldal, tető áldással rakva vagyon. Völgyalapályai, mint említém többek, 's nincsenek elfoglalva városok és faluk épületeivel, mert ezeket gyakran víz ár borítja. A' lapály tehát megtermi a' szénát és sarjút. Az emelkedettebb hely és oldal, ha nem félig irtott bokros hely, egészen gabonának van szánva; trágya után jól műelve, a' legszebb tiszta buzát termi, ide értve a' tiszta buzát nem szerető homok' szomszédját, az Érmelyéket is. Zsibói próba után mondom, hogy a' bámulásra méltó nagyszemű szász buza nem korcsúl el. E' két táj ad helyet a' *dohány*nak is, mert egyebet ki nem emelhetek; a' dohánytermesztéssel leginkább Érmellék foglalkozik, sikerrel termesztett dohányokat gyárokba adják, vagy a' debreczeni királyi dohányraktárba rakják le; más tájak nem igen termesztik. Az *ermelyékin* kívül híres a' *diósadi*; a' muskatálydohány név alatt termesztett közül dicsértetik a' *felszopori*.

A' magasb oldalokat szőlőhegyek' erdeje teríti be, oly mértéktelenül, hogy a' Réz' alján kívül, egész Szilágy ide fordítja minden erejét. Bora jó, de sok csak gondos művelés után terem, mit igen kevés termesztő ad meg; úgy hogy némelly csak a' természet' ingyen kegyelméből szűr. Szőlőjüket többképen művelik, tükére és karikára; néhol el sem fedik, még sem féltik fagyástól mint az erdélyiek. Legjobb bort az Érmelyék ad, ha az egészet vesszük; különben híresebbek: a' *sződemeteri*, *somlyói*, *ballai*, *paczali*, *tasnádi*, *kelenczei*, és *gardánfalvi*. Szőlőfajtái közül említendő a' piros *bakator*, minél kedvesebb ízű szőlője Erdélynek alig van.

A' sok szőlőhegyért aztán szüretje is igen sajátos. A' szőlőhegyekeni házak megnyílnak, az éhes pincek és szomjas sajtok recsegnek, csattognak. Megjönnek a' vidéki birtokosok, erdélyi és magyarországi borkereskedők; kit újfejében osztott borért, előre fizetett vagy fizetendő mennyiségen mindenfelől halmozzák össze a' bort.

Ekkor megnépesednek a' szőlőhegyek, a' falvak mintegy kihálnak; a' Mogura' ormai pompás sétányokká és utcákká válnak, 's ha égés támad falvakban, alig van ember, ki felkiáltson.

A' bortermesztésen kívül hegyeinek más hasznát is veszi, alján és tetején többnyire gyümölcsfák sötétlenek, valamint laktelkeik körül is. Így annyi gyümölcse terem Szilágynak, mennyit fel sem emészthet. Ezt főleg a' zilahiak kereskedés czikké fordíták: éréskor feljárják a' falvakat, igen olcsón megrakodnak, 's többnyire Kolozsvárott, jó nyereséggel, szekérről, apródonként adogatják el; 's ez által Kolozsvár' gyümölcsszükén enyhítenek, mert a' mit Kide és környéke hord be, csekélység a' szilágyihoz képest. Gyümölcsei közül sokasága és jóságáért megnevezhetni a' *cseresznyét* és *szilvát*, az elsőnek hazája *Bürgözd*, és utolsóé *Vérvölgy*.

Felebb a' szőlőknél, a' hérczeken százados erdők borongnak, sok tájak' magányát csak vad üvölti, 's fejsze a' viszhangot még soha sem kísérté meg. És olly nagy kiterjedésben, hogy az érmellékit kivéve, szinte minden falvak körül huzódnak el fakoronázta hegysorok. Rengegei még is inkább csak az említett oriasibb hegyfőkön lengenek. Kiveendő a' Mogura, mellynek sokszoros redőit dézmától szabad szőlők fedik; ezen szabadságtól akarják lehozni: Mogura vagy maga ura; ezenkívül apróbb nagyobb dombjait erdősnek képzelhetni, mit sem tüzelés, sem hamuzsírforrás 's egyéb gondatlan pusztítás a' mai napig meg nem apaszthata. Ezen erdők szedren kívül képzelhetlen gombatáblák hazája, millyen: a' fekete *híribá-*, és *kucsma-*, a' sárga *úri-* a' petyegetett *tőke-*, a' farkó *kenyér-*, *szarvas*, *kiserü*, *csiperke székfü*, *fekete hátú* gomba. Mint a' pusztai vándorzsídok a' mannára, úgy sietnek a' szilágyiak rövid éltű gombájokra egész családos-tól, de alig lelnek aztán szegények vevőre. A' bükk alatt a' jobbágyoknak urbéri czikkül is kivan téve öt füzér gomba, vagy ötven v. krajczár, akár terem akár nem.

A' föld keblében is sokféle kincse van lerakva a' bőkezű természetnek, csak kár, hogy azokat fényre hozni és használni még senkinek sem jutott eszébe. Talán hagyományúl akarja hagyni unokáira a' most megfélemtős szűkségben élő nemzedék, azon korra, melyben azt hiszem több iparágok divatozandanak, 's gazdagabb is lesz.

Köztudomás szerint *ércze* és *sója* nincsen. Nagyszegen néhány évek előtt több, emberi kezeztől nem érintett, aranydarabkák kerültek volt földszinre: a' nagybányai hivatalnak tudtára lett, biztosokat nevezett ki fürkészetre, de fáradságok hir szerint sikeretlenné lett; a' próbát ismét megakarják újítani. Sőt még senki sem talált, pedig a' zsihói sósviz, 's az érmelléki sziksós rétek valamit hagnak gyanítani. Sóbánya Szilágyinak becsülhetetlen kincse lenne, ha többen nem is, legalább a' hosszas útú sószállításától mentvék lennének. Csak elgondolni is rémitő, milly nagy és rosz itt, Désről Szilágyba szállítani sót.

Szilágynak több rejtett kincsei vannak, miről nagyobb része mit sem tud. Kutásással, 's más alkalmi fordulásokkal *köszén* területre akadtak; de a' jelenkor fájába bizokadva reá ügyet sem vet. E' többnyire palaköszén, a' lég behatása felettébb porlasztja ugyan, azért technikai próbákra használható lenne; de belebb minden esetre szilárdabb rétegeket remélhetni. Tudtommal találtak *Majádon* és a' *bálványosi* erdön; czélból senki sem kutat, azért sem azt nem tudhatni hol kezdődik, meddig és millyen mélyen terül, sem azt minemű szénre számolhatni biztosabban.

Márványa is van, nevezetesen a' zsihói márvány név alatt ismeretes habmárvány. Zsihótól délre egy órányira, erdős tetőn volt megkezdve a' bánya, de a' rosz kezdés, több évi ásás után, a' bánya beomlását vonta maga után; 's ma már csak több száz ember' erején lehetne ismét hozzá jutni. Mikor e' bánya megnyílt volt, külföldi márványműveseket hitt be a' néhai báró, ott születtek is sokan eltanulták, 's a' műipar egyik ágává fejlődék, ha össze

nem omlott volna. Nem soká helyét benővi az erdő 's rege gyanánt fog szálongni utódok' ajkain.

Alabastroma több helyt vagyon, 's igen tisztákat találhatni.

A' millyen szűk az épületkö, olly bőségesen nyújt *mészkövet*. Ha szomszédos falvai gyárilag munkálnák, Magyarországrol igen szép hasznót huzhatnának be.

Figyelmet érdemel egy meglehetősen tiszta *krétadomb* Hadad és Nádasd között. A' szabók ma is használják ugyan, de egy edény vagy festék gyáros mondhatlan hasznát vehetné; de mint kréta is sok pénzt benmarasztana.

Lakosai. Százharmincz hét ezer ember közül, mintegy százezeret jobbhálynak, legalább zsellérnek, 's kétharmadát oláhnak mondhatni. Életmódjául a' földművelést rendelte az ég; de a' nép megvetve a' természet bölcs utmutatásait, a' bortermesztésre pazérolja erejét; megosztott erején sem földét sem szőlőjét becsületesen nem mivelhetvén, a' kinzott föld más bért a' szegénységnél nem adhat.

Szegénység ül mindenben. Mint eltitkolhatlan, elidézhetlen vendég; mint kérlelhetlen kényúr ütötte fel gecsleri süveges dzsidáját, 's előtte minden meghajol. Az oláh faluk nyomorultak. A' népöltözete, az utolsó oláhtól, fel a' szegény nemesig: felkanyarult széles fekete kalap, vagy báránybőr sapka; szürke fürtös, térdig sem érő guba; mellény; lobogós szárközépig érő gatya; esisma vagy bocskor, mindazáltal néha néha nadrágot, vagy harisnyát is huz kinek van, de nagyobb résznek a' leírt öltözet nyári és téli gunyája. Élelme szegény kenyér, vagy épen málé, 's igen sokszor csak hagymával és sósordával; úgy hogy a' nép' szigorúsága szánásra méltó, kivévén *Ballát* és *Endrédet*, hol meglehetősen jócska gazdák laknak. E' nyomasztó szegénység' csirái helyzetében fogamzanak: csekély terméséből adóznia kell az országnak, dézmálni a' földes urnak, kepe kell belőle papjának, rectorának, tartani kell notáriust, 's titkosan a' szolgabírák is gyakran csikarnak. Marhájokkal vontatják a'

katonaság terheit, vármegye tisztelt, 's volt példa reá hogy a' megyei tisztet csigázott ökörvonta, utat, csatornát mindent a' nép csinál, 's talán egy 70. éves agg alig élt magának 15. esztendő.

Általános charactervonása a' népnek valami állatias durvaság, mit munkatehernek és miveletlenségnek tulajdoníthatni. Mindenben hódolnak a' test parancsainak: természetes állapotjában csendes, de ha indulatai feltörnek, főleg a' megsértésnél, a' feldühödt haraggal felejtene a' törvényt, melly agyonlöhétését megengedi a' pillanatban. A' gyujtogatókra Szolnokban még ma is több helyt fennáll a' rögtöni törvényfa. Az orzás nem soká kiemelkedend itt a' vétkes sorából, nyilvános bandát alakítva, csoportosan látogatják a' vásárokat, a' megoztozásnál kapott fél, fél csismásokat gyakran megismerhetni. Ezt minden tudja, sokan spanyol becsületes élelem szerzésnek hiszik, 's nevezgetik.

Ha Szilágy' characterét személyesíteni akarom, a' magyarságot veszem elől. A' *nemesség* igen is magyar, ősi nyers szokásokkal, barátságos az unalomig, de ha többször találják poharukat megtölteni kelletlenül, az urinak vélt társaság vásári képet ölt, mindenki igazat és becsületet követel, 's gyakran ököllel vivják ki jogaikat.

A' *pórnép* merőben levetkezte nemzetiségét, Bukarest' piaczán egy magyarnak sem jutna eszébe hozzá magyarul szólni. Az említett közös gunya, a' kifejezés nélküli oláh arczat, metélt bajusz, hosszú haj, méltóságtalan mozgás, annyira törpíti, hogy Árpád szellemileg is elhalna, ha valaki megmutatná Szilágyi utódait.

Az *oláhság* itt is mint mindenütt a' jelenperc szolgája, nem ismerve saját gyönyöreinél magasbakat, dalolva munkál, bus marscha mellett lépdél haza, 's az kalák nap estéjén alig nyelve le utolsó falatját, kenyér darabbal kezében fut a' táncztérre, feledve egy terhes nap izadásait, vigan szükdél csimpója egyhangú csikorgására.

'Két nemzet' maradéka említendő itt, felkészülve az armánykodás' sötét cseleivel Szilágyon ügyessége és pén-

ze által felsőséget gyakorol. Az *örményiség* az egyik, ki már ismert syreni szóbőséggel könnyen kiforgatja szép eszéből alkudóját; boltot tartanak itt is, 's inkább a' portékákkal kereskedést üzik. Másik a' *zsidóság*, Szilágyban felette elszaporodván, az erkölcs' romlásának hatalmas segéde. Az indulatok és kívánságok nógatásai alól fel nem szabadult nép, nála jövődöbeli természetnyei, zöld szilvájára, gunyájára stb. mindig kész italt talál. zsidó kezében mindenféle kereskedés, mit eddig csak fel-találhattak. Nagy árendákat tartanak, hamuzsirt, palinkát, sert főznek; fogadó, minden előntve zsidóval hol nyerességet remélhetni. Szóval: a' kereskedés minden ága e' két nemzet' kezein fordul meg, néhány somlyói és tasnádi marha kereskedőt kivéven.

Utól jönnek a' kóbor *czigányok*, ezeket a' természet ura a' nemzetek' vándorlásával elvesztett súlyegyen' helyreállításakor kifelejté; 's ma is keresik képzelt édeneket. Megtelepednek egy egy falu végére, a' hely bérét kifizetik, 's néhány nap után éjjel felszedik pogyásaikat, tovább osantnak, 's reggel csak hült helye a' fekete vendégseregnek, 's néhány malacz hja a' faluban. Mesterségük: kovácsság, rézművesség, csengetyűöntés, orsókalánkészítés és musikálás, 's mindenben ismert ügyességgel. Van még egy mesterségük, a' lopás szemfényvesztői gyorsasággal, nem csak vásárokon, de a' lakott vidéken is. Történt, hogy egy ökröt, malom előtt, a' szekérből kifogtak, fejét levágták, 's tanyájok körül elásták; több napok múlva kiviláglott a' ragadomány hol léte, rajtok ütött éjjel a' megyei küldötség, tanyájok' minden szugait felkutatták, roppant sok drága szöveteket, drágaságokat és ékeket találtak nálok. Ez éjszakára még ma is sokan édesen emlékeznek. A' pálinkát kimondhatlanul szeretik, vasárnap reggel beállanak egy korcsmába, vagy telepednek valamellyik curiában, a' vajda kupákkal hordja ki nekik; mikor néhányan üritettek volna öblös borospohárból, a' férfiak hajba kerekednek, az asszonyok választá-

ni és haza vinni akarják férjüket, végre nappal ők is haza mennek nagy véresen, 's más nap barátságosan köszöntik viszont egy mást, nem érezve sebek' hatalmait. Így isszák meg a' hét' áldomását.

Kereskedése Szilágyinak csekély. Kevés pénzt gyapjú, sertés, hamuzsir, dohány és gyümölcs hoz be. A' mester-ségek alig tengenek, mert a' vidékeiknek majd semmi gunya sem kell. Még is virágzik egy, a' gubakészítés mestersége, mivel guba nélkül senki sincs tisztességesen felöltözve.

Megszenvedne ez áldott vidék több ipar ágokat is: a' méhtenyésztés jól ápolva nem háládatlan; megkellene ismertetni veleik selyembogár tenyésztést, miből a' gyermekeknek minden költségök megfordulna, jobban felruházhathának, most szegények olyanok, mint egy egy borbé takart laponn árvafl. Meg kellene kísértetni a' föld gyomra termékeit is; 's egynehány ezer embernek napszámi munkát nyújtani, hogy ne kénytetnék Magyarország' napi járó városaiba menni néhány napi munkabéréért.

Miveltsége és tudományossága. Szilágy távol a' két testvér háza' fővárosaitól, honnan a' vidékre fény szokott terülni, benne sem találunk szorosabb központosítást miveltségére, azért a' kortól nincsen elmaradva. Lakosait három osztályra tehetni miveltségök fokozata szerint: a' nép, köznemesség, és főbb uraságokéra.

A' *nép* miveltsége mi karban állhat ott, hol elhagyatva minden segélytől ön erejére van hagyatva? minő miveltséget várhatni a' néptől, kinek senki sem mondja, hogy lényegét szellem lelkiti; senki sem mondja, hogy vannak az embernek felségesebb gyönyörei a' testieknél? Minő népmiveltségre számolhatni ott, hol a' népnevelő intézetek ismeretlenek; a' falusi iskolák elhanyagoltak, a' tanítók rosszul fizetvék, miért többnyire hazánkban olly emberek szokták elfoglalni e' felséges széket, kiket sorsok, rossz készülétek másfelé mehetni nem engedett. A' földes urak felejtik erről gondoskodni, tán azt vélik, hogy miveltsé-

gekkal megszűnnének robotolni? Egy józan emberbarát sem félt ettől, mert ki teszi pontosabban kötelességeit, mint az, ki ismeri a' társas élet viszonyait, a' kapcsolatot, és kölcsönös tartozást? Csupán a' vallás' jótékonyásától várhatni e' nép' szebb jövőjét, mert a' jelenben divatozó intézetek czélszerűtlenségüket tettelegesen bizonyítják. Millyen felebaráti, milly emberi lenne, megvilágosítani a' romlottság' setétét, melly nem soká veszedelmes leendhet. Istenitné az utód azon embert, ki a' szerencsétlen apákat, más jellemű nemzedékekkel váltaná; ki becsülni tudná benne a' magyar vért, feltartaná a' korcsulásnak rohantakat. Ki e' népet énekelni hallja szánakozva bámul az emberi hangokon.

A' *köznemesség* a' miveltség és miveletlenség között áll, tehát a' legveszedelmesebb ponton. Ha a' miveltség' fokait, az indulatok', szenvedélyek' korlátozni tudásán számíthatjuk; úgy igen alatt állunk. Midőn valaki annyira rabja indulatának, hogy erkölcsi méltóságából lebukva, más eszközévé fajulni nem szégyelli; midőn Szilágyban is honosodni kezd azon testvérhoni szokás, miszerint a' megyegyűlésekre már itt is, kupából szítt lelkesedéssel és szózattal kezd menni a' nemesség; 's csaknem pártzászló aljakba sereglenek itt is mint amott; midőn a' nemzeti ügy felett ősi buzogány helyett füttyköst rázogat a' pártvezér, 's gyakran egész sereg felemeli, mint véleménye' szózata' legsúlyosabb argumentumát: akkor kevés önállásra, lelkierőre számolhatni e' rendnél.

Nincs számítva Szilágyból még is a' tudományos miveltség az *urak' köréből*. Nem értek én itt nagy pénzű patriárchákat, mert többször láttam már nagy erszényen, nagyobb ostobaságot kuporogni. Lajstromát közölhetném a' derék gondolkozású, valódi tudománycs miveltségű férfiaknak, a' világi és papi rendből; kitben a' maga pályáján egyetlen egy Kölcseynek planétáira ismerünk, ki e' tájon mint honfi éltetett és világított. Minazáltal az

elsőségi koszorút, a' két megye közül, a' kisebb Krasznának adhatni. Mindkettőnek van ugyan casinója, de Krasznának könyvtára is. Még is ha a' multakra tekintünk, pirulva veheti el Kraszna is e' koszorút. Emlékezik-e a' napra mikor a' casino 's könyvtára nem igen rég szinte erőszakot szenvedett? Ekkor Kraszna előtt is lehunytt volt korunk' szövétneke, 's szinte a' középkor setétenél alább, a' chinai és egyiptomi könyvégetések' keserves korába sülyedett volt. Emeli a' kisebb Kraszna' elsőségét a' tasnádi olvasó egyesület is, ezen egyesületből kiemelhetni Cserei Sámuelnét, mint literaturánk' lelkes pártolóját, mint a' kinek szép könyvgyűjteménye a' vidéknek tárva van. Krasznában vannak Szilágy' jövedelmesebb eklesiái is, papi kara is innen mindig tudományosabb szokott lenni.

Vallásai. Három terjedettebb vallás honos Szilágyban. Legnépesebb a' görög egyesülteké, feje a' balásfalvi unitus püspökség, ezen eklesiákat helytartója által igazgatja Somlyóról.

Másod népességűek az e. *reformatusok*; tartoznak az enyedi püspökséghez. Papot Enyeden kívül, hoznak Kolozsvárról és Debreczenből is. Első megye Kémer, aztán Somlyó Zilah stb.

A' r. *catholicusoknak* csupán hat plebanussága van, tartoznak a' váradi püspökséghez.

Vannak kívülök szétszórva több felekezetek' követői, bárha eklesiát nem alakítanak is.

A' *lutheranusoknak* Hadadba még is vagyon templomok; pedig más helyt lutheranus sínes. Vagyon sok ide költözött *unitarius*, végre számos *israelita*.

Mit a' vallásosságról mondhatnék elhallgatom. Hol a' miveltebb rész abban keresi isten' hatalmát, hogy azon szempillantásban megbizonyításául hatalmának, kitért tenyerébe üssön. A' menykövel keresztény vallás' vezér ideája felejtve; a' szeretet' rokonlánczai megszaggyatvák, 's az isteni szellem, mellyre a' keresztény vallás' alapjai nehezdedvék árszabásig leanyagúlt.

Büszkék Szilágy' papjai a' fejedelmi adományra,
mellyben a' tatárokoni győzedelmekért, una cum floribus
megnemesülnek. Képzeltetni innen, milly hecses megye
Szilágy sok papra nézve.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

III.

DR. MAGER ÉS A' FRANCZIA

LITERÁURA.

A' német legújabb literatura egyik legérdekesebb 's legtanulságosabb könyve : Magernek, *Geshichte der Französischen National-Literatur neuerer und neuester Zeit.* (1789 — 1837). Für gebildete Leser. V. Bände. Berlin, Carl Heymann, 1837. II. kötet textus, a' többi íráspróbák. Magam is az utolsó időben sokat a' francia literatúrával, kivált a' philosophiaival, foglalkozván, e' lelkes 's roppant tudományú munka rám rendkívül hatott, mélyen tárgyba ható észrevételeivel, 's talán még inkább hegeli nézetei' fonákságával. Kedvem támadt mind kettőt literatúránkra nézve használni, az elsőket közölve, az utóbbiakat utba igazítva. Fő szempontom pedig a' *philosophia* volt, mi okból mind azt, a' mit Mager a' francia *költészeti és történetírási literatúráról* mond, csak mellékesen érintém', úgy szólván bevezetésként; közlésem pedig részint kivonatokból, részint fordításokból, részint pedig olvasás közt támadt önmagam gondolatim' előadásából álland.

Készültsége Magernek e' munkában valóban roppant mutatkozik: a' kútfők olvasására hét évet fordított, maga a' francia literatura helyén, Párisban, Guizot, Villemain 's más híres oktatók leczkéit hallgatván, a' nyelv teljes ismeretével, mellyen nem csak olvas 's beszél, de ír is, több francia munkákat bocsátván sajtó alá. E' mellett tudományos, lelkes, világos fő, míg valami hegelféle eszmére rá nem bukik; akkor megfordul minden, illy esetben a' berlini philosophiai iskola ezen nevendéke, azon emberekhez hasonlóit, kik rögzött eszmében szenvednek, 's a-

zonnal eszelösködni kezdenek, mihelyt e' bibéjükre akadnak. A' németek Lessing előtt a' francziákat utánozták 's akkor a' francziáktól lenézettek; most midőn ezek boldog öntetszőségökből felébredvén, a' német literaturát figyelmes szemmel méltatni kezdik, amazok kerülnek felül. Mager különösen a' német literatura felsőbbségéről igen élenken meg van győződve, kivált a' philosophiairól, e' tekintetben önhitt képzelgése mindent felülmúl, mit eddig olvasék, 's őszinte, tártózkodás nélküli, borsos ítéletei szinte mulatságosak. Szintazon ember, kit egyébkor, egyenes illedelmes állásban, nagy tudománnyal 's lelkesen beszélni hallánk, egyszerre hanyat homlok dől, fejére áll fel 's kezén kezd járni. Hiába szólunk hozzá: hogy illy állásban minden tárgyakat felfordult helyzetben kell látnia; erre ő alig hallgat, megvető pillantással erősítvén, hogy „a' philosophiának világa szükségkép felfordult világ;“ mi épen annyi, mintha minket, tulajdon lábainkon állókat, bolondoknak kiáltana ki. Mit feleljünk neki? Hogy az egész világ lábon 's nem fején jár? Ő azt gúnynyal kaczagja 's ajkai közt a' hegelisták kedvencz kitételei: „ordinär, trivial, abgeshmakt és einfältig“ sürrün perdülnek ki. A' ki uton nem áll 's nem lop, azt köztözni nem szabad, 's így csuda állásában hagynunk kell emberünket, ki is egyedül üdvözítő evangeliumát felekezeti hévvel hirdetvén, fennhangon 's nagy homályosan, An=sich=seyn, Anders=seyn, és Für=sich=seynről, fogalom és annak dialecticai mozgásáról szónokol, körülvéve a' sokaságtól, melly szavait nem érti, mivel hallatlanok, vagy egészen más értelemben vétetvék; 's

„Csombók Jankó, 's Csombók Sára

Szát szemet tát e' csudára.“

Engedelmet hogy tiszteletlenül szólék Hegelről, vagy inkább annak tanjáról. Tiszteletet bennem az erő, ha lángész is, csak akkor gerjeszt, ha gyakorlatilag az erkölcsiség, elméletileg pedig az igazság irányában mutatkozik. „A' lángésznek szökései“ a' philosophiát nem egyszer mély tévutakra vezették, tanúsága ennek a' phi-

Iosophiának historiája. Mint a' gonoszság, nagy tehetség mellett, annál borzasztóbb tettekre vetemedik: úgy a' teremő philosopháló erő, ha hamis hypothesist kap fel, annál túlságosabb következetességgel hurczolja azt az egész mindenségen keresztül, eget és földet fonakul magyarázván. Magerünk' p. o. minden tudománya, esze 's lelkesége mellett, saját hegeli antipathiája van minden iránt a' mi világos. Így a' németek közt kivált nem szenvedheti *Krugot* és *Rottecket*. Munkáiknak az igaz igen nagy, Németországban alkalmasint körökben a' legnagyobb közönségök van, mit nagy részint világosságoknak köszönnek; az elsőnek philosophiai encyclopaediája, az utóbbinak ország lexicon, minden kéznél forgó könyvek, 's így a' hegelismus terjedésének legnagyobb gátlói: de szinte ezt ismételve látjuk a' francia philosophiát illetőleg; ennek érthetősége neki valami irtóztató; ő Fichtét, mint előszavából látjuk, *tizenöt*ször olvasta, Hegelt pedig (isten ments meg)! éppen *harmincz*szor! a' francia philosophiát pedig, egyszeri olvasás által meg lehet érteni; mert kitétele szerint, olly átlátszó mint „egy pohár víz!“ De ez okból hallatlan, az olvasót szinte vigszágra derítő kitételekkel is kel ki ellene, 's nem csak a' sensualisták — mit helyben hagyhatnánk — hanem az eelecticusok ellen is. Ellenben, minden buzgó protestanssága ellenére, előszeretettel fejtegeti a' theologiai iskola nézeteit, 's bővebben mint a' többiekéit, a' mysticusok pedig éppen kedvenczei, sőt ítélete szerint a' francziáknak eddig a' philosophálás egyedül e' formában sikerült.

Ne higgye azonban a' kegyes olvasó, hogy itt valami dőre ember' bárgyu nézeteivel úntatni akarom: Magerünk, hegeli fonákságait kivéve, mint mondtam, a' legtudományosabb, leglelkesebb, sőt legmulattatóbb ember. Ő az első hegelista, kit megszerettem, kitől valamit tanultam 's kinek hálámat jobban nem bizonyíthatom be, mint munkája azonnali használásával literaturánkra nézve.

I. A' franczia költészi literatura.

Bevezetésben Mager azon tételt fejtegeti: hogy a' *literatura minden nemzet és kor' életállapotjainak, azaz jelleme' 's műveltségének leghívebb kinyomata.* Ha ez igaz, a' mint kétséget nem szenved: úgy a' nemzetek és korok jelleme felfogására nincs czélszerűbb eszköz, mint a' *literatura' tanúlmánya*; más oldalról pedig, a' nemzetek 's korok nevelési, oktatási, political 's egyházi formái megismerése, szóval az, mi a' nemzetek és korok állapotjait határozza meg, kulcs a' nemzetek 's koraik *literaturája* szellemének mélyebb felfogására. Ennélfogva szerzünk is, a' franczia újabb literatura részletes előadásának, igen helyesen, a' régi és középkor társasági és vallási állapotjainak rajzát bocsátja előre, utóbb a' nyert eredményeket a' költészetre alkalmazván.

A' költőket általjában *classicaí-, romanticaí- 's újkoriakra* (modern) osztja fel. A' *classicaí* költők neki a' régi görögök és romaiak, a' *romanticaí*ak pedig kirekesztőleg a' középkoriak; minél fogva a' mai, gúnyolólág úgy nevezett *romanticusok* Francziaországban, Mager szerint 's igen helyesen, az *ujkoriakhoz* számítandók. Szerzünk tehát a' költészetet is úgy osztályozá, mint közönségesen a' *historiát* vagy *literatúrát'* osztályozni szoktuk, *korok szerint,* 's ezt azon okból, mivel minden kornak saját gondolkodás, érzés és cselekvés módja, szóval saját jelleme van, melly magát a' *literaturában* visszatükrözi. De honnan ered ez? Hogy kell ezt megfognunk?

Az emberi nemnek, a' különböző korokban kitünő sajátságai, ('s ennél fogva a' *literaturáé* és *költészeté* is) röviden kimondva: az *életkorok* saját gondolkodás, érzés és cselekvés módjából erednek. A' régi kor, az emberiség' gyermek kora, a' középkor az ifjúság' kora, az újabb kor a' férfi kor. Analogiai hasonlatosságnak kell e' tekintetben lenni az egyedek, népek 's általjában az emberiség közt: mert az emberiség népekből, ezek pedig egye-

dekből állnak össze; minden munkásságunk pedig, legyen az emléleti vagy gyakorlati, belsönkből ered 's így szükségkép belsönk természetes kifejlődési módja' jellemét mutatja. Már pedig az ember állatiaságból fejlődik ki észességre, alsóbb érzéki tehetségei előbb képeztetnek ki mint a' felsőbbek az észbeliek: a' gyermekben ennél fogva kivált az érzékiség, az ifjuban az érzemény és képzelődés, a' férfiban a' reflexio az értelem és ész munkás. Mind ezen fokokon pedig a' világ felfogás 's nézet különböző 's következőképen az emberiség gondolkodás 's képzelődés módja is a' különböző történelmi korszakokon át; 's így szükségkép az e' kútforrásból eredő irodalom 's miről itt különösen szólni akarok, költészetük is.

A' régi kor érzéki műveltsége, a' görög nemzetben éré el tetőpontját, a' rómaiakban bágyadtabb ismétlést. Az érzéki műveltség fő pontja pedig a' *szépség*; mert az érzékek a' külsőnek, tér és időben jelenkezőnek, szóval a' *formának* létegei (organumai). A' régi kor' műveltsége ennél fogva *aestheticai* jellemű, a' *forma szépsége* felülmúlhatlan tökélye, prosában mint versben, általában művészetben, sőt vallásban és nyelvben. Azon felől a' görögök és rómaiak érzéki, tehát anyagképezési stadiumban forogván, a' testet el nem hanyagolták, ez a' palaestrán képeztetett, mint a' lélek a' gymnasiumban, honnan a' görög életben azon ritka súlyegyen lélek és test közt 's azon erő, elevenesség 's életvidorság, melly minden műveiknek a' legszebb forma mellett, a' legépebb tartalmat adá. De halljuk már egyszer szerzőnket.

„Az antik művészetben (mond az 1. köt. 163. lapján) a' szellem teremő ereje, melly kifejlődésében még csak a' szépség eszméjeig nyomult, 's ezen eszmében legfelsőbbjét 's általánosát bírá, mi által vallása is a' szépség vallásává lett, — oda törekvők, hogy ezen legfelsőbbjét szemlélhető külső alakban bírhasa; az igazi vallás keletkezte által, az emberi szellem kifejlődése legközelebbi felsőbb lépcsőjére hágott, 's rajta az antik eszménynek istenképeit önkényes, állományilag üres teremtmé-

nyeknek ismeré meg, éjeli árnyaknak, míg a' magasból származó világ előtt eltűntek, 's a' mennyiben a' külső jelenethen, vagy a' népek emlékezetében még fennállának, egészen mássá változtak, mint a' mik eredetileg valának. A' romantikai művészet' léte első szakában, midőn a' művészet az egyházból kiinduló világnézettel megegyezék, 's a' nép 's egyház műveltsége lassankénti egymásba képezésük által összehangzottak, tehát a' reformatióig — nem törekvők ennél fogva mint az antik, az isteninek közvetlen előadására, neki az isteninek öntudatos gondolata már alapúl szolgál, mi végből azt sem nem kell teremtenie, sem *egészen* ki nem tűntetheti, hanem léte nemí oldalu előadásával meg kell elégednie. Ez által a' romantikai művészet allegoriaivá válik. Innen továbbá világos, mikép az egész romantikai művészet semmit oly értelemben classicait nem állíthata elő, mint ez a' görögöknek sikerült. A' régi művészet túl nem lép a' valóságos életen, a' végesen; feladata véges 's így meg volt fejthető 's meg is fejtetett; a' keresztény vallással ellenben a' végtelen a' végesbe lépett be; 's a' mint az egyes emberbe a' szép, gymnasticán 's zenén állapodó súlygyen, többé nem létezett, mivel más követelések intéztettek feléje: úgy a' romantikai művészetben is, az egyetemi eszme és külön alak közt, mellyben előtűnik, általános aránytalanságot veszünk észre. A' középkori művészek és költők ezen aránytalansága azonban koránt sem ered a' szellemi erő korlátoztatása vagy hiányából — Dante több mint Homer — hanem okozata az anyag rendkívüli kiterjedtségének, mellyen a' középkor erejét megkísérté. A' mint a' valódi világba egymásik belenyúlt, a' földi élet az örökké valóság kezdetének megismertetett: a' régi plasticai teljnek is szemléto-mást sorvadni kellett; 's a' mint többé az istenit közvetlen szemlélethen nem bírák, hanem csak vágyban utána: úgy a' görög derűtségnek romantikai vágyakodása és érzékenységgé változnia, 's az új művészetnek physical összezárkozását 's éles körrajzát veszétenie kellett. A' romantikai művész feladata végtelen volt, véges embertől és kor-

tól pedig nem kívánhatjuk, hogy illy fejtményt (problem) tisztán 's egyszerre oldja fel. A' középkor ez oknál fogva egy tiszta classicaí művet sem állíthatott ki, de magasabb classicitást sejtett, mellyen minden korok építhetnek, mivel a' kör' quadraturáját egy sem fejtheti meg. 'S így a' romanticaí szépség, a' véges és isteni közt úgy szolván, közepett lebeg, az egyes alak határozottan annak adja ki magát a' mi valósággal: a' szépség be nem végzett töredékének, midőn a' régi isten és hős alakok, naiv módon, mint a' szépség' eleven teste és lelke tűnnek elő. A' pogány vallásban az ember istenné változtatik át, 's midőn ez egy oldalról a' földinek semmiségét tanítja, másról kiengeszteli magát a' világot, mert hozzá hasonlóvá válik. A' mennyiben azonban a' véges, a' szellem meggyőző 's ezen diadalma által felhevült hatalmának ellentáll 's külön létté válni igyekszik, önmagát szellemmé magasztatja fel; (engedelmet a' hegeli homályért; hiven kell fordítanom); de elpártolt, vagy rossz szellemmé, 's ezen értelemben megátkozva látja magát. Így alakulnak a' romanticaíra nézve két országok, egy a' világé, másik a' sötétségé, mellynek közepén az emberiség áll. Ezen két ország harcza pedig azon nagy színjáték, mellyet a' romantica, a' természetes és historiai valóság körein át szintúgy, mint az elvont túlinak (hegeli műszó) viszen keresztül, 's melly ezen harczban hozatik jelenkező létre. Mint kiengesztelő elem ezen harczban pedig a' szeretet tűnik elő, olly elem, mellyet a' világ és költészet a' keresztény vallásnak köszöni, 's melly a' régieknek ezen fönséges alakban ismeretlen volt. A' szent szüzben végre a' romantica olly alakot nyere, mellyben a' romanticaí eszményi fogalom tetőpontját 's isten-emberi szépségét érte el, minőt a' régi művészetnek teremteni lehetetlen volt."

Az újabb kor végre az értelem és ész kifejlésének kora, szóval a' *reflexioé*, melly abban különbözik a' többiekétől, hogy a' kifejlődés ezen fokán álló emberiség, pusztán a' tapasztalástól (érzéki isméret) és érzeménytől nem hagyja magát többé vezetetni, hanem szelleme sze-

meit önmaga állapotjaira fordítván, önmeggyőződéseinek *okait* igyekszik kifürkészni, azaz elméleti és gyakorlati munkásságának *törvényeit és céljait*, hogy magát abban a' mi igaz és jó — kivált az empiriai ismereten túlmenőre nézve önállóan, 's természete alapszabályaival összeegyezőleg határozhassa. Ezen korszak egyedekre, nemzetekre 's emberiségre nézve a' legfontosabb. Kezdődik pedig egyedeknél, szellemök önállóságával, midőn az ifju a' nevelés és oktatás gyámsága alúl kiszabadúl, önművelődését kezdi, 's utóbb társi életben is önvezetőjévé válik; a' historiában pedig a' reflexio reáfordultával társasági (országos) 's vallási (egyházi) állapotokra, hogy az, a' mi az emberi társaságban, az idő lefolyta alatt, külső befolyás által, úgy szólván történetesen alakult, az emberi rendeltetés céljai szerint, belsőből kifelé, öntudatosan javításék — tehát a' *reformatióval*; sőt ez már maga is a' reflexionak következménye, minélfogva jelszava volt: kiszabadítása a' lelkiisméretnek a' tekintettől, gondolkodási szabadság. Hogy illy szellemi változásnak az emberiség közt, a' költészetben is tetemes változásokat szülni kellett, természetes. Halljuk ez iránt tovább szerzőnket.

„A' régi művészetben (mond ő a' 166. lapon), mivel az igazi vallás még ki nem nyilatkoztatott, a' művészet elnyelé a' vallást, vagy az istennek eszméje még a' szépség eszméjéből ki nem bonyolodott; a' szép isteni volt, mivel szép; — a' romanticában a' vallás nyelé el a' művészetet, a' mennyiben tudniillik minden nevezetesebb, 's a' kor tartalmát 's jellemét hiven kitüntető műve a' romantikai korszaknak, a' vallás szolgálatában állott, mint ezt nem csak az építészet, képirás és zene, hanem az isteni comoedia is 's Arthur, nagy Károly stb. regeköreiből fennmaradt nagyszerű hősköltemények 's a' mysteriumok mutatják. Az újabb kor ellenben, mint kora a' magában bizonyos 's magában összezárkozott, az általánosnak 'ismérete után törekvő tudománynak, (hegeli nézet) a' művészetnek is, a' kor tudományos műveltségéhez illő allást adott; 's a' mint a' romantikai idő, a' vallást a' művé-

szetteli közvetlen azonságától 's összeköttetésétől megszabadítá; úgy megszabadítá az újabb kor a' művészetet is a' vallás szolgáságától. Holtaknak találván a' régi és romantikai művészet mythologiai alakjait, a' szépnék ezen edényeit vagy típusait, helyökbe, philosophia által, a' szépség öntudatos fogalmát nyeré, azaz belátást a' szépnék eszméjébe 's annak tudását, mi által az ujkori eszmény lényegileg műeszménynyé válik, vagy inkább ez maga valósulásában a' művészet, melly ennél fogva egyedül az ujkori műveltségben igazi és saját állását nyeré el, a' vallás és philosophia mellett. A' régi és romantikai művészet vesztett típusai helyébe mi nagy költőktől is, de alig ha elegendő meggondolással megsajnálattott, elegendő kárpótlást nyert a' tárgyilagossá formá képezések majd határtalan sokaságában, miknek mindnyájoknak, külön egyedi sajátosságok mellett, az általános eszmény öntudata teljesen be van képezve. A' szépség eszméje az újabbkori művészetben — mivel felszabadult — olly sok egyedi alakokra oszlik, mint ezt az erkölcsi meghatározások engedik, mert az eszme itt semmi más, mint a' mit az ember népe' erkölcsiségéből önmagában talál, 's így a' szellem egész foglalata, tartalma 's valósága, mindig másképp módosítatik, felosztatván végtelen sok derült eszményre, eszmény vagy eszme előadásaira, hol azonban, minthogy az emberi kedély minden határozatainak egysége és összesege, az eszmények is egyek, minekutána az egy szintannyit ér, mint a' többi összesen. Az eszménynek a' szemlélésre kifejtődött eszme, mint sokak, sajátlag szépek, szépségben különbözök, de szépek mindnyájan.

„Ne hidjuk tehát, hogy a' költészet' kora elmúlt, 's az istenek a' világból kipusztultak, sőt az új költészettől nagyobbak, mint a' régi és középkor teljesített, szabad reméllenünk, minekutána a' szépség eszméje csak az ujkor világ szemléletében képeztetett ki azon tisztaságra 's egyetemiségre, melly neki minden előbbi korszakban hiázott. Kinek ezen igazság még nem vált gondolkodásának eredményévé, azzá válhatik Schakespeare és Göthe ta-

núlmánya által; 's ha tagadni nem is akarjuk, mikép a' régi költészet ezentúl is megérdemli, hogy az ujabbkor költészetére, legalább alaki befolyást gyakoroljon, mind a' mellett ismételnünk kell, hogy az ujkori költészetnek ujkorinak lennie kell, nem pedig *álclassicai*- vagy *ábró-manticáinak*."

De a' költészetre nem csak az élet hat be, hanem a' *literatura* is. Minden keletkező műveltség tudniillik *közlés* útján, a' műveltebb külföldről indítatik meg, 's eredetileg reproductív, *utánzás*, míg a' nemzet szelleme megerősödvén, productív uton, önálló nemzeti literaturát 's költészetet teremt, melly ennél fogva a' mit a' népi élet belsejéből ered, hű kinyomata is szellemének. Így keletkezett a' keresztényvilági művelődés a' régiből, görög és romai forrásokból, latin nyelven; az első próbák a' régi minták utánzásai valának.

Jó is ez kezdetnek, mert legrövidebb 's ügyszólván elkerülhetlen út; de a' népeknek az utánzáson felül, önteremtésre kell emelkedniök, ha saját nemzeti literaturát és költészetet birni, és a' nemzet 's emberiség műveltségi haladását eszközteni akarják. Örökös majmolása a' réginek, a' mellett hogy saját újat nem teremt; elszigeteli a' költőt nemzete életétől, azon földtől, mellyben gyökerei szétágaznak, 's elavúlt, többé rá nem illő formákba szorítják munkásságát. Illy törekvés napjainkban (mint Mager helyesen jegyzi meg) csak *álclassicismust* 's *ábró-manticismust* szülhet. 'S im' ez a' francia classikai költők bibéje.

Körülmények 's okok, miket szerzünk historiailag előmutat, arra bírják a' francia költészi literaturát, hogy a' régi költészet formáit, törvényeit 's mythológiáját megtarták, melly mivel az ó görög-római életben és hitben gyökerezett, akkoron a' költés élet friss elemét képezé; de napjainkban, változott élet 's vallási képzeletmódnál fogva, minden jelentőségét 's valóságát elveszté. Az úgynevezett francia romanticusok ellenben, Mager szerint,

épen nem romanticusok, hanem a' szó teljes értelmében *újabb kori költők*.

„Körül belől 15. év előtt (mond e' tekintetben a' 180. lapon) Franciaország', azaz Páris' teremeiben, 's utóbb folyóiratokban is, arról vala szó, hogy néhány ifju ember elméleti és gyakorlati eretnekséget követ el a' classicus Parnasz törvényei ellen, bebizonyítani törekedvén, mikép a' classicai költészet határain kívül is létez-nének költészi elemek, életben 's nyelvben. 'S ámbár a' literaturai nevezetességek illy állításokat úti megvetéssel hallgatták, 's a' közönség azokat figyelemre alig méltatá: az újítók mind a' mellett, csak annál nagyobb vakmerő-séggel állíták; hogy a' korábbi classicai költők érdemei koránt sem bizonyíthatnák meg a' classicai iskola jeles-ségét, hanem egyedül nagy költészi tehetségeiket, kik jeles műveket ugyszólván aesthetikai elméletök daczára teremték, követőik ellenben, egyedi tehetlenségöknél fog-va, szolgálai utánzás által sem tölthetnék be iskolájok szűk határait, 's így nekik hivatások nem volna, mások illy szűk korlátokba való szorításra. Midőn azonban mind in-kább kitünt, melly szellem' gyermekei ezen újítók, classi-cai elleneik, némelly nyilatkozásaikban, a' középkor, ke-resztény vallás 's hasonnemű barbár helytelenségekhezí némi oda hajlást vevék észre, minél fogva őket sikereseb-ben nevetségessé tehetni 's nekik a' közvéleményben árt-hatni nem hívék, mintha őket *romanticusoknak* elnevezik, mi által ezen ifju emberek egyszersmind a' liberalismus ellenében compromittáltattak, mivel ennek a' középkor a' despotiával, aristocratiával, jesuitákkal és inquisitióval egy értelműnek lenni látszik. Az újítók azonban a' név ellen nem tevének kifogást, már azon oknál fogva sem, mi-vel haladás magában, valamelly név alatt mint párt elis-mertetni; e' mellett azon összeköttetésre hivatkozának, melly törekvéseik 's némelly, a' közvéleménytől magasz-talt, nevek közt létezett p. o. *Chateaubriandra*, *Madame e Staëlre*, *Lamartinere*. Különös tisztelettel pedig kivált *Chenier Andrást* említék, mi ámbár rajtok nem segített;

de a' többi nevek classicaí elleneiket még is zavarba hozák, mivel a' hasonlatosságot nem tagadhatták, 's ezek a' közvélemény és critica sanctióját már különböző időben 's okoknál fogva elnyerék. Chateaubriand költészi prósája ugyan első felléptekor a' classicaí criticának érthetlen iszonyúságnak tetszett; de végre ő a' classicusokhoz még némileg olly közel álla, hogy őt egészen el nem tagadhatták, azonkívül munkáit a' császárság alatt sokan olvasák és dicsérik, mivel szükségesnek tarták, 's a' császár azt kíváná, hogy a' vallás megint tiszteletre jöjön, a' restauratio alatt pedig royalismusa 's szónoki befolyása, a' folyóiratokbani megkülönböztetését eszközlek. Lamartine-t a' szabadelmű folyóiratok kevés figyelemre méltatták, de a' főrendeknél, kik közt akkor a' vallás divat vala, őt royalismusa 's vallásossága ajánlá. Németországban olly költő mint Lamartine, becsülettel neveztetnék ugyan, de tulajdonképen nevenségre nem jutna; a' classicaí lyra állapotjánál fogva azonban csoda nem volt, hogy minden költészet után sovárgó kedélyben, bemenevelt 's örömhálás javallatot nyert. A' hivatalos critica megbocsátá neki a' classicaí Parnasz ellen elkövetett bűneit, mivel akkor úgy hívék, hogy mindent pártolniok kell, mi vallásos irányt mutat. A' mi végre Staël asszonyt illeti: neki szelleme, Napoleon alatt szenvedett üldözései, szabad elműsége 's hatalmas társasági 's literaturai összeköttetései végett, megbocsáták azon csudálatos szeszélyét, mellynél fogva, Németországot illető könyvében, megmutatni törekvék, mikép a' franczia classicaí Parnaszon kívül is léteznének nyomai a' költészetnek, sőt hogy ezek a' romanticus, metaphysicaí barbár Németországban találhatók, a' mit mellékesen legyen mondva, maga Staël asszonyosság német barátai szavára elhitte ugyan, de igazán soha meg nem tudta fogni."

„Az új romanticusok tehát középkori keresztényi vagy legalább philosophiai irányukra nézve, elismert nevezetességekre hivatkoznak, 's már ez által a' közvéleményben nyerének. A' mellett a' classicusok szellemök

szegénységének 's korlátozottságának az által adák czáfolhatlan bizonyítványait, hogy a' classicai Parnasz, kivált legbensőbb szentsége a' Théâtre françois oltalmára, a' kormány hatalmát felhívák¹⁾ 's általában a' romanticusok ellen a' censurát használák. Innen történt, hogy a' magasra vágyó, eredetileg inkább a' királysághoz mint szabadelműséghez hajló költészi 's philosophiai ifjuság, a' kormány hatalommal ellentételbe jött, 's a' nélkül hogy egészen a' liberalismushoz állana, annak saját töredékét képezé, melly legalább az antiliberalis pártnak határozottan ellenébe helyezkedett. Némellyek a' fiatal emberek közül, az igaz, a' szoros szabályú szabadelműiekhez csatlakozának, mások a' doctrinair párthoz. Erre a' romanticusok 1824-ben az újabb francia folyóiratok legfontosabbikát, a' *Globe-et* alapíták „az ifju Franciaország viszhangját,” általa nézeteiket előadó 's classicai elleneikkel vitázó léteget (organ) nyervén, kiket nem sokára okokkal, elmés-séggel, tudománnyal 's polemiai ügyességgel felül múlák. A' francia közönségnek az e' laphan közlött tanulmányokból, a' német és angol költőkre nézve, végtelen sokat kellett tanulnia. De többet mint elméleti okoskodásaival, ártott a' romantikai iskola a' classicusoknak, számos költészeti munkái által, mikben a' közönség egy a' classicusok-

1) 1826. januárban, hét classicus, kik közt Baour-Lormian, Jouy, Arnault 's Etienne, kérelem levelet nyujtának be X. Károlynak, őt kérvén, hogy legalább a' Théâtre françois-et, tartsa meg, az új iskola kirekesztésével, a' classicai genre-nak. X. Károlynak ekkor elegendő esze volt felelni: hogy költészet dolgában helye csak a' parterben van. E' különös kérelem neveltségességen halt meg. Milly dühvel irtak a' classicusok az új iskola ellen — tudni valókép szellem nélkül — majd hihetlen: Baour-Lormian, Vanderbourg, Duval Sándor, Viennet Jouy 's Auger legbuzgóbban harczoltak pro aris et focis. Szomorvígan hangzik kivált Hoffmann Henrik azon szava, ki Schillerről szólván róla a' többi közt ezt mondja: ember ki olly rossz szomorújátékot írhatott, mint az Orleansi szűz, megérdemli a' megkorbácsoltatást nyilvános helyen. M.

ban általjában hiányzó életet találja. A' classicusoknak sikerült ugyan Hugo V. Cromvell-je megbuktatása, első adásakor; de ez utolsó diadalmok volt, két évvel utána Hernani (1830. febr.) zajos tetszéssel fagadtatott, több folyóirat az új költészetet pártfogolá, a' színházak látták, hogy az új darabok pénztáraikra nézve jótétemények, midőn a' classicaiak minden vonzó erőt elveszték: 's így a' közönség is teljesen a' romanticusokhoz csatlakozott. A' juliusi forradalom által végre a' vitatkozások egészen elnémultak, 's a' mióta a' romanticismus teljesen győzedelmeskedett, polemiai characterét is elveszté, úgy hogy jelenben róla elmondhatjuk, mikép mint elem, a' nemzeti költészetbe ment át. Majd egy időben tehát X. Károlylyal, a' classicismus is győzetetett meg 's hajtattott ki, 's Franciaország political mint aesthetical tekintetben új, szabad elműbb alaptörvényt nyere."

'S vajjon mit nyert Franciaország az új iskola által? mi jelleme?

Ha a' francia literaturát csak általános pillantással is a' némettel összehasonlítjuk, ítéletem szerint már külső jelenetében kitűnik, mikép amazt a' *társalkodási hang* képezte, emezen pedig az *iskola' szaga* érezhető. Németországban a' tudomány úgyszólván egyedül a' tanítószékekből keletkezik, minélfogva az értekezési forma, a' tárgyalvasó közönség és élet tekintetbe vétele nélküli — szemeltartása, 's innen származó elszigetelése az élettől, egyik legegységesebb külső bélyege. Franciaországban szabad sajtó 's political és társalkodási élenkebb élet mellett, ellenben a' literatura az életet minden mozgalmában követi, jó részint abból ered 's arra hat vissza, ez úton közérthetőséget 's életrevalóságot nyervén. De minden dolgot túl lehet vinni: a' társalkodás elvei és céljai nem a' literaturáé, ez egészen más világ, 's e' tekintetben Schiller a' francia classicai szomorújátéknak azt lobban-tá szemére: hogy az *illedelemnék a' természetet és igazságot* feláldozza. Hősei, a' legnagyobb szenvedelemben is, úgy beszélnek mint jól nevelt emberek, ki nem esvén a' jó

társaság hangjából, mi mozgásaikat természetelleniekké 's olly feszessé teszi, mintha sodronyon huzatnának. Más oldalról a' németek közt, sőt literatúránkban is (p. o. Kölcsey criticaiban) gyakran azon panasz hallatszott, hogy a' francia academia a' francia nyelvet stereotyp formákba szorítá, 's az által tovább fejlődését megakasztá. E' tekintetben ugyan a' baj Mager ítélete szerint, soha sem volt olly nagy, mint közönségesen hiszik; de a' panasz még sem egészen alaptalan. 'S im' mindkettőn segít az úgynevezett romantikai iskola. A' romanticusok tudniillik az életet festik teljes valóságában, erényben és bűnben, a' mint mutatkozik, a' természet színét, hangját megtartván; a' nyelv a' classicusok korlátain áttör, új szavakat ritkán gyártanak ugyan, de annál gyakrabban élesztenek fel régi, helytelenül elavultakat, 's a' hol ez nem elégséges, táj szavakhoz folyamodnak. Költészetök a' népéletből származik 's így nyelvök is szavait onnan kölcsönözheti. Hasonló javításokat tevének a' vers-schemákon is.

De mit mond Mager a' romantikai iskola' szemére lobbantott *erkölcstelenség* vádjára? Megvallja hogy a' *borzasztót* olykor mód nélkül vadásszák, 's metsző ellentételeket erőltetve csigáznak elő: de mind e' mellett őket nagyobb részben e' vádtól felmenti. Az ujkor napjai' világát festő költőnek, meg kell bocsátnunk, ha szemet szűró színeket használ; mert korunk éles ellentételeket, meghasonlásokat, pártokat mutat, küzdés kora lévén, a' még ki nem egyenlített ellentétekké. A' francia romantikai dráma és román' világa ennélfogva koránt sem olly egy színű 's ártatlan, mint azt valamelly becsületes családbeli leányka magának képzei; de annál tanulságosabb. Ha a' költőnek az életet kell festeni, verőfényes pontjaival, de mély örvényeivel 's vétkeivel is: úgy nem határozhatja meg annyira a' tárgy, mind inkább a' költő *szándéka* műve' erkölcsiségét vagy erkölcstelenségét. Neki szabad, sőt kell a' csábítás örvényeit, a' vétek sötét barlangjait kimutatni; mert művének 'ember 's világ ismeré-

tet kell terjeszteni; de lelke, ha igazi költő, túl emelked-jék az élet é' pocsolyáin, máskép munkája csak a' pór-nép kezébe való, lakjék ez bár kunyhóban vagy palotában. 'S im' ezen így módosított erkölcsi követeléseknek, a' francia romanticusok nagyobb része, kivált jelesebbjei, Mager tanúsága szerint, igen is megfelelnek.

Szerzőnk e' helyen, befejezván általános nézeteit a' literaturáról 's francia költészetről, az egyes classicaí 's romanticaí költők életírásához és munkáik jellemezéséhez 's bírálatához fog. Illy részletbe czélat tekintve, nem ereszkedhetem; a' sereg olly nagy, hogy pusztá neveiket sem hozhatnám fel; ellenben szükségesnek találom Mager munkája némi kiegészítésére, itt a' philosophiára nézve, egy hézagát betölteni. Szerzőnk azt mondá: hogy a' literatura a' nemzet és korszellemének kinyomata. Ez minden tekintetben áll, hol *életet* és *miűséget* magyarázunk, vagy képek által rajzolunk, kivételt tehát csak azon tudományok tehetnek, hol pusztá mennyiségi (nagysági) viszonyokról van szó, vagy tetleges adatok hordatnak elő, mint a' mathesisben, geographiában stb. Úgy de a' philosophia minden időben az élőt vagy inkább létezőt — embert, istent, és világot — igyekszik magyarázni, fogalmak segítségével, értelem és ész által, mint a' költés szintazon tárgyakat képek segítségével tünteti elő, képzelődés és érzemény által. Az érzék észrevevései pedig mind kettő közös anyagát képezik, 's különbségek csak az: hogy a' philosophia fő czélja az igazság, a' költészeté pedig (mint a' művészeté általjában) a' szépség. Nincs-e tehát a' literatura e' két ágai közt életű-neményeikre nézve is hasonlatosság? Nem jelenik-e meg a' philosophia is, mint a' költészet, a' nemzetek és korok szelleme színében? Mager ezt meg nem mutatja; mert szerinte csak egy philosophia létezik, a' hegeli, 's ez napjainkban nem csak született, hanem be is végeztetett, minélfogva régi és középkori színű philosophiáról annál kevésbé lehet szó, mivel illy nézet szerint a' jövő kornak is más, nem hegeli, philosophiának lenni kellene, mi

bevégeztetése fogalmával ellenkezik. Én azonban ki erősen hiszem, hogy Hegelen kívül is léteznek 's léteztek philosophusok, 's ezen tudomány nem időnkbeli, hanem több mint kétezer éves, 's ennélfogva legkevesbé sem kétkedem, hogy a' jövő kornak némileg más, kifejtettebb s' helyesebb philosophiája lesz mind napjainknak, mivel ezt szellemünk haladási rendeltetése úgy hozza magával: én mondom mind ezeknél fogva szinte olly erősen hiszem, hogy a' philosophiai nézetek, 's előadásai is, szintúgy mint a' költészeté, az egyedek, nemzetek és korok különbségeik szerint változnak.

Különböztessük meg kérem jól a' *belső lényt* a' *külső tüneménytől*. Az első mindenütt változhatlan, de magában csak *elvont gondolat*, a' tünemény ellenben örökké változó 's ez az *összetes* (concret) *valóság*. Az emberi természet lényegében *egy*, de minden egyedben valósággal *más és más* 's így minden nemzetben és minden korban is. 'S hol van az emberiség? Valósággal (realiter) sehol, hanem csak eszményileg fejünkben; a' valóság mindenütt csak népeket 's egyedekeket mutat. Hasonlólag lényegben az igazság, szépség, jóság és vallás eszméi egyek 's egységökben változhatlanok. Ádámtól napiglan, éjszaktól délig 's kelettől nyugatig, az emberiség közt csak egy igazság, szépség, kötelesség, jog, 's vallás létezett, de minden emberben, nemzetben 's korbán, mellékes lényegtelen dolgokban, másképen módosítva.

Egy vallás mondám. Kétkednek-e olvasóim? Valóságban az igaz a' merre tekintünk; életben és historiában, különböző vallásokat találunk, mik változott képzeletmóddal elavulnak, hatásokat 's tekintetőket veszítik, végre elenyésznek (mert minden forma a' változás törvényének alá van vetve); de viszont új, a' változott képzeletmóddal összeillőbb 's ennélfogva a' vallási szükségét kielegítőbb, alakban tűnnek fel; mind ezen végtelen különbségben 's örökös változásban azonban a' hit változhatlan lényege félre ismerhetlen, azon minden vallásnak közös hit tudnivalik, hogy isten létezik 's a' lélek hallhatatlan. Vallási

képzeletünk, lelkünk képzeleteinek egy része, 's így szükségkép, külső jeleneikre nézve, műveltségi fok 's az egyedek, nemzetek 's korok sajátságai által módosítatnak. Mennél durvább az ember, tehát mennél érzékibb képzeletmódja, annál anyagiabb hite is. Az embernem gyermekkorában azért, a' polytheismust látjuk elterjedve, mely aetheticai képzeletü nemzetnél, mint a' görög, a' legszebb mythológiává alakult. Midőn a' görög- római műveltség, teljes kivirulta után, az emberiséget érzéki lépcsőjéből fölebb, szellemibb képzeletre emelé, a' tiszta erkölcsiségü, szellemi keresztény vallás megbuktatá a' görög római és scandináviai bálványokat.

Mutassam-e még meg továbbá: miként nemzeti szellem 's műveltségi fok szerint, a' jog és kötelesség lényben változhatlan eszméi is az életben — azaz erkölcsnevelés, törvényhozásban stb. különféleképen változnak? A' feladat nem épen nehéz; de szememre labbanthatná valaki, hogy itt nem az eszmék tüneményeikről, az életben, hanem philosophiáról, *tudományról* van szó. Jól van; vallás kötelesség és jog, minden eszmék általjában, a' philosophiához tartoznak, 's így eddig is már philosophiai tárgyakról volt szó: de szorítkozzunk egyedül a' philosophiára mint tudományra, 's látni fogjuk, hogy a' philosophia és költészet közt, e' tekintetben is, az analogia tagadhatlan.

A' görög- római műveltség, mondám, érzéki volt. Az érzék a' tárgy létege; a' régi philosophia saját bélyege azért *tárgyilagosság*, midőn ellenben az újabb *alanyi természetű*, mivel a' reflexio a' meggyőződésre mint *ismeretre* pillant 's annak helyességét tehetségeink *törvényeiben*, nem a' tárgyakban, igyekszik meghatározni. Második bélyege a' régi philosophiának az: hogy főleg *szemlélődő*, az újabb ellenben a' *tapasztalásból* kiinduló. A' gyermekkori tapasztalatlan ész, félelem nélkül átengedi magát a' szemlélődés veszélyeinek, midőn a' gyakori tévelygések által megokúit újabb kori férfiesz, a' tapasztalás (észletet) biztosabb alapjához ragaszkodik. 'S mi vala a' középkori scholastica philosophia? *Utánsása* a' régi

philosophiának a' *vallás békáiban*. A' felébredő keresztény művelődés, latin nyelven, Aristotelest és Plátót commentálá' s majmolá', melly legrövidebb úton csak az ő világéből keletkezhetett, eleinte utánzás útján 's erre a' keresztény vallás túlnyomó hatalmat gyakorlott, mivel e' korszak a' vallási buzgóság és ábrándozás szaka vala; philosophálásban pedig a' scholasticusok dialecticájokkal, a' logicát a' metaphisicával feleserélék, mivel akkoron még a' gondolkodás és lét (valóság) közti különbség ki nem világosodott. Az újabb korban ellenben önállóságra vergődvén az emberi ész, az újabb philosophia' lényeges bélyege, mint az újabb költészeté: *függetlenség a' régi kortól és vallástól*; 's valóban ha a' philosophia az életbölcsesség tudománya, az élettől el nem szigetelheti magát, 's egy pár ezer éves bölcsesleteket (philosophema) szolgálilag nem utánozhat; ha pedig észtudomány, elvét az észbe, ezen legfőbb tehetségünkbe, 's nem a' theológiába kell helyeznie.

E' bárgyu beszéd nem magyaráz meg semmit, mondhatná itt szokott módorjában Mager, mivel *az egy igaz philosophia* tüneményét meg nem fejti. Engedelmet; a' hegelisták mindenben dicső kivételt tesznek, tehát az igazságban is, vagy is az igazságban akarám mondani; de minden szabálynak vannak kivételei, 's hogy a' hegelisták a' kivételek közé sorozandók, csak az által történhetett, hogy philosophiájok nem a' kornak szelleméből keletkezett, hanem *utánzása a' korábbi philosophiai literaturának*, tudományos tekintetben tehát épen az, a' mi az időnkbeli francia álcassical költészet, tudniillik rendszerre nézve: *álplatonismus*, módszerére pedig: *álscholasticismus*.

A' hegeli philosophia nem keletkezett a' kor' szelleméből mondám, de nem mondám: hogy nem a' nemzetéből. A' kor iránya tapasztalási, Hegel philosophiáé pedig tiszta előleges (a priori); mert általános idealismus, 's im' ez utolsóban összeegyezik a' német nemzet egyoldalulag kiképzett szellemével. Ezen nemzet tudniillik mint egész,

politikai élettel nem bírván, természetes hajlamánál, fogva pedig a' szemlélődésre igen hajlandó lévén ('s ebben igen vállalkozó és merész): a' valódi világ helyett, pusztá gondolat világba merült; philosophusai pedig, elszigetelt szobatudósok léteire, legnagyobb korlátlanságban szárnyra ereszthetik gondolataikat, háborítlanul építvén tündér légvárakat. Azonban Hegel azonsági rendszere, ki nem fejlett alakban, már Plátónál található, kifejlődve pedig Plotinnál, kitől kölcsönöztetett; módszere pedig a' régi scholasticusoké, kik a' logicát a' metaphisicával egyesíték, vagy inkább összezavarák. A' theologia pedig ezen, per erorem úgy nevezett legújabb philosophiában, még nagyobb szerepet játszik, mint a' scholasticusokéban; mert nem csak a' philosophiát, hanem a' természet-tudományt is elnyelé, sőt tán e' sors végre még a' történetírást és a' geographiát is éri. Mert ha a' világ az istennel ugyanaz, ha minden isten: úgy kétséget nem szenvedhet, hogy minden tudomány is, közelebbről messzibbről, istentudomány; minélfogva a' pantheistícai istent nem csak a' természetben (eszméletlen alakban), hanem ön tudatosan, az emberiség történetében is kell találnunk, 's miért nem végre még a' földteke political felosztásában is?

Bűnhődtem Mager rovására, mivel tudom, hogy soraimat nem olvasandja 's így megczáfolástól nem félhetek. De nem léteznek-e hazánkban lelki rokonai, türelelmetlenek és hevesek? Ki nem olvasta volna a' már egy pár év előtt a' Tudományos Gyűjteményben megjelent oroszlanilag összemarczangló hegeli philippicát, mellynek ihletesebb helyeit eléggé nevezetéseknak találám, hogy azokat azonnal kivonataim kötetébe iktassam? E' gondolat megdöbbsentett. Ijedtemben felkapom Menzel Morgenblatt-ja történetesen íróasztalomon heverő idei 33. számát, 's azt villám háritóként tartom előmbe. 130. lapján ezeket olvashatni:

„A' szerző (prof. Biedermann könyvéről: Wissenschaft und Universitát in ihrer Stellung zu den practischen Interessen der Gegenwart, van szó) teljes joggal

küzd azon ámitás ellen, melly nyilvános hazugsággá vált. Ily viszonyban állunk az úgy nevezett tudományossággal, melly jelenben annyira pöffeszkedik, 's a' német nemzetet természeti 's legközelebbi gyakorlati érdekei iránt elvakítja, nem lelkesedésből 's öncsalódva, hanem hiúságból 's a' hazugság öntudatával. Ezen irány ellen küzdünk mi is, már régóta, *mivel ez, a' tudomány bitorlott neve alatt nem más, mint sophística.* Biedermann azt mondja: Bizonyos emberek a' német szellem lényegét tiszta eszményi perczenetben (moment) lelhetni vélek, az egyetemi tudományban, a' philosophiában, mellyet ennél fogva egyenesen németnek nevezék, a' mint is a' valódi tudományosság szellemét, a' német nemzetiséggel teljesen azonosították. Szomorú pótlék, valódi nemzeti állás's érdem helyett! Szomorú képzelgés, mellyben büszkén ringatózunk, felette német állapotjaink nyomorúságát elfelejtván. De ti azt mondjátok: a' német tudomány 's mód tiszteltetik minden nemzeteknél, mindnyájan elsőségeket elismerik a' szellem országában, Németország a' gondolat hazájának hivatik, 's mind olyan minden időben az europai polgárisodás haladásának elején állott. Éppen ezen szerencsétlen képzelgés, mellynél fogva minden nemzeteken felülállani hisszük magunkat dicsőségeinket annak megvetésében helyezvén, mit amazok tisztelnek: political jelentőséget, külső hatalmat, gyakorlati ipart, 's helyette pöffeszkedve elvont tudomány kincsével, ezen ábrándozás a' nagyság kopár eszményeért, *ezen német tudománydagály okozá szerencsétlenségünket.* Legjobb ereinket halgatagúl tiszta eszményi irányokra fecsehlénk el, azokat a' nyilvános élet- és gyakorlati szorgalomtól elvonván. Művészetben és tudományban igen is nagyot tevénk; de ez holt tőke melly nem kamatol, melly nekünk más nemzetektől hideg csudálást, de igazi jelességű elismerést nem szerez. Kérkedünk alapos tudással; de ezen tudás meddő, míg rá nézve gyakorlati irányban szükölködünk; bírnak lelkesedéssel, bátorsággal, törekvéssel; de ezen tulajdonoknak hiányzik kifejlődésük igazi köre, hol a' műveltség igazi energiája-

ra érlelődhetnének, 's így elpárolognak léges köreikben. Egy nép férfiassága, önállósága, nemzetisége abban áll, hogy magát az életben, külsőre nézve, megkísértse, hogy teremtsen, gyakorlati ügyességre 's politicalai jelentőségre vergődjék. Melly helyezetet foglal el nemzetünk az europai országrendszerben? A' kereskedés és azon alapuló hatalomnak melly körét jegyezi német szellemünk? Pirúlnunk kell, ha az americaiak, angolok, belgák, büszke nemzeti érzelmökben arra mutatnak, mit erejük leghatártalanabb feszültsége 's a' legtisztább eszméletü józan irány által, gyakorlati 's anyagi tekintetben elérének; ha maga a' könnyű franczia, eszményi törekvéseinket gunynyal lenézi, 's a' német név mindenütt hasonértelmű az ügyetlenséggel, haszonvehetlenséggel, 's az igazi életműveltség 's jellemenergia hiányával.

SZONTAGH GUSZTÁV.

IV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

XXXVIII.

Báthory István országbíró, a' kőí káptalan előtt 1455-ben költ vallományt, és ugyanazon káptalan' beiktatásról 1467. tudósítását, Nagylucsei Dóczy Orbán, egri püspök és tárnok' részére, 1489-ki mart. 18-án átírja.

„**N**os Comes *Stephanus de Bathor* Judexcurie Serenissimi Principis domini *Mathie* dei gracia Regis Hungarie Boemie, Dalmacie Croacie etc. ducisque Austrie, Memorie commendamus, Tenore presencium significantes, quibus expedit vniuersis, Quod cum in causa inter nobilem dominam *Katherinum*, relictam condam *Ladislai de Gexth* vt Actricem ab vna ac *Stephanum* filium condam *Georgy Szelyok de Lekche*, In quem mortuo dicto *Georgio Szelyok* patre eiusdem ipsa causa est redacta, partibus ab altera iuxta continenciam literarum nostrarum prorogatoriarum ac Capituli ecclesie de *Kew* Inquisitor. Euocator. et Insinuator. super factis in eisdem contentis, in presentibus octauis festi Epiphaniarum domini, mota et vertente, per *Laurentium* de *Aracha*, procuratorem dicti *Stephani Szelyok* In Causam Attracti Quedam litere prefati domini nostri Regis Confirmacionales, priuilegialiter sub duplici penden. Sigillo eiusdem emanate, et confecte, in Iudicio fuissent exhibite, Mox magister *Michael de Lelex* legitimus procurator Reuerendi Domini *Vrbani* electi et confirmati ecclesie Agrien. Thesaurary prefati domini nostri Regis, nec non in

causa et causis, In presencia palatinali vertentibus, per eundem dominum nostrum Regem Judicis deputati, In nostram exurgen. presenciam, ac paria quarundam literarum dicti Capituli ecclesie de *Kew*, super quodam contractu, Inter dictum condam *Georgium Solyok de Lekche*, ac *Andream* fratrem eiusdem carnalem, ab vna, parte vero ex altera, Similiter condam *Jacobum Morhath de Zantho*, Inter ceteras possessiones, pretexto possessionum *Ewrwes*, *Thethes*, *Kenyeres*, *Parazthy*, *Beldzenthmyklos*, et *Medenczes*, In *Bachien*. Item porcionum possessionariarum In possessionibus *Zantho* predicta ac *Budy* In de *Bodrog*, et *Orew* in *Baranya* Comitatibus existen. habitarum, prefati condam *Jacobi Morhath*, necnon aliarum literarum modosimili dicti Capituli ecclesie de *Kew*, super eisdem possessionibus Statutor. inter aliasque literas, in dictis literis prefati domini nostri Regis Confirmacionalibus insertarum, In transscripto literarumstrarum eidem domino Thesaurario dari pecyt Juris eiusdem ad cautelam, Quarum prime videlicet dicti Capituli ecclesie de *Kew*, litere fassionalis Tenor Is est, *NOS Capitulum ecclesie de Kew*, memorie commendamus Quod Egregius *Georgius Solyok de Lekche*, et *Andreas* frater eiusdem carnalis, ab vna, parte vero ex altera, *Jacobus Morhath de Zantho*, Coram nobis personaliter constituti, per eosdem sponte confessum extitit in hunc modum, pariter et relatum, Quod quia ipsi a temporibus diuturnis, nonnullis amicicie, et beniuolencie nexibus complexi extitissent, et presertim, quia prefatus *Georgius Solyok*, propter sincere dileccionis fauorem, quem ad prefatum *Jacobum Morhath* habuisset, Egregiam puellam *Barbaram* filiam suam, ipsi *Jacobo* tradidisset in consortem, et Insuper volen. premissam amiciciam, et fraternitatem in alterutrum, amplioribus et stabiliioribus, mu-

nimentis firmare, sese mutuo in fratres suscepissent, et suscepērunt adoptiuos, Coram nobis talimodo, vt quando-cunque diuino volen. Iudicio, cuius nutu omnia reguntur, et gubernantur quam parcium prescriptarum, absque heredum solacio ab hac luce decedere contingeret, extunc possessiones *Cheb, Kischeb, Wyfalw, Gewd, Zylwas, Janusfalwa, Luckafalwa, Thorsatheleke*, ac porcio possessionaria In possessione *Thegefalwa*, ac predium *Balynthkyrthe*, in *Bachien*. Item *Jadiwa* et *Indya* In *Sirimien*. Comitatus existen. habite, prefatorum *Georgy* et *Andree Swlyok*, necnon *Erwoes, Thethes, Kenyeres Parazthy, Beldzenthmyklos*, et *Medenczes*, In dicto *Bachien*. Item portiones possessionarie, In possessionibus *Zantho* predicta, et *Bwdy*, in de *Bodrog*, et *Orew*, In *Baranya* Comitatus existen., habite — — *Jacobi Morhath*, nec non omnes et quelibet alie possessiones, forsitan per quempiam ipsorum, seruicys, humanitate, et expensis aquiren., sevv comparan. in partem superstitem, cum omnibus ipsarum vtilitatibus et pertinen. condescendi debeant, valeant atque possint, presentium Testimonio median., Datum Sabbato proxi — — te festum Exaltacionis sancte Crucis, anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo quinto, Altera vero ipsarum hanc verbalem seruabat continenciam *NOS Capitulum Ecclesie de Kew* Memorie commendamus Quod nos literas Introductor. et Statutor. Serenissimi principis, et domini, domini *Mathie* dei gracia Regis Hungarie --- Croacie etc, domini nostri naturalis graciosissimi, nobis pro parte Egregy *Swlyok de Lekche* preceptorie loquen., et directas, sumpmo cum honore recepimus in haec verba, *Mathias* Dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc, fidelibus nostris, Capitulo Ecclesie de *Kew*, salutem et gratiam, Cum nos illis federi --- et fraternalibus adopcioni-

bus, quas fideles nostri egregy, *Georgius Solyok de Lekche*, et *Paulus de Sambok* vigore literarum Capituli ecclesie *Bachien.*, simulcum possessionibus, porcionibusque possessionariis Infrascriptis, preterea illis quoque contractibus et adopcionibus, quas prefatus *Georgius Solyok* ac *Andreas* frater eiusdem, cum *Jacobo Morhathy de Zantho*, simulcum possessionibus, porcionibus possessionar. ipsorum infra nominandis, mediantibus literis vestris, sub certis condicionibus, et obligaminibus, in eisdem vtrisque literis declaratis, mutuo inter sese fecissent, vigore aliarum literarum nostrarum exinde confectarum, Consensum prebuerimus, et nihilominus consideratis fidelibus. seruicys, prefati *Georgy Solyok*, per eum Maiestati nostre, et sacre Regni nostri Hungarie Corone exhibitis, Totum et omne Jus nostrum Regium, si quod in possessionibus *Boky*, *Zenththamas*, in *Bachien.*, et *Sarkad* in de *Walko* Comitatus, predicti *Pauli de Sambok*, Item *Berekzo* similiter in de *Walko*, *Bancza*, *Zenthlewryucz*, in *Bachien.*, *Ménar Gedes*, in *Chanadien.*, nec non *Kalthith* et *Thothkaltith* in *Themesien.*, Comitatus, preterea *Thethes*, *Ervoes*, *Kenyes*, *Parazthy*, *Beldzenthmiklos*, et *Medenczes*, indicto *Bachien.*, ac porcionibus possessionariis, In possessionibus *Zantho* predicta, et *Budy*, in de *Bodrog*, et *Orew* in *Baranyu* prefati *Jacobi Morhath*, Item *Cheb*, *Kischeb*, *Wyfalva*, *Zilwas*, *Janusfalva*, *Lwkafalva*, *Thorsatheleke*, necnon porcione possessionaria in possessione *Thegefalva*, ac predio *Balynthkyrthe*, in *Bachien.*, *Jadwa* et *Indya* in *Sirimien.* Comitatus existen., habitis, qualitercunque haberemus, et nostram ex quibuscunque vys modis, causis et rationibus concerneret maiestatem, simulcum cunctis suis vtilitatibus, et pertinen. quibuslibet, similiter vigore ipsarum aliarum literarum nostrarum exinde confectarum, memoratis

Georgio Solyok ac *Nicolao Stephano*, et *Georgio* filys, nec non dicto *Andree* similiter *Solyok*, fratry carnali, suis, ipsorumque heredibus, imperpetuum contulerimus, velimusque ipsos, in domynium dicti Juris nostri Regy, in eisdem habiti, per nostrum et vestrum homines, legitime facere introduci. Fidelitati igitur vestre firmiter precipien. mandamus, Quatenus, vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, Quo presente *Georgius de Dobornok* vel *Mathias*, aut *Georgius de Balase*, seu *Thomas Chazar de Waryad*, aut *Elias Posa*, de *Ireg*, seu *Blasius Fako*, de *Fylpesfalva* vel *Johannes de Arangan*, siue *Paulus Solyok de Lekche*, aut *Johannes*, vel *Nicolaus Pocz de Zecze*, alys absen. homo noster, de Curia nostra Regia ad id specialiter transmissus, ad facies prescriptum (igy) possessionum porcionum possessionariarum ac prediorum consequenterque Juris nostri Regy, In eisdem habiti, vicinis et conmetaneis earundem universis, inibi legitime conuocatis, et presentibus, acceden. introducat prefatos *Georgium Solyok* de *Lekche*, ac *Nicolaum Stephanum* et *Georgium* filios, necnon *Andream* similiter *Solyok*, fratrem carnalem, suos, in dominium prefati Juris nostri Regy, in eisdem habiti, statuaturque idem eisdem, simulcum pretactis suis vtilitatibus, et pertinencys quibusbet, premisse nostre donacionis titulo, ipsis incumben., perpetuo possiden. si non fuerit contradictum Contradictores vero, si qui fuerint, euocet, ipsos, contra annotatos *Georgium Solyok* ac *Nicolaum*, *Stephanum*, et *Georgium*, filios nec non *Andream* fratrem suos, ad terminum competen. nostram personalem in presenciam, Racionem contradictionis ipsorum reddituros, et post hec hujusmodi Introduccionis et Statucionis seriem, cum contradictorum et euocatorum, siqui fuerint, vicinorumque et conmetaneorum, qui premisse statucioni intererunt, nihilo-

minus, terminoque assignato, eidem nostre personali presencie, fideliter rescribatis, Datum in oppido *Debrechen*, feria secunda proxima, post festum decollacionis Beati *Johannis Baptiste*, Anno domini Millesimo quadringentesimo sexagesimo septimo, Regni nostri anno decimo, Coronacionis vero quarto, NOS enim mandatis ipsius domini nostri Regis, in omnibus semper obedire cupien. vt tene-mur vnacum prefato *Mathia de Balase*, homine eiusdem in dictis literis suis inter alios nominatim conscripto, et de curia sua regia ad id specialiter transmissio, vnum ex nobis, videlicet honorabilem dominum *Gaspar* Cantorem, socium et Concanonicum nostrum, ad premissa fideliter peragen. nostro pro testimonio, fidedignum duximus trans-mitten. Qui tandem exinde, ad nos reuersi, nobis unifor-miter retulerunt eomodo, Quod ipsi in profesto natiuitatis Beate Marie Virginis, proxime preterito, et alys diebus extunc sequen. et ad id aptis, et sufficien. primo ad facies possessionis *Boky*, et suarum pertinen. consequenterque Juris Regy, in eadem, et suis pertinen. habiti, vicinis et conmetaneis eiusdem, et signanter annotato *Paulo de Sam-bok*, *Gregorio de Zenth Ivan*, *Johanne filio Ladislai de Erwes*, *Thoma Deres* de eadem, altero *Thoma* filio con-dam *Sigismundi*, de *Bodon*, et *Petro de Srag*, Tandem ve-ro ad facies possessionum eiusdem *Pauli de Sambok*, *Zenth-andras*, *Geledfalwa*, et *Sarkad* vocatarum, ac suarum per-tinen., demum ad facies prefate possessionis *Berekzo*, et similiter suarum pertinen., vicinis et conmetaneis earundem uniuersis, et presertim *Johanne*, et *Ladislao* de *Bodon*, *Petro* de *Bwyak*, *Ladislao* de *Hazasfalwa*, et altero *La-dislao* de *Berk*, Postremo ad facies possessionum *Bancha*, et *Zenthleoryncz*, prefati *Ladislai* de *Berekzo* in Comita-tu *Bachien*. existen., consequenterque Juris Regy, in eis-

dem habiti, *Ladislao et Sebastiano de Banca, Andrea de Tharanya, Georgio de Werefalou*, inibi legitime conuocatis, et presentibus acceden., idem homo domini nostri regis, dicto nostro testimonio presente, introduxisset, prefatos *Georgium Selyok, ac Nicolaum Stephanum et Georgium*, filios, nec non *Andreum* fratrem suos, in dominium prefati Juris Regy, in eisdem habiti, statuissetque idem, eisdem, simul cum pretactis suis vtilitatibus, et pertinent. quibuslibet, premissis Regie donacionis titulo, ipsis incumben. perpetuo possiden. nemine protunc in faciebus earundem, et eiusdem, sed nec hic coram nobis contradictor. apparen., in faciebus earundem semper legitimis diebus, et horis, iuxta huius Regni consuetudinem perseuerando, Datum sedecimo die, diei ultime introductionis, et statu- cionis premissarum, anno domini supradicto, Quas quidem binas literas, tandem prefatus dominus noster Rex in anno domini Millesimo quadringentesimo, Septuagesimo primo, quarto decimo die Kalend. february, Regni sui anno Tre- decimo, Coronacionis vero septimo, partibus patrocinio, prescriptarum suarum literarum Confirmacionalium, medi- an., suum Regium consensum prebendo confirmasset, Vnde nos petitionibus, prefati magistri *Michaelis de Lelez*, le- gittimi procuratoris annotati domini *Vrbani* electi Thesau- rary fauorabiliter inclinati, Tenores prescriptarum litera- rum pretitulati Capituli Ecclesie de *Kew*, fassionalium et statutor., de verbo ad verbum sine diminucione et aug- mento Aliquali, Transcribi, et Transsumpmi, presentibusque literis nostris priuilegalibus inseri facien., eidem domino Vrbano electo et Thesaurario duximus conceden., iuris ip- sius ad cautelam, communi Justicia obseruata harum no- strarum, quibus sigillum nostrum authenticum est appen- sum vigore et testimonio literarum mediante, Datum Bude,

Sexagesimo quinto die, octauarum festi Epiphaniarum domini predictarum, anno eiusdem Millesimo Quadringentesimo octoagesimo Nono“.

Íróhártján jeles alkathán hitelesen költ Jerney János' példányából, mellynek alúl felhajtott hártya' hasadékaiból vörös, fehér és zöld, nemzeti színű, sodrott selyemről függő fehértiasz pecsétét, az ide mellékelt réznyomat mutatja. E' szép pecsétnek öt rétű simakarimába, 's hasonló négy rétű körbe foglalt körirata ez: *Sigilum. Comitum. Stephani. de. Bathor. Judicis. Curie regie.* Az alúl kerekített paizs' szívét, hasonló vértén, a' Zsigmond királyunktól alapított sárkány rend' kisebb czimerébe kerített Báthoryak nemzetségi czimere foglalja el; a' paizs' tetejét nyílt szárnyú angyalfej; két oldalát pedig lombozatok ékesítik.

LUCZENBACHER JÁNOS.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folytat 4 kötet. Ára nyomt. pap. 4 ft, velin. 5 ft cp. — 1839. 12 füzet vel. 5 ft.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság Első kötet. Srét. kötve, postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár n8r. két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSERSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. Német Magyar rész. Kis Srét, három-három oszlopra. író papiroson fűzve 3 ft, postapap. fűzve 3 ft 50 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. Srét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Fordítá Kis János. Az eredeti textussal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazinczy Ferencz által. n. 8. Postapap. kötv 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n8r. kötve 2 ft; köz. pap. 1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróhól beszédek, levelek, és Scipió' álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr, köz. pap. 1 f 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud. társaságnak ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megállapítani? (Fáy, Kállay' és Jakab' feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. Hét kötet n12r. kötve 4 ft 33 kr. cp.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. — 17 kötet n12r. kötve 8 ft 38 kr. cp. (Egyenként is megvehetők).

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai munkái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* N8r. kötve postapap. 1 ft, közép pap. 45 kr cp.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű koszorúzott pályamunka. Irta *Warga János.* n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonatai. Ára a' fali olvasó táblákkal 50 kr cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* 5 ív egész rétben, 20 kr cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta *György Sándor.* Első füzet. n4r. Szép nyomt. pap. és kötve 1 ft 30 kr cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, Itől 108000-ig. Szorkeztet *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m. tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar, angol, és német bevezetéssel, zöld papirosan 5 ft, sárgán 4 ft. 45 kr., fejéren 4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft. 30 kr., sárgán 4 ft 15 kr. ,fejéren 3 ft 40 kr. cp.

FENYÍTŐ TÖRVÉNYSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál.* n8r. kötve 1 ft 12 kr cp.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. társág. I. kötet: Topperczer és Csorba: A' Pokolvarról n8r. k. 48 kr.

SEBÉSZSÉG, mellyet előadási kézikönyvül kiadott doctor Chelius, heidelbergi professor. Fordítá *Bugát Pál* és *Smalkovics M.* Három kötet. a' műszavak' deéknémet-magyar és magyar-német-deák gyűjteményével. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 fi. 40 kr. cp.

FARINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGSÉGEKRŐL. Fordítá dr. *Vajócz János.* n8r. csinos borítékba kötve 1 ft 36 kr. cp.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27. 1. 4r. fűzve 12 kr. cp.

TARTALOM.

É R T E K E Z É S E K.

	<i>Lap.</i>
I. A' történeten aesthetikai tekintetben. BRIEDL FIDÉL.	7
II. Föld- és országtani vázlatok Szilágyról. KÖVÁRY LÁSZLÓ	20
III. Dr. Mager és a' francia literatura. SZONTAGH GUSZTÁV.	37
IV. Okleveles toldalek (I. réznyomattal). LUCZENBA- CHER JÁNOS.	59

L I T E R A T U R A.

TUDOMÁNY- ÉS TÖRTÉNETI EMLÉKEK ANGLIÁBAN . . .	237
CRITICAL SZEMLE.	

Literatura-történet.

CHATEAUBRIAND, Essai sur la littérature anglaise et Considérations sur le génie des hommes, des temps, et des révolutions	244
GUIL. LIBRI, histoire des sciences mathématiques en Italie etc.	257
A. WESTERMANN, Geschichte der römischen Beredt- samkeit u. s. w.,	262

Utleirások,

ED. COMBE et TAMISIER, Voyage en Abyssinie, dans les pays de Galla, de Choa et d' Ifat.	265
JOHN BARROW. Ein Besuch auf der Insel Island über Tronyem im Sommer,	267

BIBLIOGRAPHIA	270
FRANCZIA ACADEMIA' ÜLÉSEI	274
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÜLÉSEI	276

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. leszen velin-pap. legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
 Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — NEGYEDIK ÉV.

AUGUSTUS, 1840.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

Polgar László

A' MAGYAR TUDÓS TARSASAG'

legújabb kiadásai.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: Engel J. és Nagy Ján.: A' magyar nyelv' gyökérszavai. n8r. füzve 1 ft 30 kr ep.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. II-d. kötet: Utazások (I. Magyarországí utak; II. Erdélyi levelek, historiai bevezetés- és tordalékokkal). N12r. füzve, postapap. 2 ft 10 kr, nyomt.pap. 1 ft 40 kr ep.

PHILOSOPHIAI ANTHROPOLOGIA. Irta Köteles Sámuel. N8r. velinen, kemény táblába kötve 1 ft 20 kr ep.

TUDOMÁNYTÁR. Encyclopaediai folyóirat. 1840. Tizenkét ha-vi füzet, számos rezekkel, velinen 5 ft cp.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet. 1834—6. N. 4-ed rétbén, Berzsényi Daniel' aczélmetszetű arc-képével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosborítéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVEKÉKEK. Kiadtaa' m. tud. társaság. Düh-rente Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, n4r. nyolcz könyomattal. Velinen, kemény tábl. kötve 7 ft, vászonban 7 ft 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre hocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's füzve postapap. 3. for. 30 kr., írópap. 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. n8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Negyedik kiadás. 10 kr.

ELMÉLKEDÉSEK a' physiologia és psychologia' körében tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre. Irta D. Mocsy Mihály. Velinen 54 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatjai. Jutalmazott pályamunka. Irta Wurga János. Magyarországi' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden nép-tanítók' 's tanulók' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második kiadás. Írópap. 2 ft., nyomt. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECZEKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból Kis János. Két köt.füzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDAVAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek m. t. lev. tag által. Moldvaország' abroszával, füzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

C. JULIUS CAESAR' minden munkái. Fordit. Szenczy Imre. Első kötet (a' Romai Classicusok' harmadik kötete). Velín. 2 ft cp.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG' évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros borítéku kemény kötésben 5 ft.

V.

DR. MAGER ÉS A' FRANCZIA

L I T E R A T U R A.

(II. KÖZLÉS).

II. A' történetírás.

Ki kell mindjárt itt elől mondanunk (igy szól dicséretes igazságszeretettel Mager, munkája I. köt. 220. l.) hogy Franciaország historiai literaturája, minden országok fellett a' leggazdagabb 's tartalmasabb. Történetírói túlnyomósága kivált az utolsó húsz év óta tagadhatlan, 's mint XIV. Lajos alatt a' francia költészetet bátran europainak lehetne nevezni; úgy jelen pillanatban a' francia történetírókat.

Ezen korbeli haladás a' historiai vizsgálatban és művészetben, maga az idő által magyarázható; ez lényegileg historiai. Nézzünk szét a' hova tetszik, korunk historiai iránya mindenütt kitünő: a' román és a' dráma historiai lett 's a' jelenleg divatos francia philosophia nem más, mint az idő historiai irányának eredménye: eclecticismus.

A' historiai tanulmány szüksége, melyet ez előtt csak a' legműveltebbek és előkelőbbek érzék, midőn most még a' tömegek is historiai munkákat olvasnak, időnk' politikai irányával a' legszorosabb összeköttetésben áll. Mennyivel inkább nagyobbodik azok' köre, kikben az ország (status) eszméje feléledt, 's ennél fogva a' kívánság politikai felvilágosodás és ítélet után, annyival inkább szaporodnak a' historiai munkák' olvasói. Csak ugyan igazsággá kezd valósúlni, a' mi ez előtt csak classicaí phrasis volt: a' történetírásban az emberiség' tanítónéját kezdik

szemlélni. A' legjobb fők végre 's a' legmélyebb kedélyek, ellenállhatlan vonzalommal historiai tanulmányokhoz vezettetnek. Mindenkinék sejtése mondja, hogy a' jelenben a' legfontosabb történetek csirái rejteznék, 's mivel a' jövőnd nyugtalanít, az elmúltat vizsgálódva kutatjuk. Korunkat, a' jelenlévőt, megakarjuk fogni.

Nem ellenmondás, ha főntebb korunkat philosophiai-nak 's most historiainak mondjuk; mert jelenleg a' történetírás tanulmánya philosophiai, 's philosophiai czélok végett vétetik elő. Azon naiv kíváncsiság: tudni mint volt ez előtt, csupán hogy tudjuk, már csak az iskolai padokon találtató. Érdek nélkül kevesen tanulják a' történetírást: némellyek politicai szempontokból indulva ki, mások hogy a' történetírás philosophiajához juthassanak.

Hogy pedig a' francia történetírókat e' perczben elsőknék kell elismernünk, ez olly viszonyokon alapúl, mik ismeretesebbek, mintsem azokat itt előszámlálni szükség volna. Nem egyedül a' német történetírók hibája, hogy ötven év óta nagyobbára a' történetvizsgálatra szorúltak.

Minekelőtte Franciaország jelenkori történetírásáról szólanánk, egy pár szóval azon menetet kell kijelelnünk, melyet a' historiai tanulmány ezen országban tett.

A' krónikákra, az újabb történetírás kezdetére, alig szükség emlékeztetnünk, illy munkák iránti szeretetünket, a' Froissardból közlött próbák igazolják, sajnálatunkat egyszersmind felgerjesztve, hogy Németországban még eddig nem leheténk olly szerencsések, számos 's nem kevésbé becses krónikáinkat egy összes czélszerű kiadásban birni.

Krónikákra a' francia literatúrában a' memoírok következtek; ezek a' középkor óta a' történetírási és politicai literatura igen fontos ágát képezik, 's a' francziák azokban, historiájokra nézve, igazi kincset bírnak. Magától értetődik, hogy az utolsó 50. év történetei szám nélküli memoírokat szülének; egyebet nem is említve, csak Napoleont magát illető literatura, már is egy egész könyv-

tárt képez. Emlékiratokat írnak: a' császár és királyok, generalisok és ministerek, országférfiak és udvarnokok, tudósok, művészek és orvosok, mindnyájan kik valami nevezetést tapasztaltak, vagy kik' közelében történetesen valami nagy történt, még a' gazemberek és ledér asszonyok is (Vidocq és a' contemporaine)!!

Mager a' francia historicusokat általán fogva következőleg osztályozza:

A' tulajdonképeni történetíráshoz fordulván, szükség lesz annak három osztályait kiűntetni. Az elsőhöz tartoznak a' vizsgálók, a' philosophiai, theologiai és juridikai tudós historicusok. (Historiens-Erudits). Ezek nagy számuak, nagy részint sz. Benedek 's más szerzetesek, a' főírás academiának tagjai, jogtudósok stb. 's munkáik tudomány 's alaposságnál fogva olly fontosak, hogy a' francziák e' tekintetben is semmiképen a' németek után nem állanak. A' második osztályhoz azon historicusokat számítjuk, kik okoskodásra 's a' historia művelésére nézve hangadók 's karvezetők: a' haladás embereit. Ők emelik a' francia historiai literaturát a' világ elsejének. A' harmadik osztály a' rhetorizáló historicusokat foglalja magában, a' csinos előadás mestereit, kik mint ollyanok, mint stylisták, a' nemzeti literaturában érdemhelyet foglalnak el, de mint historicusok sokszor a' legmérsékeltebb követeléseknek sem felelnek meg (Historiens-Litterateurs). A' leggyakoribb panaszok, mik a' francia historiai literatura ellen intéztettek, tulajdonképen ezen írókat érik, kikhez még az ifjúság számára írt történetírási munkák szerzőinek nagy részét, az Abrégés, Esprits, Bibliothèques historiques stb. compilátorait kell számítanunk.

A' historicusok' első osztályát itt szó nélkül kell hagynunk. Nagy érdemeket szereztek magoknak a' történetírási segédtudományok, görög és római régiségek 's az oklevelek tudománya körül; a' középkor a' benczebarátokban lelé magyarázóit, az academicusok inkább a' római és görög historia felé fordulának, 's a' múlt század közepe felé a' kelet tanulmánya is kezde virulni. A' ha-

zai historia minden szakaiban 's részleteiben keresztül volt kutatva, régiségek felfedeztetek, lerajzoltattak 's leírattak; krónikák és emlékiratok gyűjtöket 's leírókat találának, 's nincs ország, mellynek olly jeles specialis historiái volnának, mint Franciaországnak. Legfontosabb gyűjtemény e' tekintetben a' *Collection des Mémoires de l' Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*.

A' tulajdonképeni történetírókhoz fordulván, szerzőnk itt mint elsőket: *Voltairet*, *Bossuettet*, *Mablyt's Raynalt* nevezi. Nézzük mit mond rólok.

„Voltaire' nagy érdeme a' historiára nézve kivált abban áll, hogy mindenek közt első az *emberiség historiajának eszméjét* fogá fel 's vivé ki, a' mint azt teheté 's a' kor' műveltsége engedé. A' régi kor csak nemzeteket ismert: görögöket 's barbárokat, zsidókat 's elfajultakat, csak a' keresztény vallás jutató az embereket azon eszméltre, hogy mindnyájan testvérek, és egy atya' gyermekei. *Bossuett'* munkájában: *Discours sur l' histoire universelle* (1681.) inkább az egyház' viszonyait a' political történetekhez, mint közönséges historiát adá elő. Az okos püspök némellykor mosolyra fakaszt olly ábrázatot mutatván, mintha nem csak a' király, hanem az isten úját is látná a' historiában, 's ez *Bossuett'* könyvének végtelen elsőséget ad a' 18. századi történetírási munkák felett, mellyek legjobb esetben a' historiában csak az emberi tettek és szenvedések, népostobaságból keletkezett szakadatlan lánczát láták, magokat hivatva tartván a' józan ész 's felvilágosodás országa' előidéztesére. *Bossuett'* azonban még a' középkori világnézet lépcsőjén állá, elfogódva az egyházi particularismus szellemétől, minélfogva neki az emberiség fogalma még homályosan tünt fel, 's e' tekintetben a' 18. századi követői után áll. *Voltaire*, *Essai sur les moeurs*. (1756.) munkájában, kezdé el a' bölcséleti, pragmaticai historiát, 's a' political történetírás mellett, az emberiség művelődésének előadását, belső és külső társasági viszonyok, népi sajátság, erkölcs és szokás, vélemény és törekvés által, szem ügyre véve a' társasági állapotban előke-

rülő események és sorsok' eredményeit, 's így két új tudomány' művelését két irányban bevezetvén: az emberiség historiáját 's a' historiának philosophiáját. Voltaire-nek az is nagy érdemére szolgál, hogy a' historiát, szintűgy mint a' szinpadot, ámbár hiányos nézetből indúlt, az emberiség erkölcsiskolájának törekvék alakítani. A' mi ezen törekvésben, Voltaire egyedisége 's a' korszellemből keletkező ártalmas szellem volt, másutt eléggé kijeleltük 's itt szükségtelen panaszunkat ismételnünk. Voltaire a' legkülönbélebb ismeretek daczára, tudós nem volt; de új látáspontokat szerencsével 's sebesen foga fel; azonban nyugodt lelkiismeretes 's kimerítő vizsgálatokra alapos igazság érzésben 's critikai derekasságban szűkölködött; festeni dramaticai élénkséggel tudá; de tulságosan foglalkozó képzelődése, önkénye szerint alakítá a' tárgyakat; a' történetíró kötelességét alig sejdíté, mert hozzá szokék költői szabadsága' túlnyomó gyakorlására. Azért szemére hányattak a' történetek elcsavarása vagy nagyítása, elhallgatások 's szépítések, eszmélt és eszméletlen hívtelenségek 's az adatoknak bizonytalansága, mind ezt azonban a' nélkül, hogy lényeges érdemei, miket magának a' historia körül, új pályatörés 's új szellembele lehelés által szerze, csak messziről is érintetnének. Még súlyosabbak az erkölcsi szemrehányások, mikkel munkái terheltetnek: vallás 's papok iránti fanatismusa, előítéletek 's igazi vagy vélt tévelygések' nemtelen gúnya, végre pokolbeli gyűlölsége a' keresztény vallás iránt. Az előkorra nézve, Voltaire-nek 's társainak határtalan, hihetlen 's mondhatni baromi megvetéséről, képzeletiünk sem lehet, ha csak korunkban már majd elfelejtett munkáikat nem olvassuk. Ezen emberek tout bonnement azt hívék: vélek a' világ kezdődik 's hogy az észtt ők találák fel. Az encyclopaediában (art. Histoire) ez áll: Az idő sokkal drágább 's a' historia köre szertelenebb, mint sem az olvasót tudatlan emberek nevetséges meséikkel 's sületlen elméleteikkel untathatnók. *Raynal* híres és roszhírú munkájával: Histoire philosophique et politique des établissemens

et du commerce des Européens dans les deux Indes (Paris, 1771.) a' 18. század egyik első írója lett. Rosz hírnévé tévé munkáját azon fanatizmusa, mellyel a' népeket önsegítségére 's bosszúra szólítja fel, úgynevezett elnyomói ellen; joggal híres ellenben statistikai 's historiai tartalma végett. Alapgondolata: a' kereskede-
zései magyarázata az új európai emberiségre nézve, mit oktató politikai felvilágosításokkal szöve keresztül. Továbbá: igazolni akará barátjai, az encyclopaedisták 's physiocraták' rendszerét történt dolgok által. A' történetek, rajzolatok, helybeli országtudományi 's kereskedési adatok 's táblázatok csudálatos gazdagsága, Raynáltól gyűjtetett össze 's rendeztetett, hiába törekvők ebbeli érdemét csonkitani, a' philosophiai 's szónoki hozzáadásokon ellenben többen dolgoztak: Diderot, Saint-Lambert, Pechméja 's mások.

Forduljunk a' historicusok harmadik osztályához: a' rhetorizálókhoz.

Ha már az úgynevezett philosophiai iskola jobb munkái is olly fogyatkozásokat mutatnak, minők: gyarló vizsgálat, ki nem elégitő belátás, hirtelenkedő ítélet, vagy éretlen újításkórság; gondolni lehet, milly színben jelennek meg azon historicusok, kik a' nagyobb közönség számára dolgoztak, 's tárgynkat második kézből vevék, mi mellett a' historiai könyvcsinálók, vizenyös módszertelen oktató könyvek 's úgynevezett áttekintetek, képek, segéd-eszközök, szókönyvek, anecdotagyűjtemények, esprits-ek, almanachok, könnyelmű compilációk 's hurgyálkodó kivonatokról szólni sem akarunk. Csak egy pár szót a' *szépen írt* historiai könyvek híres szerzőikről.

„Mindenek előtt azon hiedelmet nem akarom terjeszteni, mintha a' historiai munkák művészi érdeme iránt, egykedvűek volnánk. Koránt sem, sőt ebben a' legnagyobb érdemet helyezzük 's a' francia szerzőket már azon tulajdonaiknál fogva szeretjük, hogy mindnyájan jól irnak. De a' jót a' széphez, a' legjobb tartalmat a' legszebb formában! 'S e' tekintetben Reál, Vertot, Voltaire-

nek 's másoknak minden stylistikai és rhetorikai jelességek nem elégséges tartalmok hiányai kipótlására. Mezeray óta, kinek erős oldala a' kútforrások tanulmánya nem volt, nagyobb része azoknak, kik Franciaország történiáját írák, ezen történiát mint valami már készet 's kikutatottat nézék, 's gondjok csak oda ment, hogy legközelebbi elődjöket nyelvben 's előadásban felülmulják. Hogy a' francia historia, sok tudósok jeles monographiájok ellenére, egészben még ismeretlen 's azt elébb a' kútfökből a' századok krónikái 's emlékirataiból fáradságosan tanulniok kellene, erről a' historicusok' nagy része, a' legújabb ideig, mit sem sejtített, 's csak Thierry, Guizot, Barante, Sismondi, Michaud, Michelet stb. menték meg a' történiát a' szögyártók kezeiből, azt annak tevén, a' minek lennie kell."

„Azon régi panaszok: hogy az utolsó két század történetírói (még Voltaire 's követői magasabb álláspontra hágának) igen szegény fogalmakat bírának hivatásaikról, 's tulajdonkép csak az udvarok történiáját, a' királyok viszályait a' hozzá tartozó ágyasak történetével, palota forradalmakat, örökségi háborukat, fejedelmi menyekzőket 's halotti pompákat írának le, ellenben megvető hallgatással épen a' földolgot elhanyagolák, ezen panaszok fájdalom igazságosak. A' legkisebb nép történiája is szent edény, melly az emberi szellemet 's munkáit, kifejlődése bizonyos pontján foglalja magában. Maga a' historia ugyan nem a' legfőbb, de talaja a' legfőbbnek, melly léghen nem függhet. Benne az emberi törekvések minden rádiusai összpontosulnak: föld és természet, éghajlati 's geographiai befolyásaikkal, a' nép antropologiai viszonyai, erkölcsisége, a' mint ez társi életben, foglalatosságáiban, törvényeiben, kormányzási- 's ország szerkezetben mutatkozik, továbbá: élete, művészetben tudományban, vallásban; 's végre mint ezen potentiák eredménye: nemzeti jelleme, a' népbélyeg mind ezek kiviláglása 's rajza feladata annak, ki velünk egy nemzet életírását közleni akarja."

A' legnagyobb *historicusokról* Mager következőket mond:

Általánfogva a' mostani történetírók közt három iskolát kell megkülönböztetnünk: a' *pragmaticait vagy észszerűt* (école philosophique), a' *rajzolóit* (école descriptive) és egy újat Michelettől alapítottat, mely részint Vicó 'Scienza nuova'-ban felállítatott történetírás-philosophiai elméletére alapszik, az újabb kori haladást tekintetbe vévén, 's jogtalanság nélkül próbatétnek tartható, a' philosophiai 's leírói iskolák' egyesülésére. Mi ezen iskolát egy Franciaországban divatba hozott név szerint *jelképnek* (symbolicusnak) nevezzük ¹⁾.

A' pragmaticai iskolában, melynek feje mostanlag Guizot, a' bossuetti és voltaire-i bánásmódnak folytatását látjuk, tudni valókép mérhetlen haladással alaposságra 's a' vizsgálat terjedelmére 's nézetmélységre nézve. Ki a' 18. és 19. század' történetírásának ellentétét megismerni ohajtja, hasonlitsa össze Thierry egyik szép, Franciaország historiáját illető levelét, akármely régebbi munkával; vagy vegyük Guizot új kiadását Mably' *Observations sur l'histoire de France*, melyet *Essais*-ével megtoldta kezünkbe. Midőn Guizot az *Observations*-okat újonnan előterjeszti, közönségének mondani látszik: nézzétek honnan jövünk, *Essais*-i ellenben kiáltani látszanak: 's im' itt vagyunk! Sok a' mi Mablynál még félénk gyanítás vagy hiányos vizsgálatnak bizonytalan eredménye, Guizotnál mint igazság jelenik meg, mely ezentúl ingatlanul áll. Más részről elődjét Guizot czáfolja, felvilágosítja, mérsékli, megigazítja adatait. Legvilágosabban mutatkozik a' haladás a' szemlélésben. Mably a' historiának csak political oldalát tekinté, Guizot tudja, hogy a' kirekesztőleg political nézőpont önmagát nem magyaráz-

1) Mivel e' név: jelkép, olly létet jelent, melyben az eszme mint jelen ismertetik meg, örvendhetünk azon haladásnak, melyet a' francziáknak tennie kellett, hogy ezen elnevezésre akadjanak. A. sz.

hatja meg; a' politicalai fejtmények (problem) egy része feloldását a' philosophiában leli, másik a' tudományban és művészetben, harmadik a' törvényben, még más a' vallásban: 's így Guizot sokkal szélesebb bázison áll mint elődje; ő az egyedben a' nemet találja, nemzethen az emberiséget, őt a' politicalai tünemények szemlélete, a' társasági physiologiára vezetik 's ebben látja a' vallást, művészetet, tudományt 's jogot változó törvényeivel."

„Guizot felfogása a' historiának tagadhatlanul philosophiai; de mivel egyedül ez, alig lehet valódi történetírói. A' philosophiai iskola egyetemi jelleme az, hogy elbeszélőkben szűkölködik. A' mit Guizot Brodie' az angol forradalomról írt munkája recensiojában mond: Brodie taglalgat, de elő nem ad, csudálja a' néppártot, de szinpadra nem hozza azt, munkája tudós és tanulságos értékezés, de koránt sem élő és erkölcsi historia, épen ezt lehet általjában a' philosophiai iskoláról mondani: sem nem rajzol, sem nem ad elő, hanem magyaráz. Tanító de nem dramaticai. A' historia abban egyez meg a' művészettel, hogy mind kettőben fogalom és valóság, test és lélek lételegileg (organisch) egyezvék; ha ezen összeköttetést megsemmisítjük, az organismust dőljük fel, 's a' költészetnek és historiának meg kell hallnia. Ezen iskola újabb íróinak nem lehet szemökre lobbantanunk, hogy a' vizsgálat alaposságában 's lelkiismeretességben szűkölködnek; de észrevenni rajtok, mikép nekik az adatok csak szükséges rosz, keserű héj melly az édes magot magába foglalja. Ezen mag a' *fogalom*, mihez csak lettdolgok által érhetni. Hasonló ezen bánásmód ahhoz, mellyet a' költészet műveivel azok követnek el, kiknek logicalai tartalom iránt fogékonyaságok van, de nem aestheticai érdelet iránt. Ha példát akarunk, vegyük kezünkbe Mignet szép könyvét a' francia forradalomról; nem-e inkább formula az mint történetírás? Az ezen könyvben előforduló arczrajzokon valami keménység uralkodik, olyanok mint érzebeöntött szobrok. Igen természetesen, mert nem' emberek hanem fogalmak."

„Szemére lobbantánk a' philosophiai iskolának, hogy a' historiát egyedül megfogható tartalma 's political 's társas eredményei végett tanulja 's a' lettdolgok, a' historia teste iránt, megvetendő egykedvűséget mutat: az école descriptivet ellenben épen ellenkező váddal kell terhelnünk. Amannak a' historia csak anyag 's kimenetelpont a' reflexióra nézve, ez épen nem reflectál, a' historiában mást nem látván mint épen a' historiát, vagy helyesebben, csak historiákat, a' mint is némelly német historicusok, kiket ezen iskolához lehetné számítani, munkáikat nem historiának, hanem historiáknak nevezék. Ha a' philosophiai iskola némileg a' chemicushoz hasonlít: úgy az école descriptive követőit a' leíró természetbuvárokhoz lehetné hasonlítani. Amaz lenézi a' történeteket, eltörvén a' formát, hogy belőle a' fogalmat kiválva nyerhesse; ez egészen elkapatik a' történetektől, arra nem is gondolván, hogy magok a' történetek is fogalmi tartalommal bírnak. A' leíró historicusok azon költészi munkák olvasóihoz hasonlítanak, kik csak a' mesére figyelmeznak 's az anyagi tartalom nyers érdekével megelegszenek. Amazokat a' történetírás idealistáinak, ezeket materialistáknak lehetné nevezni. Ez a' rationalismus' az empiriávali régi vitája, melly magát a' historia színén ismétli.“

„A' történetíró kötelessége hármias: Mindenekelőtt a' historiai adatokat ki kell vizsgálnia, rendeznie, pontosan meghatározni, 's helyes világosságba állítania. Ha az adatok megtaláltattak 's biztosítva vannak, akkor okaikat és következéseiket ki kell fejtenie, a' belső és külső viszonyt, mellyben egymáshoz állanak. A' tulajdonképeni adatok az anyagi elemeket, a' historia testét képezik, teljes ismeretöket a' historiai anatomia alapítja meg. De a' mint a' természeti organismusban minden léteinek bizonyos functioja van kiszabva, úgy létezik a' historiai lettdolgok' functiotanja is, a' pragmatica, a' historiai physiologia. A' historiai anatomia és physiologia azonban igazi és teljes történetírásra még nem elegendő. A' múlt egykor jelen

volt, élt, physiognomiája volt, melyet a' történetírónak reproducálni 's testileg elő kell tüntetni. Ő képiro és költő. Láttuk mikép ezen követelések elsejét és harmadikát a' leíró iskola, a' philosophiai ellenben az első és másodikat teljesíteni törekszik, mennjünk most azon iskolához át, melyet felebb jelképinek nevezénk 's mint a' két első synthesisét jellemeztük."

„Michelet ezen iskola első historicusa, mellynek elvét Vico Scienza nuova-jában megállapítja. Fővonásai következők:"

„A' történetek, gondolatok, erkölcsök 's nyelvek végtelen különféleségében, sokszor szintazon vonásokat és jellemeket ismételve találjuk; idő és tér által messzire egymástól elszakadt nemzetek, political 's művelődési fejlődésökben, meglepő hasonló menetet mutatnak. A' rendes és szükségesképeni tünemények elválasztása az esetékesektől, az egyetemi törvények, miknek ezek alá vannak vetve, meghatározása, 's illy formán az egyetemi örökévaló historia írása, melly különböző időben 's téreken, különös történetek alakjában, jelent meg, az eszményi kör húzása, mellyben a' valóságos világ kereng: ez az új tudomány tárgya, melly szintugy az emberiség philosophiája, mint annak historiája."

„Mennyiben lehet Viconak nézete a' historiának philosophiájáról egy olly időben basisa 's kimenetelpontja a' philosophiai történetírásnak, mellyben Kant, Fichte, Schelling és Hegel szintezen tárgyat fejtegették, nem akarjuk kérdésbe hozni: Micheletnek mindazáltal már annálfogva nagy érdeme van a' történetírás körül, mivel a' két iskola egyesületének szükségét állatá, akaratot 's erőt érze magában a' historiának egy darabbóli írására."

„A' történetírás egysége tudniillik Michelet szerint a' fejtmény azonságából ered, mellynek feloldására minden század 's nemzet van hivatva. Minden külső különbség mellett, a' társasági fejtmény (problem) mindig ugyan az, a' mint is p. o. mind azon a' vallást, erkölcsöt, jo-

got, politicát, művészetet és philosophiát illető kérdések, már előttünk számtalanszor tétettek 's rájuk felelet adatott. Ebben áll az azonság, a' haladás pedig abban, hogy ezen kérdések mindig nagyobb terjedelemben támasztanak 's mindig kimerítőbben 's teljesebben oldatnak fel. Ezen nézethen nagy igazság fekszik, melly azonban, legalább annyiban nem egészen helyes, hogy az emberiség haladó művelődése, melly itt ugyan nem, közönséges szokás szerint, csupán mennyiségi progressusnak, hanem egyszersmind minőségi haladásnak vétetik, még sem fogattatik úgy fel, hogy az új kornak új öntudat is, az előbbivel minőségre különböző gondolkodásmód, egészen változott világnézet tulajdonítassék, mi szerint az eszméletben olly eszmék tűnnek fel, melyekről az előbbieken semmi sejtés és nyom nem találtatott¹⁾."

„Itt a' *historianak philosophiájához* értünk 's czélszerű lesz legalább egy pár szót azon próbákról említeni, melyek Franciaországban e' tudomány szerkesztésére tétettek."

„Ha a' francia gondolkodók munkáit a' németekéikkel összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy a' philosophiai-lag művelt német, könnyen a' francia munkák' érdemét jogtalanul lealacsonyítja, mivel nem módszerezsek; a' philosophiailag nem műveltek ellenben a' németek munkáit a' francziakéihoz mérve becsmérteni fogják. Ez utolsók valódi érdeme abban áll, hogy szomszédjaink gyakorlatilag művelt, mindenféle tapasztalásokban gazdag világértelmők vizsgálódásait, a' *historianak philosophiája* azon oldalaira fordíták, melyek a' polgári társaság, vagy ország társas physiologiájával vagy természettudományával összefügnek, olly tudományra, melly most minden műveltek legélénkebb érdekét magára vonja 's mellyre nézve

1) Példákat erre mindjárt *korunkban* találunk, melly a' 18. századtól különleg (specifisch) különbözik, mert eszmék hatnak benne, melyek akkoron vagy nyom nélkül elenyésztek, vagy még elő nem tűntek.

a' francziák sok középszerű 's megvetendő mellett, igen jeles munkákat is bírnak."

„Forduljunk végre azon historicusokhoz, kik előkelőleg *politikusoknak* neveztetnek. Itt is megkülönböztetett munkákra akadunk, kik europai hírukké lettenek 's azt megérdemlik."

„Azon történetírók közt, kiket kisebb nagyobb joggal a' politikai szabadelműekhez számítanunk kell, jólehet ezen bélyegzés nem biztos 's szilárd értelemben szükkölködik, a' fontosabbak: Thiers, Mignet, Dulaure, Roux, Buchez, Norvins, Lameth, Lasretelle, Rabaut Saint-Etienne, Balleul. Egyébbiránt a' különbség e' férfiak közt nagy; az egyik p. o. Lameth, az alapító országgyűlés elveihez hajlik, másik p. o. Mignet előszeretettel mutat a' Conventhez stb. Mignet és Thiers gyakran mint a' historiai fatalismus alapítói neveztetnek. A' honapartisták közt, kik a' restauratio alatt a' liberalismussal szövetkeztek, Bignon a' legnevezetesebb. Royalistikai értelemben Labaume Jenő, Couy Felix, Gallois, Flassan, Desmarais írának, részenkint Capefigue. Kevesen állanak a' pártok felett; Montgaillard apát ellenben minden pártot a' leguntatóbb anecdotákkal kinozza."

SZONTAGH GUSZTÁV.

VI.

RÉGI MAGYAR KÖLTÉSZET.

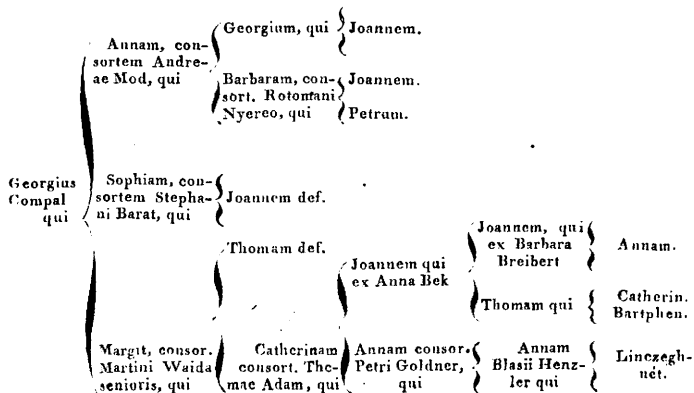
A most folyó 1840-dik év' elején, illy czimű eredeti kézirat jutott kezemhez: „Anno Domini, et Salvatoris Jesu Christj 1638. Diarium praecipuarum rerum ab ipsis contractis matrimony primitys Deo optimo maximo auspice perpetuae benevolorum memoriae tradendum. Meum inquam *Thomae Borsos Ozdiensis*, phil. et med. Doctoris Patavy in frequenti doctissimor. philosophiae ac medicinae Doctor. ac Professor. Conventu promoti, ac doctorati, et per quinquennium Rectoris Scholae patriae Claudiopolitanae, successorum perpetuae memoriae tradendum.“ E' kézirat' eredetie jelenleg Kolozsvári nemes *Pákey* család' tulajdona, benne Erdélynek 1638 — 1647. történeteinek kívül szomorú magyar versek is foglaltatnak, melyek ha a' mostani izlést ki nem elégítik is, még is az akkori költői idők' szellemét jellemzik.

Ozdi Borsos Tamás, a' felebb leírt napló' szerzője, nem egy nemzetségű azon *Borsos Sebestyén*nel, kinek történeti kéziratáról *Aranka György*, 1793-ban, *Bánfi György* grófnak, erdélyi kormányzónak hivatalosan ezeket jelenté: „Még a' mult esztendőben találván itt Maros Vásárhelyt egy igen szép kézirást, u. m. *Borsos Sebestyen* és *Nagy Ferencz* marosvásárhelyi lakosok' Diariumát, melly Mátyás királytól vagy közelebb, a' mohácsi veszedelemtől fogva 1657-kig hozza le a' chronikát igen szépen. Ezt a' Diariumot M. gróf *Haller Zsigmond*né ő Nagyságánál találván az eredeti régi írásban, ő Nagyság' ga' engedelmeiből leiratván a' Társaság' számára tavál bevittém volt egy példányban Kolozsvárra, és vagyon Mgos püspök (*Batthány Ignác*)z úr ő Excellenciájá' kezénél,

Ő Excellja maga számára leakarván íratni. Ez a' társaság gyűjteményei közé való. Czíme e' könyvnek ez: *Chronica a' világnak dolgairól, melyet en írtam Borsos Sebestyén 1562. esztendőben.* A' kézirat egészen Nagy Ferencz írása, de maga a' Chronica kettőjöknek munkája, u. m. az első részét írta Maros-Vásárhelyi Borsos Sebestény, a' ki kezdi chronikáját 1490 — 1580-ig, azután folytatta unokája Szabó Nagy Ferencz 1658-ig. Borsos Sebestény kezdett 1562-ben munkájához, Szabó Ferencz pedig 1643-ban.

Meg kell itt még jegyezmem, hogy *Borsos Sebestyén* marosszéki székely, *Ozdi Borsos Tamás* pedig Alsófehér megyei származatú, ki a' fenemlített kéziratában megemlítvén *Ádám Annával* egybekelését ezeket írja: „*Adam Anna* noha *Ötves Benedeknek* aszszonyommal, *Kováczy Gaspar* urammal osztozo atyafiú, de nem totali consangvineitate conjuncta, mert az megh nevezet *Adam Anna* volt amaz bodogh emlekezetew *Adam János* leánya, qui olim Pater Patriae ex ordine Senatorio dicebatur. Ez volt az előreg *Adam Tamás*, az előregbik *Adam János* fia, a' mint helyyesben declarallya az genealogia¹⁾ eorum antiqua; volt azért az secundus *Adamnak* ket fia, az nagyobbik *Adam Tamás*, es az kisebbik *Adam János*, mind ketten

1) E' nemzékrend az említett kéziratban így van följegyezve: „Series Genealogiae uxoris haec videtur perfecta:

peregrinalnj menuen, *Thamas* locum et solum mutat, mert Bartphan megh telepedik, es ennek még egy leánya vagy on, a' ki Birone volt egynehánszer *Adam Katalin Bleinberger Thamasne*, most *Melchior Smithne*. Az kissebik *Adam Janos* hazajában telepedet megh, es az eó eós eóróksegeből az böczew szerent excontentalta az Battyat, es igr tulajdonaua tötte. Ez *Adam Janos* hazassaganak idejet megh erven, vötte volt hazastarsul az Istenben elnyugot eoregh *Puellacher Istvan* Colosvari Szasz nation leuó Biro leanyat *Puellacher Annat*, a' kivel noha keues ideigh, de igen keduesen elt, a' mint jrsi megh mutattyák. Ettól semmj maradekia nem extal. Interim ad secundas se nuptias confert, es vötte hazastarsul az bodogh emlekezetew *Kovaczi Janos* özvedgiet *Breibert Borbarat*, *Wurga Laszlo* leanyat, es ez Aszszonyunktól löt *Adam Anna*, mert *Breibert B.* Aszszonynak három Ura volt, elseó *Konaczi János*, a' kitől valok *Öttves Benedékne*, *Tot-hazi Mihalyne*, *Konaczi Gaspar*, *Radnoti Géorgyne*. Második Ura *Adam Janos*, kitől *Adam Anna*. Harmadik Ura *Fenesi Marton* Uram, etől nem volt gyermekek. Az Istenben elnyugot *Adam Janosnak* penigh az kewlőmb kewlőmb nyelwek tudasa kiueul, es böczewlletes allapottya kiuewl mind warosí, 's mind fejedelmj emberek elöt noha bizonyara nem kiczin wolt a' mint maga böczewlleti felöl walo levelek megh mutattyak, holot még amaz Erdely Tirannus Fejedelem *Bastha Geörg* is alazatos supplicatiojara az eó hazanak tellyes Fejedelemsegeben walo jmmunitast pechietes levele által donalt a' mint megh teczik bizonyos levelekből; kinek ugy mint kedves felesegem Attyanak bodogh emlekezetiért, hogy hozza walo jo akaratomat ad posteros megh mutatnam, teczek bizonyos siralmas eneket describálnom, mellyel második hazassagaban előbbi kedve szerent walo felesegenek az nehaj neuuzetes, es nemzetes *Puellacher Annanak* halalat sirattya, akkori nyomorusagát describallya megh jrnom, hogy igr megh tessék jrasomból, de főkeppen ekesen es elmesen componalt enekéből, mely igen hiuen igazan sze-

rette kedvesset, ennek felette, quantum Poetico, Rhetorico-que abundavit sermone, es hogy minden tekelletes Deaki hazasoknak is pelda lenne az eó Istenes hazassaga.“

E' szomorú éneknek szerzője tehát *Ádám János* kolozsvári polgár, ki a' XVI. és XVII. század között élt, Ő nem csak e' gyász verseknek, hanem más költeményeknek is szerzője, miről *Ozdi Borsos Tamás*, említett kéziratában ezeket jegyzi fel: „Egyeb enekétis talalom (*Ádám Jánosnak*), de ez mindeniket fellyewl mullyia, hasonlóképpen e lingua Latina in Hungaricum Sermonem nemew nemew forditasit, de ezt pro perpetua amplissimi *Joannis Adam* memoria teczek ez magatol jratot kenyben, inferalnom.“ Kár, hogy *Ozdi Borsos Tamás*, *Ádám Jánosnak* többi munkáit is le nem írta. Magától *Ádám Jánostól* íratott könyvben *Ozdi Borsos Tamásnak* sokszor említett kézírata előtt bekötve találtatnak *Ádám Jánosnak* német nyelven és saját kezével írott kereskedési számvetések 1594 — 1598-ig, miből világos, hogy e' költőnk akkor Kolozsvárott kereskedést folytatott, 's mint kereskedő megjárta Németországot és Bécset.

Sokszor említett gyászéneke szóról szóra következik:

„*Cantio quam Anno Domini 1608. de sua prae-dicta mortua composuit sic incipit:*

Oh mely eorúndetes s- gyonyeorewvseges wolt az szent-
seges edgiessegh

Mikor eppen fenlet s- halaltol kimillet az Isteni ke-
gyessegh

Zent Uranál kedues karhozattol ewres wolt emberi
nemzetsegh.

Otalmaznod kel wolt az mint fenyet az hold bu szerzeo
Adam Atyank

Nem kel wolt fogadnj kit eleodben adnj mereszlet
Éua Anyank

Leot wolna eoreok frigh, nem estewnk wolna így
kárunkban kiben jutank.

Istenewnk hogy latta el hailottal banta, erte eleo szollitta
 Bewnert szüed giula s- nyaualiad ujula szamadás-
 ra szoritta,
 Faratsaghra s- gondra s- halalra Euaua! meltonak
 ugy allitta

Tellyes eletewnkben wilagban letewnkben iga ala wet-
 tettewnk
 Weres weritekkal keserues inssggel kenyerewnket
 keresnewnk
 Miattatok kel maár hiszem keserues kaár bus ewgy-
 ben reszesewlnewnk

Im mely io az Isten iol tudhattya minden czelekwek cziu-
 dakeppen
 Az emberi nemzet ki rossz ewgyben eset hogy meg
 maradgyon eppen
 Tarsot segitsegeul s- ferfiunak jelewl adott s- ren-
 delte szepen

Mihez tarczaiak magok ne erje teobb atok nekik megh pa-
 rancziolta.
 Mint hogj weszelyewnknek wolt oka wetkewnk-
 nek erte Euat dorgalta
 Ferfiu Uranak halgatoja legjen azt eo igen megh hatta.

Uratol halgasson dolgahoz ugy lasson életét könnyebbiczie
 Tereh wiselesben oly segítség legyen omlotságát
 épitse
 Miatta nyert bujat elte haboruja! ne neuellje, enyhitse.

Adam Atyanknak is köztök az, frigy keotes eppen marad-
 gyon hagyta,
 Euat ne gjewleollye mint illik beoczewllye teste re-
 szenek tudgya
 Magahoz tancizia teobbszeor ne tasziczia weszely-
 ben giarlo tagia

Zerze azért Isten szemellyek keozt itten kedues szep ed-
gyesseget
Magzo szeretetet, szaporodo (lelket) keduet, illeó
gyeonyeorewseget
Rank innét szarmazott kit természet hozott wesze-
wnk hogy felesseget

Ninczi azért bodoghságh nagyob mint hazassagh ki aal
hew szeretetbeol
Draga kinél dragab draga Angyal walik sziligy
Asszony emberbeol
Gonoszszabol Eordeogh ferfiu weszteo deogh walik
ez roszt czerepbeol.

A' iot Isten adgya annak ki jmadgya eotet szewbeol
szolgallya
Hewsegét mutattya igassagban tartya fogadasát
megh allya
Jo tarsawal aldgya mert kegyessegh Attya szolgálait
nem utallya

Kit penigh bewntetnj akar megh intenj gonosz Asszon-
nyal werj
Kinek uestedelme s- engedetlensege miat urat bu
eérj.
Megh romlot hazas az nem fogh ot tanítás méltan
halalát kérj,

Nagyob uestedelem iszonyub gieotrelem mi lehet ez wilágon
Mint az gonosz Asszony kibén ninczien haszon keolt
Uranak roszt magon
Nem tart bekesseget, weszt io edgyesseget feriet
hizlallya azon.

Oh mely bodogh ferfiu kinek társa Iffiu jambor adgyes
erkeolczyew
Hewtewshe szeretew emberseget erteo jora inteo
igaz s- hew

Bura nem jndito s- haragra nodito seot enyhiteo
beszedew

Kireol maar bewebben hallyad keserweben egy Iffiunak
panasszat
Az szomoru halál mikor el kyuanta wolna szerel-
mes tarsat
Keserues beszeddél siralmas igiuel magasztallya jó
voltage

Oh magos keosziklák keozteok termef zöld fak mind gi-
azban eolteozzetek
Egy mastol hulllyatok bus jeltis adgyatok foldek
repedezzetek
Tengeri nagi halak jndullyatok habok helylyekbeöl
kolteozzetek

Zeoldellew szep fewuek fonnyadgyatok, uizek tew megh
zauarodgyatok.
Czillagok es Egek tewndeokleo napfenyek homaly-
ban borullyatok
Mindenfele rendek Iffiak es Wenek banatra jndul-
lyatok

Mert en szep szerelmem kedues felessegem draga gyeo-
nyeorewsegem
El hagyot es el walt atkozom az halalt el uiue be-
kessegem
Kiteol maár el waltam oly keserues latom megh
romlot eggiessegem

Ki ne magasztalna s- iokual ne aldana annak draga mi-
uoltat
Kiknel ninczien tudua cziak azok megh unua diczir-
hetik jowoltage
Eo nagy jamborsagat beoczewlleotte urat hiuen ui-
selte magát.

Kiert Laureauat igaz buzgosaggal io horet ekesseget
 Teollem megh erdemlj sziveben emliti mint tudom
 edességem
 Es koporsoianak kiczin Uduaranak aldassal kedues-
 kedgyem.

Im azért elmemet keserues szüemet eleodben el bocziatom
 Kónyues szemejmmel banatos igikkel holt tetemet
 siratom
 Az utan my voltat nyeluemmel diczirem, ujommal
 megh jratom.

Te halal gonosz ewgy miért rongalad így keserited szü-
 uemet
 Teollem el ragadad cziak ugian el czialad szerelmes
 hevwteoseomet
 Szemem eleot ken zad faidalmokkal bantad busitad
 szemelyemet.

Miert nem ualaztod halakra nem adod azoknak szemellyeket
 Kik egy mast gyewleolik tagollyak s- ewldeozik
 latod kemensegeket
 Magokat ajanlyak szewbeolis keuanyak hozzáik
 menesedet

Kik penigh eltekben kedues szerelmekben eltenek sze-
 retetben
 Egimashoz szüeket jelentik kedueket uiselik ked-
 uesseghben
 Urnak felelmében io wgiekezetben elnek szép be-
 kesseghben

Azokat ewldeoeod wilagbol ki ewzeod legh ueghseo ha-
 tarira
 Elteknek fonalat ki eegieszetheu szalt elmeczed nagy
 karokra
 Kik egymast szeretik, kik penigh gyewleolik megh
 tartod boszujokra

Jo keduel wigiaztal kiuel giogitottal konnyebseget
is attal

Seot egességemben cziendez bekessegeben igaz hewttel
fenlettel

Az nagy Isten utan engemet mint illat okosan beo-
czewllettel

Igazi szent eletet engedelmesseget mindenben te
keouettel

Minden gyewleolseget engedetlenseget en lelkem hatra
hadtal

Mihelt haza jeottem nem wartad le ewltem mind-
gyart mellem jaruttal

Hwseget mutattal widamsagot attal eoreomre jndi-
tottal.

Senki czielcziapsaga ragalmazó szava te nallad kedues
nem volt

Hazad kiuewl ember szolasnak okaert nem tartot
tizedik bolt

Dolgodat kezdetted cziendesen wegezted senki we-
led nem harcztal

Egy maás keresmeniet kiczin gywitemenjet magadra nem
czifraztad

Hanem jamborsaggal sziligy jndulattal tagaidat ru-
haztad

Edgyewgyewsegedet beo kegyessegedet jegy ruha-
jul mutattad.

El hanio beszédet jndult ily hireket magadtól tauoztattal
Teokelletessegeben mindenhez hewseghben holtodigh
meghmaradtal

Merges few modgyara senkinek karara haragoddal
nem jartal

Zewntelen mindenkor Abigail Asszony példáját te keouetted
Minden haragomat bus jndulatomat lagy jrral mert
keoteozted

Czate pate keosztewnk nem hallatot ragalymokat
othon temetted

Ah én edes tarsom egész eltem s- gondom kedues gyeo-
nyeorewsegem
Igy hagia le engem hogy bu tarczia eltem teobbe
megh ne jöjen épem
Kinzo weszteo banat ki naponkent foggat emessze
szegeny fejem

Nekem is te weled buczyudat hogy weued el edgyewt el
mennem kel volt
Im megh is magamert flunkat keduedért weled bo-
cziatottam volt
Hogy kennyebben warjad miglen az természet ko-
porsoban eozwe olt

Nem tudom mit wellyen s- my tanaczial ellyen elmem s-
mit czelekedgyem
Wagy illike nekem ez wilagban elnem nallad nel-
kewl szep sziuem
Faradok magamban mert hogy el wetettel teollem
junmar jól latom

Niugoso helyyedet hogy latom kertedet kiuewl waltozik
szinem
Rosz labom tantorogh mind eleottem forogh woltal
mjnemew hiuem
Mint egy edes Anya zep aranyos Bastya ugy otal-
maltal engem

Oh nem kedues nekem ez wilagban eltem semmy modon
ez uton
Ha Isten megh hallya s- kertemet meg adgja me-
gyek reowid nap hozzad
Sziwem, keszewl az Ur megh konyeorewl talam
en rajtam nagy bus fian

Ez az jele hogy szant sziuem s- elmem kiuant lelkiem
szerelmes tarsom

Mihelt mert személyyed elhagya s- te teolled torte-
 nek szakadásom
 Ottan két kezenteol jo egessegeteol leon nekem
 megh valasom

Megh álta azontul szewnek wigassagtól ekes szawu or-
gonam
Teollem el hagiaté s- teobbe nem hallatek tanczra
jnteo Czytaram
Giewleoluen Atropost keduetleniti most keserewségh
giasz ruham

Minden wigassagom kedues mulatsagom banatomra fordula
Mert az 'keserewsegh sok nyaualya s- insegh engem
ugyan meg dula
Egessegemet is testi ereómetis nehanyszor elarula

Vigh nemzetseginis szokot baratjuimis mind elszomorodanak
Miolta kozzewllewnk el menel melleollewnk magok-
 ba lankadanak
Latwan nyaualyamat bumat banatomat teollem el ta-
 uozanak

Immar senkim ninczien ki beteghsegemben felczien ream
wigiazzon
Ereos fajdalmimban mint te orwosollyon birtasson
hozzam lasso
Szewbeol megh tekinczien aldasokkal hinczien sze-
retetet mutasson

Megh hala en Atyam meg hala mind Anyam s- minden
Atyamfaj
Mihelt te el halal eok is elhagyanak leonek masnak
tagiaj
Hozzajok ha megyek cziak akkor ismernek leottek
penznek barati

Am jařion ez wilagh ki ollyan mint rossz ágh, hozza nem
tamaszkodom

Cziffa (czifra) szépségéhez s- gyeonyeorewsegehez
 semmit nem ragaszkodom
 Keserewsegemben bizom Istenemben s- cziak hozza
 fohaszkodom

Aze legyen sok penz fris palota nagy kincz kinek lelki
 jówa ninczj
 Ream penig tekinczj lelki aldassal hinczi ez wilag-
 bol hozzad jnczj
 Felseges Ur Isten minden nagy ewgyemben kegyel-
 mesen ream tekinczi

Isten legyen hozzad szerelmes szép tarsom aldgion meg te
 nyugtodban
 Legy aldott Istenben lelkedben testedben aldott legyen
 koporsodban
 Adgya az Ur Isten ueled edgyewt legyen lakosom
 hailekodoban

Soha nem feleitlek migh ez testben elek igaz Jamborsa-
 godrol
 Szibeol emlegetlek mihelt modot lelek draga te ny-
 voltodrol
 Bizonyisagot teszek io hirt newet szerzek elmúlt al-
 lapotodrol

Ez eneket szerze s- wersben helyheztete jó nemes Ko-
 loswarban
 Egy nyaualyas ember ki mint asszu kender el sza-
 rat banattyaban
 El holt hew tarsarol jó felessegereol walo gondo-
 lattyaban.

G. KEMÉNY JÓZSEF.

Beküldeték szalmapapírosra vett képmásban; már akkor ki
 volt szedve, mikor az 1840-ki Nemzeti Társalkodó II.
 félv' 4. számában megjelent. *A szerk.*

VII.

A' NAPFOGYATKOZÁSOK.

1. §.

A' nap- és holdfogyatkozások' kiszámítása, midőn önállólag, azaz astronomiai napló' (ephemerides) hozzá járulta nélkül kell végbe mennie, a' sok argumentum' és egyenlet' kifejtésénél fogva, felette unalmas és fárasztó. Ugyan is mindenek előtt külön táblákból a' nagy phasisokat, az új vagy tele holdat kell megtudni csak azért, hogy az összeköttetés és ellentét' ideje határozottassék meg, valamint más felől az is, vajjon fogyatkozással jár-e a' phasis, vagy sem. Melly alkalommal, a' táblák' mineműsége szerint, a' nagyobb fogyatkozások ugyan könnyebben határozhatók meg; a' kisebbeknél pedig néha kétkedésnek is marad helye, úgy, hogy csupán e' kétkedés' elosztatására az illető átmérők, földszögek' (parallaxis) 's a' hold' szélessége meghatározásához kell fogunk. De tegyük fel, hogy az ellentét vagy összeköttetés' idejét megtaláltuk, tegyük fel azt is, hogy a' fogyatkozás bekövetkeztéről bizonyosak vagyunk, mind ez még semmi, mert tulajdonképen csak most következik a' nagy baj. Ugyan is, mi először a' nap' hosszását illeti, a' tengely ingadozással (mutatio) együtt, mintegy 24. számkulcsot kell készíteni, azaz a' táblák' mineműsége szerint az adott év, hónap, nap, óra' stb. kulcsaiból kihozni, mi a' nap' hosszásághoz szint' annyi egyenletet ad. A' többi, mi a' napot illeti, könnyebb ugyan, de annál fárasztóbb az, miből a' holdnak hosszása, szélessége, hosszásági és szélességi mozgásai, földszöge stb. következnek. A' hold' hosszáságá-

•

nak meghatározására, *Damoiseau*¹⁾ táblái szerint, 32. számkulcsot kell kiírni, melyekből szint annyi hosszasági egyenlet foly. De ha csak nagyobb hibát, mely néha 20''-ra is emelkedhetik, elkövetni nem akarunk, kettős számkulcsokból ismét 15. egyenletet kell kihoznunk, mi annál bajosabb, minthogy az illető táblák két oldalnak (*à double entrée*), 's mind ezekhez járul a' tengely ingadozás is négy egyenleteivel. E' szerint tehát csak a' hossz-
 szaság' kiszámítására 51. egyenletet kell kifejteni. A' holdnak szélességéhez 17. *meztoldott* kulcsból szinte 17. egyenlet következik 's 1. kettős kulcsból. Az egyenlítői földszög szinte 17. egyenlet' kifejtését teszi szükségessé. Az órai hossz-
 szasági mozgás 37. 's köztök 8. két oldalú táblából eredt, egyenletet kíván meg; az órai hossz-
 szasági mozgásnak változása 17-et, melyek közt 1. kettős kulcs-
 csal; az órai szélességi mozgás 13-mat 's egy kettős kulcsút és ugyan ennek változása 2-öt. Mihez járul, hogy az órai szélességi mozgás, változásával együtt, csak sokszorozók' segítségével hozathatik ki.

2. §.

De hogy mind ezt szemmel láthassuk, ime azon egyenletek, mely ezen *Damoiseau*' táblái alapulnak. 'S itt

☾ a' hold' közép hossz-
 szasága;

☉ a' napé;

♁ a' hold' felhágó csomójaé;

m a' hold' közép közelszöge
 (anomalía);

M a' napé;

t = ☾ - ☉;

η = ☾ - ♁.

Ezeket feltéve:

1) Tables de la lune, formées par la seule théorie de l'attraction. Par M. le baron de Damoiseau. Paris, 1828. foi.

I. Hosszasági egyenletek.

$$\begin{aligned}
& \left\{ \begin{aligned} & +6^0 17' 19'', 7 \sin m + 12' 48'', 8 \sin 2m + 36'', 1 \\ & \hspace{15em} \sin 3m \\ & +2'', 1 \sin 4m + 0'', 1 \sin 5m \\ & +1^0 16' 28'', 2 \sin (2t-m) + 31'', 0 \sin 2 (2t-m) \\ & - 2' 2'', 1 \sin t + 39' 29'', 7 \sin 2t + 0'', 4 \sin 3t + \\ & \hspace{15em} 14'', 2 \sin 4t \\ & - 11' 13'', 0 \sin M - 7'', 2 \sin 2M \\ & - 6' 51'', 8 \sin 2\eta + 0'', 4 \sin 4\eta \\ & + 17'', 5 \sin (m-t) - 3' 31'', 9 \sin 2 (m-t) \\ & + 3' 12'', 2 \sin (2t+m) + 0'', 4 \sin 2 (2t+m) \\ & + 3' 26'', 7 \sin (2t-M-m) \\ & + 2' 45'', 5 \sin (2t-M) \\ & + 2' 28'', 0 \sin (m-M) \\ & - 1' 49'', 4 \sin (m+M) \\ & - 45'', 2 \sin (2\eta+m) \\ & - 39'', 4 \sin (2\eta-m) \\ & - 56'', 5 \sin (2\eta-2t) \\ & + 38'', 5 \sin (4t-m) \\ & - 29'', 0 \sin (2t+M-m) \\ & - 24'', 6 \sin (2t+m) \\ & - 8'', 5 \sin (t+m) + 14'', 1 \sin 2 (t+m) \\ & - 0'', 5 \sin (t-M) + 8'', 0 \sin 2 (t-M) \\ & + 17'', 6 \sin (t+M) \\ & - 13'', 0 \sin (3m-2t) \\ & + 14'', 6 \sin (2t-M+m) \\ & - 7'', 6 \sin (2m+M) \\ & + 9'', 8 \sin (2m-M) \\ & - 9'', 1 \sin (2m+M-2t) \\ & + 7'', 5 \sin (2t-2M-m) \\ & - 9'', 6 \sin (2t+2\eta-m) \\ & - 6'', 4 \sin (2t-2\eta+m) \\ & - 5'', 6 \sin (2t+2\eta) \\ & - 7'', 3 (4 - \mathbb{C}) \\ & - 1'', 1 \sin (\frac{\circ}{\circ} - \frac{\circ}{\circ}) + 0'', 4 \sin 2 (\frac{\circ}{\circ} - \frac{\circ}{\circ}) \\ & + 0'', 7 \sin (\frac{\circ}{\circ} - \frac{\circ}{\circ}) - 0'', 2 \sin 2 (\frac{\circ}{\circ} - \frac{\circ}{\circ}) \end{aligned} \right.
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& \left\{ \begin{aligned} & + 1'', 0 \sin (3m+2t) + 1'', 4 \sin (4t-3m) + 1'', 2 \\ & \qquad \qquad \qquad \sin (2m-t) \\ & - 0'', 5 \sin (2m+t) - 3'', 0 \sin (3t-m) - 0'', 9 \sin \\ & \qquad \qquad \qquad (4m-2t) \\ & + 0'', 5 \sin (6t-2m) + 1'', 9 \sin (4t+m) \end{aligned} \right. \\
& \left\{ \begin{aligned} & + 2'', 5 \sin (m-2M) - 1'', 2 \sin (m+2M) \\ & + 0'', 5 \sin (3m-M) - 0'', 4 \sin (3m+M) \\ & + 1'', 0 \sin (2t-M+2m) - 0'', 4 \sin (3m+M-2t) \\ & - 3'', 0 \sin (2t+M+m) + 0'', 7 \sin (2t+M-2m) \\ & + 0'', 6 \sin (2t-2M+m) + 0'', 4 \sin (m+M-t) \end{aligned} \right. \\
& \left\{ \begin{aligned} & + 2'', 0 \sin (t+M-m) + 1'', 2 \sin (t+M+m) \\ & - 2'', 6 \sin (2t+2M-m) \\ & - 4'', 1 \sin (2m+2\eta) - 1'', 3 \sin (2m-2\eta) \end{aligned} \right. \\
& \left\{ \begin{aligned} & - 0'', 5 \sin (2t-2\eta+2m) + 0'', 5 \sin (2m+2\eta-2t) \\ & - 0'', 8 \sin (2\eta+m-2t) \\ & - 1'', 0 \sin (2t-2\eta+m) - 0'', 6 \sin (2t+2\eta-2m) \end{aligned} \right. \\
& \left\{ \begin{aligned} & + 0'', 4 \sin (2t+2\eta-3m) \\ & + 0'', 9 \sin (4t-M) \\ & - 0'', 6 \sin (4t-2\eta) \\ & + 0'', 6 \sin (4t-m-2\eta) \\ & + 3'', 0 \sin (4t-2m-M) - 0'', 4 \sin (4t-2m+M) \\ & - 2'', 9 \sin (2\eta-2t+M) + 1'', 4 \sin (2\eta-2t-M) \\ & + 3'', 2 \sin (4t-m-M) - 0'', 5 \sin (4t-m+M) \end{aligned} \right.
\end{aligned}$$

Ehhez járul, mint már mondtam a' tengelyingadozás is, melly feltéve, hogy

☾' a' hold' igazi hosszasağa;

☉' a' napé;

ez:

$$\begin{aligned}
& + 17'', 30 \sin \Omega + 0'', 21 \sin 2 \Omega - 0'', 21 \sin 2 \text{ ☾}' \\
& \qquad \qquad \qquad - 1'', 25 \sin 2 \text{ ☉}'
\end{aligned}$$

II. Órai mozgás hosszasağban.

a) 1-ső rendű tagok.

$$\begin{aligned}
& + 32' 56'', 46 \\
& + 3' 35'', 10 \cos m + 14'', 61 \cos 2m + 1'', 05 \\
& \qquad \qquad \qquad \cos 3m + 0'', 08 \cos 4m
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& + 37'', 78 \cos (2t - m) + 0'', 51 \cos 2 (2t - m) \\
& - 1'', 09 \cos t + 42'', 02 \cos 2t + 0'', 52 \cos 4t \\
& - 0'', 48 \cos M + 0'', 01 \cos 2M \\
& - 7'', 92 \cos 2\eta \\
& + 0'', 01 \cos (m - t) - 0'', 27 \cos 2 (m - t) \\
& + 5'', 24 \cos (2t + m) \\
& + 1'', 56 \cos (2t - m - M) \\
& + 2'', 82 \cos (2t - M) \\
& + 1'', 30 \cos (m - M) \\
& - 1'', 12 \cos (m + M) \\
& - 1'', 30 \cos (24 + m) \\
& - 0'', 38 \cos (24 - m) \\
& - 0'', 08 \cos (24 - 2t) \\
& + 1'', 00 \cos (4t - m) \\
& - 0'', 26 \cos (2t + M - m) \\
& - 0'', 46 \cos (2t + M) \\
& - 0'', 15 \cos (t + m) + 0'', 55 \cos 2 (t + m) \\
& + 0'', 13 \cos 2 (t - M) \\
& + 0'', 17 \cos (t + M) \\
& - 0'', 14 \cos (3m - 2t) \\
& + 0'', 39 \cos (2t - M + m) \\
& - 0'', 15 \cos (2m + M) \\
& + 0'', 18 \cos (2m - M) \\
& - 0'', 02 \cos (2m + M - 2t) \\
& + 0'', 05 \cos (2t - 2M - m) \\
& - 0'', 27 \cos (2t + 24 - m) \\
& - 0'', 05 \cos (2t - 24 + m) \\
& - 0'', 21 \cos (24 + 2t) \\
& + 0'', 05 \cos (2t + 3m) - 0'', 05 \cos (3t - m) \\
& + 0'', 02 \cos (m - 2M) + 0'', 02 \cos (3m - M) . \\
& - 0'', 15 \cos (2m + 24) \\
& - 0'', 08 \cos (2t + M + m) \\
& + 0'', 02 \cos (t + M + m) - 0, 02 \cos (2t + 2M - m) \\
& - 0'', 05 \cos (2t + 24 + m) \\
& + 0'', 08 \cos (4t - m - M) \\
& + 0'', 03 \cos (4t - M)
\end{aligned}$$

b) 2-d rendű tagok.

$$\begin{aligned}
& - 1'', 022 \sin m - 0'', 139 \sin 2m - 0'', 025 \sin 3m \\
& \qquad \qquad \qquad - 0'', 001 \sin 4m \\
& - 0'', 155 \sin (2t - m) - 0'', 004 \sin 2 (2t - m) \\
& + 0'', 005 \sin t - 0'', 373 \sin 2t - 0'', 008 \sin 4t \\
& - 0'', 075 \sin 24 \\
& - 0'', 071 \sin (2t + m) \\
& - 0'', 006 \sin (2t + M - m) \\
& - 0'', 024 \sin (2t - M) \\
& - 0'', 006 \sin (m - M) \\
& + 0'', 006 \sin (m + M) \\
& + 0'', 019 \sin (24 + m) \\
& - 0'', 013 \sin (4t - m) \\
& + 0'', 004 \sin (2t + M) \\
& + 0'', 001 \sin (t + m) - 0'', 010 \sin 2 (t + m) \\
& - 0'', 005 \sin (2t - M + m) \\
& + 0'', 004 \sin (2t + 24 - m) \\
& + 0'', 004 \sin (24 + 2t) \\
& + 0'', 003 \sin (24 + m) + 0'', 002 \sin (24 - m)
\end{aligned}$$

III. Szélességi egyenletek.

Itt m' , η' t' , az előbbiektől úgy származnak, hogy ezekhez: m , η , t a' hold' hosszasági egyenleteinek összege adatik. Sintűgy \odot' a' holdnak, mint már felebb, igazi hosszasága. Ezt előre bocsátva a' szélességi egyenletek így következnek:

$$\begin{aligned}
& + 5^0 8' 59'', 8 \sin \eta' + 12'', 6 \sin 3\eta' \\
& + 8' 47'', 8 \sin (2t' - \eta') \\
& - 14'', 4 \sin (\eta' - m') \\
& + 25'', 8 \sin (2m' - \eta') \\
& + 15'', 6 \sin (m' + \eta' - 2t') \\
& + 5'', 4 \sin (2m' + \eta' - 2t') \\
& + 23'', 8 \sin (\eta' + M) \\
& - 25'', \sin (4' - M) \\
& - 10'', 3 \sin (2t' - \eta' + M)
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& + 22'', 0 \sin (2t' - \eta' - M) \\
& + 1'', 3 \sin (m' + \eta') \\
& + 1'', 8 \sin (2t' - \eta' + m') \\
& + 0'', 7 \sin (2t' - \eta' - 2M) \\
& + 1'', 0 \sin (m' + \eta' + M - 2t') \\
& - 8'', 6 \sin \mathbb{C}' \\
& + 1'', 0 \sin (2t' + \eta') + 0'', 8 \sin (3\eta' - 2t') - \\
& \qquad \qquad \qquad 0'', 7 \sin (\eta' - t')
\end{aligned}$$

IV. Órai mozgás szélességben.

a) 1-ső rendű tagok.

$$\begin{aligned}
& + 2' 58'', 37 \cos \eta' + 0'', 36 \cos 3\eta' \\
& + 4'', 28 \cos (2t' - \eta') \\
& + 0'', 24 \cos (2m' - \eta') \\
& + 0'', 02 \cos (m' + \eta' - 2t') \\
& + 0'', 06 \cos (2m' + \eta' - 2t') \\
& + 0'', 25 \cos (\eta' + M) \\
& - 0'', 22 \cos (\eta' - M) \\
& - 0'', 09 \cos (2t' - \eta' + M) \\
& + 0'', 16 \cos (2t' - \eta' - M) \\
& - 0'', 02 \cos (m' + \eta') \\
& + 0'', 03 \cos (2t' - \eta' + m') \\
& - 0'', 08 \cos \mathbb{C}' \\
& + 0'', 03 \cos (2t' + \eta')
\end{aligned}$$

Ezen 1-ső rendű tagok' összetét, $d\lambda$ lévén az órai mozgás hosszaságban,

$$\frac{d\lambda}{32' 56'', 46}$$

által kell sokszorozni.

b) 2-dik rendű tagok.

$$\begin{aligned}
& - 0'', 858 \sin \eta' - 0'', 005 \sin 3\eta' \\
& - 0'', 017 \sin (2t' \eta'). -
\end{aligned}$$

A' 2d rendű tagok' összetét

$$\left(\frac{d\lambda}{32' 56'', 46} \right)^2$$

által kell sokszorozni.

V. Egyenlitői földszög.

$$\begin{aligned}
 &+ 57' 0'', 9 \\
 &+ 3' 6'', 5 \cos m + 10'', 2 \cos 2m + 0'', 6 \cos 3m \\
 &+ 34'', 4 \cos (2t-m) + 0'', 4 \cos 2 (2t-m) \\
 &- 1'', 0 \cos t - 28'', 5 \cos 2t + 0'', 2 \cos 4t \\
 &- 0'', 3 \cos M \\
 &- 0'', 4 \cos (2m-2t) \\
 &+ 3'', 1 \cos (2t+m) \\
 &+ 1'', 4 \cos (2t-M-m) \\
 &+ 1'', 9 \cos (2t-M) \\
 &+ 1'', 2 \cos (m-M) \\
 &- 0'', 9 \cos (m+M) \\
 &- 0'', 7 \cos (24-m) \\
 &- 0'', 2 \cos (24-2t) \\
 &+ 0'', 6 \cos (4t-m) \\
 &- 0'', 2 \cos (2t+M-m) \\
 &- 0'', 3 \cos (2t+m) \\
 &- 0'', 2 \cos (2m-2t) \\
 &+ 0'', 2 \cos (2t-M+m).
 \end{aligned}$$

3. §.

Carlini naptábláival nem bírván, nem olly könnyen adhatom elő az illető egyenleteket a' napra nézve is — de ez még nem nagy baj. Sőt szeretem, hogy némelly dolgok' kifejtésére alkalmam van, mellyek avatatlanabbaknak például szolgálhatnak. Ugyan is, mi a' központi egyenletet illeti, ez, midőn a' közelszögek, mire a' név maga is utal, a' napközeltől számítatnak,

$$= 2\varepsilon \sin M + \frac{5}{1.2^2} \cdot \varepsilon^2 \sin 2M$$

$$+ \frac{\varepsilon^3}{1 \cdot 2^2 \cdot 3} \cdot (13 \sin 3M - 3 \sin M)$$

$$+ \frac{\varepsilon^4}{1 \cdot 2^5 \cdot 3} \cdot (103 \sin 4M - 44 \sin 2M)$$

$$+ \frac{\varepsilon^5}{1 \cdot 2^6 \cdot 3 \cdot 5} \cdot (1097 \sin 5M - 645 \sin 3M + 50 \sin M)$$

melly alakban ε a' központküliség, M pedig a' közép közelszög.

A' csillagászok abban megegyezni látszanak, hogy a' jelen század' elején, azaz 1801' kezdetével

$$\varepsilon = 0,0167934$$

's hogy ennek százados változása

$$d\varepsilon = -0,00004163.$$

Ennél fogva tehát a' jelen század' közepén, azaz 1851' kezdetével:

$$\varepsilon = 0,0167726,$$

$$\log \varepsilon = 0,2246005 - 2.$$

És most az első előszám' (coëfficiens) meghatározására

$$\begin{array}{rcl} \log 2 & = & 0,3010300 \\ + \log \varepsilon & = & 0,2246005 - 2 \\ - \log \sin 1'' & = & 4,6855749 - 10 \\ \hline & & 3,8400556, \end{array}$$

's ebből másodperczekben

$$\begin{aligned} 2\varepsilon &= 6919'',195 \\ &= 1^{\circ}55'19'',195. \end{aligned}$$

Log Sin 1''-ot azért vontuk le, hogy $2\varepsilon - t$ másodperczekben kaphassuk. Hasonlólag találhatjuk:

$$\frac{5}{4} \cdot \varepsilon^2 = 72'',533,$$

$$\frac{1}{4} \cdot \varepsilon^3 = 0'',243,$$

$$\frac{13}{12} \cdot \varepsilon^3 = 1,054 \cdot$$

$$\frac{11}{24} \cdot \varepsilon^4 = 0,006 \cdot$$

$$\frac{103}{96} \cdot \varepsilon^4 = 0,018 \cdot$$

Ennél fogva tehát, az illető reductiók után, 1851' kezdetével a' nap' központi egyenlete:

$$1^{\circ} 55' 18'', 952 \sin M + 1' 12'', 527 \sin 2M + 1'', 054 \sin 3M$$

$$+ 0'', 018 \sin 4M \cdot$$

avvagy, ha csak a' tizedeseket tartjuk meg:

$$1^{\circ} 55' 19'', 0 \sin M + 1' 12'', 5 \sin 2M + 1'', 1 \sin 3M.$$

A' Venus és Jupiter által okozott pályaháborgatások, a' tömegek' legujabb meghatározása után, illetőleg:

$$\{ + 5'', 6 \sin (\text{♀} - \text{♂}) - 6'', 4 \sin 2 (\text{♀} - \text{♂})$$

$$\{ - 0'', 8 \sin 3 (\text{♀} - \text{♂}) 0'', 2 \sin 4 (\text{♀} - \text{♂})$$

$$\{ - 7'', 1 \sin (\text{♂} - \text{♂}) + 2'', 7 \sin 2 (\text{♂} - \text{♂})$$

$$\{ + 0'', 2 \sin 3 (\text{♂} - \text{♂}) \cdot$$

A' holdtől származó háborgatás

$$+ 7'', 5 \sin (\text{☾} - \text{☉}) \cdot$$

de erre, mint alább látandjuk, nem lesz szükségünk. A' többi kisebb háborgatásokat bizvást honfitársunk báró *Zach Ferencz*' új naptábláiból¹⁾ vehetjük, vagy ha úgy tetszik, *Laplace*' égi mechanikájából.

1) Azokat értem, melyek *Tabulae motuum solis novae et iterum correctae* stb. cím alatt *Gothában*, 1804 jelentek meg. *Zach Ferencz*, később báró, Pozsonban szül. 1754. Ifjúságában hadi szolgálatba lépett, de csak hamar Londonban találjuk őt, honnan az 'astronomia' egyik legmelegebb pártolója, a' száz gothai herczeggel Németországba tért vissza a' *seebergi* híres csillagásztornyot építendő. Első naptábláihoz (*Gotha*, 1792.) a' fő-táblákat, *Zach*' vezérlése alatt, a' herczeg maga számította ki. A' herczeg' halála után, özvegye kíséretében részint Párisban részint Olaszországban tartózkodott.

Meg kell jegyezmem, hogy némelly csillagászok, nevezetesen *François* ¹⁾ és *Pontéconlant* ²⁾ szerint a' föld-pálya központkülisége 1801' kezdetével ez:

$$\varepsilon = 0,01685318,$$

miből 1851-re, a' mondott mód szerint, következnek

$$2\varepsilon = 6943'', 85$$

$$= 1^{\circ} 55' 43'', 85 ;$$

$$\frac{5}{2} \cdot \varepsilon^2 = 73'', 05$$

$$= 1' 13'', 05 ;$$

$$\frac{\varepsilon^3}{1 \cdot 2^2 \cdot 3} = 0'', 082 ;$$

's a' középponti egyenlet' 1851. kezdetével:

$1^{\circ} 55' 43'', 6 \sin M + 1' 13'', 0 \sin 2M + 1'', 2 \sin 3M$,
melly ennyivel

$$24'', 6 \sin M + 0'', 5 \sin 2M + 0'', 1 \sin 3M$$

nagyobb a' felebinél. A' különbség olly nagy 's olly igen távozik az eddigelő legjobbaknak tartatott naptáblákétól, *Zach* és *Delambre*-étől, hogy itt szükségképen tévedésnek kell lappangania 's *François* maga *Uranographiájában*, 385. l., mondja

$$\begin{aligned} \text{„Equ. du centre} &= 115', 4392 \sin \theta + 1', 2113 \sin 2\theta \\ \log \dots &2,0623533 \quad \dots 0,0832517 \end{aligned}$$

Larc θ est l' anom. moy. Mais comme cette formule n' est vraie que pour le commencement de 1810 ... stb.;
's Gyakorlati csillagászatában, 386. l. :

A' m. t. társaság, összeállása után tagjának ismerte el. Meghalt, mint a' szép reményű *Tittel* a' cholerában. A' tudományt leginkább mély tudományú folyóirataival segített elő.

1) *François*, *Uranographie*, 4. éd. Paris, 1828. — *Astronomie pratique*. Paris, 1830.

2) *Traité anàlytique du Systeme du monde*. 3. vol. Paris, 1826. — Németül Harsmanntól.

„Equation du centre = $a \sin z + b \sin 2z + c \sin 3z$.
On trouve que vers l'an 1830, en exprimant les termes
en secondes de degré,

$$\log a = 3,8402354, \log b = 1,86087, \log c = 0,02350'';$$

mikből a' következő központi egyenletek folynak

$$1810\text{-re } 1^{\circ} 55'' 26'', 35 \sin M + \dots$$

$$1830\text{-ra } 1^{\circ} 55'' 22'', 07 \sin M + \dots$$

's ezen értékek, mint alább látandjuk, igen kevéssé távoznak a' felelbitől.

A' központküliség, mint már felebb mondottam, százados változással jár 's e' százados változás

$$d\varepsilon = - 0,00004163t,$$

hol t a' választott időpont utáni századokat teszi. A' megfelelő központi egyenlet' változása lesz:

$$2d\varepsilon \sin M$$

$$+ \frac{5}{2} \varepsilon d\varepsilon \sin 2M$$

$$+ \frac{3}{2^2} \varepsilon^2 d\varepsilon (13 \sin 3M - 3 \sin M)$$

mármost

$$\log (-d\varepsilon) = 0,61941 - 5$$

$$\log 2 = 0,30103$$

$$- \log \sin 1'' = 4,68557 - 10$$

$$\hline 1,23487,$$

következőleg

$$2d\varepsilon = - 17'', 17t,$$

hasonlólag

$$\frac{5}{2} \varepsilon d\varepsilon = - 0'',006t$$

tehát a' százados változás

$$= - (17'', 17 \sin M + 0'',01 \sin 2M + \dots) t,$$

miből a' következő központi egyenletek folynak :

$$1810\text{-re } 1^0 55' 25'', 8 \sin M + \dots$$

$$1830\text{-ra } 1^0 55' 22'', 4 \sin M + \dots$$

mellyek hogy *Françoeur*-eitől fél másodpercet sem távoznak, szembeszökő dolog.

4. §.

A' föld' vezető sugara fő szerepet játszik 's nem is lehet azt nagy nehézségek nélkül a' földszögből kihozni. Az ellipticai vezető sugár, a' fél nagy tengely $= 1$ lévén, általában ez :

$$r = 1 - \varepsilon \cos M$$

$$- \frac{\varepsilon^2}{1 \cdot 2} (\cos 2M - 1)$$

$$- \frac{\varepsilon^3}{1 \cdot 2 \cdot 2^2} (3 \cos 3M - 3 \cos M)$$

$$- \frac{\varepsilon^4}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 2^3} (4^2 \cos 4M - 4 \cdot 2^2 \cos 2M)$$

$$- \frac{\varepsilon^5}{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 2^4} (5^3 \cos 5M - 5 \cdot 3^3 \cos 3M + 5 \cdot 2 \cos M)$$

Kifejtve, minthogy 1851' kezdetén

$$\varepsilon = 0,0167726 ,$$

lesz

$$- \frac{\varepsilon^2}{2} = 0,0001407 ,$$

$$- \frac{\varepsilon^3}{8} = 0,0000006 ,$$

's ennél fogva a' vezető sugár

$$r = 1,000141 - 0,0167726 \cos M$$

$$- 0,0001407 \cos 2M$$

$$- 0,000002 \cos 2M$$

.

Venus' és Jupiter' háborgatásai illetőleg ezek:

$$\begin{aligned} & \{ -0,000006 \cos(\varphi - \odot) + 0,000018 \cos 2(\varphi - \odot) \\ & \{ +0,000003 \cos 3(\varphi - \odot) + 0,000001 \cos 4(\varphi - \odot) \\ & \{ +0,000016 \cos(\odot - \Upsilon) - 0,000009 \cos 2(\odot - \Upsilon) \\ & \{ -0,000001 \cos 3(\odot - \Upsilon) \end{aligned}$$

A' holdtól eredő, de melyre szintűgy nem lesz szükségünk, ez:

$$+ 0,000037 \cos(\mathbb{C} - \odot).$$

Minekelőtte azonban tovább mennénk 's az eredményeket úgy összeállítanók, mint felebb a' holdra nézve, némelly dolgok' kifejtése látszik még szükségesnek.

a) Mi illeti a' nap' órai hosszásági mozgását, ha a' hosszásági egyenleteket küzeljük, lesz:

$$6919'',0 \cos M. dM + 2. 72'',5 \cos 2M. dM + 3.$$

$$1'', 1 \cos 3M. dM + \dots$$

$$+ 7'',5 \cos(\mathbb{C} - \odot). d(\mathbb{C} - \odot)$$

$$+ 5'',6 \cos(\varphi - \odot). d(\varphi - \odot) - 2. 6'',4 \cos 2(\varphi - \odot). d(\varphi - \odot) + \dots$$

$$- 7'',1 \cos(\odot - \Upsilon). d(\odot - \Upsilon) + 2. 2'',7 \cos 2(\odot - \Upsilon). d(\odot - \Upsilon)$$

melly kifejezésekben dM , $d(\mathbb{C} - \odot)$, $d(\varphi - \odot)$, $d(\odot - \Upsilon)$

az illető kulcsoknak M , $\mathbb{C} - \odot$, $\varphi - \odot$, $\odot - \Upsilon$. . . órai mozgásaikat jelentik. 'S ezeket a' közép órai mozgáshoz, mely

$$147'',85 = 2' 27'',85,$$

adva, kapjuk a' hosszásági órai mozgás' egyenleteit. 'S itt

$$dM = 2' 27'',8 = 147'',8 ;$$

$$d(\mathbb{C} - \odot) = 31' 18'',7 = 1878'',7 ;$$

$$d(\varphi - \odot) = 1' 32'',5 = 92'',5 ;$$

$$d(\odot - \Upsilon) = 2' 15'',3 = 135'',3 ;$$

Például:

$$\begin{array}{rcl}
 \log 6919,0 & = & 3,8400433 \\
 \log 147,8 & = & 2,1696744 \\
 \log \sin 1'' & = & 4,6855749 - 10 \\
 \hline
 & & 0,6952926 \quad ,
 \end{array}$$

következőleg

$$6919'',0 \cos M \cdot dM = 4'',93.$$

Hasonló módon találhatnák az órai mozgás többi egyenletei:

$$\begin{array}{l}
 + 2' 27'',85 \\
 + 4'',93 \cos M + 0'',10 \cos 2M \\
 + 0'',06 \cos (\odot - \odot) .
 \end{array}$$

A' többi háborgatásoknak itt igen csekély befolyások van.

b) A' nap' közép egyenlítői földszöge *Eneke'* legújabb vizsgálatai szerint

$$= 8'',5776 .$$

másodszor észre kell vennünk, hogy a' mindenkori földszög

$$\begin{array}{rcl}
 = 8'',5776 & , & \\
 \hline
 & r &
 \end{array}$$

hol r a' vezető sugarat teszi 's ennél fogva elegendő küzeledéssel:

$$\text{Földszög} = 8'',58 (1 + 0,017 \cos M + \dots)$$

avvagy kifejtve:

$$= 8'',58 + 0,10 \cos M .$$

c) A' holdnál, csekély távolsága miatt, a' földszög-ből hozatik ki a' látszó félmérő is, melly *Damoiseau* szerint

$$= 0,27263 \times \text{egyenl. földszög} ,$$

melly módot, nagyobb tévedés nélkül a' napra alkalmaztatni nem lehet. A' nap' közép félmérője

$$16, 1'',45 = 961'',45$$

's minthogy a' mindenkori látszó félmérő

$$\begin{array}{rcl}
 961,45 & & \\
 \hline
 & r &
 \end{array}$$

lesz az elegendő pontossággal

16' 1'',59

+ 17'',18 Cos M + 0'',14 Cos 2M .

mínthogy itt a' Venus és Jupitertől eredő háborgatások alig emelkednek 0'',02-ra, egyszerűen kihagyhatók.

d) Majd elfelejtettem az ellipticai vezető sugár' százados változását. Ha egyenleteit közeljük, lesz a' változás

$$- d\varepsilon. \cos M$$

$$- \varepsilon d\varepsilon. (\cos 2M - 1)$$

$$- \frac{3\varepsilon^2}{2^3} d\varepsilon. (3\cos 3M - 3\cos M)$$

miből igen könnyen találhatjuk:

$$(-0,000001 + 0,000042 \cos M + 0,000001 \cos 2M \dots). t,$$

t az 1851 utáni századokat jelentvén.

(folytatása következik.)

VÁLLAS ANTAL.

VIII.

KÖZLEMÉNYEK

A' HÚN-SCITHA BETÚKKEL ÍROTT TURÓCZ VÁRMEGYEI RÉGISÉGRŐL.

A' nemzeti academia folyó 1840-ik évi junius 13-kán tartott kis gyűlésében hivatalos jelentést nyújték be Turócz vármegyében őriztetett, hún-scitha betúkkal nyirfa hártýára írott némi oklevélről; a' midőn is elhatározá a' tek. társaság tudósításom' ugy a' tárgyalt levél' képmásának a' Tudománytárban közrebocsátását. E' végzés rendiben, hogy az olvasó közönségnek kielégítőbb, a' vizsgálandni ohajtók által pedig alaposban megitélhető legyen a' közlött régiség: szükségesnek vélém kalauzúl a' hun-scitha literatura történetének vázlatát, arra vonatkozó munkák' elsorozásával rövid ismertetésben közleni.

Már a' XIII-dik század' végétől folytonfolyó történeti hiteles bizonyítványok hirdetik a' székely nemzetről, sőt későbbi tanutételek magyar eleinknél is saját, és a' latin írásmódtól különböző betük' egykor divatban létét: miket *hún-scitha betűknek* neveznek a' tudósok. Az illy betűkről értekező, vagy azokat kiadó munkák időszerinti rend szerint im' ezek:

I. Telegdi Joan. Rudimenta priscæ hunnorum linguae, brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa, cum praefatione Epistolari Joannis Decii Barovii ad Telegdium. 1598. Kézirat. Nyomtatásban is megjelent e' 4. lapnyi munkácska (Lugduni Batav. 1598. in 8-vo) de már csak irva találtatik, jelesen gr. Telekyek, a' nemz.

múzeum' könyvtárában és egybeüött. Legelőszőr közli a' hún-scitha alphabetet¹⁾.

II. *Csipkés Komáromy Georg. Hungaria illustrata, Ultrajecti, 1655. 12-mo.* In Prolegom. értekezik illy betűkről, azok számáról (32.) és hangukról, „*quas libenter daremus* ugymond, *si typos ad imprimendum haberemus.*“ pag. 23.

III. *Foris Otrókocsy Franc. Origines Hungaricae, Franequerae, 1693. 8-vo.* Miután Velenczében egy barátjától nyert illy czimű levelkéről „*Alphabetum antiquorum Hunnorum*“ 34. betűből a' hat elsőt mutatoul közlené, irántok gyanúskodva nyilatkozik. pag. 320. 321.

IV. *Lakatos Steph. Parochi Kozmasiensis Sicilia, 1702.* Kézirat. Találtatik gr. Telekyek kéziratárában és saját gyűjteményemben. A' székelyeknél divatozó írást munkája elein rövid értekezéssel illy czimű fejezetben terjeszti elő: „*Alphabetum Siculorum seu veterum Hunnorum, qui a dextra ad sinistram scribebant. Literae autem eorum sunt* 34.“

V. *Hickes Georg. Linguarum veterum septentrionalium Thesaurus. In Antiqua Litteratura septentrionali. Oxonii, 1703 — 1705.* Értekezik a' hún betűkről 's azokat előadja. Nem láthatám.

VI. *Bel Math. De vetere Litteratura Hunno-Scythica exercitatio. Lipsiae, 1718. in 4-to.* Legfontosabb munka e' tárgyról, két réztáblán mutatván elő a' betűket. Megjegyzendő Belről, hogy Telegdi munkáját nem ismeré.

VII. *Meliboëus (Bel Math.) Ungarischer Sprach-Maister, Presburg 1728. in 8.* Többszöri kiadásában a' hún-scitha alphabet látható.

1) Telegdi János, korának tanult és nagy tekintetű fia, Telegdi Miklós pécsi püspök' s az esztergami érsekség helyettesének rokona, szül. 1574-ben. Az egyházi hivatalokban mint esztergami nagy prépost, 1608-ban már bosznai, később nagyváradi és nitrai püspök, végre 1624ben mint kalocsai érsek tündöklött; m. h. 1647-ben. E' Rudimentakat 24-éves korában, tehát hihetőkép tanulás végett külföldön jártakor nyomatá.

VIII. *Die so wichtig als nützliche Buchdrucker-kunst, und Schrift-Gieszerey. Leipzig, 1740. in 8. I. B. S. 6.* Beléhez hasonló betűk foglaltatnak.

IX. *Henselius Godefr. Synopsis universae Philologiae, Norimberg. 1741. in 8. Tab. I.* Hickestől kölcsönözött Belével egyező betűkkel.

X. *Oertelii Jo. Godefr. Harmonia Linguarum Orientalis et Occidentis, speciatimque Hungaricae cum Hebraea, Vittemberg. 1746. in 8. A'* hún-székely betűkön kívül Atillaét (?) is adja.

XI. *Orientalisch- und Occidentalischer Sprachmeister, Leipzig, 1748. in 8. S. 150.* Beléhez hasonló betűk találtatnak.

XII. *Szentiványi Danielis, Pastoris Claudiopolitani, Commentatio de Litteris antiquis Hunnorum.* Kézirat gr. Telekyek könyvtárában.

XIII. *Rettegi Steph. Historia Transilvaniae hungarice per quaestiones descripta, accedit ex vetusto exemplari in Bibliotheca, M. Ducis Hetruriae existente norma Litterarum Hunnicarum.* Kézirat szinte a' gr. Telekyek' könyvtárában.

XIV. *Desericii Jos. Inoc. De Initüs ac Majoribus Hungarorum Lib. III. Tom. II. Budae, 1753. fol. pag. 149. seqq. a'* hún eredetű irás fölött vitatkozik, pag. 155. Bel' alphabetumát állítja elő a' csik sz. miklósi templom' fölíratával együtt.

XV. *Bod Péter, Magyar Athenas, Szeben, 1766. 8.* Előbeszédében a' régi magyar literaturáról elmélkedvén, Baranyai Decsi Jánosnak Telegdi Jánoshoz Marosvásárhelyről 1598. mart. 5. költ, 's Telegdi János' főntebb czimzett munkájához tartozó levelét közli.

XVI. *Hájos Steph. Gasp. e S. P. Monumentum Litterarum Hunno-Scythicum Annopoli. 1787. körül készült.* Kézirat, gr. Telekyek, a' m. academia kéziratтарыban, és másutt. Hasznos értekezés világosító adatokkal benne többféle példány másolatban, közli az alphabetet.

XVII. Cornides Dan. *De Litteratura Hunnica Lucubratio.* Kézirat. A' gr. Telekyek gyűjteményében őriztetik Cornides' egyéb kéziratival együtt.

XVIII. Gyarmathy Sámuel, *Okoskodva tanító Magyar nyelvmester,* Kolosvár, 1794. 8. r. I. Dar. 2. lap. látható a' Bel által kiadott alphabet.

XIX. Dugonics Andr. Etelka, *Poson és Pest, 3-dik kiadás,* (az előbbieket nem láthatám) 1805. 8. r. II. Dar. 366 — 370. lap. a' hún-scitha írás valósága mellett harczoló adatokat hordja elő.

XX. Révai Joan. Nicol. *Elaboratio Grammatica Hungarica,* Pest, 1806. in 8. Vol. I. Tab. II. pag. 146. Bel' és mások' alphabetjét közli, költeménynek tartván a' hún betűket.

XXI. Wallaszky Paul. *Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria.* ed. alt. Budae, 1808. in 8. pag. 43 — 64. a' kereszténység előtti magyar literaturáról 's a' hún írásról bőven értekezik, pag. 50 — 54. Decsi levelét is közli Bod után.

XXII. Pápay Sám. *A' magyar literatura esmérete.* Veszprém, 1808. 8. r. 341 — 346. e' tárgyról is szól ámbár nem elég bőséggel.

XXIII. Jankovich Miklós, *Magyar szónemzés ötven példákban,* Pest, 1812. 8. r. 46. és köv. lap. elsorozza a' hún-székely írás' valóságát támogató bizonyságokat.

XXIV. Horvát István, *Tudományos Gyűjt.* 1819. X. Köt. 73 — 84. lap. Schwartner diplomaticája' rostálásánál a' magyar palaeographiára nézve velősen hordja föl a' hún-székely írás mellett tanúskodó írókat.

XXV. Perger János, *a' Magyar és Hazája régente.* Pest, 1831. 8. r. A' hún literatura' megemlítése után 27. lap. a' *Szittyá ábéczé-t* és Dezericzky által közölt csik szentmiklósi templom' fölíratát újra kiadá.

XXVI. Besse Jean-Charles, *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie-Mineure et à Constantinople,* en 1829. et 1830. A' Paris, 1838. 8. pl. 5. pag. 139. a' hún-scitha betűket adja.

XXVII. Kiss Bálint, *Magyar régiségek*, Pest, 1839. 8r. a' 132-ik lap utáni táblán „*ázsiai és azokból származott europai régi betűk formái*“ közt a' 3-ik rovatban közli a' hún betűket, róluk 75. 's köv. lap. értekezvén.

Lehetnek több munkák is e' tárgyról értekezők kéziratban, miknek ismeretére nem juthattam. Bod Péter foglalkozván illy tanulmánynyal, kétségkívül értekezett is fölötte; de melyik legyen kézirati közt az ide tartozó, életrója nem nyilváníja ¹⁾). A' nagyenyedi ref. collegium' könyvtárában létező kézírataiból nyerhetnénk erről tudósítást. Nem ritkán találtatók hún-sciitha betű-másolatok jegyzőkönyvekbe, külön papir darabokra és könyvek' szélső leveleire írva, 's ez a' múlt századbani sok kézen forgását 's elterjedését bizonyítja. Saját gyűjteményemben van két nyolczadrétnyi papir, minek egyikén illy czim alalt: „*Alphabetum Hunnorum antiquorum*“ 31. a' másikon e' szavak után: „*Régj magyar beoteok kikel elein eltek*“ 32. számmal adatik elő az abc. hozzávetőkép XVII. századi kezek által följegyezve. Bel Mátyás is Kaposy Sámuel gyulafejevári tanártól nyeré kiadott alphabetjét ²⁾). Hájosnál közöltetik egy alphabet, melly 1780-ban az udvarhelyi convent' jegyzőkönyvéből vétetett, hova Lázár Imre' kéziratából illeszték, ez pedig Telegdi' munkájából másolá. Ugy látszik tehát, hogy a' kézen forgó betűk eredetiképen mind Telegdi után irattak le.

Illy jellemekkel irott emlék'még csak egy jutott eddigelő napfényre. Erdélyben székelyföldön, a' csik szent miklósi templomban 1749. találtatott fölírás az. Láthatni ezt mint említők, Dezericzky ³⁾, Gyarmathy ⁴⁾, és Perger ⁵⁾ munkájában.

1) Erdélyi Muzéum. VII. füzet. Pest, 1817. 8r. 181, 182 l.

2) De vetere Litterat. Hun. Scyth. p. 25.

3) De initiis ac majoribus Hungar. L. III. T. II. p. 154.

4) Magyar nyelv mester, 4. lap.

5) A' Magyar és Hazája regenten 27. lap.

Ezen fölírásnak négyféle magyarázatát ismerem ;
ugyan is:

Első, Bod Péter' 1768. aug. hónapban Telegdi' Rudimentái szerint Cornidessel közlött olvasása, mit is Cornides Hájosnak 1780. novemb. 25-én megküld. Így hangzik :

„*Urnk: mgt: tgyg fo: gvan: irnk: zröt: szaz gy: sztendöbn: matys: janos: stytan: kovats: tsinaltk: matyas mstr: grgly mstr tsinaltak.*“

Az az:

„Urnak: meget: etegyeg fogvan irnak ezer öt: száz egy esztendőben: Mátyás: János: Stytan kovács: csinálták: Mátyás mester: Gergely mester csinálták.“

Második Gyarmathy Sámuelé illy különbséggel¹⁾

„*Urnk: mgt: tgyg fn: iran: gyzer: cs (= 4.) szrt: szazgy: sztendő: matys: janos: stytn: kovats: tsealtk: matyas mstr: grglymstr tsealtak.*“

Az az:

„Urunk: meget: tege fogvan: irank: egyezer: négy szerte: százegy: esztendő: Mátyás: János: Styitan: Kovács: tsealták: Mátyás mester: Gergely mester tsealták.“

Értelme:

„Urunk születése után a' régi időktől fogván iránk ezer négy száz egy esztendőt. Mátyás, János, Styitan kovács csinálták, Mátyás mester Gergely mester csinálták.“

Harmadik, Katancsich Péteré, e' szerint²⁾:

„*Vuni mast tögy-fo, s a van eo pinizurt, ecs az eo it erdőbe, maböt Janos, s bote kovacs, csinal ti, ma böas mastu, avagy mastu csinaltas.*“

1) Magyar nyelv mester, 4. 's köt. lap

2) De Istro ejusque adcolis commentatio. Budae 1796. in 4. pag. 307. seq.

Az az :

„Van-e most tölgyfa 's ha van jó pénzért, és a' jó itt erdőhöz, ma vett János, 's vette kovács, csinálj te, ma vehess mástul avagy mástul csináltass.“

Negyedik, Fénykeresőé, (álnév)¹⁾, ki a' debreczeni grammaticusok' véleményére hajolva²⁾ azokat oláh vagy is kyrill betűknek tartja, 's így olvassa:

1-ső sor. „*A' Szent Mig-gchlos ezen sz.*

szekg hazah ígektehe mlt'“

2-ik sor. „*iaust lehgn ksszag gnargi*

mahlmzó ígithmzó gnarga'“

Az az :

„*A' sz. Miklós ezen sz. székes egyháza*

ügyekitvője (ügyítője) Mihály'“

„*angyal legyen község könyörgő*

(v. ükőnö örje) műélvelmező

ügyitemező (ügyetemes) könyörgője

(v. üküne örje).'“

Voltak 's vannak most is több illy betűkkel írott emlékeink.

I. Zamosi István erdélyi fi emliti 1593-ban a' szé-kelyek' különös írásmódjáról szólóban egy illy betű jel-lemmel készült könyvnek Florencziában őriztetését. „*Ta-lis typi exemplar* — ezek szavai — *in Bibliotheca M. Ducis Hetruriae Florentiae hodie exstat*³⁾. Bizonyára e' könyv-re czélzott Rettegi fűntebb idézett kéziratában. Topeltin Lőrincz 1665. körül már hasztalan keresé e' könyvet⁴⁾. Berzeviczy Albert ez előtt 20. évvel szinte nyomozván Florenczben, azt föl nem lelheté.

1) Tudományos Gyűjt. 1840. V. köt. 99—102. lap.

2) Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenben egy társaság. Bécs, 1795. 8r. I. lap.

3) *Analecta Lapidum vetustorum et nonnullorum in Dacia antiquitatum*. Patavii, 1593. in 12. Cap. III. pag. 11.

4) *Origines et Occasus Transylvaniae*, Lugd. 1667. 12. p. 71.

II. Csipkés Komáromy György bizonyítá 1650. körül a' debreczeni könyvtárban efféle betűkkel írott könyv' fönlétét: „*Exstat apud nos, ugymond, liber literis vetustis Hungaricis exaratus* 1).“ De már ennek semmi nyoma többé.

III. A' „*Dacia Siculica*“ írója emlékezik Erdélyben a' csik sz. mihályi templomban szinte a' székely földön hasonló betűkkel bíró fölírásról 2), mit Cornides Dániel Hajós Gáspárhoz küldött, már előbb érdeklött 1780-iki levelében ekkép hoz szóba:

„*Parietes templi pagi Szent Mihály Sedis Siculicae Csikiensis ostentant etiamnum Inscriptiones prisca exaratas notis Siculicis, uti fidem facit Auctor Dacicae Siculicae Claudiopoli 1731. in 12° vulgatae, cujus verba pag. 55. haec sunt: „Szent Mihály, i. e. Sancti Michaelis cum templo vetusto, et Inscriptionibus, quarum notae ad antiquos Scythas (multum enim a graeco, turcico, aliisque characteribus absunt) rejiciuntur.“ Delineationem harum Inscriptionum, quantumcunque adhuc dederim operam, nancisci non potui.*“ Létezik-e még valami nyoma? arról erdélyi tudósaink értesíthetnének hitelesen.

IV. Illy emléknek tarthatnók a' Kecskeméti nevű embernek imádságos könyvét, melyet Kalló Antal gelei lelkész lemásolván, Cetto Benedeknek, 1777. octob. 20. költ levelével, Veszprémbe megküldött: de ez a' többiekétől egészen különböző, Révai által ki is adott betű-jellemeket állít elő. Versekbe szedett imádságai magyarul hangzanak. Czime ez, latin fordításban Cornides' kézirati között:

„*Libellus precum quotidianarum cujusdam venerandi senis character Scythico Mogorico Symbol. S. Athanasii Orationem Dominicam, Salutationem Angelicam, Credo, Decalogum, Confiteor, et Psalmos poenitentiales continens, hebraico more a dextra sinistram versus exaratus, adjecto*

1) Hungaria illustrata. pag. 21.

2) Dugonics, Etelka, idézett kiadás, II. Dar. 368. lap.

Alphabeto.“ Az üdvözlétet például fölhozva láthatni Pápai Sámuelnél ¹⁾. Az előbb Hajós kezébe, ettől ismét Cornidesébe került másolat jelenleg a' gr. Teleky nemzetség' gyűjteményében őriztetik.

V-dik helyre tesszük a' Turócz vármegyében létező írományt, miről ime' tudósítás nyújt bővebb ismeretet.

Academiai tudósítás a' hún-scitha betűkkel nyirfa héjra írott Turócz vármegyei régi oklevélről.

„Tekintetes Társaság! Alúlirott, a' lefolyt 1839-ik évben, hirlapi értesítés nyomán figyelmessé lön némi régi magyar oklevélnek, állítólag hún-scitha betűkkel írottak Turócz vármegyében fönléte, 's beszterczebányai kanonok egyszersmind sz. kereszti plebanus Cherven Tamás által másolatban bírása iránt: e' helyen kívánt foganattal javallathá hozá annak másolatban megszerzését. Mielőtt azonban a' kis gyűlés' rendeletéből küldött megkereső levél tisztelt kanonok ur' kezéhez juta: szives volt megelőzőleg saját másolatát, olvasásával együtt megküldeni; sőt, a' tek. társaság' későbbi kívánságához képest magát az eredeti oklevelet is megszerezvén, vizsgálgatás végett közelebb múlt majus hónapban elküldé.

Miután e' tárgyra tartozó öt darab irattal egyetemben alúlirott nak adaték ki ezen ritkaság megvizsgálás és lemásoltatás végett, az eredeti oklevelet itt benyújtva, következőkben terjeszti elő iránta jelentését.

Az emlék' mostani birtokosa Jezerniczky István, Lászlófalván Turócz vármegyében. Került a' Raksányi, ugyanazon megyei család' levéltárából. Anyaga, természetvizsgálók' egyhangu ítélete szerint nyirfa héjából, az az, külső vékony hártájából áll, melynek színe valami festőszer, vagy talán az idő régisége által barna-sárgává tétetett. E' hártya nyolczadrét alaku, hosszában nyolcz, szélességében öt hüvelknyi, de avultsága miatt öt egészen különváló darabkára szakadott. Mindkét lapján írástól borított, tartaléknak, vagy is boritéknak nevezhe-

1) A' magyar Literatura ismerete, 317. lap.

tó papírosra ragasztva, mellynek sorai gyakorta kézen forgás és rozsz őrizet miatt általában olvashatlanok, egyes szavaiból még is latinoknak megismerhetők. Gondosb vizsgálódás után sikerült alúlirotnak e' töredék szók' kiemelése: „ — *Et supradictis* — — *assessoribus tota praeposenda* — *testibus justitia virtus* — *attendenda* — *et pietas* — *adhūbenda in Testi* — — *assessores debent esse scientia roborati* — *stb.*“ mikből biráskodást illető tartalmát láthatni. Az egész hátírat' alakzata és sorai' rendezése nem okleveli voltát, hanem könyvlaphoz illését, következőképp valamelly codexhez tartozását bizonyítja. Betű jellemei-'s rövidítéseiből ítélve a' XV. századba helyezendőnek véli alúlirott e' szóban forgó boríték papírt. A' latin textus alsó szélén három sorból álló észrevehetőképp későbbkori írást, illy, nehezen kivehető szó töredékekből:

„Ezen írás van — lyet pogán lev — — *decel*
 — — — — *meg* — *tott* *Ican*
p-niky — — *ania lcc* *Indert* — — “

magyarnak ismerhetni, 's vélhetőképp a' XVII-dik században füljegyzetnek. Ugy látszik, nem a' főnebbi latin írásra, hanem a' másik lapon álló hún jellemű íratra vonatkoztak e' sorok. A' tartalék hát-papír' régiségéről mindazáltal a' nyirfa héj levél korára és hitelességére következtetést huzni nem lehet: minthogy rá ragasztása közelebbi időben könnyen történheték; sőt, szigorubb szemlélődésre kéttelené válik a' hártjának már foszló állapotban volta a' papírra alkalmazáskor, mert szétfeslett részei nem egész pontossággal illesztvék egymás mellé elannyira, hogy a' ragasztott részek közt helylyel helylyel hézag, az írás sorokban egyenlenség látszanék.

Magát a' fahéj oklevelet, e' maga nemében egyetlen egy tűneményt mi illeti: találtatik rajta 32. sor írás, mellynek némellyike nagy részben, vagy félig csonkított, egy pedig egészen kiesett, 's csak néhány betű' felső részét előtüntető. Csinos vonásai író toll' hasznalatára, írja' színének koromfeketése jó l készített író szerre mutatnak. Betű jelleme ugyan az, mit Bel Mátyás kiadott, 's minek

segedelmével Cherven kanonok elég hív olvasást nyujta. Megjegyzendő azonban, hogy Cherven' szabadkézzeli másolata a' 7, 16, 17, 18, 25 és 26-ik sorban egy két szóval bővebb, miből az eredetinek azóta' csunkulása, kézen forgás általi romladozása bizonyul be; ez oknál fogva másolatának gondos megőrzése javallható.

Beltartalmát Cherven olvasása előterjesztetvén, itt ismételni fölösleges.

Koráról 's hitelességéről kívánna néhány szót tenni alúlirott: de ez elsőre nézve világosító adatok nélkül szükölködven, hozzávetést sem tehet, ha csak azon diplomaticai általános szabályhoz nem ragaszkodnék, mihen a' Nilvíz környéki növény' hartyájára, vagy a' fák' belső héjára (liber) írásnak divat ideje kimondatik: őseink által illyek' valahai használatát azonban a' magyar diplomaticusoknak eddigelő még csak gyanitni sem volt okuk.

Hitelességéről szóltában, anyaga, betűjelleme és tartalma fölötti értekezésbe, következőképp olly hosszás fejtegetésbe kellene bocsátkozni alúlirottnak, melly a' XVI. század' végével Telegi János által megpendített, Bel Mátyástól újra éllesztett, 's maiglan fölületesen irkálás tárgyául elő elő fordul, de tisztába nem hozott hún-scitha literatura' kérdésébe egész terjedelemmel behatni kívánó buvárnak lehet csak czélszerű föladata.

Terheljék bár nyomós kétségek e' tárgy hitelességét, még is a' tulajdonoshoz visszaküldendő, ma holnap elporló 's örökre elveszhető emléknek megvizsgálását, körülményes leírását és másolata' több hasonló, még egykor föltünhető ritkaságokkal egybegyűjtve megőrzését a' hún-scitha literatura közérdekű voltához képest igen is méltónak, sőt mulhatlannak ítélvén alúlirott, a' tek. társaság' rendelete szerint ügyes kéz által a' leghívebb hasonmásban szalmapapírosra levéve azt 1. szám alatt ide mellékli; valamint Cherven Tamás kanonok' 2. szám alatti másolatát és olvasását, múlt évi decemb. 7. és f. é. april 23-ról költ 3. és 4. számú levelével; nemkülönbén tulajdonos Jezerniczky István' latin nyelvű jegyzetét Lász-

lőfalván f. é. martius' 1-én költet 5. számmal jeelve ide visszarekeszti, ez utóbbi iránt olly figyelmeztetést téve, hogy, ámbár a' tisztelt tulajdonos, palaeographiai elmélkedése critical alap nélküli, merő ábrándozás: azon sorai mindazáltal, mikben Turócz vármegye' némely elszámitott helyei és családai' nevét föltaláltatóknak mondja oklevelünk' névsorában, valamint Cherven kanonok is említi, az egykor e' tárgyról kimerítően értekezni kívánó által, az iromány' hitelességének jobbra vagy balra eldöntésében bizonyára használhatók lesznek, kalauzul szolgálván Turócz vármegye' regestruma 's régi diplomatariuma.

Az együtt beküldött, Raksányi Gergelynek Zsigmond nevű fiához 1664-ben octob. 15-én intézett eredeti magyar levele nem egyébre fordítható, mint annak megmutatására: hogy a' XVII-dik században még divatos vala a' Turócz megyei nemes családoknál anya nyelvünk; miről azonban a' korábbi századokra nézve, hova az emléket czélirányosan helyzendőnek óhajtanók, kételkedni legkevesbé lehetvén: fölösleges volna tanutételül használni jelen tárgyban. Pesten, junius 23-án, 1840.

Jerney János. s. k.“

1. szám. *Hún-scitha betűkkel nyírfa héjra írott Turócz vármegyei régiségnek hasonmása.* (A' réz tábla nyomaton).

2. szám. *Ugyanazon irománynak beszterczebányai kanonok és sz. keresztí plebanus Cherven Tamás általi olvasása.*

1. „ — — — nak vétizlő nemeknek Zadar Rekse fia.
2. za — la — 1. Rekse fiai. Én Zadar Hordar vétiza —
3. Lehel 12 — 12. Fun 11. Hert. 11. Ruzen 14. Be — g.
12. Zavak. —
4. Luikel. 16. Levent. 13. Ruten. 14. Verző — Be — g.
fiai Da
5. mon. 2. Lo-amd. 3. Eus 2. Rake 4. Uze 3. Gilbot 5.
6. 3. Ohk fiai Zege. 2. Zabok. 4. Harkud. 4. Galyo
2. 4. Po

7. — — — — — 2. Zando. 4. — fia! 2. Kajala
 8. Ugo 3. Aladar. 6. Zebora. 4. Berze. 3. Zavarai. 2. Pingo.
 9. 3. Keve. 5. Zadora. 3. 5. Azan fia! Mikad. 7. Megye 6.
 Vagoly. 5.
 10. Zaluna. 2. Verzol. 4. Otmar fia! Vahud Bure. 5. Otma
 11. 6. Müsov. 7. Zandar. 5. Reon. 4. Mazo. 3. Vari. 4.
 Avarin. 2.
 12. Garago. 5. Raken. 7. Itmar. 2. Levend. 2. Tibi. 5.
 Zernoz. 5.
 13. Zardan fia! Miske. 9. Keve. 8. Janka. 7. Tank. 8.
 Hana. 4.
 14. Dimki. 3. Bogomrt. 7. Vetahk. 7. Mileb. 7. Bela. 8.
 Milyovo
 15. 9. Feés fia! Zarak. 9. Ehk. 8. Aliama. 5. Kavar —
 16. Dako. 4. Veröly. 3. Tepo — 4. Megye. 9. Dank. 7.
 Mi — —
 17. Kajala. 7. Bendeguz. — R — Zatarolzo fia! Unamaz
 18. 5. Nemezlen. 4. Zolton. 7. Rigo. 2. Dimki — —
 19. Endeguz. 4. Kagyza. 5. Zarafil fia! Po — — —
 20. 9 Lyézna. 9. Piruny. 9. Nazbal fia! M — — —
 21. 7. Beke. 7. Zobozlo. 6. Orkvan 5. — — — —
 22. — — — — — — — — — —
 23. — oboz. 3. Sokaéa. 2. Naé — zalo — — — —
 24. Gyula. 7. Bujak. 4. Orvan. 5. Mazonka 5. Arad. 2. —
 25. Zenuk. 2. Ponka. 2. Danka. 1. Holko. 2. Tobozl —
 26. Kund. 7. Taszilo 10. — Gor. 11. Lokon. 12. Danka. 9.
 27. 5. Tibor. 9. Obud. 8. — — Lak. 10. Zalhan. 12. —
 28. 13. Bodo. 5. Zeke. 7. Tiza. 8. Porszon. 5. Gog. 5. Zal —
 29. Szoper 7. Vida fia! Ulada. 7. Zarka. 7. Nümza
 30. Tek. 8. Bezno. 5. Feé — 9. Deve. 10. Gyula. 9. — —
 31. Olka. 11. Doboz. 5. Ponka. 3. Z — — — —
 32. Zokona — — — — — — — — — — “

3. szám. *Cherven Tamás kanonok' Szilasy János*
academiai r. taghoz küldött levele. Költ szent Kereszten,
decemb. 7. 1839.

„Múlt nyáron Thurócz vármegyében a' stubriai für-
 dőben lévén, egy különös, 's a' mint látszik, régi korból

fentartatott hun-írásra akadtam. Ime' az egész töredéknek, mennyire tölem telt, hiven és pontosan utánozott másolata. Az eredeti Jezerniczky István Thurócz vármegyei főadószedő ur' kezénél vagyon, 's állítása szerint ns. Raksányi család' levéltárában találtatott. Az egész sötét barna nyirfa héjra írott, hat nagyobb, goth iratu, kopott, vastagabb nemű papirosra ragasztott, 's több apró töredékekből álló, melyeket nagy ügygyel bajjal összeállítottam, hogy rajtok el lehetne menni. Az írás jobbról balra megyen. A' két felső sornak első szavai olvashatlanok lévén, és a' 7-iknek előfele hibázván, a' 22-ik sor tördelékénél fogva nem mondhatom bizonyossággal, nincsen-e közte és a' 23-ik sor között nagyobb hiány¹⁾; azt azonban állíthatom, hogy a' töredéknek felső és jobbik szélei épek, a' bal pedig és alsó annyira hiányosak, hogy nem tudhatni, egész-e azon 32. soroknak, melyeket az egész töredék foglal, csak egyike is. A' betűk, melyeket még jól ki lehet venni, Bel Mátyás által mutatottakhoz hasonlók, némelyek azonban ezektől eltérnek, 's nem csak az összevont, de még az egyes betűk is, mint p. o. a' g, k, t, egészen külön formájukak, mint azok, melyeket Révay Elaborator Grammaticájában, Bel Mátyás és mások szerint előadott²⁾. Mit jelentenek a' magányos betűk, melyek elől és felül pontokkal jegyezve majd nem minden név mellett állanak, meg nem határozhatom; én azokat szám jegyeknek tartom, 's azért ezeket a' szokásban lévő betűkkel adott foglalatban *számokkal váltottam fel*. Az első sorban előforduló *Rekse* név vélekedésem szerint Raksányi nemzetségnek elődje, szintugy *Ruten* Ruttkay, *Rake* Rakovszky, *Zebora* Zaborszky, *Keve* Keviczky nemzetségeké, minthogy Thurócz vármegyében eddig is fennvannak a' kö-

1) Föltéve a' hún iratnak a' hát papírra ragasztáskor¹⁾ bár foszlott állapotú de még is egy egészet alkotását, a' hát sorok' összeállításából következtethetni hogy nincsen.

Jerney.

2) Ezen eltérést a' különféle másolásokból eredvén, lényegesnek mondani nem lehet.

Jerney.

vetkező curialis helységek *Raksa, Rutka, Rako, Zabor, Kevicz* azon nemzetségek' sarjadékival. *Gyula* pedig mostani *Dulicz* helységre mutatni látszik, mely másképp *Gyulafalvának* is neveztetik. A' 14. sorban álló *Bogomer* név engem azon hiedelemre vezet, hogy ezen töredékben foglalt vitézlő nemeket IV. Béla királyunk utáni korban kell nyomozni, mert önszemeimmel láttam 1828-ban Lip-tó vármegyében IV. Bélának eredeti adománylevelét, mely által ő ezen vármegye keleti részén volt pusztá erdőt „a fluvio Hibbe usque terminos terrae de Scepyss Comiti Bogomero Bohemo“ ajándékozott; ezen Bogomertől származnak a' Szentiványi, Szmracsányi és Baan nemzetségek. A' 26. sorban előforduló *Fuszilo* is, úgy rémlik előttem, historiai név, de én nem jöhetek reá. Tudom én mit mond ezen irás neméről Révay, de azt tartom, a' dolog megérdemli a' fáradságot, melyet én részemről nem szántam reáfordítani, mert őszintén megvallom, hogy annakelőtte mit sem tudtam, ezen betük' létéről, vagy irásnak neméről. Szent Kereszt, decemb. 7-én, 1839. Cherven Tamás m. k. beszterczébányai kanonok.“

4. szám. *Ugyanannak színte Szilasy János r. taghoz küldött levele. Költ szent Kereszten, april. 25. 1840.*

„Szerencsém vagyon azon eredeti hun-irományt, melynek másolatát észrevételeimmel együtt még a' mult évi decemb. 7-én hozzád küldöttem, ezennel kezedhez szolgáltatni azon kéréssel, hogy azt a' t. m. tud. társasággal közölni ne terheltessél. Jezerniczky István, annak mostani birtokosa, minekutána az egész töredék' foglalatát vele közlöttem, állallátván, hogy az balul valami régi privilegiumnak tartatott, hajlott kérésemre, 's minthogy a' tulajdonosok' megegyezése nélkül azt végképen el nem idegenithetné, csak ideigleni használat végett, tétetvényem'

Jénél fogva átengedte, sőt maga is néhány észrevételt teszen iránta, melyek hasonlóképen ide csatolvák. De hogy azok az iromány' régiségére nézve igen túlzók, és vélekedésemmel, melyet *Bogomer'* nevére alapítottam, nem igen összeférhetők, alig lesz szükséges megjegyezni.

Én most is azt tartom, hogy azt IV. Béla korán túl vinni nem lehet; lássák azonban, kik ilyenekhez jobban értenek. Talán az alá ragasztott régi írás is, melly nekem diáknak látszik, de a' mellyet én el nem olvashatok, valami fényt terjesztend a' töredék' valódi korára 's régiségére nézve. Boritékra egy 1664-ben, octob. 15-én költ privát levél, melly azt mutatja, hogy akkor Thuróc vármegye nemessége is magyarul levelezett, a' mire jelen időben nem igen képes¹⁾.

Azokra, miket ezen írományban előforduló nevekről Jezerniczky István a' mostani Thuróc vármegyei nemzetségekre, helységekre és pusztákra nézve feljegyzett, nincs semmi észrevételem, csak azt kell még hozzátvetnem, hogy a' 11-ik sorban lévő *Vari* Trenchin vármegyei, de Thuróc vármegye' éjszak-nyugoti szélén fekvő Varinra, *Milke* a' 13-ik sorban Milko-Draskóczy nemzetségre, *Naszbal* a' 20-ik sorban, Neczpal helysége, és *Porszun*, a' 28-ik sorban, mostani Barsun nemzetségre mutatni látszik. Miket pedig előbbeni észrevételeimben Taszilora nézve mondtam, igazak ugyan, de azon nevü bajor herczegnek, ki elég merész volt a' frankok' igáját lerázni, azt tartom, nincs semmi köze ezen írományhoz. Így tehát ez itten egészen más Taszilo volna. Szent Kereszten, april 25. 1840. Cherven Tamás mk. besztercz. kanonok."

5. s z á m. *Kivonat, Jezerniczky István' illy czímű jegyzetéből: „Praenotationes de antiquitate documenti hunno-scythici in Comitatu Thuroczienſi reperibilis in cortice betulaceo, signis et literis hunnico-scythicis, ac idiomate hungarico concinnati.“*

„A' Raksányi magyar nemes nemzetség' levéltárában találtatik a' Turóc vármegyében lakó nemesek' magyar nyelven nyirfa héjra írott, mennyire az idő viszonytása engede, eredetiben megőrzött jegyzéke: melly hún-scitha betűjellemekekkel készült oklevélnek tartalma

1) Annyiban lehet boritéknak mondani e' levelet, mennyiben talán csak elküldéskor bele rakattak a' hún írás' darabjai.

bizonyítja, hogy ezen megyében létező falukat és pusztákat jelenleg is az abban nevezett családok birják, és hogy magyarul neveztetnek, mint *Rekse*, most Raksány, a' Raksányi család' örök birtoka, *Keve*, most Kevicz, Keviczky család tulajdona; *Lehel*, Lehoczky; *Ruten*, Rutkay; *Ráka*, Ráki, honnan Rakovszky; *Uze*, Uzda, Zatureson; *Gilbot*, Gilety, Jezerniczky család' előde; *Ohk*, most Ocsk-Lehota, Hercsuth, akkor *Harkud* család' pusztája; *Aladar*, most Vladár; *Zebora* Zabor, Zaborszky család' birtoka; *Pingo*, Eördögh család' előde; *Ottmar*, Vachott család' pusztája; *Tibi*, később Tiha, egykor Jezerniczén birtokos; *Zardan*, most Jordán földé, melynek birtokosi *Milko* és *Ivanka*; *Bela*; most is Bela; *Dako*, most Danko, Rutkán; *Bendeguz*, Zatureczky család' előde; *Zarafil*, egykor birtokos Tóth-Pronán; *Uda*, egykor Bendeguz rokona; *Lyazna*, most Liesno; *Beke*, Eördögh család' előde; *Zobolk*, most Szoboszló pusztá; *Gyula*, most Gyulafalva, honnan Duliczkyak; *Toboszló*, most Treboszto; *Danka*, kihalt nemzetség; *Ulada*, hajdan otmárföldi család; *Pink*, később Bobonok, most Lászlófalva; *Zarnotta*, most Jezernicze; *Kajala*=fecsegő. A' többi ott megnevezettek már kihaltak, vagy más vármegyékben léteznek. Lászlófalván, martius 1. 1840. Jezerniczky István."

Ezen oklevél hitelességének meghatározására a' tartalom- vagy is benne foglalt nevekből nyomós okokat vonhatván a' vizsgálódó, hasznosnak vélem azokat betű rendszerint, hozzáadva a' sor-számot, mellyben mindenik találattik, előszámlálni ekként:

Aladar. 8.	sor.10.	Bezno. 30.	Demki. 14.
Aliama. 15.	Bodo. 28.	20. Deve. 30.	
Arad. 24.	Bogomer. 14.	Dimki. 18.	
Avarin. 11.	Bujak. 24.	Doboz. 31.	
5. Azan. 9.	Bure. 10.	Ehk. 15.	
Beke. 21.	15. Dako. 16.	Endeguz. 19.	
Bela. 14.	Damon. 4 — 5.	25. Euz. 5.	
Bendeguz. 17.	Dank. 16.	Feécs. 15.	
Berze. 8.	Danka. 25. 26.	Fun. 3.	

	Galyo. 6.	Nae. 23.	Unamaz. 17.
	Garago. 12.	Nazbal. 20.	Uze. 5.
30.	Gilbot. 5.	Nemezlen. 18.	Vagoly. 9.
	Gog. 28.	65. Nümza. 29.	Vahud. 10.
	Gor. 26.	Obud. 27.	100. Vari. 11.
	Gyula. 24. 30.	Oboz. 23.	Veröly. 16.
	Hana. 13.	Olka. 31.	Verzol. 10.
35.	Harkud. 6.	Ohk. 6.	Verzö. 4.
	Hert. 3.	70. Orkvan. 21.	Vetahk. 14.
	Holko. 25.	Orvan. 23.	105. Vida. 29.
	Hordar. 2.	Otmar. 10.	Zabok. 6.
	Janka. 13.	Pingo. 8.	Zadora. 9.
40.	Ittmar. 12.	Piruny. 20.	Zalma. 10.
	Kajala. 7. 17. 75.	Ponka. 25.	Zalo. 23.
	Kagyza. 19.	Porszon. 28.	110. Zalhan. 27.
	Kavar. 15.	Rake. 5.	Zandar. 11.
	Keve. 9. 13.	Raken. 12.	Zando. 7.
45.	Kund. 26.	Reon. 11.	Zarafil. 19.
	Lak. 27.	80. Rekse. 1. 2.	Zarak. 15.
	Lehel. 3.	Rigo. 18.	115. Zardan. 13.
	Levent. 4. 12.	Ruten. 4.	Zarka. 29.
	Loamd. 5.	Ruzen. 3.	Zavak. 3.
50.	Lokon. 26.	Sokaéa. 23	Zavarai. 8.
	Lyezna. 20.	85. Szoper. 29.	Zatarolzo. 17.
	Luikel. 4.	Tank. 13.	120. Zebora. 8.
	Mazo. 11.	Taszilo. 26.	Zege. 6.
	Mazonka. 24.	Tek. 30.	Zeke. 28.
55.	Megya. 9.	Tepo. 16.	Zenuk. 25.
	Megye. 16.	90. Tibi. 12.	Zernoz. 12.
	Mikad. 9.	Tibor. 26.	125. Zobozlo. 20.
	Mileb. 14.	Tiza. 28.	Zohana. 32.
	Milyovo. 14.	Tobozl. 25.	Zolton. 18.
60.	Miske. 13.	Ugo. 8.	
	Müsov. 11.	95. Ulada. 29.	

Látni fogja ezekből az összehasonlítva olvasó, hogy a' nevek' némellyike hiányos az eredeti iromány' csonka vagy olvashatlan volta miatt; és hogy némelly szók nem

vétettek név gyanánt. Az első rendbe tartozik p. o. a' „*Loamd*“ név 5. sorban; az o, és a, közt álló betűnek b, r, s, ty, betűt kétesen ábrázolása miatt így jegyzett. Másik osztályba tehetjük a' *vétizlő* és *vétiza*, 1. meg. 2. sorbeli szót; melly hogy nevet vagy *vitéz* és *vitézlő* címet állítson-e elő, meghatározni nem tudom.

Miután academiai jelentésemben a' levél hitelességéről kérdésbe nem bocsátkozásomat nyilvánítam: e-zennel is másnak engedem a' részletes vizsgálat tételt; abbéli nézetemet mindazáltal, miszerint irományunk, legyen bár valódi vagy költött, kéttelenül érintésbe jő az úgy nevezett *turoczi regestrummal*: kimondani a' nyomozódní kívánók figyelmeztetéseül el nem mulasztom. Levelünkben elsorozott nevek' nagy része ugyan is előfordul a' Bubek Imre országbíró által 1391-ben Zsigmond kir. és az országnagyok' parancsára Turócz vármegye nemesei birtok- 's egyéb jogaikról szóló minden okleveleinek megvizsgálása következtetésében készített hiteles kivonathan, vagy is regestrumban, mellyet Engel Keresztely napfényre bocsátott ¹⁾. Allításomat eléggé igazolja eme' betűrendi jegyzék, mellynek első rovatában álló név oklevelünké, második a' regestrum személyeé, az ott fölidézett oklevél' évszámával; a' végső szám Engel' Monumentainak lapjaira vonatkozik.

Arad. *Arachk*, 1287. p. 76.

Beke. *Beke*, 1324. p. 74.

Bendeguz. *Bene*, *Beneföld*, 1269. p. 77. 85.

Bodo. *Bodo*, *Bodor*, *Buda*, 1293. 1350. 1358. 1364. p. 72.
73, 81, 85.

Bogomer. *Bogomel*, 1285. p. 65.

Büre. *Burene*, 1266. p. 63.

Dank. *Danch*, 1314. 1315. p. 90. 91.

Doboz. *Doboz*, 1250. p. 88.

Eus. *Eus putuk* (falu) 1356. p. 94.

1) Monumenta Hungarica. Viennae, 1809. in 8. Regestrum de Thuroch, pag. 57—103.

- Feés. *Michk dictus Fees*, 1391. p. 64.
 Galyo. *Gal, Gallus*, 1327. 1340. 1360. p. 71. 98.
 Gilbot *Gyeleth*, 1350. 1360. p. 70.
 Gog. *Guch, Gyuche, Gyuge*, 1290. 1315. 1325. p. 83. 96.
 Gyula, *Gywla*, és *Gyula* falu, 1287. 1351. p. 75. 76.
 Hana, *Hana*, 1285. p. 65.
 Harkud, *Herchud*, 1390. p. 59. 60.
 Hert. *Herch*, 1280. p. 98.
 Ítmar. *Itimerius*, 1266. p. 63.
 Mazonka. *Marchonka*, 1287. p. 68.
 Miske. *Michk*, 1356. 1391. p. 64. 94. stb.
 Müsov. *Mossoveth*, 1269. p. 62.
 Nae. *Naak, Nachk*, 1255. 1286. p. 80. 100.
 Nazbal. *Nazpal*, 1287. p. 68.
 Nemezlen, *Nemechlen*, 1285. p. 65.
 Numza. *Numssir*, (föld) 1276. p. 81.
 Lak. *Lachk*, 1391. p. 81.
 Lyezna. *Lezna*, (falu) 1343. p. 92.
 Oboz. *Obusk*, 1255. p. 80.
 Obud. *Obud*, 1255. p. 80.
 Otmar. *Othmar*, és terra *Othmar*, 1258. 1262. p. 62. 91.
 Ohk. Terra *Ochklehotaja*, 1390. p. 59. 60.
 Olka. *Olka*, 1352. p. 85.
 Pingo. *Pynk*, 1325. p. 83.
 Porszon. *Porson, Porsu*, 1233. 1255. p. 82. 99.
 Rake. *Rak*, 1363. p. 93.
 Rake, Raken. *Rakouch*, 1244. p. 76.
 Rekse. *Rekse*, 1280. p. 98.
 Ruten. *Ruthen*, és falu *Ruth* föld, 1280. 1285. 1367.
 p. 65. 95. 98.
 Ruzen. *Ruzethe*, 1271. p. 200.
 Sokana. *Sokana*, 1250. p. 88.
 Szoper. *Sopir*, 1233. 1255. p. 82.
 Tank. *Tenk*, 1249. p. 64.
 Tibi. *Tyba*, 1294. p. 63.
 Tobozl. *Tobozlo*, falu, 1384. 1389. p. 78. 79.
 Ullada. *Ullada*, 1290. p. 83.
 Uze. *Uzda*, 1255. p. 65. 67.

Vahud. *Vahud*, 1258. 1266. p. 63.

Vétiza. *Vaiszlans*, 1294. p. 63.

Vida. *Vida*, és *Vidafelde*, 1266. p. 75.

Zalma. *Salma*, 1259. p. 62.

Zalo. *Zalek*, *Zaluch*, 1343. p. 86.

Zardan. *Jordan*, falu; 1249. 1262. p. 64.

Zarafil. *Seraphil*, 1383. p. 78.

Zeke. *Zenche*, 1352. p. 97.

Zebora. *Zabor*, falu, 1263. 1274. p. 60. 61.

Zobozlo. *Zobozlo*, falu; 1241. 1271. 1285. p. 100. 101.

Ennyi, úgy vélem, elegendő, oklevelünk kora- 's annál fogvást valódiságának tekintetében némi alapos következtetések huzására.

Most, midőn Europa' művelt nemzetei a' népek' történeti és nyelvészeti általában tudományos régi maradványainak fölkeresgetésében feszült erővel fáradoznak: minket is int az idő, elődeinktől hagyott bármi töredék' emlékek' összegyűjtésére 's megvizsgálására. A' hún-scitha literaturának valósága historiai hiteles adatokon alapul; elfogultság volna tehát minden illy jellemű emléket költeménynek 's ábránd ész szüleménynek kiáltani. Huzamosb vizsgálódások, egybehasonlitások fogják csak fölvilágosítani, mi való mi nem efféle maradványaink nemében. Fölszólitom azokáért honfi társaimat, sziveskedjenek közrebocsátani minden e' tárgyat illető, még ismeretlenül heverő jegyzeteiket. Ha pedig valaki e' dolog fölött mélyebb vizsgálódásba kívánna bocsátkozni, annak különösen ajánlom az ugy nevezett runákkal megismerkedést, mikről Legis Gusztav Thormond' illy czimű tudós munkájában: „*Die Runen und ihre Denkmäler. Leipzig, 1829. 8.*“ és e' czim alatt: „*Fundgruben des alten Nordens. I. Band.*“ kielégítő világosításokra találhatni, hún-scitha betűink' nyomozásánál tudományosan alkalmazhatókra.

JERNEY JÁNOS.

IX.

OKLEVELES TOLDALÉK.

XXXIX.

*Abauj vármegye alispánjának és szolgabiróinak, 1413-ban
költ bizonyítványa.*

„**N**os Demetrius de Gagh Vicecomes et Judlium Comitatus Abawywariensis Memorie commendamus quod Johannes literatus de Kjnys et Gregorius filius Eiusdem ab vna, parte siquidem ex alia, domina Margaretha relicta condam Georgy Kechy de Eadem Kynys et Albertus filius eiusdem domine, coram nobis personaliter constituti sunt confessi in hunc modum, Quod ipsi vniuersas causas, ratione quorumcunque Negociorum, coram nobis motas et vertentes, vanas, et friuolas relinquen. et condescendi facer. excepta vna particula terre, circa domum prouidj Sebastiany Warga, a parte australi, in eadem possessione Kynys, adiacente, sese, super vniuersis Actibus potentiariis et differencys, quitos expeditos, et Modis omnibus absolutos reddidissent et commisissent, ita tamen, quod ipse partes, teneantur diuidere, vniuersas terras arabiles et prata, iuxta limitacionem, porcionum suarum, Et talis pars, que superflue, ex porcione alterius partis, possideret, alteri parti huiusmodi porcione superfluam remittere debeat et teneatur, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, Datum in Garadna feria quarta proxima post dominicam Misericordia domini Anno ejusdom M^o Quadringmo Tredecimo.“

Hitelesen költ papiros példányról, melynek hátára négy apró kerekpecsét volt nyomva; mert ez időszakban így költ minden vmegyei hivatalos íromány (1435: 2. 1447: 7. 1458: 57. 1518: 13. (Bács). 1521: 21).

LUCZENBACHER JÁNOS.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden felyamat 4 kötet. Ára nyomt. pap. 4 ft, velin. 5 ft cp. — 1839. 12 füzet vel. 5 ft.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. 8rét. kötve, postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár n8r. 'két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társaság. Német Magyar rész. Kis 8rét, három-három oszlopra. író papirosan füzve 3 ft, postapap. füzve 3 ft 50 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. 8rét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Forditá Kis János. Az eredeti textussal] Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazinczy Ferencz által. n. 8. Postapap. kötve 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n8r. kötve 2 ft; köz. pap. 1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróból beszédek, levelek, és Scipió' álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr, köz. pap. 1 f 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud. társaságnak ezen kérdésére: Miken lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megállapítani? (Fáy', Kállay' és Jakab' feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. Hét kötet n12r. kötve 4 ft 33 kr. cp. KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. — 17 kötet n12r. kötve 8 ft 38 kr. cp. (Egyenként is megvehetők).

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai munkái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* N8r. kötve postapap. 1 ft, közép pap. 45 kr cp.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű korszorított pályamunka. Irta *Warga János.* n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonatai. Ára a' fali olvasó táblákkal 50 kr cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* 5 ív egész rétben, 20 kr cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta *Györy Sándor.* Első füzet. n4r. Szép nyomt. pap. és kötve 1 ft 30 kr cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, Itől 108000-ig. Szorkeztető *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m. tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar, angol, és német bevezetéssel, zöld papirosan 5 ft, sárgán 4 ft. 45 kr., fejéren 4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft. 30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejéren 3 ft 40 kr. cp.

FENYÍTŐ TÖRVÉNSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál.* n8r. kötve 1 ft 12 kr cp.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. társág. 1. kötet: Topperczér és Csorba: A' Pokolvarról n8r. k. 48 kr.

SERÉKSZÉG, melyet előadási kézikönyvül kiadott doctor Chelius, heidelbergi professor. Forditá *Bugát Pál* és *Smalkovics M.* Három kötet. a' műszavak' deéknémet-magyar és magyar-német-deak gyűjteményével. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 fi. 40 kr. cp.

FARINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGSGEKKRŐL. Forditá dr. *Fajánócz János.* n8r. csinos borítékba kötve 1 ft 36 kr. cp.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27. 1. 4r. füzve 12 kr. cp.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap.
V. Dr. Mager és a' francia literatura. (II. közlés). SZONTAGH GUSZTÁV.	67
VI. Régi magyar költészet. G. KEMÉNY JÓZSEF.. . . .	80
VII. A' napfogyatkozások. VÁLLAS ANTAL.	93
VIII. Közlemények a' hun-scitha betűkkel írott Turóczi vármegyei régiségről (I. résznyomattal) JERNEY JÁNOS	109
IX. Okleveles todalék. LUCZENBACHER JÁNOS.	130

L I T E R A T U R A.

A' FRANCZIA SZINPAD ÉS KÖLTŐI	277
---	-----

CRITICALI SZEMLE.

Mythologia.

Joh. USCHOLD, Vorhalle zur griechischen Geschichte u. Mythologie	282
Fried. CREUZER's, deutsche Schriften, neue u. verbess.	285
Ludwig PRELLER, Demeter und Persephone, ein Cyclus mythologischer Untersuchungen	291

Földismeret.

Joh. Gottfr. SOMMER, Taschenbuch zur Verbreitung geographischer Kenntnisse	297
SPRUNER, historisch- geographischer Hand-Atlas	301

BIBLIOGRAPHIA	304
FRANCZIA ACADEMIA' ÜLÉSEI	807
MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÜLÉSEI	309
TITOKNOKI HIVATALOS JELENTÉSEK	315

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 bavi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. lesz, ezen vélinap. legfinomabb vetinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

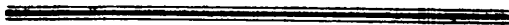
KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — NEGYEDIK ÉV.

SEPTEMBER, 1840.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÖIVEL.

Gyulai Vajna

A' MAGYAR TUDÓS TARSASAG'

legújabb kiadásai.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: Engel J. és Nagy Ján.: A' magyar nyelv' gyökérszavai. r8r. füzve 1 ft 30 kr ep.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. II-d. kötet: Utazások (I. Magyarországi utak; II. Erdélyi levelek, historiai bevezetés- és toldalékokkal). N12r. füzve, postapap. 2 ft 10 kr, nyomt.pap. 1 ft 40 kr ep.

PHILOSOPHIAI ANTHROPOLOGIA. Irta Köteles Sámuel. N8r. velinen, kemény táblába kötve 1 ft 20 kr ep.

TUDOMÁNYTÁR. Encyclopaediai folyóirat. 1840. Tizenkét havi füzet, számos rezeikkel, velinen 5 ft cp.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet. 1834—6. N. 4-ed réthen, Berzsényi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosborítéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVKEMÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, n4r. nyolcz könyomattal. Velinen, kemény tábl. kötve 7 ft, vászonban 7 ft 10 kr. ep.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's füzve postapap. 3. for. 30 kr., írópap. 3 ft cp.

MAGYAR TÚJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. n8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÍS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Negyedik kiadás. 10 kr.

ELMÉLKEDÉSEK a' physiologia és psychologia' körében tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre. Irta D. Mocsi Mihály. Velinen 54 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatai. Jutalmazott pályamunka. Irta Warga János. Magyarországi' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összessége, vallási különbség nélkül minden népitanítók' 's tanulók' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második kiadás. Írópap. 2 ft., nyomt. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angoltól Kis János. Két köt.füzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDAVAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek m. t. t. lev. tag által. Moldvaország' ábraszával, füzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

C. JULIUS CAESAR' minden munkái. Fordit. Szenczy Imre. Első kötet (a' Romai Classicusok' harmadik kötete). Velín. 2 ft cp.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG' évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros borítéku kemény kötésben 5 ft.

X.

DR. MAGER ÉS A' FRANCZIA

L I T E R A T U R A.

(III. KÖZLÉS).

III. A' franczia philosophia.

Mint előbb a' franczia költészetről és történetírásról, úgy a' franczia philosophiáról is szerzünk először általán fogva szól, historiáját 's a' különböző iskolák elméleteit adván elő, utóbb egy külön kötetben a' franczia philosophusok életírásait, munkáik tartalmát, jellemét 's bírálatát.

Általános bevezetésének jelszava Göthetől ez: „Die Franzosen haben den Materialismus entsagt und den Ur-
anfängen etwas mehr Geist und Leben zuerkannt; sie haben sich vom Sensualismus losgemacht und den Tiefen der menschlichen Natur eine Entwicklung aus sich selbst zugestanden; sie lassen in ihr eine productive Kraft gelten und suchen nicht alle Kunst aus Nachahmung eines gewahr, gewordenen Aeusseren zu erklären. In solchen Richtungen mögen sie beharren.“ Ezt szerzünk inkább a' franczia literatura czímlapjára írhatta volna; mert ennek bélyegző, teljesen igaz jellemzése 's az uralkodó irányok helybenhagyása, mi nem épen Mager nézete, legalább nem a' philosophiára nézve.

Szerzünk azért a' franczia philosophiai literatura részletes előadásának a' hatodik könyv' homlokára — *Hegel* szavait tüzé ki jeligéül: „Wir werden in der Geschichte der Philosophie sehen, dass in den andern europäischen Ländern worin die Wissenschaften und die Bildung des Verstandes mit Eifer und Ansehen getrieben, die Philosophie den Namen ausgenommen, selbst bis auf

die Erinnerung und Ahnung verschwunden und untergangen ist.“ Erősebbet úgy hiszem nem lehet mondani. Mager ezt Franciaországra nézve így alkalmazza :

„Mindenek előtt ki kell tüntetnünk, mikép az írók nagyobb része, kiket itt, francia szólásmód szerint, philosophusoknak nevezünk, mai Németországban így nem hivatnának. A' szemlélődési philosophia nem csak Franciaországban, hanem mindenütt, az emberek nagyobb része' gondolat körén tetteleg kívül van, a' tudósok többségét sem véve ki, minélfogva a' philosophiának historiája csak kevés neveket foglalhat magában. Franciaország Kant óta a' philosophia historiájához egyetlen egy fontos 's elhatározó adatot sem nyújtott; Cartesius, Malebranche 's az istentagadó Holbach óta, kik saját álláspontokat foglalák el 's e' tudomány' kifejlődésére befolytak, a' Locke-Condillacféle empirismus és sensualismus kiterjedt uralkodása által, állandó szellemi tespedés, kimerítés, a' nyert eredményekbeni megnyugvás, új mozgalomtöli félelem, utálat 's veszteglés állott be, melly részenként az emberfeletti gyakorlati munkásságból is magyarázható; 's midőn végre az eddigi elméletekkel való elégedetlenségnek érzeménye 's az igazi ismeret szüksége kinyilvánult: Franciaország azon helyzetben látta magát, mellyben Europa a' 15. és 16. században; a' mint akkor az igazság után sovárgó 's törekedő emberi szellem, minekelőtte a' középkorban elenyésztet világ helyébe új szellemi teremthetett, *magába vonult*, a' classicai régiség gondolkodására támaszkodván: épen úgy kellett a' francziáknak is, kik közt, positiv antiphilosophiájok mellett, a' philosophiának minden sejdítése elenyészett, mint kísérleti politikájok mellett nyilvános életük elvonttá lön, minekelőtte önteremtők lehetnének, elébb *máshonnan* keletkező philosophiai világot reproducálniok. Ne csudáljuk tehát, ha sok magas szellemű francia a' német tudomány iránt odahajlást mutat; ez nem pusztá divat, mint általánfogva nem azon lettudolog, hogy a' francia szellem, melly a' múlt században Anglia felé nehezkedett, mostanlag Németország-

ban istápját és világát leli. — Tartalmát pedig a' francia philosophia különböző természet és művelődési fok szerint vagy az *egyház tanjában* lelé, vagy a' *németek és scotok philosophiájában*, sokan régi állapotjokban is megmaradtak. A' 19. század *sensualistái* merő folytatói a' 18. századnak; a' theologizáló philosophusok: Le Maistre, Bonald, La Mennais első szakában — Bautain, a' catholica egyházhozi állasoknál 's ennek viszonyánál az észhez fogva ellenei minden philosophiának, mythologok, kik midőn a' philosophusok „ellenkező véleményeikről“ igen sokat beszélnek, az által a' philosophiát ledönthetni 's az ész tehetlenségét az igazság tudásában bebizonyítani vélik. Minden munkáik' homlokára az alexandriai Clemens jelképét írhatnók: philosophandum erit vel ideo, ut intelligamus non esse philosophandum. — Az úgynevezett *ecclecticusokról* végre igazán semmit sem lehet mondani, ha csak nem azt, hogy critica nélkül vagy segítségével, a' fennlévő philosophiák' tartalmát magokévá teszik. Így hozák be Franciaországba Rayer-Collard 's tanítványa Jouffroy, Ried és Steward Dugald scot philosophiáját, Cousin Victor 's mások pedig a' régi empirismus- 's német gondolatokból, csudálatos egyvelget képezének; az ecclecticusok általán fogva mást nem tesznek, minélfogva ecclectikai philosophiáról szó sem lehet; mert nincs két ecclectikai philosophus, ki abban, mit szintazon forrásból meritenek, egymással megegyezne. Mind ezen philosophusok közös jelleme pedig az, hogy nekik a' philosophiából épen a' philosophia hibázik, mivel mindnyájoknak nincs metaphysicájok (targyilagós logica) hanem csak szegény lélek 's erkölcs tudományok.“

„Ezeknél fogva úgy látszik, mindha a' francia századunkbeli philosophiai literaturának terjedelmes előadása, semmi különös érdekekkel nem bírna, 's valóban mi abban a' vélekedésben vagyunk: hogy a' szemlélődő philosophiának historiája, ha a' mult századi francia. az atheismusba átszökő empirismusról szólt, a' 19. század sensualistáiról 's épen úgy a' theologizáló 's ecclectikai

philosophusokról hallgathat. De mi más esetben vagyunk, nem írunk philosophiáról historiát, hanem a' műveltség szemügyünk. Ha tehát mind azon sok munka közt, melyekről szólnunk kell, egy sem tartoznék is, (egyres gondolatok szerkesztése 's organikai összeköttetés által, mik a' tárgygyal szint azok 's csak annak fogalmi reproductiója öntudatunkban), a' szigorú értelemben vett philosophiai tudományhoz; ha a' mellett minden reflectáló feltetelekből okoskodó munkákat is nevezniünk kell, mik magokban igazat foglalhatnak ugyan, de a' nélkül hogy az igazság volna: úgy tagadnunk még sem lehet, mikép sok francia jog-, erkölcs-, ország-, historia-, philosophia-, lélektan-, aesthetica-, 's vallásról stb. szóló munkának nagy a' becsé 's ismeretök ennél fogva a' szemlélődő philosophusnak is a' legnagyobb hasznu."

Mager itt tartózkodás nélkül kimondá egyetemi nézetét a' francia philosophiáról. Ez ítélete szerint, mint philosophia, szót sem érdemel; mert tulajdonkép nem is philosophia, 's ha róla még is szól, ez csupán műveltség tekintetéből történik. Az olvasó érzi, hogy itt valami titok rejtekezik, 's ez a' per eminentiam úgy nevezett német szemlélődő philosophia' mindenséget alkotó *processusa*. Melly philosophiának tartalma ezen az úton nem jött világra, az nem az igazi, nem a' valódi arabiai kávé, hanem valami selejtes gyarmat-portéka, vagy épen cichoria. Philosophusok ezen értelemben csak Fichte, Schelling és Hegel; a' philosophiának historiája ezeken kívül még Platot nevezhet, megkülönböztetőleg Plotint, Spinozát 's tán Berkeleyt és Böhme Jakabot. Voilaton! A' többi söpredék! A' francziáknak alig van sejdítésök a' philosophiáról.

De miben áll tehát ezen processus? Miben? Mindenben. Ez a' mindenség örökös levésének (Werden) reproductiója. Mint visszaidéző képzelődésünk hajdani szemléletünket újra feleleveníti 's újra alkotja: úgy ismételtetnek ezen dialecticai processus által, öntudatunkban, a' teremtetés tettei 's a' fátyol lehúll, melly a' teremtetés örökös titkait fedi.

Nem eszelősködöm tisztelt olvasóim; a' hegelisták valóban e' processusban a' világtitok kulesát bírják; ne csudálkozzunk tehát, ha minket lélektani úton e' titok felfedezése után fáradságosan törekvőket, megvető pillantással lenéznek 's philosophusoknak sem tartanak. De a' hegelisták se csudálkozzanak, ha illy varázseszköz kíváncsiságunkat felgerjeszti 's mi őket azután titkok közlése végett kérelmeinkkel terheljük. Ezt tévém én Propylaeumaimban 's ezt már előttem a' XXX. úr a' Figyelmezőben; de a' hegelisták úgy bánnak velünk, mint a' szemfényvesztők a' közönséggel: titkolódnak, mert tudják, hogy a' felfedezés után a' varázs elenyészik. Mit tegyünk tehát, kivált ha e' dologról elmulaszthatlanul szólnunk kell, mint én most, közléseim' megérthetése végett? Szóljunk! — legalább előlegesen; ha a' hegelisták ellenmondani találnának, annál jobb, úgy végre kiviláglik a' titok.

A' szemlélődési philosophia' processusát illetőleg, kettőre kell figyelmeznünk: *születési történetére* 's saját *működésére*.

Kant élesen megkülönböztette a' gondolkodást a' lét-től (valóságtól); szerinte az ismeret csak mint két elemek egyezéséből keletkezhetik. Ez dualismus; de odahajlással az idealismushoz; mert tanítása szerint a' dolgokat nem szemléljük 's gondoljuk úgy a' mint magokban vannak, hanem a' mint azokat tehetségeink szerint szemléljük 's gondolhatjuk, még pedig nem lényöket (ezt általában nem ismerhetjük meg), hanem csak tüneményeiket.

Ezen kétkedés ismeretünk tárgyilagosa igazsága iránt, megrázkodtatá az emléket. Felelet nélkül semmi esetre nem maradhatott, 's erre az út némileg ki volt jegyezve: a' félidealismust egészre kellett fejleszteni. Ha több nem kívántatik idealizálásnál, Németországban emberünkre találunk.

Fichte tehát belevágtat a' kijegyzett pályába. A' dualismus álláspontjából a' tárgy és fogalma közti teljes kiegyenlítés, vagy inkább mindkettő összeolvadása egybe, nem remélhető, mert tanja szerint mind kettő külön

kütfőből származik: az érzék fogékonysága- 's az ész önmunkásságából. Montsmushoz kellett tehát folyamodni, általános idealismushoz; így a' tárgy is a' gondolkodásból származván, a' képzeletnek a' tárggyal össze kell egyeznie (mi tárgyilagossággal); mert illy módon annak teremtménye. De mikép teljesítjük ezt? Hogy olvaszszuk fel a' tárgyat is gondolattá? Fichte kezdé a' szemlélődési processus képezését 's így róla kell itt, lega'ább előlegesen szólnom. Fichte szerint szellemünk merő önmunkásság, fogékonyság nélkül; mi nem vesszük észre a' tárgyakat közvetlenül, hanem csak minmagunk képzeleteit a' tárgyakról 's csak akkor, ha eszméletünk önmunkás; mert eszméletlen tárgy képzelet nem létezhetik. Így tehát énünk egész működése bele van burkolva a' gondolat eszményi önvilágába 's belőle ki nem léphet; minden ismeret az én önmunkás működésének teremtménye, 's ezen ismeretben a' tárgy' vélt valósága ember, világ, isten, teljes, mindent magában foglaló 's átható idealismusra van felosztva. Fichte általános idealismusának szívereható nihilisticai eredménye: „Semi sem létezik, még minmagunk (a' philosophálók) sem.“

Ez megdőbbenté Schellinget, elébb Fichte követőjét, átlátá, hogy *kírekesztőleg* azon két elem *egyikéből*, mikből ismeretünk összeáll, az eszményiből vagy valóságosból (realis) philosophiát alkotni nem lehet; mert eltávozhatlanul nihilismusba süllyed; a' dualismus útján pedig e' két elem olly képeni összeolvasztása, hogy alanyiságunk korlátain túl emelkedve, általános tudáshoz jussunk, lehetetlen: mind ezt fontolóra vevén, elhatározott lépést tőn, Plotin azonság rendszeréhez, értelmi szemlélődéshez, 's általános tudáshoz folyamodván. Így a' gondolkodás és lét, alanyi és tárgyi, egy 's ugyanaz lévén, a' régi kérdést: mi az igazság? teljesen feloldva vélte; képzeleteink tárgyilagossággáról többé szó sem lehetett, mert tárgyaikkal ugyan azok. De hogy remélhette ezen, századok óta elavult hypothisist, ujonnan divatba hozhatni? Ő Fichte képzelet elméletéből indult ki. Eszméletünk, mon-

dá, nem szemléli magokat a' tárgyakat közvetlenül, hanem önmagunk képzeleteit a' tárgyokról, 's csak akkor, ha azokat önmunkásan képezi, mert a' mit nem eszmélünk, nem létezik ránk nézve. Eszünk csupa önmunkasság. Így a' tárgy fel vala olvasztva az alany által, a' képzelet tárgyával ugyanaz lett, mert nem más öntudatunk munkasságánál. Gondolhatóbbá válik ezen érzékeink, vagy inkább eszméletünk elleni állítás, ha Schelling rendszerét mint pantheismust fogjuk fel. Nem mi eszméljük, képzeljük 's gondoljuk a' tárgyakat, hanem a' pantheistiai minden-isten bennünk; öntudatunk a' mindenség tudatának középpontja (mert Schelling istene csak emberben jut öntudathoz) 's ezen minden-istennek szemlélései s' gondolatai bennünk valók (realisok) 's általános tudásuak; mert ezen pantheistiai isten igazán csak önmagát szemlélgeti a' tárgyokban, (kivüle nem lévén semmi) 's gondolatai a' mindenség levésével ugyanazok, mert istennek gondolata teremtés.

A' processus tovább képezését pedig Schellingnél így magyarázom magamnak: neki roppant természettudományi ismeretei vannak 's ennél fogva jól tudja, hogy minden levés a' természetben ellenkező erők hatásai által történik a' sarkiság (polarisatio) törvénye egyetemi. Illy sarkiság az emberben is mutatkozik, érzékisége 's esze közt; sőt már minden fogalom magában csak ellentétele által válik igazán foghatóvá. Így p. o. a' végest nem foghatjuk meg a' végtelen nélkül 's minden a' mi történik ezen factorokból keletkezik stb. Azonsági rendszere szerint továbbá, a' természet és szellemünk törvényei közt nem csak némi analogiának kell létezni, mellynél fogva azoknak tárgyilagosa igazsága gondolható: hanem mind kettő ugyan az, minél fogva a' természetben minden ellenkező erők hatásai által történik, úgy bennünk is, ismeretünket sem véve ki, 's így egyedül fogalmuk sarkítását eszméletünkben észlelnünk vagy inkább szemlélnünk kell, 's a' világ levése titkának birtokába vagyunk. Illy sarkítási processus által szerkeszté Schelling természet philosophiá-

ját, ezen philosophiai tündérregét, mely a' valódi természethez olly hasonló mint az 1001. éjszaka' meséi a' valóságos világhoz, azaz alap elemei valóságosak, (a' tapasztalásból származottak; mert honnan is szedhetette volna azokat máshonnan?) az összerakás és magyarázás ellenben önkényes eszményítés (idealizálás) vagy philosophiai kitétel: képzelgés.

Schelling értelmi szemlélése által a' philosophia a' képzelődés kicsapongásainak ki vala téve, philosophiaiibb utra kelle azt tehát téríteni; mert a' képzelődés a' költészet létege 's nem a' philosophiáé. 'S im' Hegel az általános idealismust dialecticai úton fejleszté ki tetőpontjára, máskép Schelling processusát 's azonsági 's pantheistícai rendszerét megtartván. A' közönséges logicát tudniillik azonsági productioira nem használhatá; mert ez a' szemlélődés csupán formális létege dualismuson alapuló, a' gondolat és valóság' különbségét feltévő, a' szemlélődési philosophia processusában pedig a' logicának a' metaphysicával egyesülni kellett, hogy az általa keletkezett eredmények nem csak tárgyilagossággal bírjanak, hanem maga a' valóság lehessenek. Ezt teljesíti (a' hegelisták képzelgése szerint) Hegel dialecticája¹⁾ mely a' tiszta *lét* (vagy *VAN*) legfelsőbb fogalomból indulván ki, ellentételek 's azok' közvetítése által, a' mindenséget reproducálni igyekszik. A' tiszta létnek ellentétele tudniillik a' nemlét vagy *semmi*; a' lét a' semmivel közvetítve semmi, mely létté válik, tehát *levés*. Minden valóságos lét tehát a' levés formájában jelenik meg stb. Így megy ez fogalomról fogalomra, mindig

1) Fejér György Propylaeumaim' criticájában szememre veti: hogy nem tudom mi a' dialectica. Mit értek alatta, ezt munkám több helyeiből világosan kivehette. Hasonlólag korhol, hogy a' philosophiának határozatát nem adtam, ámbár azt a' 22. lapon *dőlt betűkkel* nyomattam ki. E' feledékenység jelei a' tisztes aggastyán korában meg nem lephetnek, 's ez egyik oka, hogy recensiójára nem feleltem, mi legtöbb esetben általában szükségtelen is.

magasabb fogalmakra emelkedve, a' természetén 's embervilágon keresztül, míg végre az egész mindenség reproducálva — *papírosan áll*, tudnivaló lélektani, trivial értelemben, mert azonságiban ezen processus a' mindenség levése maga, 's minekutána Hegel philosophiája ezen processus leghivebb kinyomata, teljes rendszerében: csak bárgyúság kételkedhetnék, hogy nem a' pantheisticai mindenisten 's örökös levésének legtökéletesebb fac similé-je.

Anathema,

Qui ne le croit pas!

E' tárgy azonban olly röviden 's felületesen el nem igazítható. Magyar philosophiánk¹⁾ mint látszik a' hegelismussal ellentétben fog kifejlődni: 's így a' szemlelődési philosophia dialecticai processusát, ezen alapját 's alkotó léteget, egész alapossággal kell megvizsgálnunk 's tagadhatlan lélektani adatok által helyességét vagy helytelenségét világosan bebizonyítnunk. A' dolog ítéletem szerint megérdemli az academia figyelmét 's én ezt, jövő nagy gyűlés alkalmakor, egyenesen jutalom kirdésül tüzőm ki, vagy inkább indítványba hozandom; 's igen szerencsésnek tartanám magamat, ha elfogadtatnék. De térjünk Magerunkhoz 's a' francia philosophiához.

Mager az újabb keresztény művelődés' 's különösen az újabb philosophia születési korát a' *reformatioban* látja, 's igen helyesen; mert ez a' reflexio kezdődő szaka. Azon magyarázata azonban: mi oknál fogva kezdődik a' szellemi mozgalom, az újabb emberiség közt, elébb a' vallási (egyházi) körben 's utóbb a' politicaiban, (országé-

1) Ezen elnevezés Fejér Györgyöt 's az Orosz-Század philosophusait tüzre lobbantá. A' dolog mulatságos. Mondják meg önök: másképp beszéljek-e mint az egész világ? Hogy nevezik önök magok a' *scot*, *német*, és *francia* philosophiát *másképp*? 'S ha egykor a' magyar philosophiai literatura önállóságra vergődik fel: hogy fogják önök ezen magyar literatura philosophiáját, rövidebben 's tudományos (nem literariai) tekintetben másképp nevezni mint: *magyar philosophiának*?

ban) semmikép ki nem elégt. „Wer in der Geshichte gelernt hat mond a' 252. lapon wie langsam der menschliche Geist seinen Evolutionen macht, *weil die Weltgeschichte nicht pressirt ist*, der wundert sich nicht, dasz das neue zum Bewusstseyn der Welt gekommene Prinzip, die Freiheit des Geistes, sich anfänglich auf das religiöse Gebiet beschränkte, und selbst hier bei weitem nicht alle Konsequenzen trieb, wozu es den keim in sich trug.“ Itt hiányát ki kell pótolnom. A' reflexiónak teljes célzata: munkaságunk törvényei 's céljai, szóval rendeltetésünk kinyomozása, hogy az ember magát, önbelátása szerint, önállólag, elméletileg 's gyakorlatilag, elhatározhassa. Végző feleletet e' kérdésekre csak a' vallás adhat; e' vizsgálódás tehát egyformán philosophiai és vallási. Historiailag pedig a' középkorban a' vallás eszméi valának főérdemek, mennyi a' világ felett, 's így a' feléledő reflexiónak mindkét oknál fogva vallási irányt kelle venni 's nem politicait; főleg pedig azért: mert a' külső (tettleges) szabadság a' belsőt, a' gondolat szabadságot, előreteszi, tehát historiailag a' foradalom a' reformatiót. Politicai eszmék csak akkor hozhatták a' világot mozgásba, midőn az emberiség belsőleg már kiszabadúlva, férfi korába lépett, mellyben az ember külső célok 's javak után törekszik, hogy maga 's családja sorsát 's jólétét biztosítsa.

Az újabb philosophia, Mager szerint, Franciaországban Cartesiussal kezdődék rationalistcai úton, mint Angliában Bacon által empiricain. Baconnak utmutatása szerint Locke rendszerbe hozá az empirismust, Franciaországban pedig Cartesius philosophiája Malebranche által mysticai irányt nyere, miért Voltaire-től egyenesen bolondnak neveztetett. E' tan helyett Voltaire *Locke empirismust* hozá a' csatornán át, melly *Condillac* által tisztá *sensualismussá* alakult, 's a' *System de la nature*-ben materialistcai atheismussá fejlődött. Ez idő alatt Scotiában, Reid és Steward Dugald által, a' lélektani módszer állapítatott meg; 's mint előbb Voltaire Locke tanítványával a' cartesianismust buktatá meg: úgy most Ro-

ger-Collard, a scot iskolával, Condillac sensualismusát. Ez a restauratio alatt történt, mert a forradalom és császárság idejében philosophiai literatura nem létezett, a nemzet szelleme politikai s katonai mozgalom által el lévén nyelve. A restauratio alatt a *theologiai iskola* is La Menais, Gerbert s mások által virult fel, a scot philosophiát pedig *Cousin eclecticismusa* követé. Mind ezen iskolák viszonyai pedig jelenben így állanak: a forradalom előtti sensualismusból csak töredékek állanak még fenn, ezen iskolának most egy előkelő írója sincs, ámbár e philosophia mint gondolkodásmód még korántsem pusztult ki, a theologiai iskola a restauratio megbuktával támasztát veszté s most jelentés nélküli, uralkodó ellenben az eclecticismus, melly politikai tekintetben az alkotmányos monarchia elve is, s így a legújabb Franciaország philosophiája, ország szerkezete s politicája, teljes összhangzásban vannak egymással.

Lássuk most ezen iskolák elméleteit külön véve:

„Locke, mond Mager a 261. lapon, a szellemnek, az érzés mellett, önkényleg még más tehetségeket is hagyja; Condillac következetesebben csak egy ismeretkütfőt ismert el: az *érzést* (sensation). Ebben ő olly eredeti tapasztalási alapot bírni véle, mellyet senki kétségbe nem hozhat, mivel kiki képzeleteit érzi. Locke ellen, ki a lélek tehetségeit magunkkal szünleteknek tartá, Condillac tehetségeinket merő képességeknek nézé, miket magunknak szerzünk és pedig úgy, ha az érzés erre indítóok. Egy szobrot képzel magának s ezt egy érzéssel ruházza fel a másik után: az érzések szagolni tanulnak, tapintani, látni, hallani, ízlelni, összehasonlítani, ítélni, reflectálni, vágyakodni, szeretni, gyűlölni, rettegni, remélni, akarni stb. Ezen rendszer szerint, mellyhez az újabb francia sensualisták hívek maradtak, minden egyéb szellemi munkásságok az érzésnek csak módosításai: a figyelem bizonyos tárgyra feszült, egyebet kizáró érzés, az emlékezet a meghoszabított, a fogalom a felvilágosított érzés. Az egészet újjal le lehet dönteni, ha csak kérdez-

zük: *mi* hosszabítja meg az érzést, *mi* tartja meg azt, vagy idézi elő: *mi* világosítja azt fel. Örültebbet nem gondolhatni; de e' rendszer következései borzasztók. Mert ha az emberben minden puszta érzésre szorítkozik: úgy az érzés a' morálnak is elve 's ennek azután legfőbb törvénye: ovakodjál a' fájdalomtól 's vadásszad a' kéjt! "

„Gerbet apát¹⁾ ezt mondja: A' catholica hit minden időben *tekinteten* nyugvék. A' tekintetnek elve catholici, keresztény, az önvizsgálat elve a' bűn forrása, a' tévelygése, a' kárhozatnak. A' hitbéli tett lényege a' szellem alávételében a' catholici hagyomány tekintete alá áll (86. lap). A' tekintetbéli hit kész mindent elhinni, a' mit a' tekintet kíván 's jövődében kívánni fog, mivel önmaga ítéletét zsinórmértékül nem veszi (102 lap). A' hit nem is füg a' szent írás magyarázatától, az egyháznak kell hinni, mivel ez a' legnagyobb látható tekintet (148. lap).“

„La Menais azt mondja: Abban, mit egy vagy más protestans hisz, vagy nem hisz, igen kevés fekszik, ha hisz is, nem hisz azon alap-indítók következtében, hogy a' hittet az isten kinyilatkoztatá, hanem mivel esze szerint véli hogy igazság. — Mihelyt azonban az egyház tekintetét félre tesszük, 's benne a' tanítmány csalhatatlan bíróját nem látjuk, a' vallásról semmi nyom nem marad.“

„Ezen egész rendszerben ellenmondás van, melly leginkább a' megmutatásban tűnik ki. Megakarják mutatni hogy az ész ne vizsgálódjék 's mind a' mellett felszólítják, hogy a' nemvizsgálatnak szükségét vizsgálja meg. A' megmutatásnak menete pedig lényegében ez:“

„Az ész tisztán személyes tehetség. Ha tehát az ész nevében valamit állítunk, akkor azt *magunk* esze nevében tesszük, a' bizonyosság egyedi, mi képtelenség. Azon egy mással ellenmondásban álló vallási 's philosophiai vélemények tömérdeksége, mik az ész' nevében vitattak, azok

1) Des doctrines philosophiques sur la certitude, dans leurs rapports avec les fondemens de la Theologie. Paris, 1826.

halgatagságát eléggé bizonyítja be, kik öneszők nyilatkozataiban bizakodnak. Olvassuk Bossuet variations-ait. Tehát más ismeret kútfőt kell keresnünk, melly tekintettel bír. Ez a' szentszék tulajdonosa a' hagyománynak, mint a' szentírás igazi magyarázatának."

„Politikai rendszere ezen iskolának, a' vallásával összefüg, 's igen egyszerű."

„Hogy az emberi társaság vagy ennek egy töredéke, egy ország, megállhasson, törvényre van szüksége 's hatalomra, melly azt véghez vigye. A' törvénynek kútfeje az isten, szintűgy a' hatalom is isteni; de csak akkor, ha az isteni bizománynak megfelel."

„De ki a' közbenjáró a' fejedelem és nép, föld és menny közt? A' pápa. Őt Krisztus, jogszerű távollétében, helyettesévé tevő, ő a' legfelsőbb törvényszék."

„Igy a' constitutiók szükségtelenek, mik általjában nem is érnek semmit. De Maistre szerint az emberiség a' földön van: hogy eredeti bűneért bűnhődjék, ha neki szabadság adatnék, mivel úgy is az ürdögé, arra nem gondolna 's ezzel félre élne. A' mint tehát az atya ura feleségének és gyermekeinek, úgy a' király jobbágyainak. Constitutio szükségtelen, mert ha a' király a' bűnhődést egy kissé súlyosabbá is tenné, ott a' pápa."

Így a' forradalmak is lehetetlenek. Ha a' király korlátlan, félre élhet ugyan hatalmával, népe fellázadhat 's nyakát szegheti, de ennek elejét veheti a' pápa' felsőbb hatalma."

„Ezen egész rendszer verőszíve, mint látni, a' tekintet. Ezzel áll és esik; de az ujabbkori eszméletben, igazán nincs hely, hol azt megtámaszthatná."

„Az *ecclecticismushoz* fordulunk". „Zavarba jő az ember, ha jellemeznie kell, a' minek nincs jelleme. Az *ecclecticusok* egy bágyadt, józan észből' keletkező, rosz *syntheticai* egyesültre jutának, olyféle méltalmi egyezetre mint: az isten létezik és ezen lap papiros is. Az vénasszonyok *philosophiája*, mellyben az észnek semmi része nincs; mert ez illy *ésnél*, illy egykedvű egymás mellett

létezésnél, hol mindkét oldalnak egyféle állományosság tulajdonítatik, meg nem állhat. Csak az egészen megzavartak oldhatják így fel a' kérdéseket, 's egyvelíthetik össze a' valóságokat. Fő eszméje az eclecticismusnak ez: kutassuk keresztül minden eddigi rendszereket, mindegyikben valami igazat 's valami hamisat találándunk. Válasszuk ki minden rendszerből a' még használható kerekeket, 's elég eszközt nyerünk, az új óramű kiállítására. Az elkopottakat vagy rosszul szerkezetteket vesszük el, a' jókat rakjuk össze 's így új philosophiát nyerünk, mellynek külseje igen szép, csak hogy Roland lova' kis baján szenved: a' szegény pára holt volt."

„Az egész eclecticismust, mint azt a' francziák képzelik, egy kérdéssel meg lehet semmisíteni."

„Ha az eclecticismus minden rendszereket, igazi és hamis részekre szét akarja bonczolni: előjárólag igazság-criteriumra, sőt rendszerre van szüksége. Cousin ezt „philosophiai töredékei“ előszavában (Becker fordítása 58. lapján) maga vallja meg. „,,Annak megbírálására: ez vagy amaz vélekedés igaz vagy hamis-e, már az igazság birtokában lennünk 's rendszerrel bírnunk kell, hogy minden rendszert megítélhessünk.““ Az ellenmondás úgy hiszem világos, Cousin Münchhausen fogását ismétli, üstökénél fogva maga ki akarja magát a' sárból húzni."

„A' theologiai iskolának jól sorozott rendszere van, róla számot adhatni. Az eclecticismusról ellenben, egészben, nem is szólhatni; mivel eclecticismus igazán nem létezik, hanem csak eclecticusok.“¹⁾

1) Ezen 's az előtti ív nyomtatása közt kezünkhez szolgáltattak Mazure, Caro, Girusez és Mallet philosophiai tanítókönyveik, mellyek jelennel a' franczia gymnasiumok- és academiákban használtatnak. Eddig Damiront a' normal iskola philosophiajának tanítóját 's a' nemzeti intézet tagját, kinek munkája a' legújabb franczia philosophiáról, — mi nevezetes — Németországban is dicsértetett, tartánk a' legfurcsább philosophusnak; de minekutána Mazure, Caro, Girusez és Mallet professzorokkal megismerkedénk, szavakat nem találunk ily nyomorúság illő kitüntetésére. Németországban Fries,

A' méltatlanul letiport eclecticismus mellett dárdát kell emelnem.

Igen meggyőződött protestans létére, mint a' millyennek Mager, munkája' minden lapjain mutatkozik, nem tudom mikép állíthatta az eclecticismusról: hogy önmagának ellenmond, midőn a' rendszerek bírálásába ereszkedik, jót a' rosztól kiszemelni akarván; 's hogy, mivel minden ecclecticai philosophus önbelátását követi, igazán eclecticismus nem is létezhetik, hanem csak ecclecticusok. Protestans létére mondom; mert a' protestans, a' sok positiv vallással szemközt, mik mindnyájan közvetlen isteni eredetöket szent könyvekkel 's csudákkal bizonyítják, szintolly viszonyban áll, mint a' philosopháló a' sok magát kirekesztőleg igazinak hirdető philosophiai mód 's rendszerrel. A' köznép születése' vallását vakon követi, a' protestans szintűgy mint akármelly más; mert eszmélete reflexióra még ki nem fejlődött; de teheti-e ezt a' gondolkodó protestans, vallásának elve szerint? 's tegye-e ezt a' philosopháló? vakon esküdjék-e philosophiai oktatója' szavaira, vagy a' berlini iskola philosophiai evangeliumát tartsa-e egyedül üdvezítőnek, mivel történetesen, teszem, Berlinben született, vagy tanult, hol Hegel épen An- sich, für- sich 's Anders- seyn-jaival üzé szemfényvesztéseit? De hát hogy bíráljuk meg az igazat, a' nélkül, hogy elébb az igazság birtokában volnánk? *Az igazság tehetségével* édes Mager úr, az *észszel*; Luther ezt már három század előtt elég hangosan hirdeté, 's ez még is protestans hegelistának, napjainkban sem ötlík fejébe, ambár Hegel elmélete szerint, mint ezt Cousin idézett philosophiai töredékeiben elég világosan kimondá, az észnél más nem is létezik.

Krug 's Bachmann keserű szavakkal illettettek; Schelling Reinholdot, maga idejében ostobaság példányának nevezé: de Krug ez iránt bizonyossá tehetjük az olvasót, ezen ecclecticusokhoz hasonlítva még nagy hős, sőt háromnegyed isten. Bár csekélynek is tartassék Cousin' philosophiai érdeme, illy tanulókat számlálni, méltatlan sors!!

Az eclecticusok tehát, mint kell és szükség, philosophiájok művelésére, az észet használják, 's tesznek-e e' tekintetben mást, mint minden magát képező ember, vagy tudós, ki tudományát öregbíteni törekszik? Egy tudomány sincs, melyet egy ember feltalált 's kiművelt volna, az nem is a' nemzetek, hanem az egész emberiség 's az évezredek feladata. Kinek kinek tehát az önvizsgálódás mellett, elődeit is használni kell, hogy a' tudomány elért álláspontjára felvergődjék 's további lépéseit előre, ezen ponttól fogva, elintézhesse. Továbbá, nem is igaz, hogy az eclecticusok össze nem illő elemeket elegyítenek egymásba: Módszerök lélektani mit Mager bölcsen elhalgat, 's rendszerökbe csak az vétetik fel, mi ezen az úton próbáját kiállá. A' francziáknak, hogy Mager kívánságának eleget tegyenek, a' philosophiával még most is úgy kellene bánni, mint a' forradalom előtt Condillac sensualismusával, melly dogma tekintetével bírt, 's melyet kiki vizsgálat nélkül igaznak veve fel, a' philosophiának tárgyát a' természetben, az ember 's belső szellemi életét, figyelemre nem méltatván, mi által a' philosophiai szellem 's a' philosophiának tovább művelésének lehetősége, Franciaországban elenyészett. Úgy tanuljuk tehát mi is Hegelt könyv nélkül, harminczszor olvasván munkáit, 's elménket erőszakosan gondolhatlan formába bele erőltetvén. Így, az igaz, észre nem igen lesz szükségünk, csak emlékezetre; az ember már a' secundába, 's ott leghamarább megtanúlhatja a' philosophiát, mint Cebes tábláját, a' dolog stereotyp feladattá válik; bölcseket ugyan ez úton nem fogunk nevelni, mik úgy is mindenütt igen gyéren mutatkoznak, 's helyettök alkalmasint annál több servum pecust; de mit árt? az eltéres Hégel philosophiájától legalább meg lesz akadályozva, 's ez kipótol mindent!

Mindörökre nem fogjuk tehát mondhatni: hogy nincs hegelismus, hanem csak hegelisták! De megálljon Mager úr; a' protestans is mint az eclecticus, használja esztét vallása körében; mondhatni-e azért, hogy protestantismus nem létezik, hanem csak protestánsok? Erre szerzőnk alig

ha fog rá állani, pedig a' hasonlatosság el nem vitázható, megengedem azon különbséggel, hogy a' protestans köznép, mint minden köznép általában, vakon ragaszkodik dogmájához, ez tehát meggyőződésében *állandó* formájú, az öngondolkodókban pedig, különböző egyediség szerint változó alakú, mint a' philosophia az öngondolkodó philosophálokban, 's ez a' philosophiára nézve mind addig tartand, míg e' tudomány teljes positivításra fel nem vergődik.

Mager végre az ecclecticismust gáncsolja: hogy nem *egy darabból* való philosophia: Ezt többször hozza elő 's igaza van, mert dualismus. Az ecclecticismus tapasztalásból 's észből indul ki, 's mivel a' dolgok lényegét meg nem ismerheti, az anyagot és szellemet teljes egységre sem tudja egyesítetni. E' tekintetben Hegel rationalistiai monismusa előjoggal bír, de ollyannal melly, mint könnyen más előjog is, nyakába kerül. A' mit Mager az ecclecticismusról mond: hogy azt egy kérdéssel meg lehet semmisíteni, Hegel tanjára teljesen alkalmazható. E' kérdés: hogy lehet tiszta előleges (a priori) uton, valóságos (realis) ismerethez jutni? megdőnti Hegel egész tanítmányát. Észrevevés (tapasztalás) nélkül tudniilik szellemünknek a' tárgyakról semmi ismerete nincs. A' süketen született a' hangokat, a' vakon napvilágra jött a' színeket, semmiképen nem ismerik; ők e' tárgyakat nem képzelhetik, rólok sem igazat sem hamisat nem gondolhatnak. 'S im' ezen tagadhatlan tapasztalás megsemmisíti a' szemlélődő philosophia mód- 's rendszerét. Reproducálni csak észrevettet lehet; a' tapasztalás az el nem mellőzhető prius, a' gondolkodás csak magyarázó lehet; 's ha a' dolgot megfordítjuk, tárgy és tartalom helyett, nem nyeriünk mást puszta formánál, 's még ezt is csak úgy, ha (tudva vagy nem) a' tapasztalást szemlélődésünkbe alatomosan bele csusztatjuk. Fichte, Schelling és Hegel csudatévő procesussok feltalálása előtt philosophiai tudományt birtak, 's utóbb ezen már birt tudományt, csak idealistiai úton reproducálták s' sajátlag módosíták. Mellőz-

ve *minden* tapasztalást, nem csak philosophiájok birtokába, hanem öntudathoz sem jöhettek, sőt azt sem tudhaták volna: hogy léteznek. Mert öntudatunk is csak külső behatások (észrevevés) által fejlődik ki, az én tudása a' nem- én tudása által; mint tehát a' reflexio az észrevevést teszi fel: úgy az önmunkásság a' fogékonyságot, és az érzéket.

Egyetemi nézeteit a' francia philosophiáról Mager így rekeszti be:

„A' jóslatok bajosak, 's ha jelennen úgy látszik, mint ha nem csak a' régi liberalismus és sensualismus a' theologiai iskolával együtt holtak volnának; hanem az eclecticismus is minekutána országtanácsos és pair lett, szerepét kijátszotta volna: mind a' mellett, őszintén megvallva, nem mondhatjuk meg, hol lesz a' francia philosophia húsz év múlva. Franciaország úgy látszik még csak most lépett az erkölcsi anarchia stadiumába; olly gondolatok forrnak benne, miknek lényege és következései kiszámíthatatlanok. A' mitől félünk az: hogy a' német bölceletek berohanása eléggé erős volt ugyan a' régi elméletek megsemmisítésére; de hogy ezen bölceletek, mivel egyedül mint eredmények vették fel, 's nem módszeres tudományos úton, megint a' reflexio közönséges útján, mint elvont képzeletek, fognak fenntartatni, 's így a' francziák a' spinozismusba buknak.“

Elvállik! Mager következtetése előzményei legalább nem igen helyesek. Az eclecticismus (Cousin) sem nem országtanácsos többé, sem nem pair (mit Mager 1837. ugyan még nem tudhata), hanem minister, és pedig oktatási, 's olly közhasznú, millyet, az iskolákra nézve, Guizot-on kívül a' francziák talán még nem birtak. Illy állásponton tudni való, az eclecticismus terjedésére iskolában, literaturában és életben, valamicskével többet tehet, mint egy német philosophus, kinek legfelsőbb polcza a' tanító szék; a' philosophiai anarchia pedig nem Fran-

czia, hanem Németországban honos, 's most inkább mint valaha; mert a' sok philosophiák közt, terjedelemre 's súlyra, egy sem túlnyomó, 's így eddig elé úgy szólván siker 's eredmény nélkül egymással csatáznak, a' közönséget elidegenítvén a' philosophiatól.

SZONTAGH GUSZTÁV.

XI.

A' NAPFOGYATKOZÁSOK.

5. §.

Összeállítva tehát a' napra nézve

I. Hosszasági egyenletek.

$$\begin{aligned}
 & \left\{ +1^{\circ} 55' 19'', 0 \sin M + 1' 12'', 5 \sin 2M + 1'', 1 \sin 3M \right. \\
 & \left. - 17'', 17 \text{ t. } \sin M. \right. \\
 & + 7'', 5 \sin (\odot - \ominus) \\
 & \left\{ +5'', 6 \sin (\odot - \oplus) - 6'', 4 \sin 2 (\odot - \oplus) \right. \\
 & \left\{ - 0'', 8 \sin 3 (\odot - \oplus) - 0'', 2 \sin 4 (\odot - \oplus) \right. \\
 & \quad - 0'', 3 \sin (\oplus - \oslash) - 2'', 5 \sin 2 (\oplus - \oslash) \\
 & \left\{ - 7'', 1 \sin (\oplus - \boxplus) + 2'', 7 \sin 2 (\oplus - \boxplus) \right. \\
 & \left\{ + 0'', 2 \sin 3 (\oplus - \boxplus) \right. \\
 & \quad - 0'', 4 \sin \oplus - \boxminus) + 0'', 1 \sin 2 (\oplus - \boxminus) \\
 & \quad + 0'', 2 \sin (2 \odot - 3 \oplus) + 2'', 9 \cos (2 \odot - 3 \oplus) \\
 & \left\{ + 1'', 5 \sin (2 \oslash - \oplus) + 1'', 5 \cos (2 \oslash - \oplus) \right. \\
 & \left\{ + 0'', 3 \sin 2 (2 \oslash - \oplus) + 0'', 7 \cos 2 (2 \oslash - \oplus) \right. \\
 & \quad - 2'', 5 \sin \boxplus + 0'', 2 \cos \boxplus \\
 & \quad + 0'', 3 \cos \boxminus \\
 & \quad + 0'', 1 \sin (3 \odot - 4 \oplus) + 1'', 9 \cos (3 \odot - 4 \oplus) \\
 & \quad - 0'', 2 \cos (4 \odot - 5 \oplus) \\
 & \quad - 1'', 1 \sin (3 \odot - 5 \oplus) + 0'', 4 \cos (3 \odot - 3 \oplus) \\
 & \quad - 0'', 4 \sin (2 \oplus - 3 \oslash) + 0'', 3 \cos (2 \oplus - 5 \oslash) \\
 & \quad - 0'', 6 \sin (3 \oplus - 4 \oslash) + 0'', 4 \cos (3 \oplus - 4 \oslash) \\
 & \quad + 0'', 1 \sin (4 \oplus - 5 \oslash) \\
 & \quad + 0'', 1 \sin (5 \oslash - 3 \oplus) + 0'', 2 \cos (5 \oslash - 3 \oplus) \\
 & \quad - 0'', 8 \sin (\oplus - 2 \boxplus) + 1'', 4 \cos (\oplus - 2 \boxplus) \\
 & \quad + 0'', 5 \sin (2 \oplus - 3 \boxplus) + 0'', 1 \cos (2 \oplus - 3 \boxplus)
 \end{aligned}$$

$$-0'',1 \sin (2 \frac{\circ}{\circ} - 2 \frac{\circ}{\circ}) + 0'',2 \cos (2 \frac{\circ}{\circ} - 2 \frac{\circ}{\circ}) \\ + 0'',1 \cos (\frac{\circ}{\circ} - 2 \frac{\circ}{\circ}).$$

Ehhez a' tengelyingadozás is járul, mi úgy is magában világos.

II. Órai mozgás hosszúságban.

$$+2' 27'',85 \\ +4'',73 \cos M + 0'',10 \cos 2M \\ + 0'',06 \cos (\odot - \odot).$$

III. Szélességi egyenletek.

A' napnak szélessége igen csekély, miért is a' legtöbb esetekben kihagyható. Nehogy azonban valami hibázni látszék, ide teszem, Laplace szerint, a' szélességi egyenleteket is.

$$+0'',1 \cos (\frac{\circ}{\circ} - 2 \frac{\circ}{\circ}) \\ + 0'',1 \sin (3 \frac{\circ}{\circ} - 4 \frac{\circ}{\circ}) + 0'',2 \cos (3 \frac{\circ}{\circ} - 4 \frac{\circ}{\circ}) \\ + 0'',2 \cos (\frac{\circ}{\circ} - 2 \frac{\circ}{\circ}) \\ + 0'',7 \sin (\odot - \odot).$$

IV. Egyenlítői földszög.

$$8'',58 \\ + 0'',10 \cos M.$$

V. Látszó félmérő.

$$16' 1'',59 \\ + 17'',18 \cos M + 0'',14 \cos 2M.$$

VI. Vezető sugár.

$$1,000141 \\ \left\{ \begin{array}{l} -0,016773 \cos M - 0,000141 \cos 2M \\ - 0,00000 2 \cos 3M \\ -(0,000001 - 0,000042 \cos M - 0,000001 \cos 2M). t \\ + 0,000037 \cos (\odot - \odot) \end{array} \right. \\ \left\{ \begin{array}{l} -0,000006 \cos (\frac{\circ}{\circ} - \frac{\circ}{\circ}) + 0,000018 \cos 2 (\frac{\circ}{\circ} - \frac{\circ}{\circ}) \\ + 0,000003 \cos 3 (\frac{\circ}{\circ} - \frac{\circ}{\circ}) + 0,000001 \cos 4 (\frac{\circ}{\circ} - \frac{\circ}{\circ}) \end{array} \right.$$

$$\begin{aligned}
& +0,000006 \cos 2 \left(\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \right) \\
& \{ +0,000016 \cos \left(\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \right) - 0,000009 \cos 2 \left(\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \right) \\
& \{ +0,000001 \cos 3 \left(\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \right) \\
& +0,000001 \cos \left(\frac{1}{2} - \frac{1}{2} \right) \\
& +0,000003 \sin \left(2 \frac{1}{2} - 3 \frac{1}{2} \right) \\
& +0,000004 \sin \left(3 \frac{1}{2} - 4 \frac{1}{2} \right) \\
& +0,000001 \cos \left(3 \frac{1}{2} - 4 \frac{1}{2} \right) \\
& +0,000001 \sin \left(3 \frac{1}{2} - 4 \frac{1}{2} \right) \\
& \{ +0,000002 \cos \left(\frac{1}{2} - 2 \frac{1}{2} \right) + 0,000003 \sin \left(\frac{1}{2} - 2 \frac{1}{2} \right) \\
& \{ -0,000002 \cos \left(2 \frac{1}{2} - 3 \frac{1}{2} \right).
\end{aligned}$$

6. §.

Ezen roppant egyenletekből határozatnak meg a' felebb nevezett mennyiségek, mellyeknek segítségével foly-
nak azután a' fogvatkozások' adatai. De ha mi azon e-
gyenleteket közelebbről vizsgáljuk, könnyen átlátjuk,
miképen

$$t = \odot - \odot$$

igen sokszor fordul elő 's hogy ennek kiküszöbölésével
ama' sok egyenlet igen kevésre reducáltatnék. Lehet is
azt kiküszöbölni, mi után a' közép összeköttetés vagy el-
lentét' idejére nézve

$$t = 0 \text{ vagy } 180^\circ,$$

ha t. i. a' feladatot megfordítjuk 's nem az összeköttetést
vagy ellentétet, vagy is inkább ezeknek idejét a' hossza-
ságokból, hanem amazokból ezeket, vagy is inkább
mind a' kettőt egyszerre keressük. Hogy ez a' phasisnak
minél pontosabb meghatározására megy ki, 's hogy így a'
dolognak egyik része nem új, kiki által fogja látni; de
új az, hogy mi a' választott 's másként is elkerülhetlen
uton tovább megyünk, a' helyett hogy mást, mint látszik
legalább, hosszabbat és szövevényesbet járjunk.

Mi a' phasisnak meghatározását illeti, legyen közép
összeköttetés vagy ellentétkor

$$\begin{aligned}
& L \text{ a' nap' közép hossza,} \\
& m \text{ ,, ,, órai mozgása,}
\end{aligned}$$

szintűgy

$$\begin{array}{l} L' \text{ a' hold' közép hossza ,} \\ m' \text{ „ „ órai mozgása ,} \end{array}$$

legyenek továbbá, szinte közép összeköttetés vagy ellentétkor

$$\begin{array}{l} \alpha \text{ a' napnak hosszassági egyenletei ,} \\ \alpha' \text{ a' holdnak „ „ ,} \end{array}$$

lesznek ugyan akkor

$$\begin{array}{l} L + \alpha \text{ a' napnak igazi hossza ,} \\ L' + \alpha' \text{ a' holdnak „ „ .} \end{array}$$

's végül ezen igazi hosszak az igazi phasiskor illetőleg

$$\begin{array}{l} L + \alpha + m x , \\ L' + \alpha' + m' x , \end{array}$$

melly kifejezésekben x azon órák' számát teszi, melyek a' közép phasis után az igaziig lefolynak. Miket feltéve, lesz az igazi phasiskor

$$L + \alpha + mx - (L' + \alpha' + m'x) = \Delta ,$$

avvagy, minthogy ezen esetekben mindig

$$L - L' = \Delta ,$$

egyszerűen :

$$\alpha + m'x - (\alpha' + m'x) = 0 ,$$

's ebből végre

$$x = \frac{\alpha - \alpha'}{m' - m} .$$

Minthogy azonban az igazi phasis a' középnel fél nappal is későbbben eshetik, 's ennyi időre m' nem egészen állandó, lesz az igazi phasis valódi ideje

$$T = x + dx = \frac{\alpha - \alpha'}{m' - m} \cdot \left(1 - \frac{dm'}{m' - m} \right) ,$$

hol dm' m' -nek közép változását teszi, mely itt egyáltalában $\frac{1}{2}x$ időnek felel meg.

7. §.

Ennél fogva tehát új holdkor, hogy előbb a' napfo-
gyatkozásokat vizsgáljuk, a' holdéit máskorra halasztván,
mellyre nézve

$$t = \odot - \odot = 0 ,$$

lesznek a' hold' hosszasági egyenletei, vagy is

$$\alpha' = \left(\begin{array}{l} 6^{\circ} 17' 19'', 7 \sin m + 12' 48'', 8 \sin 2m \\ + 36'', 1 \sin 3m \\ + 2'', 1 \sin 4m + 0'', 1 \sin 5m \\ - 1^{\circ} 16' 28'', 2 \sin m - 31'', 0 \sin 2m \\ - 11' 13'', 0 \sin M - 7'', 2 \sin 2M \\ - 6' 51'', 8 \sin 2y + 0'', 4 \sin 4y \\ + 17'', 5 \sin m - 3' 31'', 9 \sin 2m \\ - 3' 26'', 7 \sin (m + M) \\ - 2' 45'', 5 \sin M \\ + 2' 28'', 0 \sin (m - M) \\ - 1' 49'', 4 \sin (m + M) \\ - 45'', 2 \sin (2y + m) \\ - 39'', 4 \sin (2y - m) \\ - 56'', 5 \sin 2y \\ - 38'', 5 \sin m \\ + 29'', 0 \sin (m - M) \\ - 24'', 6 \sin M \\ - 8'', 5 \sin m + 14'', 1 \sin 2m \\ + 0'', 5 \sin M - 8'', 0 \sin 2M \\ + 17'', 6 \sin M \\ - 13'', 0 \sin 3M \\ - 14'', 6 \sin (m - M) \\ - 7'', 6 \sin (2m + M) \\ + 9'', 8 \sin (2m - M) \\ - 9'', 1 \sin (2m + M) \\ - 7'', 5 \sin (m + 2M) \\ - 9'', 6 \sin (2y - m) \\ + 6'', 4 \sin (2y - m) \\ - 5'', 6 \sin 2y \end{array} \right)$$

$$\begin{aligned}
& +7'',3 \sin \Omega \\
& -1'',1 \sin (\odot - \oplus) + 0'',4 \sin 2 (\odot - \oplus) \\
& +0'',7 \sin (\oplus - \Upsilon) - 0'',2 \sin 2 (\oplus - \Upsilon) \\
& +1'',0 \sin 3m - 1'',4 \sin 3m + 1'',2 \sin 2m \\
& \quad - 0'',5 \sin 2m \\
& +3'',0 \sin m - 0'',9 \sin 4m - 0'',5 \sin 2m \\
& \quad +1'',9 \sin m \\
& +2'',5 \sin (m-2M) - 1'',2 \sin (m+2M) \\
& +0'',5 \sin (3m-M) \\
& -0'',4 \sin (3m+M) \\
& +1'',0 \sin (2m-M) - 0'',4 \sin (3m+M) \\
& -3'',0 \sin (m+M) - 0'',7 \sin (2m-M) \\
& -0'',6 \sin (2m-M) + 0'',4 \sin (m+M) \\
& -2'',0 \sin (m-M) + 1'',2 \sin (m+M) \\
& +2'',6 \sin (m-2M) \\
& -4'',1 \sin (2y+2m) - 2'',3 \sin (2m-2y) \\
& +0'',5 \sin (2m-2y) + 0'',5 \sin (2m+2y) \\
& -0'',8 \sin (2y+m) \\
& -1'',0 \sin (2y+m) + 0'',6 \sin (2m-2y) \\
& +0'',4 \sin (2y-3m) \\
& -0'',9 \sin M \\
& +0'',6 \sin 2y \\
& -0'',6 \sin (2y+m) \\
& -3'',0 \sin (2m+M) + 0'',4 \sin (2m-M) \\
& -2'',9 \sin (2y+M) + 1'',4 \sin (2y-M) \\
& -3'',2 \sin (m+M) + 0'',5 \sin (m-M) \\
& + \text{ tengely ingadozás ,}
\end{aligned}$$

Rendbe szedve tehát $\alpha' =$

$$\begin{aligned}
& \{ 5^\circ 3', 39'',1 \sin m + 9' 0'',6 \sin 2m + 22'',7 \sin 3m \\
& \{ +1'',2 \sin 4m + 0'',1 \sin 5m \\
& \quad -14' 5'',9 \sin M - 15'',2 \sin 2M \\
& \quad -7' 53'',3 \sin 2y + 0'',4 \sin 4y \\
& \quad -5' 20'',7 \sin (m+M) \\
& \quad +2' 40'',9 \sin (m-M) \\
& \quad -47'',6 \sin (2y+m) \\
& \quad -42'',6 \sin (2y-m) \\
& \quad -19'',7 \sin (2m+M)
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& +9'',9 \sin (2m-M) \\
& -8'',7 \sin (m+2M) \\
& +5'',1 \sin (m-2M) \\
& \{ -0'',8 \sin (3m+M) \\
& \{ +0'',5 \sin (3m-M) \\
& \{ -2'',9 \sin (2y+M) \\
& \{ +1'',4 \sin (2y-M) \\
& \{ -3'',6 \sin (2m+2y) \\
& \{ -0'',2 \sin (2m-2y) \\
& \{ +0'',4 \sin (2y-3m) \\
& \quad -7'',3 \sin (\odot - \oslash) \\
& \quad -1'',1 \sin (\varphi - \oplus) + 0'',4 \sin 2 (\varphi - \oplus) \\
& \quad +0'',7 \sin (\oplus - \oslash) - 0'',2 \sin 2 (\oplus - \oslash) \\
& + \text{ tengely ingadozás.}
\end{aligned}$$

'S itt azon tagokat, melyeknél rekesz van két kulcsú táblába összefoglalhatni. 'S ime a' hosszóság' 51 egyenlete, a' tengelyingadozást, mely itt kimaradhat, nem tekintve 17-té fogyott!

A' nap' hosszásági egyenleteiből $\odot - \oslash = 0$ lévén, csak a' második tag marad ki, tehát $\alpha =$

$$\begin{aligned}
& \{ 1^{\circ} 55' 19'' 0 \sin M + 1' 12'', 5 \sin 2M + 1'', 1 \sin 3M \\
& \{ -17'', 17 \text{ t. } \sin M \\
& \{ +5'', 6 \sin (\varphi - \oplus) - 6'', 4 \sin 2 (\varphi - \oplus) \\
& \{ -0'', 8 \sin 3 (\varphi - \oplus) - 0'', 2 \sin 4 (\varphi - \oplus)
\end{aligned}$$

mint felebb az 5. §-ban.

8. §.

Az órai hosszásági mozgás' egyenleteiből, ugyan azon feltétel alatt, hogy $t=0$, lesz

$$\begin{aligned}
m' &= 33' 37'', 91 \\
& +4' 18'', 93 \cos m + 15'', 40 \cos 2m \\
& \quad + 9'', 06 \cos 3m + 0'', 08 \cos 4m \\
& +2'', 08 \cos M + 0'', 12 \cos 2M \\
& -8'', 21 \cos 2y
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& +0'',46 \cos (m+M) \\
& +1'',43 \cos (m-M) & 1'',43 \\
& -1'',35 \cos (2y+m) \\
& -0'',70 \cos (2y-m) \\
& -0'',17 \cos (2m+M) \\
& +0'',18 \cos (2m-M) \\
& +0'',05 \cos (m+2M) \\
& -0'',02 \cos (3m-M) \\
& -0'',15 \cos (2y+2m) ,
\end{aligned}$$

tehát ismét 37 egyenlet helyett csak 12.

A' nap' órai mozgása, avagy

$$m = 2' 27'',85$$

$$+4'',79 \cos M + 0'',10 \cos 2M$$

A' hold' órai hosszadási mozgás' másod rendű tagjai, melyeket, mint már mondtam, $\frac{x}{2}$ által sokszorozni kell, vagy is

$$\begin{aligned}
dm' = & -0'',934 \sin m - 0'',145 \sin 2m - 0'',015 \sin 3m \\
& +0'',028 \sin M \\
& -0'',071 \sin 2y \\
& +0'',006 \sin (m+M) \\
& +0'',005 \sin (m-M) \\
& +0'',022 \sin (2y+m) \\
& +0,006 \sin (2y-m)
\end{aligned}$$

ismét 17 egyenlet helyett csak 7.

Az egyenlítői földszög ugyan is új holdkor:

$$57' 28'',6$$

$$\begin{aligned}
& +3' 44'',3 \cos m + 10'',0 \cos 2m + 0'',6 \cos 3m \\
& +1'',6 \cos M \\
& -0'',2 \cos 2y \\
& +0'',5 \cos (m+M) \\
& +1'',2 \cos (m-M) \\
& -0'',7 \cos (2y-m)
\end{aligned}$$

17 egyenlet helyett csak 6! De itt a' közép újhold értetik. Keressük ennek okáért ugyan azon földszög' órai változását, azaz küzeljük a' 2. §-ban adott egyenleteit, lesz:

$$\begin{aligned}
-3' 6'',5 \sin m. dm & - 2. 10'',2 \sin 2m. dm \\
& - 3. 0'',6 \sin 3m. dm
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
& - 34'',4 \sin (2t-m). d (2t-m) \\
& - 2.0'',4 \sin 2 (2t-m). d (2t-m) \\
& + 1'',0 \sin t. dt - 2.28'',5 \sin 2t. dt - 4,0'',2 \sin 4t. dt
\end{aligned}$$

hol

$$\begin{aligned}
dm &= 0^0,5444 \\
d (2-m) &= 0,4715 \\
dt &= 0,5079
\end{aligned}$$

A' többi tagok a' hatodikon kívül, melly ez

$$- 3'',1 \sin (2t+m). d (2t+m) ,$$

hol

$$d (2t+m) = 1^0,56$$

nem emelkedhetvén csak $0'',02$ -re is, egyszerűen kihagyhatók. A' külzelékek vonalban:

$$\begin{aligned}
dm &= 0,00950 \\
d (2t-m) &= 0,00823 \\
dt &= 0,00886 \\
d (2t+m) &= 0,02734
\end{aligned}$$

Ennél fogva a' hold' földszögének órai változása, mellyet x által sokszorozni kell ez:

$$\begin{aligned}
& - 1'',77 \sin m - 0'',19 \sin 2m \\
& - 0'',28 \sin (2t-m) \\
& - 0'',08 \sin (2t+m) ,
\end{aligned}$$

avvagy, minthogy $2t=0$, és rendbe szedve:

$$- 1'',57 \sin m - 0'',19 \sin 2m .$$

9. §.

A' szélességi egyenletekben m és y az igazi phasis' idejét illetvén, kellőleg megtoldatnak, melly megtoldott kulcsokat, hozzájok adatván ' α' ' , mi m'' és η'' alatt fogunk érteni. $t''=0$, mit alig kell észrevennem. Ennél fogva tehát ujholdkor

a) Szélességi egyenletek.

$$\begin{aligned}
& +5^0 0' 12'',3 \sin \eta'' + 13'',4 \sin 3\eta'' \\
& - 16'',2 \sin (\eta'' - m'') \\
& + 16'',9 \sin (\eta'' + m'') \\
& + 25'',8 \sin (2m'' - \eta'') \\
& + 5'',4 \sin (2m'' + \eta'') \\
& + 1'',8 \sin (\eta'' - M) \\
& - 14'',8 \sin (\eta'' + M) \\
& - 0'',7 \sin (\eta'' + 2M) \\
& + 1'',0 \sin (m'' + \eta'' + M) \\
& - 8'',6 \sin \mathbb{C}'
\end{aligned}$$

b) A' szélességi órai mozgás tagjai.

α) 1-ső rendű tagok.

$$\begin{aligned}
& +3' 2'',68 \cos \eta'' + 0'',36 \cos 3\eta'' \\
& + 0'',03 \cos (m'' - \eta'') \\
& + 0'',24 \cos (2m'' - \eta'') \\
& + 0'',06 \cos (2m'' + \eta'') \\
& + 0'',41 \cos (\eta'' + M) \\
& - 0'',31 \cos (\eta'' - M) \\
& - 0'',08 \cos \mathbb{C}
\end{aligned}$$

β) 2d rendű tagok.

$$- 0'',841 \sin \eta'' - 0'',005 \sin 3\eta'' .$$

Az itt megkívántató megtoldásnak első része ez:

x	,	m	,	y	.
1ór	. . .	0 ⁰ ,5444	. . .	0 ⁰ ,551	
2	. . .	1,0887	. . .	1,102	
3	. . .	1,6331	. . .	1,654	
4	. . .	2,1775	. . .	2,205	
5	. . .	2,7219	. . .	2,756	
6	. . .	3,2662	. . .	3,307	

7	. . .	3,8106	. . .	3,859
8	. . .	4,3550	. . .	4,410
9	. . .	4,8994	. . .	4,961
10	. . .	5,4437	. . .	5,512
11	. . .	5,9881	. . .	6,063
12	. . .	6,5325	. . .	6,615

A' második rész, mint már mondtam = α' .

10. §.

Ime kifejtettem a' theoriát, mellyen alapuló tábláink ha volnának, igen rövid uton határozhatnók meg a' napfogyatkozások legkisebb körülményeit. Igen szívesen fogadnák azokat mathematicusaink és égvizsgálóink. — Nekem nem jutott olly kényelmes sors, e' hosszadalmas számbeli munkát végbe vihetni. Nehogy azonban az olvasó minden anyagi haszon nélkül olvasta legyen ez értekezést, részint pedig, hogy a' kezdőknek, kik *Lambert'* tábláit 's hasonlókat nem ismernek, itt is segítségükre legyenek, a' kisebb változásokat nem tekintve, rövidített táblákat a' következő kitételek szerint közlendek:

I.

$$\begin{aligned}\alpha' = & 303',6 \sin m + 9',0 \sin 2m + 0',4 \sin 3m \\ & - 14',1 \sin M - 0',3 \sin 2M \\ & - 7',7 \sin 2\eta \\ & - 5',4 \sin (m+M) \\ & + 2',7 \sin (m-M) \\ & - 0',8 \sin (2\eta+m) \\ & - 0',7 \sin (2\eta-m) .\end{aligned}$$

II.

$$\alpha = 115',3 \sin M + 1',2 \sin 2M .$$

III.

$$\begin{aligned}m' = & 33',6 \\ & + 4',3 \cos m + 0',3 \cos 2m .\end{aligned}$$

IV.

$$m = 2',5 \\ +0',1 \cos M .$$

V.

A' hold' egyenlítői földszöge, avvagy

$$p = 57',48 \\ +3',73 \cos m + 0',17 \cos 2m .$$

VI.

A' nap' egyenlítői földszögét állandónak vévén, lesz

$$\pi = 0',14 .$$

VII.

A' hold' látszó sugara

$$r = 0,27263 . p$$

VIII.

A' nap' látszó sugara, avvagy

$$\varrho = 16',03 \\ +0',29 \cos M .$$

IX.

A' hold' szélessége, avvagy

$$\lambda = 300',2 \sin \eta'' + 0',2 \sin 3\eta'' \\ - 0',3 \sin (\eta'' - m'') \\ + 0',3 \sin (\eta'' + m'') \\ + 0',4 \sin (2m'' - \eta'') \\ - 0',2 \sin (\eta'' - M)$$

X.

Az órai szélességi mozgás, melyet bizonyos factorral szorozni kell:

$$\begin{aligned}
 & 3',05 \cos \eta'' + 0',01 \cos 3\eta'' \\
 & + 0',01 \cos (\eta'' + M) \\
 & - 0',01 \cos (\eta'' - M) .
 \end{aligned}$$

Ezen tábláknak ugyan azon szerkezetök van, mint más astronomiai tábláknak.

Az ezeknek segítségével kiszámított fogyatkozások nem lesznek ugyan egészen pontosak, de még is eléggé közelítők, hogy astronomiai naplókban is megállhassanak.

11. §.

Felteszem, hogy kiki tudja, hogy midőn t az összeköttetés' ideje továbbá

$$\text{Tang } \theta = \frac{d\lambda}{m' - m} ,$$

$$h = \frac{\sin \theta}{d\lambda} ,$$

$$a = \lambda \cos \theta ,$$

más részről pedig

$$\cos A = \frac{a}{p - \pi + r + \varrho} ,$$

$$\cos B = \frac{a}{p - \pi} ,$$

$$\cos C = \frac{a}{p - \pi + (r - \varrho)} ,$$

$$\cos D = \frac{a}{p - \pi + r + \frac{C - x}{x}} ,$$

lesz a' fogyatkozás' közepének ideje

$$T = t + \lambda h \sin \theta ,$$

a' részletes fogyatkozás' kezdete 's vége

$$T \pm ah \text{ Tang } A ,$$

a' középpontié

T + ah Tang B ;

a' teljes (és gyűrűidomúé, midőn $t. i. r < \varrho$'s ide tartozik CosC' kifejezésében az alsó előjegy)

T + ah Tang C ;

végre az x hüvelyknyié

T + ah Tang D .

A' setétedés nagysága pedig hüvelyekben

$$\frac{6}{\rho} \left(p - \pi + r + \varrho - a \right).$$

Midőn több kívántatik alkalmasabb az egyenlítő. Mindenek előtt tehát az összeköttetés idejére nézve a' nap' közép hosszúságát kiszámítván 's ehhez α -t adván, e' lesz mind a' nap' mind a' hold' igazi hosszúsága. Mint kelljen ezekből, a' hold' szélességéből, a' földpálya' ferdeségéből 's az órai mozgásokból, a' megkívántató egyenes emelkedéseket (*ascensio recta*) 's elhajlásokat (*declinatio*) 's ezeknek mozgásait kiszámítani, tudni fogják olvasóim. 'S ha ekkor

a a' hold' egy. emelkedése ,

α a' napé

d a' hold' elhajlása ,

δ a' napé ;

's ezeknek illető órai mozgásai:

 $da, d\alpha, dd, d\delta,$

lesz :

$$\text{Tang } \theta = \frac{d\delta - d\alpha}{(da - d\alpha) \cos d},$$

$$h = \frac{\sin \theta}{d\delta - d\delta'} ,$$

$$\alpha = (d - \delta) \cdot \cos \theta,$$

's a' folytatkozás' közepe

$$T = t + (d - \delta) \cdot \sin \theta,$$

's a' többi; mint felebb.

12. §.

Hogy ezt példával világosítsuk fel, keressük e' szerint az idei első napfogyatkozást. Egy pillanat az első táblára mutatja, hogy η februariusban felel meg a' napfogyatkozás' feltételeinek. Ennél fogva tehát.

	<i>m</i>	<i>M</i>	<i>y</i>
1839. 15 ⁿ ,2022	280 ^o ,08	13 ^o ,79	295,7
febr. 28,06118	51,63	58,21	61,3
<hr/>			
	43,26338	331,71	72,00
			357,0

A' közép új hold tehát

$$43,26338 \text{ febr.} = 15,26338 \text{ martiusra} \\ = 15 \text{ mart. } 6\text{ór } 19',3\text{kor}$$

esik a' párizsi közép időben, mert a' táblák párizsi közép idő szerint vannak alkotva, 's mit el ne feledjünk, nap' kezdetül éjjél vétetett. A' párizsi közép időhöz 1ór 6',9 járulván, mint a' mi az illető délkörök különbsége, lesz a' közép új hold budai közép időben:

$$\text{mart. } 15, \text{ } 7\text{ór } 26',2.$$

mármost

I. α' -ra nézve:

<i>Kulcs.</i>	<i>Egyenlet.</i>
<i>m</i>	— 151,8
<i>M</i>	— 13,5
η	— 0,4
<i>m</i> + <i>M</i>	— 3,7
<i>m</i> — <i>M</i>	— 2,6
2η + <i>m</i>	+ 0,4
2η — <i>m</i>	— 0,3
	<hr/>
	+ 0,4 — 172,3

következőleg:

$$\alpha' = - 171,9.$$

Hasonlólag:

II. α -ra nézve

$$M + 110,5$$

III. m' -re nézve

$$m \quad . \quad . \quad . \quad . \quad + 4,0 \quad ,$$

IV. m -re nézve

$$M \quad . \quad . \quad . \quad . \quad + 0,0 \quad .$$

Innen tehát mindenek előtt

$$\alpha' = - 171,9 \quad ,$$

$$\alpha = + 110,5 \quad ,$$

$$m' = 37,6 \quad ,$$

$$m = 2,5 \quad ,$$

következöleg:

$$\frac{\alpha - \alpha'}{m' - m} = 8 \text{ór}, 045 \quad ,$$

$$= 8 \text{ór } 2',7 \quad .$$

Ezt adván a' közép uj hold' idejéhez, lesz az igazié

$$\text{mart. } 15 \quad , \quad 15 \text{ór } 28',9 = t \quad .$$

A' szélességre és szélességi mozgásra nézve m és η '
toldatai illetöleg

	m		y
	4,39	,	4,45
$\alpha' \dots -$	2,86	,	- 2,86
	<hr/>		<hr/>
	1,53	,	1,59

's innen a' kulcsok

m''		M		y''
333,24	,	72,00	,	358,6

's ezekkel

<i>Kulcs.</i>	<i>Egyenlet.</i>
$\eta'' \quad . \quad . \quad . \quad .$	$- 7,3 \quad ,$
$\eta'' - m'' \quad . \quad . \quad . \quad .$	$- 0,1 \quad ,$
$\eta'' + m'' \quad . \quad . \quad . \quad .$	$- 0,1 \quad ,$
$2m'' - \eta'' \quad . \quad . \quad . \quad .$	$- 0,3 \quad ,$
$\eta'' - M \quad . \quad . \quad .$	$+ 0,2 \quad . \quad .$
	<hr/>
	$+ 0,2 \quad - 7,8$

következöleg a' szélesség

$$\lambda = - 7,6 \quad .$$

A' szélességi órai mozgásra nézve :

$$\begin{array}{rcll}
 \eta'' & . & . & + 3,04 \\
 \eta'' + M & . & . & 0,00 \\
 \eta'' - M & . & . & 0,00 \\
 2m'' - \eta'' & . & . & 0,00 \\
 \hline
 & & & + 3,04
 \end{array}$$

a' factor pedig 1,14 , következőleg

$$\begin{aligned}
 d\lambda &= 1,14 \times 3,04 \\
 &= 3',47 .
 \end{aligned}$$

sth.

(Folytatása következik.)

VÁLLAS ANTAL.

XII.

III. LAJOS KIRÁLY' HALÁLA.

EGY KORTÁRS' ELTÉRŐ ELŐADÁSA.

A' bécsi császári udvari könyvtár' kéziratái között egy illy czimű is találtatik: *Historia rerum ungaricarum a Georgio Sirmiensi, Regis Ludovici et Joannis Regis sacellano scriptitata*, melly az 1484 — 1540-ki dolgokat beszéli el. Ebben, valamint egy külön levélben II. Lajos király' haláláról, minden eddigi előadásokkal, és, mint több belső okok mutatják, az igazsággal is merőben ellenkező elbeszélés találtatik, melly az academiával *Gévay Antal* I. tag által közöltetvén, itt, leginkább különösségeért, de a' részletek érdekességeért is, mint a' mellyek a' kor' erkölcei 's módjaira némi világosságot vetnek, a' közönség elébe is terjesztetik.

I.

*De morte Ludovici Regis est epistola flebilis: —
et ad Reuerendissimum. . . .*

Dum scribebant anno 1526. ac eodem anno erat littera dominicalis. g. et eodem anno mouerat se cesar turcarum nomine zoltan zeliman versus hungariam in octaua Joannis Baptiste contra regem ludovicum, iam post acceptam nobilissimam arcem nandoralbam ac ex commissione sua potencia per fluuium zava et per fluuium drawa pontes preparare fecerat et vidit cesar predictus quod nullus obstantem sibi, et venit adaucter per pontes fluuiorum, que findunt insulas regiones, et castra metatus erat sub arce Soklos, Inde quidem adolescens rex, qui erat inexpertus

in rebus bellicis, quasi amens tacebat, et hungari optimates ac barrones exspectabant de ipso, vt quid deberet eis facere, iussit cancellario episcopo thome iauriensi litteras scribere et mox allate fuerunt epistole per precursores regie maiestatis ad bohemiam et ad germaniam ex reginalis maiestate marie, et ad alias provincias regni hungarie, vt putauimus venerunt decem milia virorum exceptis hungaris, Inter hec erat vnus hungarus astrologus nomine melchior, qui papam fertur dixisse conualuisse, et in carta sua praticare fecerat natiuitatem suam, vt ne abiret ad bellum, quia ibi relinquetur quasi in vna botta iuxta palludem, allata quidem erat carta de manu precursoris, sed a rege lodouico abditauerunt, ad scitum ipsius neglexerunt perlegere, vt bella sua ne in desperatione remanerent, et eodem tempore erat eciam vnus astrologus apud reginam mariam nomine ioannes borguirius alemannus, practicauit sibi horam bonam, in qua se se moueret ad bellum, vt in die laurenti martiris quod est in sexta feria post meridiem in prima hora venus ilico mouit se rex lodouicus cum gente predicta, et regina maria in arce buda relicta erat, et rex lodouicus castrametatus erat iuxta ciuitatem tolensem secundo die egressu suo de buda, et cum eo quattuor cappellani, et quintus anthonius doctor sacre theologie professus ac ipsius regis lodouici egregius predicator, et insuper hungarorum optimates qui sencientes regem fore iam castore suo existentem quilibet se se peculiariter cum acie sua currebant hilari corde circa ipsum, quod vidisset rex lodouicus gentem suam copiosam, iterum creuit se infra opidulum batam, vbi sacramentum sanguis venerabatur et ibi rex lodouicus in die assumptionis marie predicationem et missam audiuit, et confessionem fecerat, ac insuper comunicauit, et in sermone anthonius doctor subito prophetauerat, in exordio suo animabat milites ac vt-ramque gentem ad pugnandum contra etnicos, fratres amantissimi, subito erimus in cena agni pascalis cum eo, postea reuocauerat, et confortabat eos milites in conflictione prosperitatum, quidam ridebant, quidam autem ad iocum

non accipiebant, iam de dicto opido batha descenderat rex lodo: cum exercitu suo proxime opidulo mohach, in campo castrametatus est, et quod audisset cesar zoltan zeliman mox creuit se aduersum regem lodo: et ilico incepterunt extraque parte pugillum dare inter se in duo ebdomadam integram, et super christianis per deum dabatur triumphum catheruatim, et dixerunt cesari raucore verbo turci Basse, quod si integraliter pugnam non demus eis, ex nostris pauci residemus statim de turcis, quod audiens cesar turcarum, mox alas sua extendere fecit cum ismaelitica gente sua quam ad tria miliaria, et ex utraque parte pagani et christiani steterunt facie ad faciem ad pugnam, et in quarta feria in die ioannis decolacionis Baptiste post horam terciam meridionalis irruerunt in conflictum, et ibi preualuerunt hungaram gentem ismaelite, et quod vidit rex lodo: prophetauit dicens, vos scitiae genus pugnat viriliter ista vice, quoniam actenus non habebitis regnum hungarorum, ego nemppe hic moriar, de hac die budam negligam visibus meis, et erat principaliter Belli ductor georgius zepusiensis, et cum eo paulus thomori, qui erat archiepiscopus Bachiensis, et erat iam in sacris, et alij optimates ibi multi per arma hostibus prostrati erant ad terram, et regem lodo: isti duo predicti Barrones inter se ipsos acceperunt et duxerant pacifice regem lodo: citra palludem chele, et portauerunt regem ad villam scecchev ad domum pleban̄ et erat valde in crepusculo noctis ac pluiosa, et erant duo miliaria magna de quo loco venerant, et erat stuba calida plebani, et ibi regem ludouicum exueant de lorica metallina, et cassidem eius, dum sederet rex lodo: tanquam lassus, et refectionem paruam cito preparauerunt, vt iam comederet, dixit paulus thomori, comedat cito regia maiestas vestra, quia turci celeriter post nos festinant, et ait ad georgium sepussiensem, vestra magnificentia eat ad hospicium suum, et ego similiter ad meum, non tardemus, statim equitare debemus versus budam, ego sum paratus, ait georgius, solummodo vestra Reuerenda dominacio eat se ad hospicium, ego quidem re-

gem explorabo, paulus thomori discessit ad hospicium cum familia sua cum lampadibus, inde quidem georgius ait regi lodouico, Tu corizator rex, Tu mekator rex, Tu iniuste rex, quod perdidisti regnum hungarie et iuris patronatum nostrum omnes possessiones ducis laurency qui obligauerat se se in defectum seminis, et pater noster sic ei econverteror, ait rex lodouicus, non mea voluntas sed magnatorum et prelatorum, rapiens per timpum (?) regem furibunde, mox in tribus locis de latere dextro finxit cum spata triacuta Bohemica, citrich, et alij cubicularij regie maiestatis terruerunt se, et fugam dederunt ad hospicium pauli thomori, et dicebant clamore valido, cito cito magnifice domine, quia occidit regem lodouicum georgius sepusiensis, quod audisset archiepiscopus bachiensis, surgens illico seuiundo cum caterua sua irruit aduersus georgium sepusiensem, et ipsum reinterfecit, quod audisset belli ductor georgi sepusiensis quamobrem erat maxima pars georgiana, et reinterfecerunt paulum archiepiscopum, et erat valde in crepusculo noctis, et domos in villa igne accensa et sub flamma igne plusquam erat in duobus horis conflictio ex utraque parte, et magnus clangor erat quod in duobus milliaribus sonabat in aiere clangor eorum, ita fertur dixisse, quod in conflictu cesaris turcarum non erant tot milites prostrati in campo mohach, sicuti in hora mortis lodovici regis, et caterua georgiana permansit, pauli thomori pauci evaserunt, belliductor georgij predicti, concilium inierunt, et georgium et paulum predictos optimates, in vna thomba marmorea in ecclesia ibidem ville, et regem voluerunt in lintheamen, nudis pedibus et nudo capite, eciam in aurea camisia sua per reginam preparatam, et in auream catenam tenuam in collo pendentem cum parua cruce, et anulum aureum in digito fidei copulationis pro signo demum cuncta ista permiserant super eum ad cognoscendum, et sic ipsum involuerunt proprijs vestibus suis tinctis sanguine quasi ex martiribus vnum duxerunt media nocte retrorsum sub rippam laci prope villulam chele, et ei cauernaculam foderunt nocte per lumina lampada-

rum, et ibi eum relinquendo, et iacuit ibi pauper rex lodo; a die decolacionis Joannis Baptiste usque adiem beati martini confessoris, et ioannes vaiuoda non erat in bello, quia dupliciter eum in exulem fecerant cum rege lodo: principes et prelati cum regnicolis, et extra rancorem georgius sepusiensis germanus ioannis waiuode, et cum audien. regem lodo: non existentem in prouincia sua, et ex utraque danubium flui relinquen. fugien. terram optimates et nobiles, et ignobiles usque ad strigoniam et budam capien. ceci et claudi, et quod sic audiuit cesar zoltan zeliman mox se se direxit ad budam visidare, et cum triumpho maximo redyt pacifice ad regnum suum constantinopolitane vrhem, inde ioannes vaiuoda senciens esse budam ciuitatem vacantem cum pesth ciuitate, et erat vigintiquinque miliaria a buda, et misit vnum militem hungarum nomine Gotthardum Kwn ad occupandum et sic Budam optinuit ioannes vaiuoda, et cum intrasset in arce buden. in profesto omnium sanctorum, et post prandium, accesserunt ad ioannem vaiuodam septem viri strenui quilibet haben. pro se vnam clauam in manibus suis, et in simul poplite curuo dixerunt ei, quidquid nobis commisserat vestra magnificencia ordinauimus, et sic incepit ioannes vaiuoda sciscitare de rege lodouico quasi nesciret, et inter curiales hec nascere fecerunt posthec curiales, quod aliquis piscator inuenisset submergentem corpus eius in vna cauerna iuxta laci chele regem lodouicum, et misit nos duos capellanos post ipsum per duas quadrigas et sic eum inuenimus eadem forma sicut scriptum est de ipso, vt supra, et corpus eus absque olfacto portauimus ad albam regalem ad sepelliendum, ioannes vaiuoda de buda preparare fecit sibi de cento aureo floreno vnam coronam nimis pulcram cum aurifabris, et spelliuit cum honore sicut decet regem et tanquam dominum suum gracious in die sancti martini confessoris in sabato, et se ipsum coronare fecit in regem hungarorum, in dominico die, quem demum minime colebant eum ac metuebant, et sic finis est per vnum deuotum capellanum suum, qui sibi fuit valde gracious dominus

rex ludouicus, ac vidi et vidimus a latero dextro tria fixura, etc.

II. •

Szeremi György' magyar történeteiből töredék
(fol. 38,39).

. et de alia parte miserat inquisitores corpus ludouici regis in loco confictionis et erat valde amabilis vnus capellanus nomine nicolaus thatai, et ipsum elegit ioannes vaiuoda, et invento corpore portauerunt iam ad albam regalem cumque audisset ioannes vaiuoda quod inuenisset, illico iusserat de puro auro coronam fabricare cum auri fabricatoribus per iacobum thornai, et cicius laborare mandauerat et inde de huda mouit se ioannes vaiuoda quod audisset iam corpus inventus esset ludouici regis et corona quod iam prompta esset, creuit se ipsum et dormiuimus in vna villa marton vasar et pestieny venerat gregorius tunc iam cepit consiliarius esse ioanni vaiuode, quod ego vidi, dixi in cena consiliariis suis, videlicet, georgi bassi et bartholomeo horvvat, ego valde timeo ioannem vainodam destruen. a consilio gregory pestieny, vos quidem vsque hoc tempus cum bono consilio fouistis dominationes vestre dominum vestrum, credatis mihi domini, quod iam hic oritur consilia mala a nigro serpente, quia domini mei sciatis me, quod ego ipsum de officio suo dum fuerat prouisor varadiensis et ego capellanus Reuerendissimi francisci priui fueram, quod erat prodigus valde et discipatur ecclesie varadiensis, ego intro acusaueram eum Reuerendissimo varadiensi, talimodo Reuerendissime domine, iste pestieny valde est prodigus quod iam decem vas mel decima inpleuit, et verres ducenta ad domum suam martonos reduxit et in super in pecunys sex milia markas portare fecit cum ioanne capellano suo, et dominus Reuerendissimus varadiensis senciens quod verum esset, quia statim scrutatores miserat per comitates prouincie, et plusquam reperiabant quam ego dicebam, et sic in

cena in hospicio prospacio fabulabam, et propterea curam adhibeatis de domino vaiuoda, dixerunt ipsi predicti viri, domine pater georgi, iam non est puer, habet etatem, et econtra, nemo sibi satis secundum apostolum, Noh altera die in timpano percuciebant et iterum mouit se vaiuoda, et erant cum eo petrus prini et ladislaus more valentinus therek, franciscus battyani, isti latrones erant quasi semi voluntate, et pocius deridebant eum, et dicebant inter se, ecce vult iste ioannes de zapolai rex esse, cum appropinquassemus ciuitatem albam regalem, ecce ciues subito clauus retullerunt ad manus ioannis vaiuode, et grato animo ab eis accepit, et iterum retullit eis econverso, intrauimus in ciuitatem et gradarium meum in hostat amisi, et apreciaui vnum bonum hominem vt curam ageret pro equo meo, et cum predictis viris iuimus in ciuitatem prope iannam ciuitatis apud iudicem, et in feria sexta erat, inde quidem ecclesiastici ordinauerant cuncta que necesse erant ad sepeliendum regem ludonicum, et cucurri ad dominum meum regem ludonicum vt viderem, et experimenciam acciperem, ioannes dauid, nicolaus thatai, isti erat veri capellani ludouici regis, iam hic karissimi domini lectores Bene attendite in scripturis declaracionem meam de morte ludouici regis, cumque corpus eius inspieiebamus ex tunc tres foramina fixuras reperimus quod cum gladio bohemico transfixus erat, et nos tantum secrete sacerdotes perscrutauimus, et non debuimus alys enarrare propter iohannem vaiuodam, sic erat mors ludouici regis, certe sciamus verum esse qui post mortem ioannis regis vnus miles hungarus quod audierat iam moriturum iohannem regem, et ait, iam debeo reuellare mortem ludouici regis, talimodo inceperat dicere, fratres mei amantissimi attendite mortem a me quomodo accesserat sibi, ludonicum regem ultra paludem exportaueramus sane et integre georgius zepusien-sis, et paulus thomori, qui cheribassa, et erat simul cum eis cytrich, et ad vnam villam iuxta opidum Batha, cumque aduenissent, dixit georgius sepusiensis, domine rex, si vis hic aliquid pausam habere et de equo descendere, et

de metallo exuere, et aliquid collacionem tibi preparare, quod audiens pauper rex placuit sibi consilium, et similiter cheribassa commisit ad bonum cum rex talimodo perfecisset, sicut dixerant ei, paulus thomori cum licencia regis iuerat ad hospicium suum, inde nemppe georgius permansit cum rege et dixit georgius sepusiensis, tu rex, Bestye tanchos kiral, perdidisti regnum hungarie et nostrum iura ac rectam sententiam de possessione laurency ducis, vere et tu morieris, georgius ewaginavit Bohemicum gladium et punxit vltra tribus vicibus, et rex dedit casum ad terram, dumtaxat quoniam in dusia sola sedebat in vna stuba, paulus thomori hec senciens quod interfecisset statim in vasit contra georgium, o tu latro mordax, dixit ad georgium, ipse paulus erat in lorica, non exuens se quia viligabat regem tantum quod ad hospicium suum diuertisset ad clientulos suos, et paulus mox interfecit georgium sepusiensem, georgius sepusiensis habebat vice belli ductorem cum caterna magna quod audiens quod dominum suum georgium interfecisset mox contra cheribassam imppetum fecit cum sua caterna, et ibi interfecerunt paulum thomori, ecce quomodo tres iacebant morituri, et dicebat miles hungaros erat iam nocte, pentekre verradoban, et erat valde crepuscum noctis, et statim cicius georgium et paulum in vna thomba iacent in ecclesia villanarum, et regem ludouicum in dusia exuenthem talimodo portauerant ad lacum, et non ad lacum miserant, sed infra rippam laci foderant paupero tumulum et ibi amiserant et tali modo ego vidi cum predictis meis capellanis tres fixuras super corpus eius et crux pendebat ad collum eius aurea cum tenua veste et camisia sicut fuit exutus et in digito anulus copulacionis erat adhuc propter veritatem hec cum vidisset tam horredum conflictionem pugillacionis citrich bohemus erat, mox pauper super equum ascendens cum duobus solummodo clientulis et per totam noctem diuagan. sua sors reduxerat adversus ad albam regalem, et ibi audiens quod regina maria discessisset de buda ad viennam et ipse post ipsam equitavit, et cumque citrich ad reginam evenissent,

mox regina interrogauit de citrich regem ludouicum et tali forma coram eam cuncta predixit et precepit regina ipsum capere, et ad pretorium ciuitatis recludere et mala morte eum etiam interfecerunt germani et hoc obiciebant sibi paupero, si eum non amisisses non fuisset ipse morte dira necatus, et si non ewasisset mox et ipse interfectus fuisset, et sic ipsum citrich per germanos exterminatus erat de mundo, inde quidem regem ludouicum assumen. et in sabato die in profesto beati martini confessoris induerunt eum episcopi in dalmatica et in pedibus sandaliam et in capite diademam de auro puro inponen., et solenniter commemoracionem fecimus pro anima ipsius religiosi, et sacerdotes sacrifican. pro eo, et vnam markam fecit ac mandauit ut offerant ad aram pro eo, et posthec in vna tumba marmorea condiderunt, quia a puericia male consueuerant nascere eum, et semper omni anno faciebant in tempore carnispriuium in principem demoniorum, et ad lasciuiam traxerant eum ancille post dominam Bornemizam et ad corizandum docebant non ad protectionem suam regni, et delirum faciebant optimates hungarorum ita adeo quod neque dabant sibi satis comedere, scio sepcies quod cenam non habuit, et prouentum suum inter se diuidebant optimates, et sic finuit vitam pauper ludouicus rex.

XIII.

AZ ISKOLAI MIVELÉSNEK

VISZONYA, ÉS HATÁSA A' TÁRSALGÁSI MIVELŐDÉSRE.

1. §.

E l ő s z ó.

Az ember mint társasági lény már alkotásánál fogva kénytelen hason egyénekkel élni, kikkel akarva, nem akarva némi viszonyokba, 's hogy röviden fejezzem ki magamat, folyton viszonyhatásba kell lépnie. E' viszonyhatás által nyilatkozik embernek tárgyilagossága, mely nem egyéb, mint kifejezése személyegességének — subiectivitát. Azonban a' személyegességnek kell meghatároznia a' tárgyilagosságot, mely a' személyegesség' sajátsága, 's mineműsége szerint alakul. Ha tehát az ember' személyegessége már első években ferde irányt nyert, föl szabad tennünk, hogy a' másokra eszközlendő bármely késői hatás is, csak ferde leendhet.

Minden viszonyhatásnak fő elve az: hogy egyik egyén a' másik önállóságát, ne sértse, 's közelebb ne lépjen, mint lépnie szabad, 's illik; és tegyük, hogy valamely az egyetemességben élő egyén önállóságát teljes terjedelmében akarná gyakorolni, 's másokkal éreztetni; lehetséges, vagy csak képzelhető is volna-e hason egyéneknek egy rendszeres együleges élete? bizonyosan nem. 'S azért a' nagy egyetemességben minden egyes egyénnek annyit kell fölláldoznia önállóságából, a' mennyi szükséges, hogy a' legszebb összhangzat, az együleges életet kellemessé, könnyűvé, 's édessé tevő támadhasson, 's megis erősödhesék. Ezen önkényes fölláldozás az egyetemességben legkisebb veszélylyel sincs összekapcsolva; nem kockáztatja

az életet, becsületet, vagyont, vagy bármely jogokat is, miként más körülményekben is sokszor ezt a' fölálkozás kívánja, mert nem egyéb, mint fölcserélése sajátnak az idegennel.

A' sajátnak az idegennel történhető cseréje a' végtelenig terjedhet, 's hogy netán e' korlátlanúság miatt egyik egyén sérelmet okozzon a' másinak, meg kelle határozatnia, 's állapítatnia annak is, mennyire terjeszkedhetik az egyetemességben akármely egyénnek is önállósága, vagy is a' tárgyilagoss cselekvény körnek bizonyos korlátok közé kell vala szorítkoznia, melyek körül szabadon mozoghasson. Minden túllépése a' meghatározott korlátoknak sebet ejt az egyetemesség' egyénein, és megzavarja a' köz jóllétet, 's boldogságot. Ha az ember' tárgyilagossága határok közé van szorítva, szükségkép személyegességének is el kell ama' korlátokat ismernie, 's helyeselnie, különben egy örökös küzdés állana be a' tárgyilagosság, és személyegesség közt, melly az ember' egyéniségét szerfölött elkomorítaná, sokszor megháborítaná, 's így az egyetemes életre is csak veszélyes következményeket vonna. Az embernek tehát, ki nemével — hason egyénekkel — egyetemesen óhajt élni, tudnia szükséges: „mi ő, mit tud, 's kell tennie?“ 'S mármost eme' kérdés támad mindenek előtt.

2. §.

Mi a' mivelés?

Ha az egyetemességben élő ember alaposan fölfogja, mi ő, mit tud, 's kell tennie? akkor saját öntudatába helyhezteszik: az öntudathani helyheztesítés szükségkép maga után vonja azt, hogy ember megismerje személyegességét, 's ez ismeretnél fogva egyszersmind megtudja azt is, miként kelljen személyegessége szerint nemére — hason egyénekre — hatnia. E' helyzetet, ez állapotot mivelésnek nevezzük; melly szükséges szüleménye az emberek, mint hasonnemű lények' együttélésének.

Az emberek, mint hasonló lények' együttélésének okvetetlenül föl kell tennünk kezdetét, valamint az emberiség közt keletkező mívelésnek is bizonyos elejét, 's ha föltesszük kezdetét az emberek közti mívelésnek, hasonlólag fölszabad tennünk annak elemeztetését, és haladását is. E' haladást, 's lépcsőnkénti elemeztetelt szakadatlanul folytatottnak gondolhatnók, azonban a' történet mást bizonyít. Ugyan is azt mutatja a' történet, hogy némely nemzet, 's nép' mívelése majd megfoghatatlan sebes léptekkel emelkedék a' legmagasabb fénypontra, midőn más nemzetek csigaként lassadan, 's majd észrevétlenül haladtanak, részint, mivel a' mívelés' hathatós eszközeit kevesbé ismerék, részint, mivel az ismert eszközöket rosszul, 's ferdén alkalmazák; több nemzet valamennyire gyorsabb léptekkel halada ugyan, de miután a' szellemi emelkedésnek elébe gördülő akadályokkal czélszerűleg megküzdni nem tudott, csakhamar megállapodék a' mívelődésnek bizonyos fokán; 's ez okért a' népek' mívelődési szakát századok, vagy ezredek szerint mérni, 's megítélni tökéletesen nem lehet, annál kevesbé, mennél bizonyosabb, hogy némely nemzetnek mívelődése számtalan évsoron át legnagyobb buzgalommal, és szakadatlan törekedéssel szerzett, 's mintegy hősileg kivívott kincse, holott más népek rövid idő. 's legfőlebb néhány század alatt érék el üdviteli következményü művelődésöknek fénypontját.

A' mívelés emelkedése egyes egyénektől veszi eredetét; 's akármely nép annál gyorsabban fejlődik ki, 's emelkedik magasabbra, minél gyakrabban, és több egyes egyéne van, kik magasabb, 's nemesebb személyegességre eljutni, 's emelkedni, egyszersmind nemöknek más egyeneit is magok után a' magasba vinni, 's ragadni képesek, mi által magasult, 's fenségben tündöklő lángeszök geniusok — az egyetemességre is, mellynek első tagjai ök, atömlök, 's a' nagy összeségtől belehelve, egyénről egyénre száll. Ezt tennie minden fenségben lebegő lángésznek első kötelessége, különben sem saját, sem népének — az egyetemesség' egyéneinek — szellemi emelkedése, és mive-

lődése meg nem állhat. T. i. az egyes ittott az egyetemességből életűnedező erők, 's elevenen munkáló lelki tehetségek egyesülnek, 's összepontosulnak az illy lángész' szerfőlött sokat átölelő szellemében. mellyből, mint a' lépcsőzeti mivelésnek közép pontjából erednek a' derítő sugarak, egyszersmind vissza is szállanak az egyetemességre; ennek egyéneit, habár különféleképpen is a' változó erők, 's tehetségek szerint elevenítendő, és nemesítendő.

Illy közép pontokat egyes egyéneken, kik a' nagy egyetemességből csillagokként tűnnek ki, a' mivelődésben számtalanokat állít elénkbe a' történet, mindazon nemzeteknél, mellyeket a' miveltebbek közé sorozunk. 'S a' melly nép' kebelében illy egyén nem támadott, akár régenten, akár most, az tetemes, 's figyelmet ébresztő haladást a' mivelődésben nem teheti; legfőlebb közepszerű lépcsőjét éré el az emelkedésnek, mellyre szinte csak a' legnagyobb erőköddel, 's lélekclankasztó fáradsággal juthata el; és ezt csudálnunk nem kell, miután hiányával volt egyes egyéneknek — mivelő, képező elveknek — kiktől a' mivelés eredett, 's erednie is kellett, 's kik nélkül a' történet tanúsítása szerint nép, nemzetemelkedés hallatlan, sőt lehetetlen is.

3. §.

A' n y e l v.

Az ember' mivélése, miként főlebb mondók, személyegessége öntudatában áll. Az ember' személyegessége pedig részint képzőleg, részint vágyólag, részint érzőleg nyilatkozik, 's vagy önállólag, tehát minden idegen befolyás nélkül, vagy külső benyomások által ébred föl, 's tétetik munkásságba. A' személyegesség' három főntebbi nyilatkozása által, az első esetben képzetek jelenkeznek, 's vagy szemléletek, vagy fogalmak 's eszmék; második esetben az akarát; harmadikban az érzelmek. Mihelytt az ember saját nemének egyéneivel viszonylatásba lép, azonnal kell személyegességének is nyilatkoznia, 's

e' nyilatkozás által a' tárgyilagosság' állapotába tétetik át, úgy mindazonált, hogy mind a' kettő között némi arány, 's ugyszólván bizonyos közbenjárás álljon fön. Mert a' személyegesség jobban szellemi, hogysen a' magán kívül létező nemet csupán csak testileg vizsgálja; ellenben a' tárgyilagosság inkább valami testi, 's ilyennek is kell lennie, hogy a' hasonnemü egyénektől szinte testileg is fölfogathassék.

A' személyegesség idomot teremt magának, melly által nemének érthetővé válik; ez idom a' nyelv. A' nyelv tehát nem egyéb idomnál, melly alatt az ember' személyegessége rejtezik, hogy magát, minden künyilatkozmányaiival u. m. szemléletei, fogalmai, 's eszméivel, akaratjával, és érzelmeivel rokon nemének érthetőleg kifejezhesse. Ennek következésében kétség kívül fő, 's leg-hathatósabb előmozdítója a' mivelésnek a' nyelv, mellyet méltán nevezhetni a' legnemesebb képező elvnek, u. m. melly nélkül valódi mivelés, nemzeti emelkedés nem is gondolható, képzelhető. Azon emelkedési, vagy hanyatlási pont szerint, mellyen valamely nemzetnek nyelve áll, idomul ugyanazon nemzetnek egyetemes mivelődése is, a' köz 's mindennapi életben nem kevesbé, mint az élet nemesebb t. i. a' tudományok, és művészetek' pályáján.

Nyelv által viszi át nemének egyéneire az egyes gondolatait, 's érzelmeit, és azok viszont az egyessel közlik saját eszméiket, 's érzeteiket. Nyelv által támadnak hason eszmék, egyező, 's összhangzó jellemek, mellyekben a' nemzet' különböztető sajátságai, azaz caractere nyilatkozik. Nyelv övedzi körül testvérenként a' hon' fíjait, bélyegzi kizárólag a' hazát, 's azon hő szeretetet ébreszti az egyének kebleikben, melly a' hazafiságnak lényeges bélyege, és mellyel átalán mindazok iránt szoktunk viseltetni, kik édes nyelvünkön közlik gondolataikat, és érzelmeiket, mert a' hasonló nyelv, hasonló eszméket bocsát, 's teszen föl előre. A' nyelv azon emelcső, és tengely, melly körül mozog, és forog az egész népélet, típusa az emberi szellemnek. A' nyelv azon hathatós társál-

gási modor, mely a' nemzet értelmesebb egyéneire átömlik, 's imígy jótékonyan, mivelőleg hat a' szellem 's lélekre, sőt mintegy szellemítve tűnik föl, miután a' szó, mint pusztá hang elenyészet. Tehát nyelv — mivelés — egyik a' másikat föltételezve; egymástól elválaszthatlanul, és viszonylagosan egymás által kifejezve — a' czél, mely után az ember törekszik, 's törekednie kell, mind a' jelen, mind jövőndőre nézve is.

4. §.

Mi kívántatik a' nyelvhez?

Ha a' nyelv olly idom, mely alá rejtekezve az ember' személyegessége másoknak érthetőleg nyilatkozik, úgy minden nyelvről egyátalan áll ez; de a' nyelv szorosabb értelemben a' főhangzó, és érthető szó, vagy is beszéd, melyről itt szólni akarunk. Az írás, mimicai, képes, 's képjeliratu — hieroglyphica — nyelvek, csak jelei a' valódi nyelvnek; néma jegyek, mellyek jelentőséggel bírnak ugyan, de nem élettél, 's azon élelenséggel, mely a' tiszta beszédet tulajdonlag bélyegzi. — De a' nyelvnek, beszédnek, mint idomnak szerfűlött sokrészűnek, 's különféleg eloszthatónak kell lennie, ha minden eszmét, fogalmat, 's érzetet, mellyek az emberi szellem, 's lélekben sokszor a' legnagyobb bőséggel rejtekeznek, 's a' legszebb változékonyasággal tűnnek föl, világosan, és megfoghatólag akarunk másokkal közleni. Ezek szerint a' fő idomnak sok kisebb idomokra kell oszlania. E' kis idomok a' főtől származók a' szavak, mint egyes képzeleteinknek jelentőséggel bíró jegyei. A' nyelvhez tehát mindenek előtt szavak kívántatnak, 's minél gazdagabb 's bővebb akármelly nemzet az eszmékre nézve, annál nagyobb gazdagsággal 's bőséggel mutatkozik nyelve is a' szavakra nézve; 's ha bizonyos eszmét valamelly idomba, vagy is szóba akarunk burkolni, szükséges, hogy a' sok közül azt válasszuk mindenkor, föltéve a' nyelv' bőségét, mely az eszmének tel-

jesen megfelel, 's épen úgy terjeszti elénkbe, miként azt az emberi lélek teremté, azaz gondolá.

Továbbá a' nyelvhez tartozik azon mód is, mellyel valami eszmét jelentő szót kimondunk, a' hangra, 's azon viszonyra nézve, mellyben ez, más szavakhoz, különösen egy rendszerezett beszédben áll, hol természetesen az eszközöndő hatásra legtöbb függ az eszmék, 's ezeket kifejező szavak' rendes kapcsolatától, 's kellemes előadásától. A' hang, mellyet a' szó kimondásánál hallunk, csak testi-része annak, 's az alatta rejtőző szellemi hat tulajdonlag a' lélekre, 's mintegy odább cseng benne, miután a' hallérzék által fölfogva, átvitetik a' belérzékre, 's így a' lélektől föntartatik. Mert a' nyelv' egyik jelesebb föladata az, hogy azon helyzetet, mellyben a' lélek volt, midőn személyeges gondolatait, érzelmeit stb. a' szó' idomaiba önté, valóban támaássa a' lélekben, mellyre magok a' szavak egyedüli hangoknál fogva is képesek hatni. 'S itt már különös tekintetbe vétetnek a' beszédnek, a' nyelvnek műszerei; sőt egyes testi részeknek mozgásai, bár kevesbé tartozzanak is azok a' beszéd' lényeges föltételeihez, sokat elégegethetik az eszközöndő lelki helyzetet. 'S ezek teszik az úgy nevezett mimicát; 's abban áll, hogy a' lélek személyegességét nyilvánítandó az egész idomot — a' testet — vonja segédül, hogy testileg fejezze ki azon mozgásokat, mellyeket bensőleg — önmunkásságában, önállóságában — teremt, és érez.

5. §.

Mi a' társalgás, és társalgási mivélés?

A' társalgás abban áll, hogy az egyén, személyegességét a' nyelv által olly módon nyilvánítsa, miként egyénisége, vagy is kifejezendő, másokkal közöndő gondolatai, 's érzelmeinek fonala, 's a' nyelv' idoma, mellyel kül 's bel lelki állapotit érzékesíti, kívánja; és hogy nemének más egyéneiben is ugyan azon helyzetet ébressze, mellyben önszemélyegessége van, midőn a' gondolatok, 's

érzelmek testesülve ömlenek ki a' szájból. A' társalgási mivélés tulajdonlag csak azon állapotot jelenti, melyben az egyes egyén, vagy egy egész nemzet' társalgása észrevétetik; 's ezek szerint a' társalgás az eszmék, fogalmak, 's érzelmeknek viszonyos közlésén alapszik, mellynek fő, és leghathatósabb eszköze a' nyelv a' maga lehető legnagyobb tökéletességében véve; 's csak ott fog legszebben, és leggyorsabb léptekkel gyarapodhatni, 's emelkedhetni, hol gyakran 's bőven történnek viszonyos közlések; ott tehát természetesen, hol a' nyelv' legszebb, 's tökéletesebb idomival legbővebb, elevenebb, és sokoldalú cseréje, vagy is adásvevése divatozik a' szelleminek.

Az adásvevés, a' viszonyos csere szükségkép fölteszen olly pontot, és helyet, hova kiki szabadon hozhassa, és vihesse eszméit, gondolatait, és érzelmeit csere végett; e' gyűlpont a' népélet legszebb összhangzó alakjában; de itt is a' sokaságból mind testi, mind lelki, és szellemi tehetőségeikre némellyeknek ki kell tűnniök, kik jeles sajátságokat az egyetemességre átszármaztathassák; mi meg nem történhetik adásvevés nélkül, melly az egyetemesség' nagyobb tömegén látszó darabosságot, simulatlanságot, és nyersséget leghamarább, 's legbiztosabban törli, 's törölheti is el. Így munkál, 's hat az egyes' társalgása jótékonyan az egyetemességre, 's ez viszont egyes egyénekre.

6. §.

Mi az iskolai mivélés?

Viszonyos vevésen, 's adáson — közös cserén — a' nyelv legszebb idomának segélye által alapszik a' társalgás, melly a' nemzet' mivélését hathatósan mozdíthatja elő. De szerfölött lassu léptekkel haladna akármelly nemzet' mivélődése, sőt szükségkép csak hamar meg is állapodnék egy bizonyos ponton, mellynél a' lassu haladást, visszalépés váltaná föl, ha a' fölnőtt különmemü egyének' mivélődése csak a' népélettel kezdődnék, mert a' népélet előre bocsátja, és fölteszi az eszméket, fogalmakat érzelmeket

stb. 's mit is csinálna a' népélet' nagy piacznán, ki hiányával van olly eszméknek, 's fogalmaknak, melyeket ott másokkal fölcserélhessen? A' mivélés kezdetének tehát másutt kell történnie; de hol? zárt intézetekben, melyeket iskoláknak szoktunk nevezni. Itt korán, a' gyermek' első éveiben, midőn a' test' kifejlődése mellett a' nemesebb lelki, és szellemi tehetségek is kezdenek ébredezni, és csiráikból indulni, tétetnek le az önállóságban folytatandó mivélésnek első talpkövei, melyekre mint szilárdan állókra biztosan lehessen azontul építeni; e' zárt intézeteknek képező, mivelő elvei a' tanítók, 's nevelők, kik különféle móddal, és változékony alakulással gyakorolják a' mivélés' nehéz munkáját, 's hivatalát. Különösen czélszerűleg eszközlik a' mivélést az intézet' tanítói, ha a' képezendő egyént tehetségeihez alkalmazott nyelvidom által személyegességének öntudatához vezérlik, egyszersmind megkívánják, hogy e' személyegességét az öntudatában napról napra gyarapodó egyén hasonlóan, kellemes, 's a' körülményekhez szabott nyelvidom által visszaadni, azaz nyilvánítani is tudja. Ez utolsó nélkül az iskola célját tévezténé, 's eredményeire nézve inkább kárt okozna, mint hasznót, mert nem volna egyéb egy oltó intézetnél, melyben a' kertész' tudatlansága, és járatlansága miatt a' számtalan oltoványok közül alig fogamzik meg egykettő; vagy is ide alkalmazva; melyben a' tanító 's nevelő' ügyetlensége, és czélszerűtlen bánásmódja miatt a' sok nevendék közül alig találtaik egykettő, ki személyegessége öntudatához vezetve, ugyan ezt nyilvánítani is tudná; mert hiszen nincs bizonyosabb annál, mint, hogy akármelly egyén a' látottak, hallottak, 's tapasztaltak igazságát csak úgy láthatja át, és fordíthatja hasznára teljesen, ha képesé tétetik a' fölfogott igazságot, mint igazságot tovább és vissza is adni. 'S ha ez megtörténik az iskolai mivélés által, akkor az iskola valóban előjátéka a' népéletnek, 's kicsiben az, mi nagyban a' népélet.

A' mondottak szerint tehát az iskolai mivélés azon nemét teszi a' kiképezésnek, melly az egyént hosszabb,

vagy rövidebb időig egy zárt intézetben testileg, lelkiileg, szellemileg dajkálja, 's arra készíti el, hogy egykoron személyegességét a' népélettel egyesíteni, bekebelezni, 's mintegy betestesíteni képes legyen; 's ha az iskolában mivelt egyén nem képes saját személyegességét egykor a' népélettel egyesíteni, 's azt úgy, miként kellene, nyilvánítani, akkor az iskola lényeges hiányokkal teljes, melyeknek eltörlésére sokszor évek kívántatnak, miután az alkalmatlan tanítókat — mivelő elveket — jobbakkal szükség fölváltani, kiket azonban mainap még hasztalan keresünk nagyobb számmal minden szegletben.

Itt most azt a' kérdés támaszthatná valaki, miként készíti, 's teszi iskola az egyént képessé személyegességének egyesítésére a' népélettel? e' kérdésre feleletem rövid is, egyszerű is: az által t. i. hogy az iskola nevendékét nem csupán egyoldalulag valamit elfogadni, fölfogni, 's megtartani tanítja, hanem az el 's fölfogottat, megtartottat visszaadni, nyilvánítani tehát, és másokkal közölni is kényszeríti; és mivelő elvei — a' tanítók, nevelők — által mint a' kettőre számtalan alkalmakat nyújt, sőt lelkesíti, buzditja fáradhatlanul a' fejledező egyént, mindenütt legnagyobb készséggel segéd kezeket ajánlva, hol saját erei a' nevendéknek a' fölfogásra, vagy visszaadásra nem elégségesek. 'S miután a' társalgásnak lényege, mint mondók, viszonyos adáson, 's vevésen alapszik, föltételezve a' nyelvet legszebb idomival, 's lehető tökéletességében; következik, hogy az iskola különféleképpen javítja, tisztítja, csinosítja, nemesíti, és emeli a' nevendék' nyelvét, — beszédét — akár a' szavak' puszta hangját, akár azoknak jelentőségét, 's az elevenebb előadáshoz tartozó testi mozgásokat — mimikát — vegyük tekintetbe. Ez utolsónak főbb jelentései, 's tüneményei a' szép szavak' köréhez tartoznak; de a' szép szavak' egész terjedelmében csak a' nemesebb, főbb népéletben, vagy is a' művészet országában létezik valódiilag, 's a' mit belőle ittott tüneményileg a' mindennapi népéletből fölfogunk, jobban álm, mint valóság. A' mindennapi, vagy is közönséges népéletben

elég a' tiszta, és értelmes kifejezés. Az iskola különféle irányához, álláspontjához, és nevelőkéihez képest, kik az egyesek' társalgását épen úgy, miként az egyetemességét föltételezik, a' szép szavalatot nem kevesbé eszközölheti, mint ennek alantiaibb rokonát, t. i. a' kellemes, szép, és tiszta hangulatot.

7. §.

B e f e j e z é s.

Az eddig mondottakból következtetnünk szabad, hogy az iskolai képezés üdvösen hat, 's hatnia kell is a' társalgási művelődésre, különben csak a' hiányok, és fogyatkozások' helyegét viselné, 's méltan. Azonban, miként eszközölheti, és mozdíthatja legsikeresebbé, 's czélszerűbb móddal elé az iskola a' társalgási művelést? ez a' képező elv — tanító, nevelő — lényegéhez tartozik; kiből a' lehető legszebb tulajdonokat teljes összhangzatban kell föltetnünk, hogy az iskola egyedüli, és legnemesebb czélját a' nevelőkéek' tehetségei, 's körülményeihez alkalmazott bánásmód által elérhesse, és sikeríthesse. Az iskolai fenséges cél' elérésére első, 's legbiztosabb eszköz a' képező elv' személyegessége, melly szerint alakul fő művelete is, t. i. nevelőkéinek kiművelése; 's millyen a' képező elv, olyanok buzdításai, és ösztönzései is, 's a' melly viszonyban áll az egyetemességhez, ugyanazon viszony szerint fognak a' képező vezérlete által alapított characterek is állani az egyetemességhez, kivéven, ha szükséges, előre nem is sejtett, vagy járulékos, de tetemes akadályok, nehézségek, 's alig elhárítható körülmények semmisítik meg a' képező elv' legnemesebb törekedéseit; jóllehet a' lángésznek ezeken is tul kellene emelkednie, vagy legalább velők olly hőszíleg megküzdnie, hogy fáradságai eredmények nélkül ne maradjanak; de hanyadik az, ki személyegességét illy pontra képes emelni? Mérsékelt önbizalom, teljes hit, és fiúi megnyugvás egy hatalmas mindeneket legbölcsebben igazgató fő lényben, 's ennek atyai

gondviselésében; szeretet az emberiség iránt, szilárd törekvés a' folyton javítás után, egyedüli eszközök, és leg-hathatósabb indítóokok, mellyek a' nemesebb lángész' jeles lelki, és szellemi tehetségeit föntartják, lépcsőnként emelik, és fáradhatlan munkásságra ösztönzik, buzdítják. Azért szilárdan, 's megtörhetlen lélekkel haladjunk odább, különben a' legszebb lángész is nemével együtt — az egyetemességgel — tönkre jut!

BRIEDL FIDÉL.

XIV. .

MÉLYFÖLD, NEM MÉRFÖLD.

A' magyar helyesírást is nagy részben, csak a' história utján igazíthatni el. *Mélyföld* helyett *Kresznerics'* Szótárában I. R. a' 172. l. „*Mérett-föld; milliare*“ áll. A' magyar és német zsebszótárban pedig „*Mér-föld; die Meile*“ olvastatik. Mind a' kettő hibás, a' mit *szent Gellért* munkáiból, néhai *Batthyányi Ignác* gróf 's erdélyi püspök' észrevételei után mutathatni meg, a' ki *Sancti Gerardi Episcopi Chanadiensis Scripta, et Acta, Albo-Carolinae*, 1790. 4. című könyve' előbeszédében, a' XLI-II. l. IV. cikkelyben ezeket írja: „*Militandi morem sui temporis, haud passim ab aliis observatum, tradidit nobis Sanctus Gerardus*¹⁾: *milites nimirum mensos fuisse, certamque altitudinem desideratam fuisse, atque inde mensuras ap-*

1) Azaz: a' XI-dik századit, sz. *István* korából, 's így a' magyar *constitutio* korabelét; mert sz. *Gellért* 1047. öletett meg a' heveskedő magyarok által *Budán* a' nevéről elnevezett *hegy* alatt, mellyről az utazó jámbor püspököt szekerstől lefordították. Sz. *Margit* életében a' 329. l. olvasom: „Esmeege vala egy iffju, ky lakozyk zent Ersebet azonnak Ispítalyaban, zent *Gelyert* *hegye alat*, melly *hegy* azért mondatyk *zent Gelyert* *hegenek*, mert regen az *hegynek* *alatta* euleteut voltmeg *zent Gelyert* az *kegyetlen* *kemeny* *pogan Magyaroktól*.“

pellat impiissimas. Militiae vero adscriptis stigma iniustum fuisse, ut fugitivi deprehendi, agnoscique possent: quod necessarium omnino fuerat; iter enim facientes, levissimis sub praetextibus comprehensi, militiae adscribebantur inviti; tandem vias publicas moenibus (gátak) et vallis (árkolatok) munitas fuisse narrat: quod duplici causa fuisse autumo, ut iter facientes, dum conscribendus fuerat miles, evadere non possent; et tributa certius persolverentur, neve declinarentur tributorum loca. Iter facientes ad militiam adactos fuisse mihi persvadeo ab illis, qui ex perpetua Gentis nostrae consuetudine milites statuere debebant¹⁾; ut itaque suis parcerent, peregrinos armis subiiciebant, eo, quod vagi essent, aut viderentur. Ex hoc loco confirmantur Acta S. Gerardi--ubi inter facinora seditiosi Achtun recensentur, quod iter facientes ad loca illa ire compulerit, quae illius erant iuribus obnoxia.“ Ezeket szent Gellért élete 319. lap. ekép adja elő: „Et usurpabat (Achtun) sibi potestatem super sales regis, descendentes in Morosio, constituens in portibus eiusdem fluminis usque ad Ticiam tributarios et custodes, conclusitque omnia sub tributo.“

Szent Gellért hagyományai világosítják fel az 1492. 87. törvényczikkelt is: „§. 4. Similiter inquirat, discutiat et moderetur (comes cum potioribus nobilibus comitatus) quae, et ubi sint falsae viae, et indirectae tributorum? vias autem novas, in locis quibusvis, quae ab olim nunquam esse consveverunt; nemo pro communi et univer-

1) E' tárgyat azért érintém meg; mert nem csak a' külföldiek, hanem néhány hazafiak is nemességre akarják tolni a' katonáskodást.

sali transitu, *itinerantibus, in detrimentum et damnum tributorum, in faciebus suarum terrarum adinvenire praesumat.*“

Ezekből megérthetni a' régi privilégiumok' ime kifejezésöket is: „*Dum et quandocunque, ac quotiescunque ad Loca praescriptorum Tributorum accesserint, tam in eundo, quam redeundo, nullum Tributum petere et exigere praesumatis; sed sinatis ipsos absque omni tributaria exactione, ad Loca, quae iidem maluerint accedere et proficisci.*“ A' szabadosok tudniillik, nem köteleztettek az ilyen meggátolt 's fel árkolt utakon járni.

Valamint ezekből bizonyos, *hogy a' mélyföld a' helyes írás, nem pedig mérföld; mert nem a' mérem igéből, hanem a' mély mássalérthetéből származott, minthogy az utak' szélei felváltak hányva, 's így valóban mélyek voltak mint Batthányi, szent Gellért után beszéli: „Vias publicas moenibus et vallis munitas fuisse.*“ Úgy szinte nem tanácsos a' régi írásmódot ok nélkül megváltoztatni, 's időnek előtte új szöveget költeni, a' régieket nyakazni, vagy kurtítani; mert különben kigázolhatlan zavarba merítjük nyelvünket, 's az *etymológiát* lehetetlenné tesszük.

Mivel úgy is már úton vagyunk, szöveget még a' *töltött és csinált utatnak* régi magyar nevökről is, melyeket ős eleink *Öttevény*-eknek neveztek; *II. Endre* királynak némelly 1210. évi levelében olvasom: „*Vadit ad stagnum, ubi finitur via, quae dicitur parata (csinált ut) quae vulgo vocatur Etteven.*“ *IV. Béla* fejedelemnek 1237. oklevelében: „*Per quamdam antiquam viam, quae dicitur Eet-heven.*“ 1242. oklevelében: „*Pervenit ad magnam viam, quae vulgo Etteuen dicitur.*“ Hát nincsen-e Győr megyében, a' *tóközi* avagy *szigetközi* járásban *Öttevény sziget,*

és *Öttevény* helység, mellynek *Hochstrass* a' német neve? Az Arad vármegyei *Ötvenes*, és a' csanádi *Ötömös* puszták aligha nem *Öttevény*-ből csavartattak el; talán az *Ötvös* nevű helységek is ezen névből támadtak. 'S már ezek is elegendők annak igazolására, *hogy vannak szavaink*, csak keressük a' régi oklevelekben, holmi régi irományokban, és régi nyomtatott könyvekben.

PODIHRADCZKY JÓZSEF.

XV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

XL.

*Báthory Gábor erdelyi fejdelem magyar eskü-levele a' Mátyás főherczeggel Kassán kötött szövetség megtartása felől.
Septemb. 22-ről 1608.*

En Bathory Gábor Erdely orszaghnak Feiedelme, Magyar orszagh reszennek Vra es Zekelyeknek Ispanya, esküszöm az élő Istenre ki Attya, Fiu, Zent lélek, tellyes szent Haromsagh egy bizony eoreok Isten, hogy en az szerént az minth az en köuetim es Tanachym, Nagos Zeredahely Imreffy Janos, es Kornis Sighmond Vramek, Tekentetes es Nagos Illyeshazy Istuan Vrammal, es Mattyas Herczeghek teoh Tanachyual egyetemben, en neuemmel Kassan huszadik napian, ez ell mult Augustus hauanak, ezen ielen ualo eztendeoben, el uegeztek, es arrul keolt kötes leuellet subscribaltak, es meghis pechieteltek, minden punctyaban es Articulusyban azt meghtartuan, Mattyas Herczegh eo Felge Magyarorszaghnak Gubernatora ellen, sem az Magyarorszaghy Coronanak Jussa es az confoederatus orszagok ellen semmi idegen es ellenseges igyekezzetel nem leszek semmi időben, sem Erdelt es hozza engettetet Vaarmegyeket el nem idegenitem az Magyar Co-

ronatol külömben, hanem azon allapathban tartom, azt minth most uagyon es byrom: Az Bechy pacificatiotis megh tartom minden rendiben, quatenus liberae Electioni et praesenti transactioni nem praeiudical: Seot eo Felgenek Matyas Herczeghnek, es Magyar orszagnak, azonképpen az confoederatus orszagoknak, valamikor keuantatik tiilem, es szükség segh leszen, minden erőmmel es tehetségemmel, az Teörököt ki véuén, segetseggel es hüseggel mellettek lesznek, minden időben, Isten engemet úgy segellyen, Ezeknek penégh bizonsagara adom es (ez) pechyetes es kezem irassauál megh erőssettetett hitt leuelemet. Datum in Ciuitate nostra Colosuar. die uigesima secunda Mensis Septembris Anno domini Millesimo Sexcentesimo octauo.

GABRIEL BATHORI (s. k.)

(P. H.)

Nevezetes jelen oklevél nemcsak a' nemzeti nyelv akkori diplomaticai állása, de történettudományi sőt országjogi tekintetből is. A' kassai, august. 20-án létrejött szövetség főként Rudolf császár ellen volt öcsese Mátyás által intézve, szinte úgy mint a' Magyarország és Austria között Pozsonyban februar. 1-én, mint a' Magyarország és Morva között aprilis 19-én kötöttetett. — Eskü alatt fogadja Báthori, hogy Erdelyt és a' hozzá engedtetett vármegyéket a' magyar koronától el nem idegeníti. Miként Bocskay, úgy Báthori, Bethlen és I. Rákóczy György is mindig a' magyar nyelvet használták diplomaticai egyezkedésben. — A' bécsi és niklsburgi békekötések

alkalmával a' Rudolf és II. Ferdinand latin nyelven előadott kívánataira, Bocskay és Bethlen állandóan magyar választ adott; így I. Rákóczy György is a' kassai egyezkedéskor. — Ezen eskü levélhez hasonlót adtak még az erdélyi rendek is, saját aláírásuk és pecsétük alatt, melynek eredetéről vett mása szinte gyűjteményemben találattik. Nyelv tekintetből az: *én nevemmel, kötés-levél, bizony örök isten, az magyar koronától különben, azaz külön, és penég* szók tűnnek fel leginkább.

JÁSZAY PÁL.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folyam 4 kötet. Ára nyomt. pap. 4 ft, velin. 5 ft cp. — 1839. 12 füzet rel. 5 ft.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság Első kötet. 8rét. kötve, postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár n8r. két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. Német Magyar rész. Kis 8rét, három-három oszlopra. író papirosra fűzve 3 ft, postapap. fűzve 3 ft 30 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. 8rét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Forditá Kis János. Az eredeti textussal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazinczy Ferencz által. n. 8. Postapap. kötve 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n8r. kötve 2 ft; köz. pap. 1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróból beszédek, levelek, és Scipió' álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr, köz. pap. 1 f 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud. társaságnak ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megállapítani? (Fáy', Kállay' és Jakab' feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. Hét kötet n12r. kötve 4 ft 33 kr. cp.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. — 17 kötet n12r. kötve 8 ft 38 kr. cp. (Egyenként is megvehetők).

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai munkái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* N8r. kötve postapap. 1 ft, közép pap. 45 kr cp.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű koszorúzott pályamunka. Irta *Warga János.* n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alaponatjai. Ára a' fali olvasó táblákkal 50 kr cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* 5 iv egész réthben, 20 kr cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Irta *György Sándor.* Első füzet. n4r. Szép nyomt. pap. és kötve 1 ft 30 kr cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, ltól 108000-ig. Szorkezteté *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m. tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar, angol, és német bevezetéssel, zöld papirosra 5 ft, sárgan 4 ft. 45 kr., fejéren 4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft. 30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejéren 3 ft 40 kr. cp.

FENVITÓ TÖRVÉNYSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál.* n8r. kötve 1 ft 12 kr cp.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. 'Kiadja a' m. tud. társaság. I. kötet: Topperczer és Csorba: A' Pokolvarról n8r. k. 48 kr.

SERÉSSÉG, melyet előadási kézikönyvül kiadott doctor Chelius, heidelbergi professor. Forditá *Bugát Pál* és *Smalkovics M.* Három kötet. a' műszavak' deéknémet-magyar és magyar-német-deák gyűjteményével. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 fi. 40kr. cp.

FARINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBEHEGÉSÉGEKRŐL. Forditá dr. *Tajnócz János.* n8r. csinos borítékba kötve 1 ft 36 kr. cp.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27. 1. 4r. fűzve 12 kr. cp.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
X. Dr. Mager és a' francia literatura. (III. közlés). SZONTAGH GUSZTÁV.	131
XI. A' napfogyatkozások. (II. közlés). VÁLLAS ANTAL.	150
XII. Lajos király' halála. Egy kortárs' eltérő előadása. GÉVAY ANTAL.	167
XIII. Az iskolai mívelésnek viszonya és hatása, a' társalgási mívelődésre. BRIEDL FIDÉL	176
XIV. Mélyföld, nem Mérföld. PODHRADCZKY JÓZSEF.	188
XV. Okleveles toldalek. JÁSZAY PÁL.	192

L I T E R A T U R A.

LITERATURA, MŰVÉSZETEK ÉS TUDOMÁNYOK SPANYOLORSZÁGBAN	317
---	-----

CRITICAL SZEMLE.

BULLWER C. L.' legújabb munkái	327
--	-----

Régiségtan.

G. KLEMM, Handbuch der germanischen Alterthumskunde. Dr. Mathias KALINA, Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer	339
---	-----

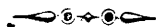
BIBLIOGRAPHIA	348
FRANCZIA ACADEMIA' ÜLÉSEI JUNIUSBAN	354

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. lesz, ezen vetőlap. legfinomabb vetőlap pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyvtáros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — NEGYEDIK ÉV.

OCTOBER, 1840.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM BETŰIVEL.

Papai laposa

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

legújabb kiadásai.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: Engel J. és Nagy Ján.: A' magyar nyelv' gyökérszavai. 88r. füzve 1 ft 30 kr ep.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. II-d. kötet: Utazások (I. Magyarországi utak; II. Erdélyi levelek, historiai bevezetés- és taldalékokkal). N12r. füzve, postapap. 2 ft 10 kr, nyomt.pap. 1 ft 40 kr ep.

PHILOSOPHIAI ANTHROPOLOGIA. Irtá Köteles Sámuel. N8r. velinen, kemény táblába kötve 1 ft 20 kr ep.

TUDOMÁNYTÁR. Encyclopaediai folyóirat. 1840. Tizenkét havi füzet, számos rezekkel, velinen 5 ft cp.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet. 1834—6. N. 4-ed rétbén, Berzsenyi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosborítéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVENEMKÉK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, n4r. nyolcz könyomattal. Velinen, kemény tábl. kötve 7 ft, vászonban 7 ft 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSERSZÓTÁR. Közre bocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hátsón nyomtatva 's füzve postapap. 3. for. 30 kr., írópap. 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. n8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Negyedik kiadás. 10 kr.

ELMÉLKEDÉSEK a' physiologia és psychologia' körében tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre. Irtá D. Mocsy Mihály. Velinen 54 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatai. Jutalmazott pályamunka. Irtá Waga János. Magyarorszag' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLTÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden népitanítók' 's tanulók' számára. Koszorúzott pályamunka. Irtá Edvi Illés Pál. Második kiadás. Írópap. 2 ft., nyomt. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS AESTHETIKAI LECZKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angoltól Kis János. Két köt.füzve 3 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek m. t. t. lev. tag által. Moldvaország' abroszával, füzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

C. JULIUS CAESAR' minden munkái. Fordit. Szenczy Imre. Első kötet (a' Romai Classicusok' harmadik kötete). Velín. 2 ft cp.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG' évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros borítéku kemény kötésben 5 ft.

XVI.

A' TERMÉSZETTAN' HAJDANKORI

T Ö R T É N E T E .

Kütfők:

- J. C. Fischer's* Geschichte der Physik seit der Wiederherstellung der Künste und Wissenschaften bis auf die neuesten Zeiten. Göttingen, 1800—1808. VIII. kötet.
- J. J. v. Littrow's* Geschichte der inductiven Wissenschaften. Nach dem Englischen des *W. Whewell*. Stuttgart, 1840.
- H. Steffens* Polemische Blätter zur Beförderung der speculativen Physik. Breslau, 1829.
- J. S. Tr. Gehlers* Physikalisches Wörterbuch neu bearbeitet. Leipzig.
- G. Th. Fechner's* Repertorium der Experimentalphysik. Leipzig, 1832. 3. kötet.
- H. W. Dove's* Repertorium der Physik. Berlin, 1837 — 1839. 3. kötet.

Mennyiségi 's minőségi oldala van minden tárgynak, hanem a' tárgyak' különbözősége szerint különböző viszonyban, egyben a' mennyiség, máshan a' minőség vonul a' háttérbe. Számban térben mennyiség a' fő, 's csaknem egyedüli; ellenben a' lélekben a' minőség.

A' mennyiség' categoriája főkép illeti a' természeti tárgyakat is mint térben levőket. Melly lett dologból legközelebb kettőt következtethetünk:

1. Hogy a' természeti tárgyak teljes előadásából a' mértani oldal nem hibázhatik.

2. Hogy az ösmeret folytonos haladása szerint a' természeti tudományok határának folyvást nagyobbodni kell.

A' már birtokunkban lévő ösmeretekhez újakat ad a' vizsga tapasztalás, mellyek a' régieken csak igen ritkán változtatnak, azaz minőségük nem, csak mennyiségük változik. Ellenben az észtanban mellynek tárgya a' lélek, folytonos változást tapasztalunk; itt a' mennyiség úgy szólván mit sem változik, hanem a' minőség, 's oka, mivel a' lélek' fogalmában a' mennyiség' categoriája a' háttérbe vonult.

A' mivel mi jelenleg az ösmeret világában bírnak: az nem egy nemzedék, vagy tán egy két ember' munkája; gyümölcse az azon több évezredek' munkájának, mellyeknek folytában az emberiség önmagát 's az őt környező természetet koronként mélyebben felfogni, 's minden oldalról teljesebben megösmerni törekedett; oly kincs az, mellynek a' homály bányájából kiásása a' világ teremtése óta minden nemzedék fáradozik.

Már magában is érdekes ugyan tudni, mikor 's mi lépcsőkön jutott az emberiség a' tudományok' e' jelen állásponjtára, a' természettudomány történetét tudni pedig egyéb nagy fontosságu érdekeknél fogva is felette szükséges.

a) A' természettudomány szeme vagy keze, mellyel gyűjt vagy munkálkodik a' *tapasztalás*. Ennek két ága van jelesen: a' *szemlélet* (observatio), és *próbatét* (experimentum). Már mindenkinek, ki nem csak a' tapasztaltakat sajátítani, hanem maga is tapasztalni, 's így a' tudományt akár csak subiective, akár obiective is előbbinni törekedik, tudnia kell, miként tétettek azon szemléletek 's próbák, mellyek a' tudományt jelen állására emelték. Mert ki volna oly önhitt, ki a' tapasztalás' minden eszközeit magától ujonnan fölfedezhetni vélné, és így a' nélkül hogy számos elődeinek, kik ugyan e' pályán vetettek és arattak, eszközeinek ösmerésére szorulni kívánna, De ha fölteszem is, hogy illy lángelme találtatnék, minek szunyó-

gok lövöldözésére álgukat használni? minek roppant erőt használni annak megösmérésére, mire parányi erő is elég.

b) Mindenki ösmeri a' generica előadást, 's ezért becsét nem szükség magyarázhatni. Ha úgy ösmerem valami tudomány tárgyát, a' mint ez a' rajta dolgozó nagy elmék által kifejtetett: akkor ösmerem én azt legjobban. Emlékezem a' lipcei tanár 's nagy hitű természettudós *Brandes* azon tanításaira, mellyeken hallgatói előtt a' villanyosság (electricitas) tudományát kezdte 's magyarázta. A' történeti fölfedezések nyomán adta ezt elő, 's így a' tárgy teljesen világossá lön. Azért ki a' természettudományt teljesen tudni akarja: annak tudnia kell ennek történetét is.

Hazai nyelvünkön a' természettan' története nincs. De tán eddig erre sürgető szükség-nem is volt nálunk, kiknél eddig a' természeti tárgyak' körüli vizsgálódás általában szólva a' fagyponthoz állt. Hazai nyelvünknek némi birtokába jutásunk által e' szellemi vágy is megmozdult, melly vágnak némi taplálékára szolgáljon a' természettudománynak e' következőkben előadandó története.

Mint a' polgári történetek előadásában: úgy a' természettan' történetének leírásában is oda tehetünk egyes korszakokat, hol valami általános változásu hatás történt, hol a' szellemi világban új nézetek, új ideák keltek föl az emberiség előtt. A' polgári történetekben 3 kor van, ugymint: *hajdankor*, *középkor*, 's *jelenkor*; az első a' római birodalom elpusztulásáig, második a' hitjavításig vagy reformatióig, harmadik az idő e' jelen pontjáig terjedvén. A' természettan mint egyéb tapasztalati tudományok történetében is valólag csak két kor lehet, u. m. a' *hajdan* és *új*, amaz *Baconát*, emez e' jelen időben végződévén. A' hajdankornak vizsgálódásában egészen ellenkező kiindulás pontot, ellenkező nézetet találunk, mint az újban, amaz a' *mindenest az általánosan egyet*, mellyből kellett követelőleg mindennek kifejlenni, 's így utána a' *részlegesekeket* mint meg annyi szellemi hatalmakat, a' természeti világ tüneményeinek egyedüli igazságait igye-

kezett kitalálni, reménylén, hogy így majd az *egyenkéntiek* biztos ösmeretére jutand. Ellenben az új kor az egyenkéntieknek vizsgálatával figyelés 's elvonódás (reflexio et abstractio) által keresi a' részlegeseket, 's ezekben mint meg annyi erőben a' mindenestermészetét megösmerni. *Baco* ajánlotta 's kezdte először ez utat, mellyen azóta olly nagy sikerrel munkálkodott 's munkálkodik az emberiség. Mind kettőnek szükségességét a' kövekezőkben igyekezem kimutatni.

Mondom hogy valólag a' természettan történetének előadásában e' két kornál többet fölvenni nem lehetne: hanem ha a' régi világ pusztultával bekövetkezett hosszú álma az emberiségnek egy kort, középkort nem vetetne föl velünk, mellynek sötét századain a' természettan is, mint egyéb tudományok, úgy szólva, semmit előre nem haladtak ugyan, érdekes tárgy még is a' vizsgálódás barátjának e' huzamos megfeneklés (stagnatio) okai, vagy talán szükségessége felől is gondolkozni. E' szerint az

Első részben előadom a' hajdankornak a' természettan' mezején szedett ösmereteit, tehát azon szellemi hősökét, kik vizsgálódásaik gyümölcseit mint meg annyi anathemákat az ösmeretek pantheonába időnként fölfüggesztették.

A' második részben előadom a' középkor megfeneklésének általános okait azon kevés gyümölcsökkel egyetemben, mellyek a' sötétség daczára is egyes elmékből, 's egyes félszeg irányu törekvésekből termettek. Végre

A' harmadik részben jelenkorunknak sebes 's óriási lépteit, miután a' kívánt célra vezető ut a' tapasztalati tudományokra nézve fölfedeztetett.

Első Rész.

A' h a j d a n k o r.

Hol kezdjük a' természettudomány történetét? Legközelebb azt vélhetnők, hogy a' természettudomány egyidejű az emberiséggel: mert mi természetesb, mint hogy a' tüneményeket látott emberek azoknak okait fejtegetni próbálták, 's ezekben adták a' tudomány elemeit. E' nézet szerint a' világ teremtésénél kellene a' történetet kezdeni.

'S valljon mikor teremtetett ez a' világ? Korunkban talán nem fog tartatni atheismusnak vagy vallástalanságnak, ha azt kimondjuk, hogy *Mózes* azon előadásának igazságán, melly szerint a' világ mintegy 6000. évesnek mondatik, legyen szabad kételkednünk. Szabad pedig kételkednünk nem csupán azon észtanos okoskodásoknál fogva, mellyek a' világot mind előlről, mind hátulról végetlennek lenni állítólag bebizonyítják, hanem a' földtan (geologia) jelen állásából kiindulva. Azon temérdek kővé vált csonttetemek, mellyek a' hegyek gyomrából folyvást ásatnak, 's melly tetemek mind olly állatokra mutatnak, mellyek világunkban nem léteznek (például minőek a' Jura hegyéből kiásott repülő krokodilok, az éjszaki jéghegyekből kiásott mamuja Adamsnak, melly mamutnak még husa is volt, 's a' kiásáskor belőle azon levő kutyák is enni mondatnak), mind azt bizonyítják, hogy világunk, ha nem öröktől fogva való is, de igen régi, 's 6000. évesnél minden esetre idősebb.

Az emberiségnek épen ugy mint egy embernek vannak korai: gyermeki, ifjúi, férfi 's öreg kora. A' gyermek is lát, hall, szóval érez: de mindaddig, míg öntudalmára föl nem ébred, *tapasztalni*, azaz az egyenkéntieket bizonyos mindeneseke alá rendezni nem képes. Az egész keleti világ az emberiség csecsemői korát képezi, mellynél e' szerint tudományos ösmereteket hiában keresünk. Min-

den tudomány a' görögöknél kezdődik, mert a' lelki szabadságra először e' nép ébredt föl.

Igaz, történetileg áll, hogy a' chaldeai bölcssek a' győzedelmes nagy Sándor elébe 720000. évről szóló égtani jegyzeteket vittek. Hanem e' jegyzetek hozzáértők által megvizsgáltatván, kiviláglott, hogy azok nem éveket, hanem napokat tesznek. Az indiai braminok több millio évekről tudnak illy égtani szemléleteket előmutatni, de Laplace által tudjuk, hogy ezek mind visszaszámlált korszakok (mert az égtanból ösmeretes, hogy az égi tüneményeknek például a' nap és hold fogyatkozásainak, a' hold fényváltozatainak bizonyos korszakai vannak, melyek közül egynek elmúltával ugyanazon rendben 's az év ugyanazon napjaira esnek az ég említett tüneményei az új korszakban), 's legfőlebb 800. évesek. De hogy is lehetne ott tudományos égtani ösmeretet találni, hol a' fogyatkozásokat bizonyos vers' segítségével, és így műszeresen (mechanice) nem pedig tudományos számítás útján jósolják? Hogy lehetne azon népnél, mellynek legbölcsebb bölcssei is lebeszélhetlenül azt hiszik, hogy a' hold, mint a' mellynek sugárai semmi melegséget nem éreztetnek velünk, földünköt sokkal távolabb van, mint a' nap? Hisz ebből világos, hogy ők, még az alapját sem tudják a' fogyatkozás tüneményének, annál kevésbbé tudják azt tudományosan kiszámítani.

Egyiptomot a' lélek fölébredését megelőző pezsgés, belső forrongás jellemezi. A' millyen itt a' külső, melly a' szellemi világ egyes ideáit tartoznék kifejezni: olyan a' lélek is, melly azt előhozta; tehát rejtélyes hieroglyphok, roppant obeliskék 's pyramisok (mellyek a' végetlen iszonyu végesben, de még is csakugyan végesben törekedtek kitüntetni), mondhatnám a' szülést megelőző fájdalmak, vergődések, öntudatlan erőködések azok, miket Egyiptomban találunk, tehát tudományt ismét nem.

Ez oka, hogy a' természettan' mint egyéb tudományok történetét is, a' lelki szabadságára legelőször fölébredt görög nép szellemi hőseinél kell kezdenünk.

Tudjuk, hogy a 'természet' tüneményeit teremtő erők megösmérésére, tehát a 'természettudomány' alkotására két ut van, egyik az *elmélyi* (speculatio) vagy *észtaños* (philosophiai), másik *tapasztalati*; amaz az egyszerű mindenesből (*ἐν καὶ παν*) igyekszik a' részlegesekeket, az egyes természeti hatalmakat vagy erőket csupa elmélkedés vagy okoskodás által kifejtteni, meghatározni; emez az egyenkéntiekből szinte a' lélek segítségével alkot minde-
 neseket. Hibázna, ki azt állitaná, hogy amaz, tudniillik az észtaños út csupa tévedés, 's a' célra semmi tekintetben 's semmi oldalról nem vivő; sőt a' lélek nagyszerű hatalmát, 's a' természet-észtañ (Naturphilosophie) dicső kincseit ösmérőknek lehetetlen azt nem állitniok, hogy a' ezél elérésére, azaz, a' természet' teljes megösmérésére egyik ugy mint a' másik, az észtaños ugy, mint a' tapasztalati út egyaránt mulhatlanul szükségesek, magában mintegy csak fél, ketten tesznek egy való egészet. Valóban a' lelki világban nagy járatlanságra 's felette kishitűségre mutat a' természet-észtañ munkálatait egyenesen minden tekintetben álmoknak, vagy haszontalan agyrémeknek nyilatkoztatni. Azért Newtonnak e' szabálya „*Physica őrizkedjél a' metaphysicától*” éppen nem áll. Hisz' a' tapasztalás, mellyet egyetlen kincsének ösmér el a' természet-tudós világ, sem nélkülözheti a' lélek' hasznalatát; az elvonódás 's figyelés után a' tapasztalati természet-tudósok által alkotott erők valólag lelki munkálatok, 's e' szerint az észtañ a' metaphysica' körébe tartozók. A' csupa érzés éppen nem tapasztalás. II. Fridrik szokta mondani, hogy Iova sok csatákat győzelmeket látott már, de azért belőle jó hadvezér nem lenne. Azonban maga Newton az, ki az előbb említett 's önalkotta szabály ellen legtöbbet vétett; ő szörnyű metaphysicázásokat követett el természet-tudományában, mellyeknek irtogatásával sok baja volt 's lesz még a' tudományos emberiségnek. *Igen is! őrizkedjél physica a' rossz metaphysicától; de a' jót mint ösmeredet kiegészítőjét öleld, 's sajátítani törekedjél.* A' természet-észtañ fölülről lefelé, a' tapasztalati természet-tudomány

pedig alulról fölfelé megy; amannak ezt, ennek azt használni kell, ha üres léghen nem akar alkotni várakat. Ama' nevezetes tapasztalati természettudós *Erman* mondta, hogy ha a' természet e' kétféle megösmerésének utjai közül egyiket nélkülöznünk kellene: akkor inkább a' tapasztalatit nélkülöznök, 's az észtanos útát, mint dicsőbbet, magasabbat, emberhez méltóbbat választanók."

Az előadott két út közül mellyiken indultak a' görögök? Az észtanos úton; melly szerint természettudományok természetésztán. A' dolgot *külsőleg* vevén az ut igen természetesnek látszik. Ugyan is az emberi lélek, fölébredése első szakában, látván a' temérdek tüneményeket, mellyeknek okait adni nem tudta, nem csoda, ha ezen számtalan tünemények' okainak egyenként keresésétől visszarettenve, inkább azon kérdés' megfjtését vélte könnyebbnek: „*mi minden tünemények' alapja? mi az elv* = *αρχη, mellyből kellett kifejlteni mindennek, mi a' πρῶτον ζῆνσι* ? A' fölébredt léleknek a' mindenhatósággal szomszéd nagy hatalmáról erős meggyőződése lévén bátran fogott e' kérdésben föltett elv kereséséhez, jól tudván, hogy ha van vágy keblünkben ez *általányosan egy* = *αρχη* kikutatásához, kell ugyan ott eszközöknek is lenni e' célra. A' tünemények okainak okát keresni mind addig meg nem szünik a' tökéletes ösmeretre jutni vágyó lélek, míg azon főokot ki nem találta, mellyben mint valamely központban legyen minden egyes tünemények' alapja gyökerezve. Mondom a' dolgot így külsőleg tekintvén, 's illy gondolatokat adván a' görögök szájába, a' két út közt az észtanosnak választása természetesnek látszik.

Hanem, be kell látnunk ez utnak belső szükségességét is. Folyvást mondjuk 's már gyermekeinket tanítjuk ez igazságra: „isten teremtett 's igazgat mindeneket.“ Igazgatja ő tehát minden bizannyal az emberek 's a' tudományok történetét is, a' szerint a' mint ezeknek legcélszerűbb kifejlése eszközölhető. Házat alap nélkül nem építhetünk: így tudományt sem lehet addig kezdeni, míg alapja megvetve nincs. Ki ne ösmerné el, hogy minden

tudománynak alapja az észtan: mi vala tehát szükségesebb, mint hogy az öntudalmára fölébredt görög lélek a' tudományok tudományának, az észtannak vesse meg alapjait. Ez uton a' görög észtani iskolák által fölfedezett 's meghatározott mindeneseek mondhatnám támaszpontjai az ezeken alapulandó minden tudományok épületeinek, ezek azon erős keresztvonalok, mellyeknek kifeszítése után lehet csak a' szorgalmas póknak hálójának egész reczéjét szőni, ezekbe belefűzni. Ez oka, hogy a' görög bölcsek e' testi tapasztalati tüneményekről olly keveset tartottak, Plato mythusában árnyképeknek mondattak ezek; mert a' dolgok bensejére, az általános igazságra, a' szellemvilág változhatlan fogalmaina lévén igen figyelmök irányozva, nem csoda, ha a' testi világ' folyvást változó tüneményeiben örök igazságot, azt mit ők kerestek, nem találtak.

Ha az istenség által nem vezettetés esetében a' görögök a' második t. i. a' tapasztalati uton indulnak el, ebből azon korban, mellyben a' természeti tünemények 's tárgyak ősmerte olly szűk körbe szorítva volt, az elvonódás 's figyelés által alkotandó elméletekben vagy magyarázásokban temérdek tévedés történik, 's bizonynál még sokkal több, mint a' mennyi történt ezen Baco által ajánlott 's közönségesen elfogadott tapasztalati út elkezdésének első korában. Hiszen tudja mindenki az elvonódás' 's figyelés, az inductiók' 's analogiák' természetét, hogy ezekben az egyenkéntiekből van következtetve a' minde-nes, melly következtetés a' logica szabályai szerint hibás, 's csak azon esetre állíthat föl való törvényeket, ha az egyenkéntiek egész seregei ősmerve vannak. Csak vessünk egy pillanatot azon magyarázataira a' természet' tüneményeinek, mellyek az ősmerekszegény a' miveletlen népek nyelvén mint teljes igazságok forognak. Az indiai nép azt hiszi, hogy hold vagy napfogyatkozásor egy fekete macska ül a' hold vagy naptányéra elébe. Az egyiptomi nép azt hiszi, hogy mi emberek halakból lettünk, keze lába nőtt, feje nagyobbá lett a' hálnak, 's így emberré leve,

ezért a' viláért meg nem enne a' halat. Szinte a' haty-tyúknak 's gémeknek nem volt először olly hosszú nyakuk, mint van jelenleg; hanem lassanként nőtt az meg, mint-hogy szeretvén a' vizekben lakó békákat 's halakat, ezek után azt nyújtogatniok kellett. Így a' giraffenak sem volt először olly hosszú nyaka, 's ez is a' magason lévő pálmagallyakérti nyújtogatás által nőtt meg. Így Lucretius azon tüneményt, hogy a' tükrök a' tárgyaknak például embernek képét megmutatják, úgy magyarázza, hogy ennek felső bőre lehámlik, megy a' tükörre, így mutatkozik itt. Megjegyzi ugyan Macrobius e' magyarázatra, hogy így az ember hátuljának kellene látszani a' tükörben: hanem erre igen egyszerűen Lucretius csak azt válaszolá: hogy, ott a' töröknél a' tárgyak mondott felső bőre megfordul.

A' görög természettan' történetét az észtan története adja elő, minek e' szerint előadásunk sorából ki kell maradni.

Azonban a' görög nép ezen philosopháló iránya el-lent nem állván, találunk itt valóságos természettudományi ösmereteket is, melyeket itt sorban előadandunk. Szembe ötlő ezekben a' mértani oldal, mit a' görögök annyira szerettek, 's kiképeztek. Ennek okát abban kell keresni, hogy a' szám 's tér általában a' mennyiség, mellyel a' mértan foglalkozik, nem érzéki tárgy, hanem fogalom, vagy a' fogalomnak egy jellegye, mellynek különböző módosulatainak meghatározása egybehasonlítása stb. kívánt táplálékot nyújtott a' görög nép speculativi szellemének.

Most általmegyünk az egyes természeti tudományok előadására, a' mint azok a' görög világban állottak.

I. S z a k a s z.

Moztan (Mechanica) a' régi görög világban.

A' moztant *Archimedes* alapítá meg az emelcső elméletével. A' két, de egyenlőtlen karu emelcsőt, mellyel nagy terhek' emelése könnyítetett, hihetőleg, rég ösmer-

ték a' régiek, de e' lett dolognál megmaradtak. Archimedes e' tünemény fölött gondolkozván, első teszi azon próbát, hogy ha egy rúd (emelcső, *μοχλος*) közepén föltámasztatik, 's két végpontjára egyenlő terhek ágattatnak, a' rúd meg sem moccanik, súlyegyenben lesz. De súlyegyenben lesz a' rúd akkor is, ha a' terhek nem egyenlők; melly esetre az emelcső támaszpontjának (*ὑπομοχλιον*) nem szabad középen lenni. Világosítás' kedvéért nevezzük az emelcső' egyik végére akasztott nehéz testet *erőnek*, a' másik végpontra akasztottat *tehernek*, az emelcsőnek a' támaszpont' jobb 's baloldali részeit *karoknak*, jelesen *erő* 's *teher karjának*. Ekkor súlyegyenben lesz az emelcső, ha annyiszor hosszabb az erő karja, a' teher' karjánál, a' hányszor nagyobb a' teher az erő súlyánál, más szóval: ha például tíz annyira van erő a' támaszponttól mint a' teher: akkor a' tehernek tíz akkorának kell lenni mint az erőnek, tehát 10 fonttal 1 font tartand súlyegyet, vagy általánosan: *súlyegyenben van az erő a' teherrel, ha ezek illető karjaikkal viszás arányt képeznek.*

Archimedes a' tétel' bebizonyítására onnan indul ki, hogy minden szilárd testnek egy súlypontja van, mellyben lehet képzelni az egész test' nehézségét; úgy ha e' pont föltámasztatik, vagy fölfüggesztetik, föl lesz függesztve az egész test. A' testek' fekte súlyaikra semmi befolyással nincs; egy darab követ ez vagy amaz helyzetében próbálják fölemelni, nehézsége ugyan az lesz.

Ezeket előre bocsátván, vesz ő egy nehéz rúdat, mellynek tömege 's vastagsága mindenütt egyenlő, ezt középen föltámasztja, 's látja, hogy az emelcsőnek vízirányos fekte van. Miért? mert az egész emelcső' nehézségét azon pontban összegyűlve lehet képzelni, melly föltámasztatott. Már így folytatja Archimedes, ha az emelcső' egyik karját tíz egyenlő részre osztván, ebből kilenczet elvágok, 's ezen kilenczet a' megmaradt egy részre halmozom: ekkor is meg kell a' súlyegyennek = vízirányos fekvetnek maradni, mert mint előbb mondók a' súlypont nem változhatott. Ezért van súlyegyen az erő és teher kö-

zött, ha az emelcső karok különböző hosszúak, ha ugyan a' fölhozott példában megcsontított kar' végén tíz annyi teher van mint volt előbb, de hossza tízszer kissebb, mint volt előbb.

Az erő hatását így, ha az emelcső' egyik karját folyvást hosszabítom, végtelenül lehet nagyobbítani, 's ennek teljes tudatával eltelve mondá *Archimedes*: „*δοξ μοι, παστω*“ stb.

Archimedes' ezen bebizonyítása ugyan nem tökéletes, 's ellene nyomos kifogásokat lehet tenni. Hanem a' bebizonyítás még is jobb, mint semmi bizonyítás, 's a' leltudognak csupa pusztá elmondása (mint ezt, például, olly terjedelmes természettani munkában is, mint *Pouillet* „*Éléments de Physique expérimentale et de Météorologie*“ -ja láthatni) annyival inkább, mivel ez egyszersmind a' súlypont' tanját is magában foglalja. Különben, az emelcsőnek eddigi egyetlenegy elmélete sem kielégítő; 's épen e' pontra nézve mondá *d' Alembert*: „*A' moztan' épülete nagy, gyönyörű, világos: hanem pitvara, színtere me sötét.*“

II. Szakasz.

Hígálltan (Hydrostatica).

E' tudomány' alapját is Archimedes vetette meg, melly abban áll, hogy a' csepfolyós (*fluidum*) testek nem csupán azon alzatra, melly fölött vannak, nyomulnak, hanem e' nyomás elterjed mindenfelé, minthogy a' csepfolyós testek' részecskéi igen kis hatásra is megmozdíthatók lévén, e' mozgás minden szomszéd részecskéikkel közöltetik. Így ez által lehet a' nyomást feltűnően sokszorozni, 's ez az mi a' hígálltanban sokáig „*paradoxum hydrostaticum*“ nevezett alatt volt üsmeretes.

Archimedes óta a' hígálltan mint tudjuk nagy bővülést nyert: és még is világosan ki kell mondanunk, hogy mai hígálltanunk nem egyéb, mint azon említett paradoxum hydrostaticum több oldalu kifejlése.

Hogy Archimedes a' vízbe merített testeknek abbani súlyvesztésüket már tudta: kitetszik azon történeti adatból, melly szerint ő hízálltani törvények szerint fejtette meg e' feladatot: „Hieró számára készített arany koronában van-e ezüst, és mennyi?“

III. Szakasz.

H a n g t u d o m á n y.

A' hangtudomány' teremője *Pythagoras*. Ez látta be 's mutatta ki legelőször, hogy a' különböző (alsóbb 's magasabb) hangok bizonyos számviszonyban állnak egymáshoz. E' fölfedezés' történetét így adják elő.

Pythagoras, séta-közben, a' hangok mértéke fölőtti gondolatokba merőlve egy kovácműhely előtt ment el, 's csodálkozva hallotta, hogy a' különböző nagyságu kalapácsok ugyan azon állóhez értőben bizonyos muzsikai viszonyban lévő hangokat adnak. A' műhelybe rőgtőn bemenvén, 's e' dolgot közelebből megvizsgálván, úgy találta, hogy e' kalapácsok közötti távolság 4-ik, 5-ik, 's 8-ik. Ekkor a' kalapácsokat megfontolta, 's kijött, hogy az, melly a' 8-ik hangot adta, felényi nehéz volt, mint a' legnehezebb, az, melly az 5-iket adta, ennek $\frac{2}{3}$ -át az, melly a' 4-iket adta, ennek $\frac{3}{4}$ -ét nyomta. Haza menván Pythagoras, 's e' tárgy fölőtt gondolkozván, végre kitalálta, hogy: ha egyenlő hosszú érczhúrokra olly terhek aggattatnak, mellyek szint' azon viszonyban állnak egymáshoz, mint az említett kalapácsok, akkor e' húrok' épen azon hangokat adandják t. i. 4-iket, 5-iket, 's 8-ikat. Így lett minden hangnak bizonyos számértéke.

Ez elbeszélés hihetőleg mythus; mert a' nevezett nehézségű kalapácsok épen nem adják az említett hangokat. Hanem a' húrokkal próba tökéletesen áll, 's maig is alapja a' muzsika' elméletének.

Pythagoras' iskolája, mesterének ez alap próbáját bővebben kifejtette, 's nem csak a' hűrt feszítő terhek,

hanem a' hűrok' hosszait is változtatván, a' hangoknak egymáshozí számviszonyát tükéletesen meghatározta 's bebizonyította.

IV. Szakasz.

Fén y tan (O p t i c a).

A' fénytan' atyjának *Euclid* tartathatik. Ő már tudta a' fénysugároknak, azaz azon vonaloknak, melyeken megy a' világosság, egyenes irányban terjedését. Legjobban bizonyítják ezt úgymond Euclid azon árnyak 's világos szalagok, melyeket láthatunk, ha a' világosságot keskeny nyíláson bocsátjuk be a' szobába. Ilyenkor az árnyékot egyenes vonal választja el a' világos szalagtól, mi ha a' fénysugarak nem egyenes vonalban terjednek, nem történhetik. Épen ez okból származik az is, hogy (a' mi földi fényforrásainknál), ha nagyobb a' megvilágosított test, mint a' fényforrás, akkor az árnyék a' testnél nagyobb; különben kisebb.

Euclidnek, 's általában a' régieknek egészen ellenkező nézete volt arról „miként látjuk mi a' tárgyakat?“ mint van jelenleg nekünk. Mi ezt mondjuk: a' megvilágosított tárgyak minden irányban bocsátnak ki magukból sugárokat, melyek közül többek szemünkbe érvén, az ehbeni lencse azokról egy képet alkot stb. Ellenben Euclid azt állította, hogy a' szemből mennek ki a' tárgyra fénysugarak, melyek mint a' bogarak' tapogató szarvai tapintás által tudják ki a' tárgyak' idomait. Egyébiránt e' hibás nézetnek a' tudomány' haladására nézve semmi káros befolyása nem volt; ha ugyan a' mértani eredmények mind a' két nézetre nézve ugyanazok maradnak.

Azt állíták továbbá a' régiek, hogy a' fénysugarok bizonyos közök által vannak egymástól elszagztatva olly formán, mint kezem' szétterjesztett újai; mert így mondanak kis tárgyakat, például egy tűt nem láthatunk világosan, ha ezt szemünkhöz közel tartjuk, mi véleményük

szerint semmikép nem történhetnék, ha a' szem a' tárgy' minden pontjára bocsátná fénysugárait.

Nem csupán a' világosságnak illy egyenes vonalban terjedését, hanem azt is tudták a' régiek, hogy a' fénysugárokat bizonyos testek (tükrök) visszahajtják, még pedig úgy, hogy azon szöglet, melly alatt esnek a' tükörrre ezen sugárok, egyenlő azzal, melly alatt visszahajtatnak. Igen hihetőleg e' törvény' ismeretére az által jöttek ök, hogy a' sík tükrökön, például álló víz' csendes felszínén a' tárgyat ennek képével teljesen egyenlőnek találták, 's e' tü-neményből, mint a' mellynek egyenes föltétele az említett visszahajtás' törvénye, könnyű volt ezt következtetni.

A' tértan (Geometria) segítségével, mint a' melly már Euclid által szinte tetőpontjára emelve volt, következtethették a' régiek azt is, hogy azon sugarak, mellyek olly tükör által hajtatnak vissza, egy bizonyos pontban összejönek. Ezért, hogy ök az öblös tükröket, 's ezeknek gyűjtő hatását ösmerhették, kétséget nem szenved. Hanem az már hiteltfölmúló, hogy ök olly nagy gyűtávol-ságu öblös tükröt képesek lettek volna készíteni is, mellyel mint az elbeszélés hangzik Archimedes Marcellnek a' syracusai kikötőben lévő hajóit felgyűjtotta volna.... Véleményem szerint ebben Buffonnak igaza van, ki ez eseményt több síktükröknek bizonyos irányban tartásából magyarázza. (Lásd Természettanom' II. köt. 85. lap.)

(*Folytatása következik.*)

TARCZY LAJOS.

XVII.

A° NAPFOGYATKOZÁSOK.

13. §.

Összeállítva tehát:

☾	Hosszasági órai mozgás . . m'	=	37',6 ;
	Szélesség λ	=	-7,6 ;
	Szélességi órai mozgás . dλ	=	+3',47 ;
	Földszög p	=	60',85 ;
	Látszó sugár r	=	16',59 .
☉	Hosszasági órai mozgás . . m	=	2'5 ;
	Földszög π	=	0',14 ;
	Látszó sugár ρ	=	16',12 .

Ezekből következik:

$$\begin{aligned} \text{Tang } \theta &= \frac{3,47}{35,1} , \\ \theta &= 5^{\circ} 39' \\ \text{Log Sin } \theta &= 8,99322 , \\ \text{Log Cos } \theta &= 9,99788 , \\ \text{Log } h &= 0,45289 - 2 , \\ a &= - 7,56 , \\ \text{Log } 7,56 &= 0,87869 , \\ \text{Cos } A &= - \frac{7,56}{93,42} , \\ \text{Cos } B &= - \frac{7,56}{60,71} , \\ \text{Cos } C &= - \frac{7,56}{61,18} , \\ &\dots \end{aligned}$$

következőleg az előjegyre nem tekintve, mert

a Tang A ,

a Tang B

.

ugy is állítók lesznek, lesz :

$$\text{Log Tang A} = 11,09024 ,$$

$$\text{Log Tang B} = 10,90121 ,$$

$$\text{Log Tang C} = 10,90463 .$$

már most a' fogyatkozás' közepe :

$$15\text{ór } 28',9 - 1',3 = 15\text{ór } 27',6$$

Továbbá, minthogy

$$\text{ah Tang A} = 2\text{ór } 38',5 ,$$

$$\text{ah Tang B} = 1\text{ór } 42',5 ,$$

$$\text{ah Tang C} = 1\text{ór } 43',4 ,$$

lesz

Általános kezdete a' fogyatkozásnak :

0ór 49' délut. (0ór 47' délut.)

Kezdeté a' teljes fogyatkozásnak :

1ór 44' délut. (1ór 42' délut.)

Kezdeté a' középponti fogyatkozásnak :

1ór 45' délut.

Közepe a' fogyatkozásnak :

3ór 27',6 délut. (3ór 22' délut.)

Vége a' középponti fogyatkozásnak :

5ór 10' délut.

Vége a' teljes fogyatkozásnak :

5ór 11' délut. (5ór 9' délut.)

Általános vége a' fogyatkozásnak :

6ór 6' délut. (6ór 5' délut.) .

A' rekesz alatti értékek a' m. tud. társaság' névkönyvéből vétettek, melyekből egy úttal eléggé világos, hogy a' mi értékeink alig különböznek egy pár perczcel is a' mondott naplóéitól. A' fogyatkozás' közepét adó rovat hibás, 3-ór 26' vagy 3ór 27'-nek kell lenni, mi hihetőleg csak a' corrector' rovasára esik.

A' Tudománytár' kiterjedése nem engedvén bővebb kifejtést, a' táblák' közlésére megyek által. A' holdfogyatkozásokra nézve máskor adandom a' megkívánt egyenleteket.

K ö z é p u j k o l d a k.

<i>Évek.</i>	<i>Napok.</i>	<i>m</i>	<i>M</i>	<i>y</i>
1839.	15,2022	280, ⁰ 08	13,79	295,7.
1840. B.	4,5693	229, 87	3,05	303,7.
1841.	22,4669	205, 47	21,42	342,5.
1842.	11,8340	155, 26	10,69	350,5.
1843.	1,2010	105, 05	359,95	358,6.
1844. B.	20,0987	80, 66	18,32	37,3.
1845.	8,4658	30, 45	7,59	45,3.
1846.	27,3634	6, 05	25,96	84,0.
1847.	16,7305	315, 84	15,22	92,1.
1848. B.	6,0975	265, 63	4,48	100,1.
1849.	23,9952	241, 24	22,85	138,8.
1850.	13,3623	191, 03	12,12	146,9.
1851.	2,7293	140, 82	1,38	154,9.
1852. B.	21,6270	116, 42	19,75	193,7.
1853.	9,9940	66, 21	9,02	201,7:
1854.	28,8917	41, 82	27,39	240,4.
1855.	18,2588	351, 61	16,65	248,5.
1856. B.	7,6258	301, 40	5,92	256,5.
1857.	25,5235	277, 00	24,29	295,2.
1858.	14,8905	226, 79	13,55	303,3.

Hónapok.

Jan.	29,53059	25,816	29,11	30,67.
Febr.	28,06118	51,632	58,21	61,34.
Mart.	29,59177	77,447	87,32	92,01.
Apr.	28,12235	103,263	116,42	122,68.

Máj.	27,65294	129,079	145,53	153,35.
Jun.	26,18353	154,895	174,63	184,02.
Jul.	25,71412	180,711	203,74	214,69.
Aug.	24,24471	206,526	232,84	245,36.

Sept.	22,77530	232,342	261,95	276,03.
Oct.	22,30589	258,160	291,05	306,71.
Nov.	20,83648	283,974	320,16	337,38.
Dec.	20,36706	309,605	349,26	8,05.

*Szőkö években februárius után egy nappal
kevesebb vétetik.*

A' hold, hosszassági egyenletei
I. Tábla.

<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>
0°	0',00 —	360°	+	160',0 —	330°	+	270',8 —	300°	+
1	5,6	359	31	164,7	329	61	273,2	299	62
2	11,3	358	32	169,4	328	62	375,5	298	63
3	16,9	357	33	174,0	327	63	277,8	297	64
4	22,5	356	34	178,5	326	64	279,9	296	65
5	28,1	355	35	183,0 —	325	+	282,0 —	295	+
6	33,7 —	354	36	187,4 —	424	+	284,0 —	294	+
7	39,3	353	37	191,8	323	67	285,9	293	68
8	44,9	352	38	196,0	322	68	287,6	292	69
9	50,5	351	39	200,2	321	69	289,3	291	70
10	56,0 —	350	40	204,4 —	320	+	290,9 —	290	+
11	61,5 —	349	41	208,5 —	319	+	292,4 —	289	+
12	67,0	348	42	212,5	318	72	293,8	288	73
13	72,5	347	43	216,4	317	73	295,2	287	74
14	77,9	346	44	220,2	316	74	296,4	286	75
15	83,4 —	345	45	224,0 —	315	+	297,5 —	285	+

<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>					
16	+	88,8	—	344	46	+	227,7	—	314	76	+	298,4	—	284
17		94,1		343	47		231,3		313	77		299,5		283
18		99,5		342	48		234,8		312	78		300,4		282
19		104,7		341	49		238,3		311	79		301,1		281
20	+	110,0	—	340	50	+	241,7	—	310	80	+	301,8	—	280
21	+	115,2	—	339	51	+	245,0	—	309	81	+	302,4	—	279
22		120,4		338	52		248,2		308	82		302,8		278
23		125,5		337	53		251,3		307	83		303,1		277
24		130,6		336	54		254,4		306	84		303,4		276
25	+	135,5	—	335	55	+	257,3	—	305	85	+	303,7	—	275
26	+	140,6	—	334	56	+	260,2	—	304	86	+	303,7	—	274
27		145,5		333	57		263,0		303	87		303,7		273
28		150,4		332	58		265,7		302	88		303,6		272
29		155,2		331	59		268,2		301	89		303,5		271
30°	+	160,0	—	330°	60°	+	270,8	—	300°	90°	—	303,3	—	270°

<i>F o l y t a t á s.</i>														
<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>	<i>Egy.</i>	<i>m</i>				
90°	+	303,3	—	270°	120°	+	255,2	—	240°	150°	+	144,4	—	210°
91		302,8	269		121		253,3	239		151		140,0	209	
92		302,4	268		122		249,5	238		152		135,5	208	
93		301,8	267		123		246,5	237		153		131,0	207	
94		301,3	266		124		243,5	236		154		126,4	206	
95	+	300,6	—	265	125	+	240,4	—	235	155	+	121,8	—	205
96	+	299,8	—	264	126	+	237,2	—	234	156	+	117,2	—	204
97		298,9	263		127		234,0	233		157		112,5	203	
98		297,9	262		128		230,7	232		158		107,8	202	
99		296,8	261		129		227,4	231		159		103,1	201	
100	+	295,6	—	260	130	+	223,9	—	230	160	+	98,4	—	200
101	+	294,4	—	259	131	+	220,5	—	229	161	+	93,6	—	199
102		293,1	258		132		216,9	228		162		88,9	198	
103		291,6	257		133		213,3	227		163		83,1	197	
104		290,1	256		134		209,7	226		164		79,2	196	
105	+	288,5	—	255	135	+	206,0	—	225	165	+	74,4	—	195

[illegible]

II. T á b l a.

	M.	y	m+M	m-M	
<i>Kulcs</i>	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Kulcs</i>
0°	— 0',0+	— 0',0+	— 0',0+	+ 0',0—	360°
10	2,5	2,6	0,9	0,5	350
20	5,0	5,0	1,8	0,9	340
30	7,3	6,7	2,7	1,3	330
40	9,6	7,6	3,4	1,7	320
50	11,1	7,6	4,1	2,1	310
60	— 12,4+	— 6,7+	— 4,6+	+ 2,3—	300
70	— 13,4+	— 5,0+	— 5,0+	+ 2,5—	290
80	14,0	2,6	5,3	2,6	280
90	14,1	0,0	5,4	2,7	270
100	13,8	+ 2,6—	5,3	2,6	260
110	13,1	5,0	5,0	2,5	250
120	— 12,0+	+ 6,7—	— 4,6+	+ 2,3—	240
130	— 10,6+	+ 7,6—	— 4,1+	+ 2,1—	230
140	9,2	7,6	3,4	1,7	220
150	6,8	6,7	2,7	1,3	210
160	4,6	5,0	1,8	0,9	200
170	2,4	2,6	0,9	0,5	190
180°	— 0',0+	+ 0',0—	— 0',0+	+ 0',0—	180°

		2η+m	2η-m		
<i>Kulcs.</i>		<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Kulcs.</i>	
0°	180°	— 0',0+	— 0',0+	180°	360°
10	170	0,1	0,1	190	350
20	160	0,3	0,3	200	340
30	150	0,4	0,4	210	330
40	140	0,5	0,5	220	320
50	130	— 0,6+	— 0,5+	230	310
60	120	— 0,7+	— 0,6+	240	300
70	110	0,7	0,7	250	290
80	100	0,8	0,7	260	280
90°	90°	— 0',8+	— 0',7+	270°	270°

F o l y t a t á s.														
<i>M</i>	<i>Egy.</i>	<i>M</i>	<i>M</i>	<i>Egy.</i>	<i>M</i>	<i>M</i>	<i>Egy.</i>	<i>M</i>	<i>M</i>	<i>Egy.</i>	<i>M</i>	<i>M</i>	<i>Egy.</i>	<i>M</i>
106	+	110,3	—	254	136	+	79,0	—	224	166	+	—	27,4	—
107		109,8		253	137		77,5		223	167			25,5	193
108		109,1		352	138		76,1		222	168			23,5	192
109		108,4		251	139		74,6		221	169			21,6	191
110	+	107,7	—	250	140	+	73,0	—	220	170	+	—	19,6	—
111														
111	+	107,0	—	249	141	+	71,5	—	219	171	+	—	17,7	—
112		106,2		248	142		69,9		218	172			15,7	188
113		105,4		247	143		68,3		217	173			13,8	187
114		104,6		246	144		66,7		216	174			11,8	186
115	+	103,7	—	245	145	+	65,1	—	215	175	+	—	9,9	—
116														
116	+	102,8	—	244	146	+	63,5	—	214	176	+	—	7,9	—
117		101,9		143	147		61,8		213	177			5,9	183
118		100,9		242	148		60,1		212	178			3,9	182
119		100,0		241	149		58,4		211	179			2,0	181
120°	+	98,9	—	240°	150°	+	56,7	—	210°	180	+	—	0,0	180°

Ezen egyenletek *Zach* táblájából vették, s így a 10. S-étől valamivel elternek.

Ó r a i h o s s z a s á g i m o z g á s o k ,

☾ földszöge's ☉ sugara.

Kulcs.	☾ ór. m.		☉ ór. m.		☾ földsz.		☉ sug.		Kulcs.
	<i>m</i>	<i>M</i>	<i>m</i>	<i>M</i>	<i>m</i>	<i>M</i>	<i>m</i>	<i>M</i>	
	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	<i>Egy.</i>	
0°	+	4',6+	+	0',1+	+	3',90+	+	0',29+	360°
10		4,5		0,1		3,83		0,29	350
20		4,3		0,1		3,64		0,27	340
30		3,9		0,1		3,32		0,25	330
40		3,4		0,1		2,39		0,22	320
50	+	2,7+	+	0,1+	+	2,37+	+	0,19+	310
60	+	2,0+	+	0,1+	+	1,78+	+	0,15+	300
70		1,3		0,0		1,14		0,07	290
80		0,5		0,0		0,39		0,04	280
90	—	0,3—		0,0		—0,17—		0,00	270
100		1,0		—0,0—		0,81		—0,04—	260
110	—	1,6—		—0,0—		—1,40—		—0,07—	250
120	—	2,3—		—0,1—		—1,96—		—0,15—	240
130		2,9		0,1		2,43		0,19	230
140		3,4		0,1		2,83		0,22	220
150		3,5		0,1		3,14		0,25	210
160		3,7		0,1		3,38		0,27	200
170		4,0		0,1		3,51		0,29	190
180	—	4,1—		—0,1—		—3,56—		—0',29—	180°

Szélességi egyenletek

II. Tábla.

$$\eta'' - m'', \eta'' + m'', 2m'' - \eta'' \quad \eta'' - M$$

Kulcs.	Egy.	Egy.	Egy.	Egy.	Kulcs.
0° 180°	-0',0+	+0',0-	+0',0-	-0',0+	180° 360°
10 170	0,0	0,0	0,1	0,0	190 350
20 160	0,1	0,1	0,2	0,1	200 340
30 150	0,1	0,1	0,2	0,1	210 330
40 140	-0,2+	+0,2-	+0,3-	-0,2+	220 320
50 130	-0,2+	+0,2-	+0,3-	-0,2+	230 310
60 120	0,2	0,2	0,4	0,2	240 300
70 110	0,3	0,3	0,4	0,2	250 290
80 100	0,3	0,3	0,4	0,2	260 280
90° 90°	-0,3+	+0,3-	+0,4-	-0,2+	270° 270°

A' szélességi mozgás' egyenletei.

Kulcs.	η''	$\eta'' + M$	$\eta'' - M$	Kulcs.
0° 360°	+3',05-	+0',01-	-0,01+	180° 180°
10 350	3,00	0,01	0,01	170 190
20 340	2,86	0,01	0,01	160 200
30 330	2,64	0,01	0,00	150 210'
40 320	+2,33-	+0,00-	-0,00+	140 220
50 310	+1,95-	+0,00-	-0,00+	130 230
60 300	1,51	0,00	0,00	120 240
70 290	1,04	0,00	0,00	110 250
80 280	0,53	0,00	0,00	100 260
90° 270°	+0',00-	+0',00-	-0',00+	90° 270°

A' szélességi mozgás' factora.

☾ ór. hossz.	☾ ór. hossz.	☾ ór. hossz.			
mozg.	Factor.	mozg.	Factor.	mozg.	Factor.
27',0	0,820	31',0	0,941	35',0	1,062
27,5	0,835	31,5	0,956	35,5	1,078
28,0	0,850	32,0	0,971	36,0	1,093
28,5	0,865	32,5	0,987	36,5	1,108
29,0	0,880	33,0	1,002	37,0	1,123
29,5	0,895	33,5	1,017	37,5	1,138
30,0	0,911	34,0	1,032	38,0	1,154
30',5	0,926	34',5	1,047	38',5	1,169

VÁLLAS ANTAL.

XVIII.

VALÓ-E HOGY AZ OROSZ

BIRODALOM' ALAPÍTÓI MAGYAROK VOLTAK?

A' messzi terjedt szláv nemzetnek, mint tudva van, egy ágát teszi a' roppant orosz birodalmi orosz szláv népség, melly eredetileg a' bolgárok által nyomaték a' Duna mellől éjszakra: hol a' Dniper vizénél *Kievet*, Volchovnál *Novgorodot* alapítván, különböző faju és nyelvű népek között élt; a' kиеviiek ugyan is *kazar* hatalom alatt, a' novgorodiak *krivics* és *csud* szomszédaitól környezve. Az éjszakra főlebb fekvő Novgorod nem sokára a' *normanok*' igája alá jutott; mi alól ámbár kiszabadítá magát, az egyenetlenség okozta ingatag állapot azonban olly szilárd elhatározásra bírta azt, hogy egyesülve a' szomszéd csudokkal és krivicsekkel, egy, vitéz hatalmáról jeles, töle különböző, **OROSZ** névvel illetett nemzet' kebléből *Rurik*, *Sineus* és *Truvor* nevű három testvért hina meg országlókul.

862-ben eljövén e' szlávokhoz a' három testvér, magokkal hozák, mint Nesztor, XII. századi orosz kronikás beszéli, *nemzetségeiket* és az **OROSZOKAT**. Rurik a' választásnál fogva Novgorodban, Sineus a' fehér tónál (Bjelozero), Truvor pedig Iszborszkban foglalta széket. Miután 864-ben a' két utóbbi testvér halál által kimúla, Rurik az egészre, t. i. a' novgorodi szlávok', csudok és krivicsiek' birtokára kiterjeszté hatalmát. Rurik' halála után *Ighornak*, az ő fiának kiskorúsága alatt *Oleg* kormányzá az országot, ki tetemes hódításokat téve, a' déli szláv tartományok' fortélyos megszerzésével 's egyesítésével gyarapítá a' hont; Kiev 882-ben fővárossá

lön, 's alapja vettetik a' birodalomnak, mely az uralkodó kormányra 's védelemre meghívott népségtől *Orosz* nevet nyer; a' földnép is ez illetőleg idegen nevet magára ruházza; azonban az uralkodók' nyelve idő jártával az orosz-szlávokéval egybeolvad 's végképen kihal.

Mindezek hitelesen tudatnak a' történetkönyvekből. De, *honnan jöttök és kik voltok a' kormányra hívott oroszok?* az azon nehéz kérdés, mely a' történet-vizsgálóknak több hypothesisek föllállítására nyújtott alkalmat; mely még egész bizonyossággal ki nem vitatván, maiglan foglalatatoskodtatja az orosz történet' buvárait.

Két felekezetre oszthatni az orosz birodalom alapítói' származásáról vélekedőket; olyakra, kik a' *scandinaviai norman* eredetet, ismét, kik a' *kazar* nemzethől keletkezést vitatják. A' többi, ezektől eltérő hypothesisek különös figyelmet nem érdemelnek. Az első régi hiedelem' pártolói *Bayer*, *Thunmann*, de leginkább *Schlözer*' ¹⁾ korától fogva, Oroszország' legjelesb történetírói: *Karamsin* ²⁾, *Lehrberg* ³⁾, *Strahl* ⁴⁾, *Bulgarin* ⁵⁾ és többek; a' másik rendszer' alkotója *Ewers* ⁶⁾ dorpáti tanító, nem nagy sereg követőket számít ugyan, de ránk nézve annál fontosb állítása, minthogy *Horvát István* régi történeteink' vizsgálója többszöri nyilvánításában, különösen a' mult évben megkezdett, de ekkoriglan befejezetlenül maradt czim nélküli historiai munkájában szinte kazar vérségü

-
- 1) Probe Russischer Annalen. Bremen, 1768. 8-vo. — Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771. 4-to. — Nestor. Göttingen, 1802. I. II. Th. 8-vo.
 - 2) Geschichte des russischen Reichs. I. Theil. Riga, 1820. 8.
 - 3) Untersuchungen über die älteste Geschichte Ruszlands, herausgegeben von P. Krug. Petersburg, 1816. 4-to.
 - 4) Geschichte des russischen Staates. I. Band, Hamburg, 1832. 8-vo.
 - 5) Ruszland in historischer, statistischer, geographischer und literarischer Beziehung. Geschichte. I. II. Band. Riga und Leipzig, 1839. 8-vo.
 - 6) Vom Ursprung des russischen Staats. Mitau, 1808. 8vo.

's magyar nyelvű *JÁSZOK*nak tulajdonítja az orosz birodalom' alapítását. Ewers egyik vetélkedője, de szinte a' norman eredet' tagadója Oroszország' délkeleti részén egykor létezett török fajú nemzetről hozza le az oroszokat¹⁾.

Mint forgatta ki *Ewers* a' nagy tekintetű *Schlözer-nek* és másoknak is a' skandinaviai eredetet támogató okait? mint mutatá meg, hogy a' tenger, melynek mart-jaitól a' három testvér 's az oroszok jövének, nem a' balti, hanem a' fekete tenger vala? 's végre, minő tüzes vitákat szült az orosz tudósok közt új rendszere? részletesen fölhordani nem akarom: elegendőnek vélvén a' származást világosító történeti adatokra némi általános pillanatot vetni.

Nesztornak azon szavai: „*Sie gingen über Meer zu den Russen - Waraegern*“ melyekben t. i. a' csudok, szlavok és krivicsek által meghívott oroszokat (Русы) *varäg*oknak (Варягомь) nevezi, miután közönségesen meg-egyeznek a' történetvizsgálók, hogy soha sem létezett *varäg* név alatt valamely bizonyos nemzet, ámbár a' középkorban nem csak a' nyugoton, hanem kelet- és délfele kalandozó *normannok* ezen névvel illetnének; 's jöllehet ezen balti tengeren túli népek a' novgorodiaktól kitünőkép *varäg*oknak hivatnának; kevesbé meghatározók.

A' byzancziumi udvarnál szolgáló testőrök' „*Baqvy-yoi*“ nevének amavvali hasonlatossága, úgy látszik, nem véletlen eseményi, egyszersmind kiterjedtebb, sem hogy csupán *normannokat*, ugyanott hasonlólag szerencsét keresőket illetve: más nemzeteket is foglalván magában. Így a' *kazarok* is föltűnnek Byzancziumban mint *Baqvy-yoi*.“ Különben e' nevezet néha a' „*Frank*“ általános, néha a' „*Foederatus*“ = frigyos névre alkalmazható. Illy kétes jelentés mellett tehát a' *Varäg* nevet a' skandinaviai normannokra szorítani, Rurikot oroszaival historiai bizonyos-

1) Sendschreiben an den Staatsrath G. Ewers über die Wohnsitze der ältesten Russen. Dorpat, 1825. 4-to.

ságként éjszokról lehozni, távol sem lehet. Ellenben kazar, és pedig fekete tenger melléki származásokért fontos okok harczolnak.

Nesztor' saját szavaiból világos, miként Rurik' fő emberi *Oszkold* és *Dir*, Ewers egyenesen magyar nép felekezethelieknek állítja ezeket, kik a' kieviek' azon nyilatkozására, hogy ők a' kazarok' adózói lennének, így feleltek: „*mi is varäg kuezek* (fönökök) *vagyunk*,” ugyanegyek legyenek a' III. Mihály görög cs. 14. évében Byzanczium ellen menő oroszok' vezéreivel; már pedig ezen oroszok ('Ρως) fekete tenger melléki scytháknak nevezetnek a' görög írók által. Szerintök kétszáz tengeri hajóból szerkezett hadseregüket a' vészszivatar elosztatván megmenekvék Konstantinápol nem csak, hanem az ellenség' egy része igaz hitre tére. E' lettdolog ismét egybe hasonlítva avval, miszerint Kievben közvetlen reá keresztyén oroszokat találunk, olly megjegyzéssel, hogy sok varägök keresztyének lettek; kedvező a' fekete tenger melléki származtatásra. Már ekkor a' fekete tenger' partján mit Nesztor orosz tengernek hi, messze elterjedt valamelly hatalmas nemzet neve alatt kelle ezen oroszoknak foglaltatniok, mivel, ámbár győzelmeket arató, még is ritkábban fordul elő. Azonban e' tájékon egyéb nem vala a' kazarnál, melly történeti adatok szerint birtokát éjszakra Kíeven fülöl is kiterjesztvén, adózóvá tett népeivel különös szelidséggel bánt.

Más részről hihetlennek látszik, hogy a' novgorodi szlávok normannokat, kiknek nyomorgatásától épen akkor menekedtek meg, nem pedig a' szelid kormányu Kíevből könnyen ismerhetett hatalmas kazar nemzethelieket lutak volna uralkodásra. Igen természetes e' szerint, hogy *Rurik* és testvérei a' kazar birodalomhoz tartoztak ugyan, de legközelebb a' fekete tenger melléki orosz nép felekezethől származának. Könnyen magyarázható ebből az is: miként tehettek hódításokat Kievben *Oszkold* és *Dir*:! miként Rurik utódja *Oleg*, épen olly korszakban,

midőn még a' kazar dicsőség' hanyatlásáról szó sem tá-
láltatik?

A' normann származás' kétségbe hozatalára nem
csekély fontosságu ellenvetés végre az: hogy a' scandi-
naviai krónikák *Rurikról* semmit sem tudnak; ugy, az
ezt védelmezők által fölhozatni szokott svéd országi „*Russ*“
név is sokkal ingatagabb, mintsem az állítást támogathat-
ná. Mind ezekhez még az is járul, hogy Nestor' króniká-
jának több példánya az oroszokat *kúnoknak* is nevezi, így
irván Schlüzer fordítása szerint „*Eine Nation, Russen,*
auch Kumaner genannt.“ Egy kozák krónika pedig
Engel' Ukrania' történetében *kazaroknak* nyilvánítja. Ibn
al Wardi XIII. századi arabíró végre Herbelotnál, hogy
egyebeket elmellőzzünk, *keleti turkáktól* hozza le őket.

Illy, és más itt föl nem hordott okoknál fogva
miután hajlandó valék magam is Ewers' zászlója alá sze-
gődni: távol sem volt meglepő ujdonság, avvagy hihet-
len előttem, mit *Horvát István* az orosz birodalom' alapi-
tóinak magyar voltokról hirdetett; annál is inkább nem,
mivel a' régi kún nemzet' magyar nyelvűségét 's ettől
csak dialectusbani különbözését még 1825-ben megvitat-
tam; mivel a' kúnoknak a' kazaroktól származása 's a-
zokkali egysége a' történet könyvekből régen tudatik. A-
zonban igen is meglepe a' biztos, az elhatározott hang,
mellyel a' nagy tudományu historicus e' régi vitatkozás'
tárgyául szolgáló bonyolodott kérdést egy csapással el-
döntötnék hiszi. Szabad legyen már a' hirlapok által is,
bizonyyára szerző megegyezésével, némelly részben közlött
munkájára hivatkoznom, 's kiemelnem az e' tárgyra vo-
natkozó sorokat.

A' be nem fejezett munka' 9-ik ivében 132-ik 's
következő lapon ez áll: „A' *Paczinák* nép, mint ed-
dig is láttuk, 's ez után is több izben látni fogjuk; *Scythá*
nép volt. Épen *Scythá* nép volt eredetére nézve a' *Ma-*
gyar nép is. Bölts Leó Görög Tsászár írja: „*Scythi-*
cis igitur *Gentibus*, eadem fere est et aciei et in ipsa
sese convertendi ratio. Pluribus parent principibus et o-

tio deditae sedibus incertis cum armentis gregibusque suis laetiora pascua sequendo, universae vitam tradunt. *Solae vero Bulgarorum et Turcorum Gentes* persimili aciem instruendi studio tenentur; quae *ceterarum Scythicarum Gentium* aciebus est firmior, cum et collato pede pugnas ineant, et unius imperio obtemperant¹⁾.“ Constantinus Porphyrogenneta görög császár is szinte érinti: „Si quando sive *Chazari* (*Kunok*), sive *Turcae* (*Magyarok*), sive *Russi* (*Rőtök, Oroszok*), sive aliae quaequam *Boreales et Scythicae Gentes*, ut plerumque accidit, *Imperiales Vestes, Coronas, aut Stolas*, cujusdam praebiti ministerii causa, *sibi* transmitti postulent²⁾.“

A' 135 — 137. lapon olvassuk: „Constantinus Porphyrogenneta görög császár főlebbi soraihan a' *Russus* népet is *Scythia* népnek nevezte. Ez sem hibás, vagy vakmerő állítás. Hiszen Nestor, a' legrégiebb Oroszírő, maga hirdeti 's tanítja, hogy az Oroszok, azaz: *Russusok* nem voltak *Szlávok*, midőn így ír: „Sie gingen über Meer zu den *Russen-Waraegern*: denn so hiessen diese Waraeger *Russen*, wie andre Schweden, Normannen, Engländer und Goten heissen. Diesen *Waraegern* sagten die Tschuden, di *Slaven*, und die Kriwitschen: *Unser ganzes Land ist gros, gut, und mit allem gesegnet; aber keine Ordnung ist darin; kommt bei uns Knaesen* (Birák) *zu seyn, und uns zu regieren*³⁾.“ Constantinus Porphyrogenneta görög császár is, ki csak ugyan esmérhette az Oroszokat, az *Orosz*, azaz *Russus* népet és nyelvet hiven

- 1) Adami Francisci Kollarii, *Historiae Jurisque Publici Regni Ungariae Amoenitates*. Viindobonae, 1783. in 8-o, Vol. I. pag. 25.
- 2) Anselmi Banduri, *Imperium Orientale*. Parisiis, 1711. in fol. Tom. I. pag. 63. De Adm. Imp. Cap. XIII.
- 3) Nestor. *Russische Annalen in ihrer Slavonischen Grund Sprache verglichen, übersetzt, und erkläert* im August Ludwig Schloezer. Göttingen, 1802. in 8-vo, II. Theil, S. 106—107.

megkülönböztette a' *Szláv néptől és nyelvtől*¹⁾. Cedrenus írta: „*Rossi, Gens est Scythica, ad septemtrionalem incolens Taurum, fera atque immanis*”²⁾. Zonaras beszéli: „*Gens autem Scythica, Russi, Tauri montis accola, classe Euxinum Pontum aggressa, ipsi Byzantio agro minabatur*”³⁾. Így tanítanak bennünket több más görögírók is, kik széltehen *Tauroscythia* néven emlegetik a' *Russusokat*, és különösen *Kiow* várost is, melynek *Szombat* azaz *Sabaria* magyar nevét (*Σαυβαρίας*) Constantinus Porphyrogenneta föntartotta, *Tauro-Scythia* városának mondják. Ha ezek valóságok, úgy a' *Scythia-Russus* nép is *magyar nyelvet* beszélt, a' mi annál bizonyosabb, mivel még ma is lakik hazánkban egy *magyar nyelvet* beszélő's *Tótúl* nem tudó, még is részént *Szláv* isteni tiszteletet gyakorló nép, melly *Dorog* körül a' Hajdu városokban magát *Orosz-magyar*nak nevezi. Ezt boldogult *Czínke Ferencz* tudatta először velünk azon dalban, melyet I. Sándor orosz császárhoz írt e' nagy Fejedelemlnek Budán mulatása alatt. *Magyar-oroszok* szinte a' *Marosi* és *Kis Oroszi Ruthenusok* is, kik Visegrádon királyi ajtónállók voltak a' régi időkben. Mi csuda tehát, hogy már Árpáddal *sok orosz* magyar hazánkba költözött II. Béla király névtelen jegyzőjének tanutétele szerint? Irja, tudniillik ezen Író: „*Similiter etiam multi de Ruthenis Almo duci* (helyesebben: *Árpádo*) *adhaerentes, secum in Pannoniam venerunt, quorum posteritas usque in hodiernum diem per diversa loca in Hungaria habitat*”⁴⁾. Különösen azon *Waraegus*

1) Anselmi Banduri, Imperium Orientale. Parisiis, 1711. in folio, Tom. I. pag. 59—61. De Admi. Imp. Cap. IX.

2) Georgii Cedreni, Compendium Historiarum. Parisiis, 1647. in fol. Tom. II. pag. 551.

3) Joannis Zonarae, Annales. Parisiis, 1687. in fol. Tom. II. pag. 162.

4) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 9.

Oroszok, kiket a' *Szlávok* magukhoz *uralkodni* hívtak, *Orosz-Jászok* (Strelitzek) voltak, 's ezen *Strelitzek* (*Strelitz*=*Jász*) még akkor is, midőn Nagy Péter alatt legyilkoltattak, *Sagittarius* néven is említettek ime sorokban: „Ob *sagittariorum militum*, quos alias *Strelizios* cognominant, publicam cruentamque vesaniam.“ Még akkor divathan volt *Moscau* körül a' *magyar ruha* is. Szemmel látott hiteles tanu jegyzete föl: „Nunc Hungaros habitu similitudine sequuntur¹⁾).

Alább a' 140 — 142. lapon: „Hogy a' *Paczinák* nép valóban *magyar nyelvet* beszélt, az továbbá kitétszik a' két nemzetnek közös *Turca*, azaz *Török nevéből*, minekutána a' *Török* név *határozott jelentéssel* a' *magyar* népet is *főképen* illeti. Hivatnak *török* néven a' *Chazarak*, azaz *Kúnok*, vagy *Comannusok* is, kikkel a' *Páczinákok egy nyelvet* beszéltek. A' *Historia Miscella* Írójánál találtatik: „Humiliore vero parte ipse accepta in *Lazicam* properat, et in ipsa degens *Turcos ab oriente quos Cazaros vocant*, in auxilium advocat²⁾.“ Fraehn hirdeti az Arabs írókról: „Zwar sind bei den *Arabern* unter der Benennung *Türk faeufig keine andern als Chazaren gemeint*; abez es finden sich (ez semmi akadály) doch auch wiederum Stellen bei ihnen, wo *Chazaren* und *Türken als verschiedene Nationen* erscheinen³⁾.“ Hivatnak *Török* néven a' *Russusok*, azaz: *Oroszok* is az Arabs írótól, a' mi megint annak jele, hogy *magyar nyelvet* beszéltek. Bakuwy írta: „Az *oroszok*, azaz *russusok* nevezetes *török* nemzetet tesznek a' *szláv nép* szomszédságában, egy sziget-

1) Joannis Georgii Korb, *Diarium Itineris in Moscoviam*. Viennae Aust. s. a. in fol. pag. 214—215. et pag. 191.

2) Ludovici Antonii Muratorii, *Rerum Italicarum Scriptores*. Mediolani, 1723. in fol. Tom. I. pag. 128. Hist. Misc. Lib. XVIII.

3) C. M. Fraehn's, Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen aelterer Zeit. St. Petersburg, 1823. in 4-to, S. 41.

ben, körül vétetve némelly tótól, melly nekik védelemül szolgál. Vagynak *saját törvényeik*, 's vagyon *tulajdon nyelvük*¹⁾.“ Egy perzsa geographiában mondatik: „Die *Russen* bestehen aus vielen *Türkischen Völkerschaften*, und ihr Land liegt in der Nachbarschaft der *Slawen*“²⁾.“ Abbas Achmed Dimesky krónikájában is előjő: „Das Land der *Russen*. Diese bestehen aus vielen Völkerschaften, und sind eine grosse *Türkische Nation*. Ihre Länder graenzen an die der *Slawen*. Sie sind weiss rötlich; haben ein Religionsgesetz und eine *Sprache*, verschieden (?) von denen der übrigen *Türken*; und sind die unsaubersten Geschöpfe Gottes³⁾.“ Az, hogy egyik vagy másik Arabsíró a' *Russus* néptől a' *Török* népet mint egy megkülönböztetni látszik, semmi nehézséget sem okoz, mivel az íróknak egyes eszméreteiktől függött mindenkör, mellyik népet kívánták főképen a' *hasznó eredetü 's nyelvü népek közül* a' közös *Török* névvel illetni. Minden esetre Cinnamus János *Tauro-Scythiába*, melly név bizonyosan *Russiát* tárgyazza a' főlebb mondottak szerint *Kún*, azaz *Magyar lakosokat* is helyheztet, midőn így ír: „Sed ille alteram quoque iis inferre plagam volens, novas in eos rursus copias misit: jussitque, ut superiora adirent loca, et *Unnos*, qui *Tauro-Scythicum* accolunt, aggredereantur. Iis copiis praerant *Andronicus Lampardas* et *Nicephorus Petralipha*, aliique non pauci. Summa autem rerum penes *Joannem Ducam*, cujus non semel meminimus, fuit. Nec diu cunctati, loca longa atque inaccessa, terrasque hominibus prorsus vacuas emensi, *Unniam*, (*Magyarországot érte e' név alatt*) invadunt: et in vicos incidentes frequentissimos complures, ingenti praeda potiuntur, homines

1) Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi, à Paris, 1789. in 4-to, Tom. II, pag. 533.

2) C. M. Frachn's, Ibn-Foszlan's und anderer Araber stb. S. 42.

3) C. M. Frachn's, Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte stb. S. 42.

multos caedunt, plurimos captivos faciunt: cumque inde essent excessuri, confectam ex aere crucem isthic loci statuunt, cum hujusmodi inscriptione:

Pannonicae quondam numerosa hic germina stirpis

Mars et dura manus sustulit Ausonium.“ stb.

Ugyan ez a' Cinnamus János mondja: „Est vero in *Tau-ro-Scythica* Regione civitas, nomine *Kiovia*, quae omnes alias illic sitas praecellens, *Metropolis* est totius *Gentis*¹⁾. *Russiaról* folyt tehát főlebb a' szó és a' benne lakó *magyarokról*, csak hogy a' *régi*, nem pedig a' *mai russusokat* kell e' helyben tekinteni.“

Ismét, a' 12-ik évben 187-ik lapon: „Nestor följegyzette 876-ik évre: „*Eine Nation, Russen auch Kumaner genannt, die am Pontus wonte*, fing an, das römische Gebiet zu verheren, und wollte gar nach Constantinopl. Aber die Vorsehung des Höchsten verwerte es ihr; der Zorn Gottes kam über sie; und ihre Knaesen, *Oskold* und *Dir*, kerten unverrichteter Sachen nach Haus. *Basilius* fürte oft Krieg mit den *Arabern* und Manichaeern. Mit den vorgenannten *Russen* machte er einen Friedens Vertrag, und vermochte sie, Christen zu werden.“ Egy másik orosz Krónikában is mondatik: „Nach ihm (kamen) die Kievischen Knaesen *Oskold* und *Dir*, die das römische Gebiet verherten. Mit ihnen war ein Volk, *Russen auch Kumaner* genannt, die *am Pontus* wonten: und mit diesen *Russen* machte der *Zar Basilius* der Makedonier einen Friedens Vertrag, und vermochte sie, Christen zu werden²⁾.“ Nevezetesen e' helyek (mellyeket Schlözer csak *önkényből* tart *későbbi potolékoknak*) a' *Russus* történetekre nézve egyéb okokból is, de főkép azért: mert itt az *oroszek*, azaz *russusok* más

1) Joannis Cinnami, *Historiae*. Parisiis, 1670. in fol. pag. 152. et 136.

2) Nestor, *Russische Annalen* in ihrer Slavonischen Grund Sprache verglichen, übersetzt, und erkläert von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. in 8-vo, II. Theil, S. 242.

néven Cománusoknak, azaz: Kúnoknak neveztetnek. Ha ez valóság, úgy már csak ennél fogva is a' *rus-susok egynyelvűek* voltak a' *Cománusokkal*, azaz: *Kúnokkal* és *Paczinákokkal*, meg a' *Magyarokkal*.“ Megjegyzí a' 189. lapon azt is, hogy a' *rus-susoknak* tulajdonított *cumanus* nevet a' *Makarische Stuffebuch* is érinti ¹⁾.“

Horvát Istvánnak idézetekkel elárasztott előzményeit, mint kiki látja, e' három pontra vonhatni:

1. A' szlávétól kétségkívül különböző nyelvet beszélő régi orosz nép scytha nemzet' sorába tétetik a' görögírók által, épen úgy, mint a' magyar (turca), besenyő, (paczinák) és kún (chazar) nép.

2. Valamint a' magyarok és kúnok görögíróktól turkáknak hivatnak, hasonlóan neveztetnek törököknek arabíratokban az oroszok.

3. Saját krónikaikban kúnok' neve alatt is jó elő a' régi orosz nép.

Ez így lévén, minthogy a' kún és besenyő magyar nyelvű nép vala, bizonyossággal következteti a' régi orosz nemzet' szinte magyar nyelvű voltát; a' *mi annál bizonyosabb*, úgy mond, mivel még ma is lakik hazánkban egy magyar nyelvet beszélő 's tótul nem tudó nép, mely magát *orosz-magyarnak* nevezi.

Az etymologiai előzményekre, miután névbeli egyenlőséget bizonyítani, csak annyi észrevételt kívánok tenni: hogy fölhordható 's majd alább elő is terjesztendő különböző nevezetek nem csak gyengítik az egynyelvűségi következtetés' csálhatlan voltát, hanem más ellenkező állításra szint olly joggal nyujtanak alkalmat. Az arabírók' bizonyágtétele is, kiknek némellyike a' kozárok' és így a' magyarok' nyelvétől különbözőnek tanúsítja az orosz nyelvet, ingatag, 's e' részben egymást megsemmisíti. Tudjuk különben is a' történetkönyvekből, miként a' név-

1) Probe Russischer Annalen von August Ludwig Schlözer. Bremen und Göttingen, 1768. in 8-vo, S. 87.

egység nem föltételez mindig nyelvbeli azonságot, hasonlóan névkülönbőség nyelvkülönbözést. E' szerint, habár megnyugszom a' kazar eredeten, a' kérdést diadallal kivíva nem látom, úgy vélem, mások sem látják. Nyomóságul a' honi orosz-magyarokról vont állítása azonban, mint bennünket közelebbről érdeklő, bővebb meghányást kíván.

Arra, hogy az orosz-magyaroknak nevezett honi népesség' magyar nyelvéről a' régi oroszok' szintolylan nyelvűségére biztos következtést vonhassunk, azt kellett volna véleményem szerint Horvát Istvánnak megmutatnia, *hogy ezen népség' nyelve eredetiképen és e' honba költöztekor is magyar volt, nem pedig saját szláv nyelvét feledve változott magyarrá*; mert meglehet, sőt a' közhiedelemhez képest lenni látszik is, ez utóbbi történeten ment által, egyedül vallást tartván meg a' régiből; mivel azonban e' részről nem bizonyít, pusztá állítása meggyőző ok' hiánya tekintetéből a' többi hypothesisek sorába esik.

Közlöm én is nézetimet kérdésünkre vonatkozólag e' földeinkről, előre bocsátván rövid jegyzetemet Horvát István' abbeli nyilvánítására, hogy *Czinke Ferencz* tudatta legyen először *velünk* a' magyar honban orosz-magyarok' fönlétét. Ismerem én is *Czinke Ferencz'* mint egykori tanítómnak magasztalt versezetét: de őszintén megvallom, soha nem tekinthetém olyannak, értvén jegyzéseit, mint a' melyből statistikai vagy historiai adatokat lehetne gyűjteni; bizton állíthatom, maga a' megboldogult magyar nyelv tanító sem remélé, hogy zengzete még egykoron országos historicus által kutfő gyanánt leszen említendő az orosz eredet' kérdésében. Ha tehát a' többes számban, szokása szerint, saját uri személyét érti a' tudós férfi: nincs mit mondanom: általánosan ismert dolog lévén: hogy a' szobatudósok magukon és könyveiken kívül keveset, kiváltkép közéletben forgó tárgyakat nem méltatnak tudásra, tanulásra. A' földadáshoz térve. Kinek tapasztalásból egykevés ismerete van honunkról, tudhatja 's tudja *Czinke'* versei nélkül, több vidéken olly ó hitű népség' laktát, melly magyarul beszél, ellenben szlávul nem tud; melly

magamagát *magyar-orosznak* nevezi, 's másoktól is így hivatik, de nem *orosz-magyar*nak, mint Horvát mondja. Mi fekjüdjék e' nevezet fölváltásában? most nem vitatom, csak azt adom elő, hogy én gyermekségemtől fogva ismervén illy felekezetü közönségeket 's azokból kelt egyes családokat, elég alkalmam vala nemzeti minemüségéről tudományt szerezni, előfordul esetekben róluk nyomozódní, elmélkedni is. Ismerettel bírok ugyan is a' Csanaád megyében keblezett *makai*, *hajdusági*, Szabolcs megyei, kiváltkép *aranyosi*, *büdi*, *hugyai*, *kárászi*, *nkállói*, *napkori*, *orosi*, *pazonyi*, *tassi*, *uj fehértói* stb. magyar-orosz közönségekről; de bár miként vagyódam törzsökös magyar eredetükről és a' szlavén nyelvnek csak vallásos szertartással hozzájuk férkezéséről utba igazodni, soha nem találhattam annyi alaposságu indítóokra, melly engem az előbbiről meggyőzött volna; ellenben, több erős okokra vezetett nyomozásom, valóságos szláv eredetüket, magyarokká e' honban változásokat tanusítókra, millyen többi között a' nálók divatozó családí szláv név tömérdek-sege, a' fölsőbb vidéki szláv nyelvü úgy nevezett *rusnyákokkal* (Rutheni) érintkezési viszonyban létel, stb. Magyarodásuknak igen helyes okára találhatni geographiai és politicái helyzetükben, különösen az erdélyi fejdelmek alatti történetükben. A' magyar-oroszokróli okoskodás tehát csak akkor nyerend rendületlen alapot, ha azoknak eredettől fogva magyar nyelvüségük bebizonyítatik. Nem is emlitem az e' részben új nehézséget támasztó, Constantinus Porphyrogenneta által föltartott Dneper vizesési hét orosz nevezeteket, 's azoknak nyelvünk' saját-ságiból meg-fejthetlenségét: mert az állításért harczoló erősség hiányában könnyen megnyugodnám, ha minden lépten nyomon újabb és erősebb ellenvetésekre nem találnék. Igazam van ezek szerint, úgy hiszem, bár ellenkező véle-ményt ápoljon a' tudós férfiú: hogy a' 'régi oroszok' magyarsága még most úgy áll, mint szóba hozott, de eléggé meg nem vitatott 's el nem határozott historiai kérdés; mellynél mint két részre kedvező okokat a' critica' szabályi szerint meghányi a' vizsgálódónak kötelességében áll.

Tételei' föl nem fogásával vádolhatna Horvát István, ha az általa kimondott *Jász* eredetet mellőzném. Láttuk fentebb, mi iraték az orosz birodalom' alapítóinak egyenesen jász voltukról. Szükség ezekhez fölhoznom azt is, mit más helyen e' tárgyra elmonda. „Érteni fogjuk, így szól ő Rajzolataiban, a' lengyelírók *Jazvingeseit*, főképen ha azt is tudjuk, hogy e' *Metanosták* vagy is *Exulok*, lefordítva *varangusoknak* is hivattak, 's ez által a' *Mare Varangicum*nak is nevet nyújtottak.“ Alább: „Innend lehet megmagyarázni, hogy p. o. De l' Isle Atlásában, melly Párisban 1780. évben jött ki, Lapponia abroszán találta-tik *Varanger* és *Mer de Varanger* (Jász tartomány és Jásztenger) ¹⁾.“

Láthatni im ezekben szerző' ítéletét a' *voräg* vagy *varang* névről, szerinte nem egyéb, mint fordítása a' *jásznak*, és a' Nesztor által *varäginak* nevezett balti tenger annyi, mint Jásztenger; következésképp a' *ruszus-varägök* *röt-jászok* voltak.

Mellőzve itt is a' *varäg* név' határozatlan jelentését nyilvánító adatokat, és föltéve a' fordítás' helyességét; kitűnik, miként Horvát István a' származás helyére nézve lényegesen eltér Ewerstől. Ez ugyan is, mint fentebb láttuk, a' fekete tengertől vezeti Burikot Novgorodba, ama' szerint a' balti tengertől mentek a' három testvérek a' szlávokhoz. Ítéletemnél fogva vagy csak azért is különös figyelmet érdemel e' rendszer, mivel tetemes akadályokat elharit, a' fekete tenger mellék' pártolói ellen gördithetőket. Azonban, míg a' kazar nemzet' balti tenger melletti lakása, és a' Frähn által nyomozott *wisu* nép' jász-magyar volta ²⁾ critikai szabályok szerint tisztán kimutatva nem

1) Rajzolatok a' magyar nemzet legrégebb történeteiből. Pest, 1825. 8r. 40—43. lap.

2) Versuch über das von Arabern in der Norden Russlands gesetzte, bis her räthselschaft gebliebene Land und Volk Wisu. In Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg, 1823. 4-o. S. 205—233.

lészen, több szerencsét nem ígérhet elfogadtatásához a többi hypothesisekénél.

Mindezek arra tanítanak bennünket, hogy a' régi orosz nemzet' eredetét 's nyelvét olly kétségek borítják, miknek elosztatását rövid tételek, de hosszas értekezések sem eszközlendik egy könnyen, nyomos okok szolgálván mind két részről, a' véleményi különbségekre.

Épen illy fontos adat az alább előadandó. A' tömerek ismeretekkel fölruházott *Frähn Keresztely Márton* pétervári academicus, kinek nevét a' keleti történetek' vizsgálata körül tett sok oldalu fáradozásáért tisztelet nélkül nem említhetni, ujlag, nem régiben közrebocsátott értekezése által egy, eddigelő ismertlen arabiróból nevezetes tanutételt hoz a napfényre, a' *normann* származásért harczolót: mellyet azon okból, hogy a' reánk nézve is érdekessé vált kérdéssel a' magyar olvasó közönséget megismertessem, mind pedig annak kitüntetésére: vajjon Horvát István állítása olly erős alapon nyugszik-e, hogy neki hódolva, alkotmányát kétségen kivülinek tekinthessük, közleni egész terjedelmében méltónak itélem. Hoszszadalmas ugyan egykissé kellékei és némi kitérései végett, de a' historia' kedvelőinek, szakmány embereinek éledeletet nyújtó, beavatván a' tudni vágyót tárgyunk' critikai és literaturai ismeretébe.

Ekkép értekezik Frähn a' pétervári academia' irati között (*Bulletin scientifique, publ. par l' Academie Imp. des Scien. de St. Pétersbourg, Nr. 81—81.*) megjelent, és az academia' 1838. maj. 4-iki ülésékor föl is olvasott munkájában: „Tudva van, mint igyekeztek némellyek kétségbe hozni *Nesztornak* azon előadását, hogy a' *waräg-oroszok*, kiktől a' novgorodi szlávok szomszédaiokkal együtt uralkodókat és védelmezőket kértek, Scandinaviából jöttek legyen. Tudjuk, mint akará a' megholdogult *Ewers* a' régi oroszokat a' fekete tengernél keresni és *kazar* néppé tenni, 's mint vezeté Rurikot meg annak két testvérét követő népével együtt az azovi tengeren keresztül Ilmentóhoz; később azonban, midőn többi között *Szar-*

kel kazarok' vára' nevének egyedül igaz etymológiáját a' *csuvas* nyelvből megmutatva a' *csuvasokat*, mint is az egykori kazarok' elszórt népfáját előállítá, a' dorpáti derék tudósnak egyikéssé visszatetszvé az oroszok' illy nemű rokonsága, előbbi véleményétől azért elállt, 's gondolom, goth származást igyekezett tulajdonítani az oroszoknak. Miután azok' scandinaviai eredete a' honi történetek' annyi tudós és élesítéletű ismerői által czáfolhatlanul előadatott; miután azon eredet mellett napkelet' levéltárai-ból nem csak *Ibn-Foszlan* hiteles oklevele, hanem avval-együtt más nyomós tanutételek is fölhordattak: mindig fölöslegesnek látszott nekem azon hypothesist, melly magában foglalá a' fölöldás' magvát, körülményesen megczáfolni. Most sem akarom azt. Célom egyedül a' jó alaphoz, mellyen a' régi vélemény nyugszik, még egy, annak biztosb állást szerző erős követ tenni. Egy általunk ez ideig kevesbé ismert, még kevesbé használt arabirónak, egy föld- és történetirónak tekintete ez, ki az *oroszokról* emlékező nemzetebeli hozzánk jutott írók között a' *legrégiebekhez* tartozik. Régibb mint *Tabery*, *Eutichius*, *Ibn-Foszlan*, *Maszudy*, *Isztakhry* és *Ibn-Haukal*, körülbelöl kétszáz évvel előbb írt *Nesztornál*, 's néhány évvel később azon idő után, mellyre ez Oroszországnak a' *warág-oroszok* általi megalapítását tűzi.

E' hajdani arabnak neve *Ahmed ben-abi-Jakub ben-Vaszih el-Katib*, — szokás szerint rövidebben *Ahmed el-Katib*. azaz: „Ahmed az író“ vagy „titoknok“ néven hivatik. Személyéről, életidejéről és iratáról vagyok kénytelen értesíteni az olvasót, minthogy e' pontok iránt senkihez sem utalhatom. A' muhammedánok' biographiai és bibliographiai munkáiban nem adaték róla semmi tudósítás. Legalább minden efféle nem csekély számu használtam munkák, halgatnak e' szerzőről. Nem csoda tehát, ha nekünk európaiaknak róla ismeretünk eddigelő hiányzott. Így, nem olvasunk p. o. *Herbelotnál* róla egyebet, mint: „Ahmed el-Katib, földleíró, kiről Abulfeda gyakran említést tesz. „*De-Rossi* nem is nevezi meg. *Eichhorn* és

Wuchler szintolly keveset ismeri. Enmagamnak is az arabok' földleirási literaturája' legrégebbi terményeinek általnézésében¹⁾ mellőznöm kelle; hasonlóan báró *Hammer-Purgstall*nak az arab- perzsa- és török geographiai kútfők' egyikéssé futólag dolgozott általnézésében²⁾. A' legújabb időben is *Wüstenfeld*, *Abulfeda* által használt geographiai kútfők' előadásában ez író' *nevének* csak fölhozására kénytelenítetett szoritani magát³⁾. Hogy illy általánosan hiányzék ezen szerzőről tudósításunk, az által is megmagyarázható, hogy eddigelő egy sem jutott iratai közül Európába; legalább olyanra az Európában létező keleti kéziratok tára' lajstromaiból nem emlékezem. Egyetlen munkája szinte egyetlen példányban, melyet megtekintheték 's olvashatám, a' most előttem fekvő Muchlinski urnak, az arab és török nyelv' itteni egyetemnéli tanítójának birtokában van az. Ezen fiatal ügyes orientalista Konstantinápolban és Egyiptomban tartózkodását, hová tanulmánya' folytatása végett a' nyilvános oktatási ministerium' részéről néhány évre küldetett, nem csak a' jelesebb tanítók, mint Senkovski, Charmoy, Mirza Dzsafer 's mások' vezérleése alatt eleve szerzett nyelvtudományának bővítésére használá, hanem nevezetes számu érdekes és nagy értékű keleti kéziratokat 's régiségeket is hozott magával⁴⁾. Az elsőbbek közt találattik a' mi Ahmed el-Katib-unk' *Kitab el- buldan*-ja vagy tartományok könyve is. Így van czimezve munkája a' kézirat' első levelén és végzetén, jóllehet a' szerző' előszavából kivehetni, hogy azt „tartományokról tudósításnak (vagy rövid foglalatának)“ akará nevezni. *Semsz-el-din*-nél és *Abulfedan*ál, kik

1) Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg, 1823. 4. S. XVI. ff.

2) Hertha, Zeitschrift für Erd-Völker- und Staaten kunde. Band III. S. 46. ff.

3) Abulfedae Tabulae quaedam geograph. ed. Wüstenfeld. pag. 90.

4) Méltán várhatjuk Muchlinski urtól Ievantei útjában szerzett arab és török kéziratok' leírását.

e' munkát használák, czimzetére nem találtam. *Reiske* azonban, úgy látszik, az utóbbiknál megtalálá, legalább nevezi *Prodidagmata in Köhleri Syriaca* czimű munkában 230. lap. azon kutfők között, mikből Abulfeda az ő geographiai tábláihoz adatokat merétt, mint 22-ket egy *Kitab el- buldan-t* vagy *liber regionum*-ot; csak hogy tévede *Belaszory*nak tulajdonítással, valószínűkép *Herbelottól* elcsábítva, ki szinte úgy czimzi ez utóbbinak munkáját. Jelentem főntebb, miként *Haddzsí Khalfanál* a' mi *Kitab el- buldanunk* épen nem találtató. Hasonlókép el-mellőzé a' török *Meüsel* „*Afrika történetét*“ is, melyet *Ahmed el- Katib* saját iratának bizonyít, valamint úgy történt *Kisázsia történetét és leírását* magában foglaló egy másik munkájával; a' helyett szerzőnk' egy negyedik munkáját, az *Abbasszidák' történetét* látszik ismerni a' török literator. Kétszer hozza föl azt némi biographiában. Kétségbe hozhatni ugyan a' személy' azonságát, miután *Ahmed ben Jakub el- Miszry* nevű szerzőt nevez: azonban, véleményem szerint a' *a' ben- Jakub* szónál csak az *abi* szócscsa marad el; Maszudinál legalább atyja neve főntebbi olvasásunk módjára *abu- Jakub*-nak van írva. *Mürudzs'* mind három itteni codexében *Tarikh Ahmed ben-abi- Jakub el- Miszry si akhbar el- Abbaszjin* áll. Maszudy az általa használt kutfők közt hozza föl.

Ez utóbbi idézetből következtethetjük, hogy szerzőnk' hazája 'Egyptom vala, egyszersmind látható igen koránti időkre tartozása, mivel egy munkáját Maszudy tízedik század' közepén élt író használá. Örömmel hozhatom itt föl még közelebbi meghatározását korának, és pedig a' szerző saját adatán alapítva. Elöttem fekvő munkájában mondja: „*Sur, Remenraa* (Szamarra) város' építésétől és megtelepítésétől fogva az ideig, midőn e' könyvet írá, ötvenöt évek folynak.“ Tudjuk pedig, hogy ezen város' építésének kezdete a' Hedzsra 221. azaz Kr. 836. évére esik¹⁾, és hogy tökéletes fölépítése 's a' kalifaság'

1) Így Maszudy és Jakut. Mások, mint Ibn-Khalikan 220. évre teszik.

oda helyezése alatt több mint egy év múlt, 's ez utóbbi 223-d = Kr. 838-ban történt meg. Így a' H. 276. vagy 278. azaz 889. vagy 891. Kr. u. évet elfogadhatjuk Ahmed író idejének; tehát *Mutemid* utolsó abbasszidai kalifa uralkodása alatt¹⁾, kiről mint még akkor élőről emlékezetet is teszen²⁾.

-
- 1) A' hedzsra 256—279. vagy ker. szám. 870—892. év.
 - 2) Nem jönnek elő adatok írónknál, mik későbbi időt árulnának el. Valamint Mutemid Abbasz házbeli legutolsó kalifa, kit megnevez, úgy Amr ben- el- Leis (265—287.) a' Szoffaridák' legutolsó hercege kit név szerint említ, szintazonkép Abdulláh ben- Omar az ő idejében uralkodó idriszida, 's így tov.

(*Folytatása következik.*)

JERNEY JÁNOS.

XIX.

OKLEVELES TOLDALÉK.

A' böi convent' emlékezetének fölélesztése oklevelek' nyomán.

A' keresztyén hitvallás az, melly Ázsiából beköltözött pogány eleinknél a' polgárisodás magvát elhinté, 's őket a' középkor' bármi szűk körü iskolai tudományos ismeretere vezeté. Nyugotról honunkba jött, monostorokban letelepült térítő szerzetesek latin írás- és nyelvtudományt hozván magukkal, a' vallás oktatmánnyal párosítva terjeszték a' tanulmányok' első elemét. A' hon alapító magyar nép' előkelő osztálya egyedül harczos, lovagi életben gyönyörködve, nem váltá ugyan föl a' neki dúzs birtokot, polpári szabadságot, önállást és jólétet szerző fegyvert íróttal és könyvvvel: de gondosan szaporítá 's bőkezűleg ápolá a' hit-bajnokinak káptalanait, conventeit; hol, az írás nagy szorgalommal gyakorlatván, eleink a' magános életben előforduló 's administratiobeli szükségüket a' kor' kívánatahoz képest kényelemmel kielégíthették. Ha szerződést, végrendelkezést, emlékeztetést, vagy lettdolog iránti bizonyítást, tanutételt, megbizást, biztosítást, kötetést, megnyugtatót, értesítést stb. szándékozáék valaki írásba tételni, a' legközelebb fekvő monostorba mene, törvényeink által kora időkben meghatározott csekély fizetésért kívánságát teljesítendő. Királyaink' már első századai alatt pezsgettek a' hon' különböző vidékein a' szerzetes zárdák és monostorok, illy nemü szolgálatra készséggel bírván. Katona István, történeteink' éles vizsgálója ámulatos sokaságát adja elő ezeknek, ámbár mindenik és minden korban föltüntéről nem szerezhete hiánytalan ismeretet. Szerinte virágzott a' honban:

Apátság a' benedekieké	53.
cistercitaké	49.
Prépostság a' praemonstratiaké	56.
Zárda ugyanazoké	6.
Háza (domus), vagy praeceptorstaga a' jeruzsalemi sz. János keresztes rendének	21.
(Pray jóval többet számít elő).	
Zárdája (coenobium) a' carthusianoknak	4.
„ „ a' prédicátori rendnek	25.
„ „ az augustinianusoknak	15.
Aléljárósága (vicariatus) a' paulinusoknak	21.
Elöljárósága ugyanazoknak	40.
Háza (domicilium) a' ferenczieknek	142.
Apátság bizonytalan rendének	25.
Zárda ¹⁾ „ „	34.

Mindannyi iskolák 's nevelőházakként tekinthetni e' szerzetes társulatok' hajlékit, melyek által a' tudományos közintézetek' hiányi pótolvák. Ez, vagy amaz monostort gyámolító vagyonos ur, gyermekét, egykor a' hon' magosh hivatalára alkalmazandót, latin írás- és grammaticaba oktatóul a' pártolt társulat' vezetésére bizá. Ekként, hajdani királyok' alapító leveleinél fogva kötelessége lön az egri püspöknek az országló negyedik szülöttét nevelnie ²⁾. Nem egyedül vallásos buzgóság ösztönzé tehát őseinket a' monostorok' alapításában 's gazdagításában; más fontos irány is vala kitűzve: ugyanazért a' történetvizsgáló vallás- és egyház' történetén kívül tudománytörténetre is találandó világító anyagot a' szerzetes házak' kinyomozá-

1) Defensio Bonorum Ecclesiasticorum, s. l. 1811. 8. pag. 46., 47.

2) IV. Béla kir. az egri püspökség' jogait 's javait megerősítő 1261-iki levelében áll: „Si aliquo tempore reges Vngariae, nostri successores, quatuor filios habuerint, episcopus Agriensis, qui pro tempore fuerit, *quantum custodiet, prout hoc a sanctis regibus, exstitit ordinatum et statutum.*“ Katona St. Hist. Crit. Reg. Hung. T. VI. pag. 50. — Fejér G. Codex Dipl. Hung. T. IV. vol. III. pag. 42.

sában. Minél több illy társulatok 's gyülekezetek mutathatók az előkorból, annál terjedelmesb divata bizonyul he az iskolai tudományos ismeretnek. Bizton reménylem, hogy ezen állítás uj eszméket szülend a' magyar hajdani állapot' vizsgálatánál, eredményekre nézve gazdagokat, 's csalhatatlanokat. Igen is érdekes e' szempontból a' meszszi századokban virágzott, de az idő viszályai közt feledékenységbe merült valamelly szerzetes társulatnak fölfödése, 's emlékezetének ujra élesztése. Hasonló czélból kívánom megismertetni a' *bői conventet*, melly maguk a' magyar egyházi történetírók által érintlen maradt; halgatnak róla Pázmány Péter cardinál ¹⁾ és Fuxhoffer ²⁾; nem említetik az elvirágzott apát- és prépostságok' czimzetei' sorában.

A' „Bő“ név' hangzata 's jelentősége eredeti magyar voltát bizonyítja. Több illy nevű helyek, mint *Tiszta Bő Heves*, és *Bő* vagy *Bű*, meg *Bő sárkány* Sopron vármegyében e' név' hajdani divatára mutatnak. Conventünk Somogy vármegye' kaposi járásának azon helyén létezett, hol most *Al-* és *Felbő* nevű népesített pusztá fekszik Osztopán mellett, tehát a' benedekiek' somogyvári hajdan virágzott sz. Egyed' conventétől egy pár órányi távulságra.

Mikor alapítaték, ki nem nyomozhatám, minthogy eredetéről szóló levelek az idő viszontagságitól megemésztvék, vagy talán valamelly levéltárban ismeretlenül hevernek. Alapítói, több illy alaptételekben buzgólkodó gyökeres nemzetségek' példajaként hihetőleg, a' Bő nembeliek (*de genere Bő*) valának, miután világos az oklevelekből a' Bő falu és körötte fekvő helyeknek XIV. században e' nem' ágazata által birása. Horvát István ³⁾, és

1) Acta et Decreta Synodi Dioecesis Strigoniensis Petri Pázmány A. Eppi Strig. celebratae Tyrnaviae, A. 1629. In Indice II. de Religiosis Ordinibus. V. apud Péterffy Car. Sacra Concilia R. C. in Hung. celebr. P. II. Poson. 1742. fol.

2) Monasterologia Hungariae. L. I. II. Vespri. 1803. fol.

3) Magyarország' gyökeres régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8r.

Czech János ¹⁾, nem ismerék e' nemzetséget, mindazáltal a' két testvér hazabani virágzását különösen XIV. századi oklevelek igazolják ²⁾).

Ámbár eltűnt emlékezetét rommaradványok sem hiják többé vissza : fölmaradt még is a' történettudomány szerencséjére két oklevél, hajdani virágzását hirdető; mellynek egyike 1302. magától a' conventtól kiadva, azt bizonyítja, miszerint *Jánosfi János*, *Margya* nevű faluját az ő testvérének *Trepk* birónak 20. markaért elidegeníté. A' határ leírás' tartalmánál fogva *Simon* és *Labad* helység között, nagy *Sárvice* mentiben vala az eladott falu. Ezen, íróhátyára ékesen jegyzett, 's egykor a' convent' kerek függő pecsétével ellátott, de most a' nélküli oklevél Jankovich Miklós academiai tisz. tag. gyűjteményében találhatik. Másik, saját gyűjteményemből, Szepesi Jakab országbirónak *András böi prépost* és testvérei' u. m. *Senenyei Mihály*, *János* és *Trepk*, Miklós fiai és *Trepk'* onokái ³⁾ részére hozott, *Böi Mihály diákok* (Literatus) a' böi convent' jobbágynak több kacsái és sertései' leöldöztetésiért, 's úgy a' mondott prépost' és 3. jobbágyok' általai megveréseért elmarasztaló ítéletet tárgyazó, íróhátyán függő pecséttel készült jeles alaku birói levele 1377-ről. Mind a' két oklevelet egész terjedelmében itt közleni méltónak ítélem, mind azért, hogy a' mondottakat megbizonyítsuk, mind pedig, mivel ez utóbbi, őseink' szokásiról 's pörlekedés módjáról fontos tanúságot nyújtván, elevenen előtünteti mi kemény szigorúsággal büntettek a' hatalmaskodási vétségek. Diplomaticai nevezetességök is nem kevesbé ajánlja közzétételüket. Ekkép szólnak azok :

1) Tudom. gyűjt. Pest. 1828. V. köt. 79. lap.

2) A' somogyi sz. Egyed conventének némi 1309. levelében áll: „*Comes Trepk filius comitis Johannis de genere Bew*“ hol ennek *sykovai* és *bobolcsai* birtoka említetik. Fejér G. Codex Diplom. Hung. Tom. VIII. vol. VI. Suppl. pag. 15.

3) Ezen *Trepk* volt az, ki a' fentebbi idézet szerint 1309. „*de genere Bew*“ íratik.

I.

„*CONVENTUS monasterii SANCTE CRUCIS de BEW*, omnibus Christi fidelibus, presentibus pariter et futuris, presentes litteras inspecturis, salutem in salutis auctore. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire! quod comes *Johannes, filius Johannis* ab una parte, comes *Trepk* frater ejusdem ex altera, personaliter coram nobis constituti. idem comes *Johannes* confessus est viva voce, ut possessionem suam *Margya* vocatam, juxta possessionem, ejusdem comitis *Trepk*, *Symon* vocatam, adjacentem! contiguam, et vicinam metarum ejusdem possessionis, cum omnibus utilitatibus suis, et pertinentiis, prout cursus metarum, et series ipsius possessionis *Margya* vocate, in privilegio capituli Albensis, et in privilegio conventus Symigiensis, ac in privilegio Nicolai quondam Palatini, super facto ipsius possessionis *Margya*, pro eodem comite *Johanne* confectorum, seu emanatorum, plenius contineri partes asseruerunt! vendidisset predicto comiti *Trepk* fratri suo, pro viginti marcis plene persolutis, in promptis, et per se singulis denariis expensibilibus bonis, et electis, coram nobis, sibi et suis heredibus, heredumque suorum successoribus, hys infrascriptis metis et terminis separando, jure perpetuo possidendam, habendam, et tenendam. Prima videlicet meta incipit super tribus metis terreis, quarum una versus septemtrionem, comiti *Trepk*, alia versus orientem, *populis de Labad*, tertia versus meridiem eidem comiti *Johanni* separat, deinde in vicinitate *populorum de Labad* tendit versus meridiem et venit ad unam metam terream antiquam, juxta quam est, alia ex novo erecta. Ab hinc venit ad tres metas angulares, quarum una versus orientem *populis de Labad*, alia versus meridiem predicto *Laurencio*, tertia autem versus septemtrionem, et occidentem, prefato comiti

Johanni separat. Dein eundo versus occidentem venit ad arborem *tulfyotol* dictam, ubi sunt due mete terree. Ab hinc tendit versus partem eandem, et venit ad unum *Brech*, ubi sunt due nove mete terree! deinde venit ad duas metas terreas! abhinc tendit versus occidentem, et venit ad arborem *cheresnefa* dictam, sub qua sunt due nove mete terree! deinde eundo juxta pratum, venit ad aliam arborem *cherassy*, ubi sunt due nove mete terree. Ab hinc incidit in aquam *Saar* majorem, et in medio transitus ipsius aque, tendit versus septemtrionem et venit usque ad metas *comitis Treph* juxta paludem erectas, quarum una est sub arbore *tul fyotol* dicta, alia simpliciter terrea, deinde tendit versus orientem et iuxta unam viam in quodam *Brech* sunt due nove mete terree, ab hinc eundo, in medio spacio, venit ad duas arbores ylicis, sub quarum una versus septemtrionem, est una nova meta terrea. deinde procedendo in uno *Brech* sunt due nove mete terree, abhinc venit in alium *Brech*, et sunt ibidem due nove mete terree! Dein tendit versus orientem, et venit ad priores tres metas angulares, ibique terminatur. In cujus rei memoriam, et perpetuam firmitatem, ad petitionem partis utriusque presentes concessimus litteras, *sigilli nostri* munimine communitas. Datum tertio die post festum assumptionis beate virginis anno Domini MCCC secundo ¹⁾).

II.

„Nos Comes Jacobus de Scepus Judex Curie et *universarum Civitatum* Serenissimi et magnifici principis domini Ludouici dei gracia Incliti regis Hungarie Polonie Dalmacie etc. Memorie commendantes Tenore presencium significamus, quibus expedit vniuersis. Quod *Georgius de Corothua*, pro domino *Andrea PREPOSITO de BEU*, ac

1) Ezen oklevelet már kiadá Fejér Gy. Codex Diplomat. Hungariae, Budae, 1837. in 8. Tom. VIII. vol. VI. supplémenta, pag. 2. seq. de tetemes hibákkal.

magistro *Michaelae Johanne* et *Trepk* filys *Nicolai* fily *Trepk de Senenye*, cum procuratoriis literis Conuentus Symigiensis, iuxta continenciam priorum literarum nostrarum prerogatoriarum in octauis festi Epiphaniarum domini proxime preteritis coram nobis comparendo, contra *Nicolaum Literatum de dicta Ben*, quasdam literas dicti Conuentus Symigiensis Euocatorias pariter et Inquisitorias domino nostro regi ad suum regium litteratorium mandatum rescriptas, Tenoremque literarum suarum regalium ipsi Conuentui directarum verbaliter in se habentes, asserens accionem dictorum domini *Andree prepositi* et *filiorum Nicolai*, literis contineri in eisdem nobis presentarat, declarantes, quod prefatus magister *Michael* in sua et dictorum domini *Andree prepositi Johannis* et *Trepk* fratrum suorum personis regie dixisset maiestati, quod *Nicolaus Literatus de Beu* die dominica proxima ante festum exaltationis sancte Crucis, in anno Domini *Millesimo CCC^o LXX°* quinto preterita, *Nicolaum* filium *Johannis* filium sororis sue, ad *possessionem dictae ecclesie in eadem Beu habitam* transmittendo, quam plures porcos et anseres *Jobagionum dicte ecclesie* interfici fecisset, demumque die dominica immediate sequente, idem *Nicolaus literatus* cum *Nicolao dicto de Chegled* et alys complicibus suis ad *domum sacerdotis de eadem Beu* potencialiter veniendo, predictum *Andream prepositum* in *domo eiusdem sacerdotis* dire verberasset, et in manu dextra letaliter vlnerasset, nec non *tres Jobagiones eiusdem ecclesie* dirissimis vlneribus affecisset, Quare idem dominus noster rex fidelitati dicti Conuentus firmiter precipiendo mandasset, quatenus ipsorum mitterent hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Homo suus regius infra declarandus scita prius premissorum veritate Euocaret prefatum *Nicolaum litteratum*, contra prefatos *Andream prepositum de Beu* magistrum *Michaellem Johannem* et *Trepk* in suam regiam presenciam ad terminum competentem, racionem de premissis redditurum, prenotatos *Nicolaum filium Johannis* et

alterum *Nicolaum dictum de Chegled* eidem statuere committendo, Et post hec omnium premissorum cum nominibus Euocati et statuere commissorum, ipsi domino nostro regi fideliter rescriberet Conuentus antedictus, vnde ipse Conuentus mandatis regys obedire cupiens vt tenetur vna cum *Georgio de Kyrtus*, homine regio, fratrem *Blasium* vnum ex ipsis ad premissa pro testimonio transmisisset, demum ydem ad ipsum Conuentum reuersi, eidem concorditer retulissent, quod ipsi sexto die festi beati Martini confessoris proxime tunc preteriti, ab omnibus quibus decuisset et licuisset nobilibus videlicet et ignobilibus *comprovincialibus Comitatus SYMIGIENSIS* hominibus palam et occulte diligenter de premissis investigando talem sciuisent veritatem, quod *Nicolaus Litteratus de predicta Beu* die dominica proxima ante festum exaltationis sancte Crucis in dicto anno preteritum, *Nicolaum* filium *Johannis* filium sororis sue, ad possessionem dicte ecclesie in eadem *Beu* habitam transmittendo, quamplures porcos et anseres *Jobagionum dicte ecclesie* interfici fecisset, demumque die Dominica immediate sequenti idem *Nicolaus Litteratus*, cum prefato *Nicolao dicto de Chegled* et alys complicibus suis, ad domum sacerdotis de eadem *Beu* potencialiter veniendo, predictum *Andream prepositum* in domo eiusdem sacerdotis dire verberasset, ac in manu dextra letaliter vulnerasset, nec non tres *Jobagiones* eiusdem ecclesie dirissimis verberibus affecisset, scitaque premissorum veritate, eundem *Nicolaum Litteratum*, in possessionaria sua porcione in eadem *Beu* habitata, contra annotatos dominum *Andream prepositum*, magistrum *Michaellem Johannem* et *Trepk*, eodem die ad quintum decimum diem eiusdem diei in regie maiestatis presenciam Euocasset, prenotatum *Nicolaum filium Johannis* et alterum *Nicolaum dictum de Chegled*, eidem statuere committendo, Quibus quidem litteris exhibitis, prefatus *Georgius* procurator dictorum domini *Andree prepositi*, magistri *Michaelis Johannis* et *Trepk*, eisdem ex parte dicti *Nicolai Litterati*, in premissis Juris equitatem per

nos pecierat impertiri, quo audito *Blasius* filius *Egedy* pro annotato *Nicolao* Litterato, cum procuratoriis litteris dicti Conuentus in nostram exurgendo presenciam responderat eomodo, quod idem *Nicolaus Litteratus* in totali premissa accione et acquisitione dictorum domini *Andree prepositi*, et *filiorum Nicolai* innocens esset penitus et immunis prefati vero *Nicolaus filius Johannis* et alter *Nicolaus*, eo tempore, quo eosdem ipsi *Nicolao Litterato* statuere commisissent, apud ipsum non extitissent nec existerent, quibus perceptis quia procurator dictorum actorum, eosdem in premissa eorum acquisitione ad veridicam atestacionem vicinorum et commetaneorum, nobiliumque eorundem comprouincialium communi Inquisitione mediante fiendam submiserat, prefatus vero procurator ipsius in causam attracti, eundem in sua innocuositate, ad ipsam communem Inquisitionem non submiserat, pro eo, vna cum *regni nobilibus*, nobiscum adiudicantibus commiseramus eo modo, quod prefatus *Nicolaus Litteratus de Ben* vigesimo quinto se nobilibus, super eo, quod ipse in totali premissa accione et acquisitione prefatorum domini *Andree prepositi* et *filiorum Nicolai* innocens esset penitus et immunis, ac prefati *Nicolaus* et alter *Nicolaus*, eo tempore quo eosdem sibi statuere commisissent apud ipsum non fuissent nec existerent in octauis festi Pasce domini proxime tunc venturi coram dicto Conuentu Symigiensi sacramentum prestare, ac dehinc seriem ipsius Juramenti partes in litteris dicti Conuentus Symigiensis ad octauas festi beati Georgy martiris similiter tunc affuturas nobis reportare teneantur, Tandem ipsis octauis sancti Georgy instantibus prelibatus *Georgius de Korothua* pro annotatis domino *Andrea preposito* et magistro *Michaelae Johanne* et *Trepk* filys *Nicolai* cum procuratoriis Litteris dicti Conuentus Symigiensis ad nostram veniendo presenciam litteras eiusdem Conuentus super premissis *memorialiter* confectas nobis presentavit hunc Tenorem continentes, Nos *Conuentus* monasterii sancti Egidy de *Symigio* damus pro memoria, quod cum juxta continenciam litterarum magnifici viri Comitis Jacobi

de Scepus Judicis Curie et vniuersarum Ciuitatum domini nostri regis adiudicatoriarum *Nicolaus Litteratus de Beu* vigesimo quinto se nobilibus contra religiosum virum fratrem *Andream prepositum de Beu*, magistrum *Michaellem Johannem* et *Trepk* filios Nicolai filij *Trepk de Senenye*, super eo, quod ipse die dominica proxima ante festum exaltacionis sancte Crucis, anno domini Millesimo CCC^o LXX. quinto precitatum *Nicolaum* filium *Johannis* filium scilicet sororis sue ad **POSSESSIONEM ECCLESIE EORUM SANCTE CRUCIS de BEU** transmittendo quamplures porcos et anseres Johagionum dicte ecclesie interfici non fecerit, demum que die dominica immediate sequenti, idem *Nicolaus Litteratus* cum *Nicolao dicto de Chegled* et alys complicitibus suis ad domum sacerdotis de eadem Beu potencialiter veniendo predictum *Andream prepositum in domo eiusdem sacerdotis* dire non verberauerit et in manu dextra letaliter non vulnerauerit, nec tres Johagiones *eiusdem ecclesie* dirissimis vulneribus affecerit, sed in totali premissa accione et adquisicione prefatorum domini *Andree prepositi* et filiorum Nicolai innocens esset penitus et immunis et prefati *Nicolaus* et alter *Nicolaus* eo tempore, quo eosdem sibi statuere commisisset, apud ipsum non extiterint in octauis festi pasce domini proxime preteritis, coram nobis sacramentum prestare debuisset, Tandem ipsis octauis aduenientibus, licet ipse *Nicolaus Litteratus*, cum quibusdam coniuratoribus coram nobis ad faciendum premissum Juramentum comparuerit, tamen quia nobiles coniuratores usque ad medium octauarum viginti quinque personarum ad deponendum premissum Juramentum in nostri presenciam statuere non valuit, Ideo secundum formam adjudicacionis dicti Judicis Curie regie premissum suum Juramentum deponere nequiuit, datum in predictis octauis festi pasce domini, anno eiusdem Millesimo CCC. LXX. septimo. Quibus quidem litteris exhibitis prefatus procurator dictorum domini prepositi et magistri *Michaelis* ac *Johannis* et *Trepk*, eis in premissis Juris equitatem per nos petiuit elargiri, verum quia in personis

prefatorum domini prepositi et filiorum Nicolai filij Trepk ipsi domino nostro regi id quod dictus *Nicolaus Litteratus* in predicta dominica proxima ante festum exaltacionis sancte crucis, annotatum *Nicolaum* filium *Johannis* ad possessionem prefate ecclesie de *Beu* transmittendo, quamplures porcos et anseres *Johagionum* dicte ecclesie interfici fecisset, et demum idem *Nicolaus Litteratus* cum prefato *Nicolao de Chegled* et alys complicitibus suis die dominica immediate tunc sequenti ad domum sacerdotis de eadem *Beu* potencialiter veniendo predictum *Andream prepositum* in domo eiusdem sacerdotis dire verberasset et in manu dextra letaliter vulnerasset, nec non tres *Johagiones* eiusdem ecclesie dirissimis vulneribus affecisset, detectum extitisse, Tandemque nobis preuia ratione eidem *Nicolao Litterato* super premissis Juramentum vigesimo quinto se nobilibus deponendum adjudicantibus idem *Nicolaus Litteratus* ipsum Juramentum minime deponere valuisse ex premissis adinueniebantur nunc eciam idem *Nicolaus Litteratus* ad reddendam non deposicionis ipsius Juramenti rationem nostram in presenciam venire vel mittere non curavit, sed se a facie Juris et iusticie penitus absentavit, Ideo Baronum et nobilium regni moderato inducti consilio, ne ipsius *Nicolai Litterati* temerarius processus transeat impunitus et in ipsius impunitatis audacia ceteris similium presumptorum queat preberi in exemplum eundem *Nicolaum Litteratum* pro premissis suis potenciariis actibus, amissis vniuersis possessionibus et proprietatibus ac bonis et rebus suis quibuscumque, vbique intra limites regni Hungarie existentibus, ipsumque solum proprie contingentibus in duabus partibus nostris, in tertia vero parte parcium aduersarum manibus deuoluendis, in facto potencie ex eoque in sententia capitali, contra eosdem dominum *Andream prepositum* magistrum *Michaellem Johannem* et *Trepk* filios *Nicolai*, commisimus, conuictum extitisse, auctoritate nostra Judiciaria mediante, In cuius rei testimonium presentes, eisdem domino preposito et filijs *Nicolai* filij *Trepk* concessimus litteras nostras privilegiales pendentis

sigilli nostri autentici munimine roboratas, datum In Wys-segrad tricesimo primo die octauarum festi beati Georgy martyris predictarum, Anno Domini Millesimo CCC. LXX. septimo supra dicto.“

Az alólról fölhajtott oklevél' vágányából, vörös meg zöld színű sodrott selyem köteléken függő, sárga viaszba nyomott kerekded ékes pecsét' udvarán rózsaleveleket ábrázoló karimában egy főnálló, alant csúcsba menő vért látszik, mellyen egy szegletre hajlott jobb kar valami törnemű eszközt tart; ezen fölül három csillag. Két réti szélső karimája közti közirata imez: „† S. COMITIS IACOBII DE SCEPUS IUDICIS CVRIE REGIE.”

E' két oklevélből már kiki meggyőződhetik a' böi convent' Somogyvármegye' azon helyén voltáról, mellyet most böi pusztának nevezünk. Fölतालātatók e' megye' vidékein *Czegléd, Koroknya, Kürtös, Labod, Margilla, Szena, Simonyi* stb. okleveleinkben említett helyek is nagyobb részint már pusztasággá válva. A' convent' állapotjára is nem kevesbé fontos adatokra akadhatni e' levelekben; ugyan is kitűnik, hogy a' böi prépostságnak, melly a' sz. kereszt tiszteletére emelt egyházzól viselé nevét, birtoka és jobbágysai voltak Bön, és a' conventen kívül parochiával is birt a' hely; mert a' „*sacerdos*“ szót, kinek házánál megvereték András prépost Böi Miklós által, másra magyarázni nem lehet. A' convent' és senenyeiek' birtoka mellett Böi Miklós hatalmaskodónak birtok részére is találtunk ott. Beh bizonyul továbbá, miként a' *Bő* nembeli Trepk' unokái, Senenyei Miklósi Mihály, János és Trepk' pártfogói valának a' conventnek; mert miért álltak volna fölporösekül a' pörben Böi Miklós ellen, hanem ha védurakként a' templom' jobbágysai' serveit oroslandók! E' szavak: „*possessionem ecclesie EORUM*“ másra nem vonatkoznak, mint az ő patronatusokhoz tartozó egyház' birtokára. De András prépostnak Trepk' ivadékiból volta is a' Bő nemzetség' pártfogói és alapítói jogára mutat. Legkitünőbb e' conventről az, hogy ámbár közel a' benedekiek' somogyvári sz. Egyed conventébe, még is hiteles

levél kiadói jogot gyakorla, mint láttuk, örök bevalló levelet adván ki saját pecsété alatt Trepk bíró' részére, tehát hihetőkép más egyéb, környékbeli birtokosak' számára is midőn megkerestették; miről még bizonyosbá teendhet bennünket az idő, ha egykor szabad használata engedtetik honi okleveleinknek. Végül azt, hogy a' prae-monstrati rendé vala conventünk, könnyen észrevehetni előjárójának *préposti* cziméről, miután a' benedekiek és cisterciták apátok által kormányoztatván, illyeké, ugy más azon időbeli virágzatu rendé nem lehetett.

Vagy csak ebből láthatni, mennyire hiányos ismerettel bírnak a' hon' egyháztörténeti és monasterologiai dolgában, és mi fontos adatok derülhetnek föl e' tekintetből is az oklevelek' nyomozása és közzététele által. Vajha egyházi férfaink, kiket a' tárgy minden oldalról legközelebb érdekel, elfogultság nélkül balitéleten győzelmeskedve, jó példával mennének előre az oklevelek' nyilvánításában: miknek ismerete nélkül a' haza' történetét hiven megírni akarni merő hiu képzelgés.

JERNEY JÁNOS.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folymat 4 kötet. Ára nyomt. pap. 4 ft, velin. 5 ft cp. — 1839. 12 füzet vel. 5 ft.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság Első kötet. 8rét. kötve, postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár n8r. két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. Német Magyar rész. Kis 8rét, három-három oszlopra. író papiroson füzve 3 ft, postapap. füzve 3 ft 30 kr.

PHILOSOPHIAI MÚSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság. 8rét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Forditá Kis János. Az eredeti textussal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazinczy Ferencz által. n. 8. Postapap. kötvé 2 for. 15. kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m. t. társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. n8r. kötve 2ft; köz. pap. 1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróból beszédek, levelek, és Scipió' álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr, köz. pap. 1 f 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud. társaságnak ezen kérdésére: Miken lehetne a' magyar játékszint Budapesten allandóan megállapítani? (Fáy, Kállay' és Jakab' feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZIN. Hét kötet n12r. kötve 4 ft 33 kr. cp.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZIN. — 17 kötet n12r. kötve 8 ft 38 kr. cp. (Egyenként is megvehetők).

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai munkái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet.* N8r. kötve postapap. 1 ft, közép pap. 45 kr cp.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMINEVELEÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási különbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű korszorozott pályamunka. Irta *Warga János.* n8r. *Első kötet.* Az elemi nevelés' alapvonatai. Ára a' fali olvasó táblákkal 50 kr cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* 5 ív egész rétbén, 20 kr cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMINEI. Irta *György Sándor.* Első füzet. n4r. Szép nyomt. pap. és kötve 1 ft 30 kr cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI, ltól 108000-ig. Szorkezteté *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Károly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m. tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar, angol, és német bevezetéssel, zöld papiroson 5 ft, sárgán 4 ft. 45 kr., fejéren 4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft. 30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejéren 3 ft 40 kr. cp.

FENYÍTŐ TÖRVÉNSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Irta *Szlemenics Pál.* n8r. kötve 1 ft 12 kr cp.

TERMÉSZETUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. társaság. 1. kötet: Topperczér és Csorba: A' Pokolvarról n8r. k. 48 kr.

SEBÉSZSÉG, melyet előadási kézikönyvül kiadott doctor Chelius, heidelbergi professor. Forditá *Bugát Pál* és *Smatkovics M.* Három kötet. a' műszavak' deéknémet-magyar és magyar-német-deák gyűjteményével. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 fi. 40 kr. cp.

FABINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGSÉGEKRŐL. Forditá dr. *Vajnoch János.* n8r. csinos borítékba kötve 1 ft 36 kr. cp.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27. 1. 4r. füzve 12 kr. cp.

T A R T A L O M.

É R T E K E Z É S E K.

	<i>Lap.</i>
XVI. A' természettan' hájdankori története. TAROZY LAJOS	195
XVII. A' napfogyatkozások. (III. utolsó közlés). VÁLLAS ANTAL.	210
XVIII. Való-e hogy az orosz birodalom' alapítói magyarak voltak? JERNEY JÁNOS	227
XIX. Okleveles toldalek. A' böi convent emlékezteténék felélesztése. JERNEY JÁNOS	246

L I T E R A T U R A.

VOLTAIRE 1838-ban FRANCZIAORSZÁGBAN	357
CRITICAL SZEMLE.	

Út- és Népleírások.

Carl v. HAILBRONNER. Cartons aus der Reiscnappe eines deutschen Touristen	365
Dr. W. LÜBELL, Reisebriefe aus Belgien	373
Major SKINNER, Abenteuer auf einer Reise nach Indien, über Aegypten, das heilige Land und Syrien	
— — Streifereien in Ostindien, nebst einer Wanderung über die Himalaya-Gebirge zu den Quellen des Ganges und der Jumna	379
Miss MARTINEAU, de la société Americaine	385

BIBLIOGRAPHIA	389
-------------------------	-----

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. leszen velin-pap. legfinomabb velinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak Eggenberger József Pesten.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ÚJ FOLYAM. — NEGYEDIK ÉV.

DECEMBER, 1840.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

legújabb kiadásai.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Második kötet: Engel J. és Nagy Ján.: A' magyar nyelv' gyökérszavai. n8r. füzve 1 ft 30 kr ep.

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. II-d. kötet: Utazások (I. Magyarországi utak; II. Erdélyi levelek, historiai bevezetés- és toldalékokkal). N12r. füzve, postapap. 2 ft 10 kr, nyomt.pap. 1 ft 40 kr ep.

PHILOSOPHIAI ANTHROPOLOGIA. Irta Köteles Sámuel. N8r. velinen, kemény táblába kötve 1 ft 20 kr ep.

TUDOMÁNYTÁR. Encyclopaediai folyóirat. 1840. Tizenkét ha-vi füzet, számos rezekekkel, velinen 5 ft cp.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Harmadik kötet. 1834—6. N. 4-ed réthben, Berzsenyi Daniel' aczélmetszetű arczképével, 2 réz és 7 kőmetszettel: színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 8 ft. színezetlené, papirosborítéku kemény kötésben, postapapiros 6. ft.

RÉGI MAGYAR NYELVENKÉKEK. Kiadta a' m. tud. társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet, n4r. nyolcz könyomattal. Velinen, kemény tábl. kötve 7 ft, vászonban 7 ft 10 kr. cp.

MAGYAR ÉS NÉMET ZSEBSZÓTÁR. Közre hocsátá a' m. t. társ. Első köt. Magyar Német rész. Nonpareille betűkkel, három hasábon nyomtatva 's füzve postapap. 3. for. 30 kr., írópap. 3 ft cp.

MAGYAR TÁJSZÓTÁR. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán. n8r. Kemény táblába kötve 1 ft. 30 kr. cp.

MAGYAR HELYESÍRÁS ÉS SZÓRAGASZTÁS' főbb szabályai. Negyedik kiadás. 10 kr.

ELMÉLKEDÉSEK a' physiologia és psychologia' körében tekintettel a' polgári és erkölcsi nevelésre. Irta D. Mocsi Mihály. Velinen 54 kr.

VEZÉRKÖNYV' második kötete: Az elemi tanulmányok' alapvonatai. Jutalmazott pályamunka. Irta Wurga János. Magyarország' földképével 's írásmintákkal, kötve 1 ft. 20 kr. cp.

ELSŐ OKTATÁSRA SZOLGÁLÓ KÉZIKÖNYV, vagyis a' legszükségesebb tudományok' összesége, vallási különbség nélkül minden nép-tanítók' 's tanulók' számára. Koszorúzott pályamunka. Irta Edvi Illés Pál. Második kiadás. Írópap. 2 ft., nyomt. 1 ft. 40 kr. cp.

BLAIR HUGO' RHETORIKAI ÉS ARSTHETIKAI LECCZKÉI. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angoltól Kis János. Két köt. füzve 8 ft. 20 kr. Postapap. 4 ft.

A' MOLDAVAI MAGYAR TELEPEK. A' m. tud. academia elibe terjesztve P. Gegő Elek m. t. t. lev. tag által. Moldvaország' abroszával, füzve, postapap. 1 ft 40 kr. nyomt. pap. 1 ft. 20 kr.

C. JULIUS CAESAR' minden munkái. Fordit. Szenczey Imre. Első kötet (a' Romai Classicusok' harmadik kötete). Velín. 2 ft cp.

Továbbá megjelentek

A' M. TUD. TÁRSASÁG' évkönyvei. Első kötet. 1831—2. Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 6 for, színezetlené pap. borítéku kemény kötésben 4 ft. 20 kr.

Második kötet. 1832—4. Imre János' arczképével, 7 kő és 8 rézmetszettel. Színezett képű 's vászon kötésű példány' ára 7 ft, színezetlené, papiros borítéku kemény kötésben 5 ft.

XX.

VALÓ-E HOGY AZ OROSZ

BIRODALOM' ALAPÍTÓI MAGYAROK VOLTAK ?

Ahmed el-Katib, mint maga beszéli, már ifjúságában nagy vágyást érte magában az országok' ismeretére, idővel a' világban (a muhammedán világot akará mondani) messzi kitekintésre, 's honfi társainak dicséretes szokása szerint, kik az alattomosságban világszerte hasonlólag kitünő zsidók fölött is magukat mindenkor haszonnal megkülönböztették, nem hagyá elveszni az alkalmként összeszerzett észrevételeit. Tömerdek geographiai, topographiai, statistikai és historiai ismereteket gyűjte 's jegye föl gondosan; mindazáltal nem valami útinapló', hanem geographiai kézikönyv' alakjában adá azokat e' munkában. Miután az abbasszidai kalifaság' akkori két fővárosinak, Bagdad és Szamarranak igen részletes történetét 's leírását különösen előrebocsátá, jóval rövidebben a' muhammedi többi tartományok és városok' ismeretét a' világ' négy, kelet- dél- éjszak- és nyugoti részét rendében adja elő, különös gondot fordítván mindenütt a' helytávolság és utazásvonal' följegyzésére. Hogy mindazon tartományokat, mellyeket megnevez és leir, beutazta volna, seholsem mondja, alig is hihető: azonban még is úgy látszik, hogy *könyvek'* segédelmével nem élve, csak azokat közlé, miket vagy maga látott, vagy szemtanúktól hallott; miből szerzőnk' e' geographiai munkájának nagy hiánya kiviláglik. Más föld- és utazás- leirási munkákra, millyek már az ő idejében néhány számmal léteztek¹⁾ seholsem hivatkozik.

1) P. o. Ptolomaeusnak Mamun kalifa alatt görögből zsidóra, 's ebből arab nyelvre fordított geographiája; Szellam tolnácsnak utazása Gog és Magog árkához a' IX. század' közepe előtt; Muszlim Horremynak munkája a'

Előbeszédében sem emlit általa használt írásbeli kutföket; csak egypárszor nevezi meg írása folytában a' személyt, kitől a' közlött tudósítás véteték.

Két lapot elfoglaló spanyolországróli fejezetében Szevilla város leírásánál egy észrevételt teszen, melly reánk nézve különösen érdekes és fontos, mi végett egyedül ez kiemelendő iratából. Oda vetve 's röviden emliti azon ostromot, mit a' mondott város H. 229. azaz Kr. 844. évében a' *nordmannoktól* szenvedett. Ismerjük körülményesben más írókból ez elvetemedett rabló csoport által Garonnától fogva Lisszabonaig 's onnan Guadalquivirtől fölfelé Szevilláig a' nevezett évben véghez vitt rablásnak történetét¹⁾. Más helyen már megjegyzém, hogy ezen *nordmannok* az arab történet-íróknál²⁾ *madzsus* (tulajdonképen *magusok*) nevezete alatt fordulnak elő³⁾, 's ugyanott megmutatám ezen névnek „pogány vagy hitetlen“ jelentését⁴⁾. Tévedett Rosario Gregorio, midőn a'

görögök' tartományairól ugyanazon század' közepéről; Abu-Oszman el-Dzsahisziz' (†. K. sz. u. 869.) Tartományokrolí könyve. L. Ibn-Foszlan's Russen. Einleit. S. XVI. ff.

- 1) Roderici Toletani, Historia Arabum. Cap. XXV. (Elmacini Hist. Sarac. végén). Conde, Geschichte der Herrschaft der Mauren in Spanien, Th. I. S. 281. ff. The History of the Mahometan Empire in Spain, p. 92. Depping, Hist. des expéditions maritimes des Normands T. I. p. 134. Aschbach, Geschichte des Omaisjaden in Spanien. Th. I. S. 254. ff.
- 2) P. o. Abulfeda, Ainy, Dzsennaby, Abu 'l Abbas Dimesky, Haddzi Khalfa, Hesarfenn.
- 3) Azon nordmannok ellenben, kik a' XI. században Franciaországból alsó Olaszországba menének, ott és Sici-liában megtelepedők, Frendzs, Ifrendz, és Frenk néven jön elő az araboknál, azért I. és II. Roger' neve náluk *Rodzsar el-Frendzsy*.
- 4) Ibn-Foszlan's Russen, S. 137. f. — Épen így neveztetek ő friziai törvényekben is hethana thiade (Heiden volk, pogánynép) a' nordmannok. L. Schlözer, Nestor. Th. II. S. 156. — Hogy Nuveiry' egy helyén (Ros. Gregorionál 16. l.) a' *madzsust* és *oroszt* egymás mellett nevezve 's mint különböző népséget találjuk, az meg-

madzsuszt perzsáknak fordítá le; nem kevesbé Schlözer, Conde és mások, *madzsus' magoggali* fölcserelésében. Mig más muhammedán írók minden közelebbi ismertetés nélkül egyedül azon gúny-névvel nevezik ezen éjszaki kalózkodat, szerzőnk ekkorig egyetlenegy, ki másként tön. Így hangzik előadása: *Nyugotra azon várostól, melly Eldzsézira (Algeziras) nevet visel, fekszik egy város, melly Isbíljanak (Sevilla) hivatik, egy nagy folyónál, melly a' Kordova vize. Abba berohantak 229-ik évben (=844. Kr. u.) a' hitetlenek (el-madzsus), kik oroszoknak nevezetnek, kik rabláznak és fosztogatának, tűzzel vassal pusztítának és gyújtogatának,*

Tehát ugyanazon *nordmannok*, vagy legalább egy része azon *nordmannoknak*, kik egykor a' IX. és X. században Francia, Angol Spanyol stb. országokat megke-resték, mint szerzőnk, ha nem is Spanyolországban, de bizonyosan nyugoti Afrikában hallá¹⁾, ott *orosz* nevezet

fejthető az elbeszélte történet idejéből. Ugyan is azon hadvitelről van ott szó, mit Nicephorus cs. a' hedz. 353. = Kr. 964-ben Manuel alatt Siciliába rendele. Az ettől vezérlett hadsereg (ugymond) madzsus (pogány nép) örmény és orosz népekből állott*). Az itt nevezett oroszok tehát hihetőleg azok közül voltak, kik már *keresztén* vallásra tértek, mi a' byzancziumiak szerint legelőször mindjárt Kr. 866. év után történt; valamint később Igor' szerződésében is (943. év.) *megkeresztelt* erőszakról van szó**), és Olga 957-ben *kereszteltetett* meg. Haddzsi Khalfa chronologiai táblái is említik a' hedzs. 340=951—2 Kr. u. évre az oroszok' meg törökök' (magyarok) királyának a' görög császárok által eszközlött keresztényen hitre térését.

*) Ibn-Kezir és Ainy, kiknek szinte tudományok van e' görög tengeri hadról, egy név alatt el- Ifrendzsnek írják a' három népet. Haddzsi Khalfa együtt és külön hitetleneknek nevezi.

**) Constant. Porphyrogen. De Ceremoniis Aulae Byzantinae pag. 335. leiratik Emir el- Mumenin' követének 946. (maj. 31.) történt elfogadtatása, minél *keresztelt* oroszok is voltak jelen. (Krug.)

1) Hogy írónk egész nyugoti Afrikaig utazott, nem csak azon részletes leírásokból, miket az akkor ott fönállott

alatt ismertettek! — és ezt azon történettel egykoru, fölöt te prosai 's elfogulatlan arabirónak szájából tanuljuk! Illy tanutételt igen is tiszteletben kell tartani. Mihez képest nem leheté összeillőbhet kívánni a' Bertini évkönyvek által 839. évre, tehát épen azon időben történt dolog iránt közlött abbéli ismeretes nagy érdekü tudósítással, miszerint némelly emberek, kik Theophilus császárhoz Konstantinápolba mint *oroszok* (Rhos) mentek, de onnan Németségbe ajtatos Lajoshoz érkezvén, svédeknek ismertettek föl¹⁾. Miként ezen tudósítás, ugy Ahmed el-Katibnak észrevétele is csak melesleg hozatván föl, a' részrehajlatlanok' szemében mindkettőnek emelheti hitelességét. Ha már Nesztornál olvassuk, hogy azon normannok is (warágoknak nevezi őket), kik közül majd ugyanazon időtájon egy csoport a' novgorodi szlávok és szomszédaik' meghívására hajolva a' varági (keleti) tengeren által Novgorodba jöve, *oroszoknak* hivattak; és ha mindezekhez még azt is figyelembe vesszük, hogy mainapiglan a' finnlandiaknál a' svédek *ruoishi*, a' svéd *ruoishalainen*, némelly tájon dialectus szerint *ruosszi* és *ruosszainen* néven hivatnak; általlátjuk a' *nordmannoknak* egykor Europa uyugoti ugy, mint keleti részén, éjszakon mint délen *oroszoknak* (Russi) hivatását; legalább szabad elfogadni, hogy Scandinaviában egy népség létezett, mely a' *Rosz*, *Rusz*, *Russzi* nevet viselé, és hogy annak igen nevezetesnek kellett lennie. Alig is kétségbehozható azon oroszoknak ezekhez tartozása, kik *Ros* név alatt 866-ban száz vitorlás hajósereggel a' Feketetengeren és Konstantinápolnál megjelentek, ismét, kik *Rus* nevezettel a' X. század első felében kétszer, 913. és 943-ban a' Feketetengerből a' Kaspiumba menni tudván, nevöktöli rettegéssel azt is betöltők.

számtalan kis országokról ad, hanem azon körülményből is kitetszik, hogy nyugot Afrikában Tahort nevű városnáli utitársát az időben ott uralkodó, Perzsiából származott Rosztemida hercegi ház' ivadékának mondja.

1) Lásd a' nevezetes helyet Schözer' Nesztoránál, Th. II. S. 180.

Egyébiránt vajha ujolag tanúsítsa e' napfényre hozott rövid arab ismertetés, mennyire megérdemlik az arabok' történeti és földleirási tudományos dolgozati Oroszország' hajdankora' tekintetéből is a' folytonos kutatást és kiszemelést.

Ugy vélem, örömmel veendik a' honi történetek baráti, *ujabbi* orosz történetíróinknak pedig tanulságos leend, ha tudós társam *Krug* által a' *nordmannok* és *oroszkok*' nevének a' IX. és X. századbani egyetjelentéséről velem közlött sok tartalmu jegyzetét az előbbie' függelékeül ide kapcsolom.

„A' *nordmannok*, kik már a' VIII. században a' későbbi Oroszországot gyakorta meglátogatván, lakosira adót vetének, hajóikkal, mellyeken a' folyókba nyomulának („*iter et portus maris ac fluminum mare influentium notos habebant*“ mint Frodoard 834-ik évnél mondja), a' IX. század' első felében a' Dneperen is lehajóztak; olly hajózási vonolon, mellyet Nesztor hiven leir, épen most (1838) ezeréve, Konstantinápolba jutának, hova őket, mint nyilatkoztatók, királyuk küldé követségben a' görög császárral barátságkötés végett, miként több évek óta a' frank királyhoz is követségök járula. Konstantinápol akkori lakosi előtt ez ismeretlen népet (*ἔθνος ἐν τῷ Βυζαντινῷ παρὰδοξον*), — mert régebben, p. o. a' VI. században ismereteseek voltak ott a' scandinaviai (Thulei) népek, hajdan a' gothokra, longobardokra, frankokra 's általában a' germaniai törzsökü népekre hajaik' színe miatt ruházott: *ξανθοί*, flavi, *sárgák*, vagy *szőkék* nevével illeték a' görögök; olly színről, mi kiváltkép tekintetbe véteték, valamint szemök is. *Ξανθή κομή*, vagy *πυρρή, αἰθή, ἡλιῶσα, flava caesaries, rutilae comae etc.* a' germanokról sok régi írók által említetik, p. o. Juvenalnál olvashatni: „*Caerula quis stupuit Germani lumina? flavam caesariem.*“ 's Tacitusnál: „*Rutilae comae - - Germanicam originem asservant*“ stb. (L. ez iránt Junius Hadr. és Arzenius J. értekezését) egész Leo Diaconusig, ki a' tauroscythák azaz oroszok' germán eredet bizonyító más egyéb sajátságaik, erköl-

cseik és szokásaik mellett azok' *tűzveres* hajokról ποροή νόμη, és kékes szemökről emlékezik. Így a' csatamezőni fölkeresése és megégetése a' holtaknak, melly szertartásnál ősi szokás szerint mindkét nembeli hadifoglyok ölettetének meg; a' kakasok' Dunába fullasztása, a' gyalog hadakozás, mivel az oroszok, jeles hajózók 's gyors evezők nem voltak lovagláshoz szokva; a' fegyverökre és karpateczökre (armillae, obrutschi (abroncs) Igor' szerződésében) esküvés, 's többféle szokások, mellyek az egykoru külföldi történetírók' több helyei által tökéletes világosságot nyernek, 's miket összeszedtem ugyan, de itt nem közölhetem.

Épen azon népek ξανθὰ ἔθνη, neveztettek a' köznép nyelvén *Rhos*, *rőtöknék* (ἔς ἡ κοινή διάλεκτος 'Ρῶς εἰώθειν ὀνομάζειν); olly név, mellyet aztán maguk az oroszok is megtartottak; (mint p. o. a' német Oroszországban *njemcznek*, francia honban *allemandnak* nevezi magát, mivel ott úgy hivatik nemzete), 's miszerint a' tartományt, minek igazgatására meghivattak 'Ρωσιανὰk nevezék. (ἐλθα ἡ 'Αρχόντισσα 'Ρωσίας, Ceremon. Aul. pag. 343.) Nesztor görög krónikákra hivatkozik, hol valójában 'Ρῶς, ροόσιος már korábban találtatnak. Ki merné azonban megmutatni akarni a' svédeknek *csúdok* által már *akkoron ruotszalaiszet*, *rootslane* hivatását, 's a' névnek *finn* eredetét? Mindazon népek, mellyek orosz fejedelmek alatt állának 's az új birodalmat képezék, a' szlávok, czudok stb. később az oroszok' híres nevét vevék föl, olly formán, mint Procop de Bello Vandalico I. c. 5. írja: „*Porro in unum Vandalorum numerum Alani, caeterique barbari sua vocabula confuderunt*“; vagy mint a' sz. galleni barát mondja: „*In illo tempore propter excellentiam gloriosissimi Caroli, Galli et Aquitani, - - Alamanni et Baiuarii, non parum insignitos se gloriabantur, si vel nomine Francorum servorum censeretur mererentur.*“ Nesztor mondja Olegról: „*Miután ők általa megverettek, az orosz (Rusz) mellék nevet nyerék a' warägok, szlavenok és a' többiek*“; vagy: „*A' szlavenok mainap is oroszoknak neveztetnek.*“

Az orosz nép (Rhosz) királyának, valamint az átalok ismert avarok és kazarok' főnökének *chakan* czimet adának a' görögök; Strubenak Schlözer által méltánylott véleménye, miszerint *hacon* nevet kell alatta érteni, (izlandul *hakon*, dánul *haagen* vagy *hagen*, svédül *haokan*) nekem nem tetszik. Luitprand, kit ő fölhöz annak bizonyításául, „*que le terme de Vocabulum ne denote chez les Ecrivains du mon âge qu' un nom propre*,“ mondja lib. V. c. 14. „*illos vocabulo Reges, actu autem neque pro Comitibus habebant*.“

Theodosius császár a' föntebb említett oroszok' (Rhos) viz elleni visszautazásában a' környéki vadnépektől okozható veszedelme' kikerülése tekintetéből, őket 839-ik tavaszán ajtatos Lajos frank királyhoz rendelt saját követei Theodosius és Theophanius' társaságában Mainz melletti Ingelheimba küldé, hogy száraz földön hazamehetnének, hol azonban olly eset adá magát elő, miként azok, kiket a' görögök Németországban hallatlan *Ῥῶς* néven nevezének (*qui se, id est gentem suam Rhos vocari dicebant*), *svéddek nordmannak* hívott nemzetnek; mert már annál régebben irá a' ravennai geographus: „*Dania modo Nordmannorum dicitur patria*;“ és Einhard: „*Dani et Sueones, quos Nordmannos vocamus*;“ sőt, az akkor élt író Ermoldus Nigellus világosan mondja: „*Hi populi - - Nort quoque francisco dicuntur nomine manni*.“ A' Chronicon vetus czimü könyvben is mondatik 873. évre: „*Dani Suevique, quos Theotisci Norman, i. e. Aquilonares appellant*.“

Mi a' nordmannok' *szökehaját* illeti, így ír az angolszász Ethelwerd pag. 833.: „*Aquilonares increduli, viz. (videlicet) Dani, Northmanni quoque et Suevi. De quibus Lucanus: Fundit ab extremo flavos aquilone Suenos*;“ és Gibsonnál Chron. Sax. „*beorn blanden-feax*,“ *proles auricoma*, neveztetnek a' nordmannok. Olly általános volt e' szökeség, hogy szembetűnnék minden egyedi eltérés. Azért mondja Snorro, Haraldról, Schönhaar' atyjáról, Halfdan' királyról a' IX. század' közepén, hogy fekete haju

volt (war svartr a' hár), és azért hivatott fekete Halfdan-nak (svarti). Sőt mainap is közönségesen szokék és kékszeműek mind a' három éjszaki ország lakosi.

E' svéd követeknek, annál kevesbé Theophilusnak bizonyára nem volt szándékukban ajtatos Lajos előtt hazájokat titkolni. Nagy balgaság lett volna hinniök udvarában ismeretlenül maradásukat, miután neki olly hathatósan ajánltattak, hogy rólok gondoskodnia kelle, hol valószínűleg több honfi társokra, sőt talán saját nemzetbeli követekre, kik 820-ik év óta néha oda küldetének (Rimbert in vita Ansgarii c. 8 — 13.) találándnak, 's hol az ő nyelvök csak dialectusban különbözék a' frankokétól. A' félénk 's gyanakodó Lajos még is inkább a' keleti és nyugati római birodalom' kémeinek, mint barátainak véle, annálfogva, irántok vett tudósításig vonakodék a' szükséges utilevelet megadni. Hasonlóan cselekvék 824-ben a' bolgár követtel. Szintigy beszéli Matthias Westmonaster. 791. évre az Angolhonba ment dánokról: *istos quasi exploratores advenisse suspicandum est, ut ubertatem patriae explorarent.* — Ezen módon bánt még 1580. Ulrich meklenburgi hg. Vazilievics Ivántól II. Rudolf császárhoz küldetett, tartományán általmenő Resanow orosz követtel: „*dieweil solchen Barbarischen Völkern nicht zu trawen, In erwegung, das wir unsz befahren, Ihr durchreisen mehr auf des heiligen Reichs schedliche Kuntschaft alsz desselben heil und wolfart gerichtet sein magk.*“ - - -

Egy pár évtizeddel később, valamennyire közelebből ismerék már a' byzancziumiak a' 'Pw̃s népet. Konstantinápoli patriarcha Photius mondja róluk: „*populus apud multos saepe sermonibus et fama celebratus.* - - *Russi* ('Pw̃s) *inquam, qui vicinas in circuitu gentes sub iugum miserunt*“ etc. A' nordmannokon kívül mellyik az időbeli europai nemzetre illik ez jobban! Továbbá jelenti, miként a' 'Pw̃s nép az ő ελληνικῆς καὶ ἀθροῦ δόξης helyett a' kereszténységet fogadta legyen el. Meg nem foghatom, miért irá Leleffel: „Photius elismeré, hogy a' szláv-oroszok sem görögök, sem athaeisták, azaz sem keresztények, sem

istentagadók nem voltak.“ A’ szlávokról itt szó nem lehet, kik még akkor adófizetői valának az országnak (*πακτιῶται τῶν Ῥῶς*, de administr. Imper. p. 50. 61. 106.); valójában mondhaták ök, mit az apostol 1. Cor. 4. 8. 10. ír: *ὁμεις ἔνδοξοι*, *Wui slawni*; tehát nem tartozhatnak a’ szlávokra Photius’ föntebbi szavai. Ezekről és az ő Vazul alatti (ur. 867 — 886.) megtérésükről beszél Leo gör. császár Tactic. cap. XVIII. No. 100 — 109. miközben No. 79 — 99. a’ germán törzsökü keresztény népekről értekezik, hol jobbadán Mauritius’ szavait használja. Egyébiránt nem „*gallusok*“, mint Mauritius, hanem „*frankok*“ szóval kell visszaadni a’ *φράγγοι* nevet. A’ mi pedig a’ fölhozott görög szavakat illeti, így van magyarázatuk: „a’ pogány és istentelen cultus vagy hitvallás helyett.“ *Ἑλληνισμός* a’ keresztény vallással nyilván ellentétben áll. 2. Macc. 4. 13. 6. 9. Marci 7. 28. Leo Diaconus mondja pag. 92. az oroszokról: „*dicuntur gentilitium sacris* (*Ἑλληνισμοῦ ὁργίους*) *addicti*“ Az angol-szász krónikában is gyakorta *haethenemen*, *pogányok*, névvel illetetnek a’ nordmannok, p. o. a’ 793. 794. 832. 851. 854. stb. éveknél. A’ tudós Photius, kihez maga Miklós pápa, az ő ellenkezője írja (Act. Conc. V. col. 216.): „*Scimus quoniam sapientia praeditus et scientia ditatus habetis*“, bizonyítja a’ frankok’ beszéde után halott vagy olvasott, a’ IX. század első felében olly gyorsan haladt részenkénti megtéréséről a’ dánoknak és svédeknek. Gondoljunk csak a’ daniai Heriold’ vagy Herold’ Mainzban 826. történt megkeresztelésére, és Angariusnak a’ svédekhez saját kérelmük következtetésében lett küldetésére: „*Ludovico preces ferunt Legati de Suecia, Et doctores sibi querunt predicandi gratia*“, ki 831. az ő királyuknak Biörn-nek ajtatos Lajoshoz intézett levelével tért vissza („*cum literis regia manu more ipsorum deformatis ad Serenissimum reversi sunt Augustum*).“ Egyébiránt összevetendő a’ *Kniga Kormtschaja* I. rész. 8. lev. hol az oroszok’ megkereszteltetése Vazul alatt 886-ra, és Olegé 6465=957-re tétetik.

Egy, tudtommal még orosztörténet író által figyelemre nem vett oklevél' vizsgálatába lépek által. A' görög császárok és nagy Károly közötti viszálykodás ez utóbbitól fölvetett császári czim végett, mint tudva van, utódaiknál is folyt. A' *római* császári czimet nem engedheték nekik a' byzancziumiak, mivel ők is viselék (*βασιλεῖς Ῥωμαίων*) a' hajdani caesarok' valódi utódainak tekintvén magukat. Mi által a' császári *βασιλεὺς* czimet illeti, azt majd megtagadák a' nyugoti császároktól, majd ismét megadák nekik, a' mint vagy rájuk szorultak, vagy erősen hívek állni trónjaikat. Így tartott ez huzamos ideig. Mint-hogy azonban a' nyugoti császárok továbbá is *rómáinak* nevezék magukat, makedoni Vazul, II. Hadrian pápa által hozzá küldött egy levélből, mellyben ez II. Lajost római császárnak nevezé, kivakartatá e' czimet, és azon szokás végetti szemrehányását magában foglaló levéllel követet küldé 871. Lajoshoz.

Fájdalom, Vazul' e' levele már nincs meg, azonban ismerjük foglatatát II. Lajos cs. még fönlévő nevezetes latin válaszából. Elmellőzvéen itt a' császári czimről (*Basilien vocabulum*) igen bőven mondottakat, csak mostani czéломra szolgáló helyét hozom föl szóról szóra. Így folytatja levelét Lajos: „*Sed nec hoc admiratione caret, quod asseris, Principem Arabum Protosymbolum dici etc. Chaganum vero non Praelatum Avarum, non Cazarorum, aut Northmannorum, nuncupari reperimus.*“ Ha megvólna Vazul' görög levele, így találnók abban szavait kiejtve: *Χαγανος δὲ ὁ ἡγούμενος τῶν Ἀβάρων, τῶν Χαζάρων, ἢ τῶν Ῥως* vagy *τῷ Ρουσίῳ ὀνομάζεται.* — Mindenesetre azt írá a' császár, hogy *chakan* czimet viselne az oroszok' főnöke. Teheté is ezt Vazul még 871. mivel még akkor alkalmasint jól ismerték az oroszokat Konstantinápolban: mint lehetne tehát szembetűnő, ha Theophil 32. évvel előbb az ő uralkodójokat az avarok és kazarokéval egy rangba helyhezvén, valamint ezeket, *chanok*nak nevezi! Csak később, Constantinus Porphyrogeneta alatt, mint *De Cerimoniis aulae Byzantinae* czimű munkájából (pag.

396. 399.) világos, avulának el ezen czimek, a' Ἰπο-
 τοσύμβυλος (főnökük) helyett 'Ἀμερμουμνῆς, a' Χάγανος
 helyett 'Ἀρχων 'Ρωσίας tétetvén.

Később is, 958. megerősíté a' főntebb mondottakat
 a' longobard Luitprand („*quem Imperator Otto I. in se-
 cundo regni culmine dicavit, frequenter ingrediens et exi-
 ens a facie Regia*“ midőn ezeket írta: „*Russios, quos
 alio nomine nos Nortmannos appellamus*“; vagy még
 világosabban: „*gens quam a qualitate corporis Graeci vo-
 cant Russos, nos vero a positione loci vocamus Nord-
 mannos*.“

Jóllehet azon állítással igyekezett meggyöngíteni E-
 wers az igen jól értesített cremonai püspök' Luitprandnak
 tanutételét, kinek atyja (927), mostoha atyja (942), 's
 maga is kétizben (946. és 968.) követ gyanánt Konstan-
 tinápolban volt, miként ezen író e' kifejezés, *nordmanni*,
 a' görögök' értelmében használta legyen általában az éj-
 szaki népekről, nem pedig kizárólag a' scandinaviakról.
 De tíz évvel később (pag. 481.) világosan kimagyarázza
 magát Luitprand *kiket* értsen a' „*nos*“ alatt. „*Nos, Lon-
 gobardi scilicet, Saxones, Franci, Lotharingi, Baiuarii,
 Suevi, Burgundiones*; tehát mind germaniai népek; és
 (pag. 485.) Otto császárhoz írja: „*nostram nunc dico
 omnem, quae sub vestro Imperio est, gentem*.“ Ezek sze-
 rint tehát nem görög, hanem frank nyelvű szokásként ma-
 gyarázandók az ő nordmannjai. Luitprand' még más he-
 lyét is fülhozza Ewers a' görögök' zavart nyelv szokásá-
 nak behizonyításául: --- „*ex Francia, quo nomine (Impe-
 rator Nicephorus) tam Latinos, quam Teutones comprehen-
 dit*.“ De ezek véleményem szerint egészen helyen van-
 nak. Az elsőbbek a' *Chronicon Regum Francorumban* 888.
évre említett Latini Franci, Luitprand' (Lib. I. c. 6.) *Ro-
 mana Francia*-jából, azaz nyugoti frankok, *francziák*, vagy
 mint Nesztornál hivatnak *Korljasi*; mit más helyen elő-
 adandókkal bőven megmutatva *Karolingi, Kerlingi* érte-
 lemben magyarázó; az utóbbiak a' *Teutones Franci*, ke-
 leti frankok, *németek*, mert mindnyáján φράγγυι voltak.

Igy mondja már Monachus Sangallensis: „*Franciam vero interdum cum nomine, omnes Cisalpinas Provincias significo.*“ És ha Ewers ugyan ott Symeon Logothetának tekintetét, ki már a' X. század elején hona' nyilvános dolgaiban nagy részt vön, miután p. o. 904. évben a' szaraczenoknak, hogy Thessalonikot el ne pusztítanák, száz litra aranyat fizetett, félreveti, onnan ered, mivel Schlözerrel és másokkal egyetemben a' kétszázaddal később élt másik Symeonnal fölcseréli. Az Einharddal egy idejű Ermolaus Nigellus és Rhabanus Maurus ugyan azt mondják a' *nordmannokról*, mit Symeon és Theophanes' folytatója az *oroszk'* származásáról meg rokonságáról nyilvánítanak.“

Kéttelen ezekből a' régi orosz nemzetnek hajdani írók által majd *scytha*, majd *tauroscyth*a, majd *turca*, majd *barang*, majd *varäg*, majd *kumán*, majd *chazar*, majd *normann*, majd *madzsus* stb. néven hivatása. Tulajdonképp melyik és mi illjek rájuk, 's mi módon kelljen a' historiában különböző nyelvű népeket is jelentő mind ezen neveket critical szabály szerint összeegyeztetni? megvitatása olyannak tartozik munkálkodási köréhez, ki az elágazó vélemény' valamelyikét a' történeti valóság' és hitelesség' magas polczára törekszik fölemelni. Engem egyéb szándék nem vezérlett előterjesztésemben, mint annak kimutatása: mennyire hiányos a' történettudomány az orosz birodalom' alapítóinak eredete fölött, 's mi kevés okunk van azok' magyar vagy jász voltukat hinni, annál inkább bizonyosnak állítani. Senki sem örvendene jobban nálamnál, hidje meg a' magyar eredet' tudós hirdetője, ha az elmondott ellenokokat földig lerontva, új rendszerét a' tudósok' meglegedésére, és győződésére, nemzetünket is dicsőítendő, minél előbb kivivná; mire neki állandó erőt és kedvet szívből kívánok.

JERNEY JÁNOS.

XXI.

DEMOSTHENES.

Minden kor' nagy és böles férfiai, az emberi méltóság' lelkes megmentői érdemetlen szolgaság' lázálmaiktól, a' jog' és szabadság' dicső védei, mint ezeknek nem kevésbé ragyogó méltóságú áldozatai, mindig találtak érdemöknek meghódoló kebleket. De a' történetek' évkönyveinek nagyobb részét, elég gyalázatára nemünknek, zsarnokok' és színlők', bolondok' és gazemberek' kürtölő tettei töltik el. Azon kis ür, mit a' valóban nagy, jó és hasznos fáradozatok az emberiség fölemelésére eltöltenek, azt mutatja, mi távol van még az eszményétől, 's mi kis mértékben tartá meg az ész a' mivelt 's nemesített számnál is, a' fennebb hatalmat. Mert a' sokság' kimondhatlan, minden méltatlanságot eltűrő, falelküségéhez járul még azon emberek' lelkiismeretlen árulása, kik, a' helyett, hogy a' velek születet határozatot követnék, 's a' még szellemgyám-ság alatti rokonokat alacson méltatlanságoktól védőleg, nagy lelküen szót emelnének, eszöket a' hatalomnak adják el, 's helyett, hogy a' törvényes szabadság' 's erkölcsi felvilágosodás' győzelemünnepét szónokságok' adományai-val díszesítnek, inkább a' humanitas' erkölcsiség 's műveltség' halott-beszédére pazarolják. Ha azon emberek' száma, kik a' szentléleknek önkényt 's öntudattal dolgoznak ellenére, 's a' jót rosznak, a' roszat jónak kürtölik, nem kicsiny, 's vak tisztelőiké nagy: valóban annál szükségesebb minden nemzedék' ujlak koszorúzott hálványai, esztelenségünk' és lealacsonyodásunk' örök tanúi mellé, néha néha azon magas lelkű hősök szobrait is fölemelni, 's ujra ékesíteni, kik az aranybornyúk' töményzetét állhatatosan megveték, az általános elkorcsosodásban hűn és

erősen megálltak 's magok közt a' világosság' jog' és szabadságnak, minden időn, birodalmon átláthatlanul összefüggő respublicáját művelék és föntarták.

Egyet e' ragyogó képek közül tüntetek föl én is olvasóimnak. Az athenei *Demosthenes*' képe ez, azon férfiúé, ki nem csak halhatlan honvárosa' polgárait, de minden hellent a' közhir' lelkes szeretetében, egy közvédelem' gondolatában, 's az egyetlen, gyógyíthatlan hon' lelkese-
désében még egyszer egyesíteni akarta, bátor visszatör-
lés-
ra benső ellenséges elemek, élethalálharczra külső hatal-
masságok ellen. Egyedül magas lélekerője' öntudatában, csak eszméje nagyságától vitetve túl minden akadályon, maga előtt gyöngeség és szertelen cultura által elfajúlt nemzete, mellette hűtlen tisztársak, vakdühü demagogok és színlő sophisták, kik vagy eladvák már a' külföldnek, vagy rövidlátások miatt használhatlanok; csak kevés ha-
son érzelműek' segélyében bizva: illy nézetekkel kezdé meg egyenetlen harcztát magával a' néppel és kegyencz-
szenvédélyeivel, a' külellen' legyőzéseül. A' nemtő' örök szövetsége a' természettel felhontatott. Több ízben koszo-
rúzá merényét győzelem, 's a' másként olly igen izgékony 's könnyen bosszúra fortyanó nép hitt neki a' veszély és családkozás perczében is, miután boldogabb napokban a' csaták' diadalmas hőseit, 's a' status' nagy férfait vad dü-
hének áldozá. Megtörte Fülöp' mesterkedéseit, daczolt Sándor' fegyvereinek, megreszketteté Antipater sergeit. 'S midőn végre a' magas röptü szellem az idő' romlottsá-
ga, 's a' sors' akarata alatt eldőlt, győzetlenül mint élt, szállt le hona' hőseinek szabad lelkeihez. Talán soha sem tünt föl a' görög genius nagyobb dicsben, 's magasb fény-
ben a' szónoklat. Homér' napja világolt el a' nép' gyer-
mekkora fölött, 's Sophocles' Socrates' és Pericles' nem-
tője ragyogott, midőn dicsősége délpontjára hága. De a'
Demosthenes' föltünése alkonyipir vala, a' múltó napot szo-
katlanul meghosszító, mélyen világító be, még a' jövő éjbe is, 's még egyszer viasszagároztató az előidők' nagysá-
gát 's csodáit.

Született Athénben, még akkor mindig lakában a' görög miveltségnek, hihetőleg a' 99. Olympias' 4. évében, egy kardművésznek, ki egyike volt a' város' nagyobb tekintetű polgárainak 's (mind mondák) barbar eredetű anya' gyermeke. Már élete' 7. évében szerencsétlen vala elár-vulni; öröke 15 talentet tön. De lelkisméretlen gyámno-kok, *Aphobus*, *Demopho* és *Theribites*, kiknek felvigyáza-tok alatt tíz évig állt, addig kicsinyíték azt, 's a' magasb hivatalok' felvigyázatától segélve, olly roszul számoltak, hogy végre a' legnyomorubb állapotban látá magát, 's még a' szükséges iskolapénzt sem tudá tanítóinak fizetni. A' természet e' nagy lelket is, csak önmaga, 's az életnek minden segélye nélkül akará saját és öndicsőítésére föl-nevelni. Azért kellett először nagy szükséggel, 's a' leg-szegényebb nevelés' legnélkülözhetlenebb kellékeivel küz-deni. Mind ennek daczára is a' szendergő erők csak ha-mar fölébredének, 's a' tudomány fénye, minden szép', jó' és nagy' meleg szerelme. *Kallistratus* a' syrakuzi *Isaeus*, *Kallias*, *Euclides*, de mindenek fölött az isteni *Platon*, vol-tak azon szellemi napok, mellyeknél ön genieje is föllán-gola, 's kiknek tanításaiban amaz Görögországra nézve annyira hatalmas, 's nagy befolyásu szónoklat erői fel-gyulának, mire a' legnagyobb határozatot 's vonzalmat érte magában. Szívesen hallgatá vala akkori legnagyobb mes-terét *Isocratest*, de ez olly mértéktelen díjt kívánt tanít-ványaitól, hogy a' szegény kényteték elnyomni vágyait.

Alig 17. évü, először merészle Demosthenes a' tri-bünre lépni, és saját ügyében, t. i. semmire kellő gyám-nokai ellen. Az algondnokok' vizsgálatát, 's elrablott bir-toka' legalább egy részének visszaadását akarta kivíni. Öt előadást, mikben tanítója *Isaeus* is segélheté, 's mel-lyek mind átjöttek korunkra, olly szerencsével tartá, hogy ügyét megnyeré, bár az ellenfél replicák' 's triplicákban el nem fáradott 's a' tüzes gyámfiu türelmét, mint szónok-latát valóban próbára tenni 's gyakorlani. De őt is a' per-lekedők többségének fájdalmas sorsa érte; az örökség' nagyobb része, vagy már az előtt elemészteték, vagy a'

perköltésekre ment, 's így a' magasult öntudat, 's a' közvéleményben kiküzdött győzelem volt egyedüli díja az ifju szónoknak.

Ez az érzet és győzelem még magasb lángra gyulaszták. Gondolván, hogy elég előadásiügyességet szerze, most már közhelyen is felállhatni, 's a' néppel a' haza' ügyeiről értekezhetni: de az első próba olly szerencsétlenül üte ki, hogy Demosthenes minden bizalmát magában, talentomában 's a' szerencséjében elveszté. Mivel nyelve nehéz, 's az összefüggés zavart vala, 's szerénysége, sőt félénksége minden perczen ellepé, előadása következőleg összefüggetlen, mászó 's rossz volt; azon gyalázat érte, hogy a' gyülekezettől valóban kifütyöltetett. Ezt is gyámnokai okozák, kik nevelésének gymnasticai részét elmulaszták, 's beszédműszere' nagy hibáinak javításán semmikép nem ügyekeztek.

Másnap az ifju szónok szomorún járt föl alá a' Piraeusban, 's lelkét a' szenvedett gyalázat 's elmúlt reményei fájdalommal tölték el. 'S egy nagykoru 's bizalmat gerjesztő férfival találkozék, ki fájdalomának okát jól ismeré 's így szólítá meg: „nem oktalan vagy-e? Pericles' beszédének erőjét bírod 's rest pulyaságod elhalni engedni magas talentedet, mert nincs bátorságod hogy a' pór' zajgásait lélekémben hagyel elzúgni, 's tagaidat fáradhatlan ügyekezet helyett alacsony henyéléssel igyekszel elenyvesztetni.“ E' hizelgő korholás erőt önté Demosthenesbe, 's másodszor hága meg a' tribünt. De most sem kedvezőbb szerencséjével, mint először. Füty üzte el megint székéről.

Még inkább leveretve, mint előbb, tért lakába. Egy barátja, *Satyrus* a' színész, önté lelkébe vigasztalást. 'S az ifju' keserü panaszára, hogy azon ügyekezet mellett, mit ő talán többet fordít bárki másnál, egészségének csak nem tönkretételével, még sem nyert a' népnél javallást, míg más részről, részeges durva hajósok, miveletlen lármázók, kik előtt minden tudomány idegen, igen szívesen hallgattatnak, 's a' szónokszínen hírt és fényt vívnak ki: ezt felelte a' mím: „ítéleted igen helyes; de én elmozdítom

azon rosztat, e' félreértés' okát, mihelyt nekem egy helyt Sophocles- vagy Euripidesből elszavalsz.“ Demosthenes megtette; 's Satyros ismétlé, de olly jellemző szavalattal, olly testállással és hanggal, hogy a' hely egészen másnak látszék. Most ismert Demosthenes nagy hibájára 's elérte, hogy minden gyakorlatával sem menend semmire, ha csak előadása', tagmozgása' 's mimicája' javítására min-dent, mit erői engednek, meg nem teend.

Ez idő óta földalatti tanulószobát készítetett, melly századok mulva mutogatgaték emléke' tisztelőinek, 's naponként legalább egyszer előadását 's tagjاراتát gyakorlá benne. Söt hónapokat tölte ott, 's magát a' benlétre kény-szerítendő, feje' felét leborotválá. 'S a' másokkali társalko-dás' és beszélgetés' minden alkalmát akként használta tanulmányai' műveléséül, hogy magányába térve a' hallott 's ön mondott beszédeket ismétlé, 's sajátait az idegenek-kei összehasonlító 's javítható.

E' mód, mellyel szónoki tanulmányait művelte 's melly-nek valóságát egy szemtanu, *Demetrius Phaleræus*, min-den kétségen kül teszi, híresztelé el azt, hogy szerzet nagy szónoki híret inkább fáradozatainak, 's a' művészet-nek, mint a' természetnek, 's geniejének köszöni, 's a' De-mosthenesre irigykedő, 's a' társ fénye által elhomályosi-tott *Pytheas* többször gúnyolva mondá, hogy beszédei lám-pabüziiek; de mit Demosthenes még élesebben vága visz-sza: „igen tudom, hogy lámpámat gyűlöölöd.“ 'S gyakran korholtatott, hogy más szónokok' példajaként, rögtön be-szédeket nem tartá, vagy inkább tenni képtelen, 's előadá-sai' nagyobb részét mindig megtanulta. De Demosthenes a' legelmésebb 's fontosabb elvekkel tudá elhallgattatni el-leneit, kifejtve a' nem csak a' szónokra, de a' népre 's tárgyra nézve is, igen sokkal nagyobb nyereséget, minek egy nyugodtan 's alaposan elkészített, 's gonddal és szor-galommal kifejtett beszédből háramlani kell, mint egy tár-gyát csak futólag 's félig érdeklő, a' népet inkább elné-mítő, mint valóban meggyőző rögtönbeszédből. 'S az illy előkészületet az egyes polgár' tiszteletének mondá az ösz-

szegyült nép iránt, kitől fontos körülmények' elhatározása függött 's azon merészséget, mellyel e' magas helyre a' legtöbb rész tolakodik, méltósága' csekélylete- 's közép-szerű lélek és tudományos járatlanság' jeleül vevé. De ha a' gyűlésben beszédei' tartalma fölött viták keletkezének, közönségesen lélekrokon barátai *Demades* vön érte szót, s' ő felelt nevében a' tett ellenmondásokra. Azonban úgy látszik, hogy Demosthenes később e' pontban is több ön-bizalmat nyert, 's ha az ügy' szentsége vagy alacsonysága lelkét a' szokottnál mélyebben megkapá, vagy az ellenfél' tettei, elmulaszthatlan védelemre szelíták, szokatlan gyorsasággal rögtönze is. Legalább *Plutarch* több fontos példát hoz föl erre, 's úgy hiszi, hogy Demosthenes Periclest, Thucydides után fő eszményét, semmi egyébben nem utánozá, mint a' szavalt, tagjárat és azon szabályban, nem beszélni első perczben mindenről; a' mi Periclest olly nagygyá tevé. De a' biograph hozzá teszi, hogy Demosthenes a' rögtönzés' ragyogását sem mulasztá el egészen, csak hogy nem igen gyakran, 's szónoklata erőjét tudva és akarva nem bízta egészen pusztá szerencsére. „Demosthenes — folytatja Plutarch épen nem készített beszédeiben mutatá legnagyobb merészségét; pórlelkek' erőködése Demosthenes' irigylett nagysága ellen, ha Demades vagy Phocion' szónokhíre nagyobbnak állítatik. De mérges ellenségek', 's a' későbbi kor' néhány könnyenhívó polyphistoranak fecsegései, parányi és sükertelen vergődések a' nagy ember' kortársai' köztekintetének, valamint minden idő legjelesebbek' egyező ítéletének feldöntése vagy mérséklétére.“

Érthetlen és rebegő beszédét megjavítandó 's rajta uralkodandó, Demosthenes kövecseket tön szájába, 's ugy szavalt el egész helyeket, 's gyöngé hangja erősítéseül, meredek helyekről szaladt le, 's a' futás alatt gyakran egy lehelleltre beszédek' vagy versek' egyes részeit szavaltatá. 'S tagait nagy tükör előtt kellemes mozdulatokra szoktatá, 's vizsgálta s' javítgatá mimicáját.

E' gyakorlatok alatt hibái' helyrehozásául, mik szónoki határozata elébe akadályokat gördítenek, Demosthenes, Libarius szerint, mint ügyész a' dicasteriumokban állá föl, 's e' harczterét, hol a' polgárelét' minden tárgyai fölött vitatkoztak, gyakorló iskolául használá, hogy szerencsével szólalhasson meg a' nép előtt. *Itélő széki beszédeinek* nagyobb része, mit birunk, mindössze 26. ekkor mondatott. De legkevesebbet mondott el maga; körülmények szerint valamely pártnak illő díjért készíté. Azon vádak, mikkel fénye eldühült irigyei 's rosszul oktatott történetírók a' nagy embert később elhalmozák, hogy talente vásáráru volt, Demosthenest, mint korábban pártok' ügyészét érheti; de talán egyes athéniek egyoldalú előítéletét is, kik a' népszónok' és védő' két tulajdonát egyesíteni nem tudák. Ez az ügy magára Demosthenesre nézve nagy hasznu 's fontosságú volt, mert az atticai törvényt, 's a' soloni szerkezetet szorosan megismerteté vele.

Azon szónoki vázlatok, miknek töredékeit még több kiadásaiiban birjuk, melyekben Demosthenes a' görög 's később római mesterek' szokás szerint minden political beszéd' bemenetét följegyzé, tévék magát az átmenetet ezen utósókba. A' legközelebbi alkalmat rájuk némelly fontos statusügy védelme adá, midőn ismét mutatkozáék a' nép előtt. Az elsőt *Leptines* ellen tartá, a' liturgiák ügyében.

Az athéni alkotmány a' nagy emberek' tiszteletére, némelly szabadalmat engede a' polgári kényszerített szolgálatoktól. De szertelen adakozóság a' kivételek' számát olly viszonyban sokasítá, hogy sok polgárnál azon gond szálla föl, nem lesznek végre férfiak, kielégítők a' status' szükségéit. Ez okból indítványzá bizonyos *Leptines*, azon jog szerint, mellyel minden athéni polgár bírt, e' javaslatot: „sem athéni sem idegen ne részeltessék többé e' szabadságokban. Az áthágót nehéz büntetés érje, 's e' rendelethöl csak a' zsarnokgyilkosok *Harmodius* és *Aristogiton* tegyenek kivételt.“

E' törvény-javaslat ellen azonnal több oldalról keserű panaszok keletkezének, mik többnyire írásban adat-

tak be. Először bizonyos *Bathippos* állta fel, de ez abba hagyá az ügyet; utána *Phormion* és *Ktesippos*. E' két utolsó' számára készítte Demosthenes beszédet. Az egyezés nehéz volt, 's a' kegyezés nyilvánosan a' Leptines' oldalán, mert ő, mint a' közjó ügyésze, némely egyes polgár' látszaték védni ezt 's javalatát az ezt szült erős szükségre alapítá. De ez alapok ellen Demosthenes az igazság', nagy lelkiúség' és becsület' szavaival szólalt föl; mellyek mind tilták, nagy érdemű polgároknak önkényt adott ajándékok' visszavételéveli keserítését, kik minden kislelkiúséget, 's alacsonyságot nem helyeslének. Azon fölül megmutatta, hogy a' föltét meg nem felel a' korábbi törvények és bevett szokásoknak. Demosthenes győzött, az új törvény elbukott, 's a' fényes sükertől föllelkesített ifjú, kit a' község különös részvéttel ajándikozta meg, ismét elfoglalá helyét a' népszónokok közt.

De Athén birta az új kormányfi' minden gondjait. Elismeré, hogy az összes Hellas' rokon erője nélkül a' dics és szabadság e' virágzó hona sem állhatand meg, 's közelebb áll a' bukáshoz, mint a' rövidlátó tömeg felfoghatná 's szónokainak megvesztegetett dicsvágya szívesen igenlené. Köröskörül csak lelketlenséget 's romlást láta, 's azon erős alapok' ingadozását is, mikre az egészt a' marathoni és salamisai napokban a' szabadság' ama' férfiai emelék. Sőt azon vétkek vagy hasonló veszélyes hibák mindig nagyobb hatalmat vőnek társain is. Ezeknek nagyobb része, miután a' népdics- és szabadságérti lelkesedés' napjai letűntek, kötelességéve tette, eszt mindenkinek elbérteni, ki bel- vagy külföldön hatalomnak tetteit koholá ki, vagy romboló pártok főnökeül ajánlkozék, vagy a' status fenálló törvényeit átkozatos merényekre, vagy a' közerőt megtörő, 's az erkölcsiséget megsemmisítő reformokra akará használni. A' szónokok, az arany' hatalma, vagy hizelgő kiűntetések 's iratok által elvakítva, a' népet vakíták ismét művészetök' csalfényével. A' rosztat jól, a' jót rosztul festék neki. A' leggazabb ügy s védőket 's pártokat lele.

Mind ezt Demosthenes mély boszúval tanulta ismer-
ni, 's több időig csak távolról nézte. Rendíthetlen lelke-
sedésében az igaz, tiszta szerelmében a' tudományok iránt,
legyőzhetlen gyűlöletében az idegenség ellen, mellynek
mindig hatalmasabb befolyását Görögország' ügyeire gya-
korlott szeme egész jövőndő szövényeivel tisztán átlátá :
magas hivatást érte az egykori népszellemet földézni sir-
jából, 's az ingadozó szabadság' erős bástyája lenni, a'
naponként növekvő korcsosulás ellen. Mindenek előtt ma-
gát a' népet, melly még most is azon kevés rózsafellegen,
a' régi fény' maradványain, örömdus gondolatlanságban
játszva függé, ügyekezett meggyőzni veszélyéről, 's azon
rettentő viharokra figyelmesíteni, mik tüstént föllépése' első
korában mindig sűrűbben és sűrűbben vonultak össze a'
hellen egen. Nem Lacedemon' nem Thebe' ős irigykedése,
nem a' nagy király' hatalma, nem a' gyarmatok' lázadás
szelleme volt a' mi gondai' tárgyát tévé ; Hellas' saját keh-
lében növeszteték az óriási kígyó, hellen műveltség avat-
ta be mind azon mesterségbe, mikkel még a' szabadságot
körülfonni, igen, ezredekre akará elfojtani. Ez Philippos
volt, az eddig tekintetbe sem vett Macedonia' királya.

A' természettől nagy lelkiadományokkal, de szerte-
len dicsvágygyal is ruházva föl: teterős, ravasz és hall-
gatatag, kegyetlen és jó, miként a' nyereség kívánta ; *Epa-
minondas'* szelleme, 's a' thebeiek' hőslélekűsége által, kik-
nél ifju éveiben kezesül lakott, katonai pályára határozva
's lelkesítve, fogsága alatt azon hadtannal, melly Leuktra-
és Mantineánál Sparta' hősein diadalmaskodott, megis-
merkedve, miután ősei' trónját megnyeré, olly nagygyá-
tette azt, hogy alig ismert, a' görögöktől még mindig a'
barbar statusok közé számlált országát politicala léte' po-
rából, 's az anarchiai pártosság' veszélyei közül kiviva,
's lassan, csekély segélyszerek, egyedül igazgatója' genie-
jenek gazdagsága által, a' nagyobb fontosságu görög sta-
tusok' oldalához lépteté. Mig Fülöp Athénbe mulatott, az
alatt a' görögök' bel romlását 's veszélyes mezitlenségeit,
ép úgy, mint fegyverhasználatokat 's politicajok titkait e-

léggé tanulá ismerni, 's arra alapítá a' merész gondolatot, először az amphictionok' gyülekezetében helyt, aztán vagy fő hatalmat vagy protectorságot küzdeni ki minden görög status fölött. Ez idő óta minden használható módot megpróbált, meggyöngíteni a' mi politicalai erő még a' democratiá' ős formáiban megmaradt. Egyes követek' közlönye által minden fontosabb városban macedo pártot alakíta, buzgalmát roppant summákkal tartva föl. Már a' gerusiumok- és népgyülésekben befolyásuk nagyobb vala, mint csak szembeötlő, 's gyakran győző. A' megnyert szónok- és demagogok' számos csoportja rendszeresen dolgozá tervét, legalább a' néptöbbség' hajlama megnyeréséül. Mindenhol ügyesen gyulaszgatta föl a' bel vitákat, vagy maga kezdette el. Az elnyomott- és gyöngébbnek, mindig kész, és gyors segédök, hogy az igazságnak annál nagyobb színével alázhassa és semmisítse meg a' nagyobbbat. Ravaszság és csel erények voltak neki; igazság és istenfélelem semmik. Csak hogy babona és vakhit segédruhónyai lehetnek politicalai erőműveinek, ott áhitatot színlele, ott tartá meg az esküt, mit megtörni bár mely órában sem pirult.

E' fejdelem nem tévedett minden hellen' tekintetében, kivéve az egy Demosthenest. Ő volt ki, a' római Coclesként a' macedo' és fia' hatalmának minden láncsait, csába' minden szövénnyét mellén tartá föl, míg háta mögött az utolsó híd elromboltaték. 'S csak a' halál végzé a' soha abban nem hagyott küzdést.

Valóban nagy idő volt, illy férfiú' föltünésére. Csak hét év előtt lépett volna föl Demosthenes Athenben: a' világ' történetei valóban más pályát vettek volna. Sem Görögországban, sem egyes statusaiban az egykori szellem nem éle többé, sem egészséges, a' közviszonyokra számított köz rendszer nem tartá össze. Sokkal nagyobb részők az előkor' borostyánain szendergett. Az uralkodó városok, Athen, Theba, Sparta féltékenyen nézék egymást. Küllelteni veszélyekről senki sem gondolkodott. Zsoldosok fogák el, főkép az athenieknél, az ős nemzetlelkedés' helyét.

Az első ünnepélyes alkalmat political látnokadománya', mint honfi érzelmeinek nyilvánosítására Demosthenesnek Fülöp' olynthiaiakkali háborúja nyújtá. *Olynth*, Thracia' kis statusa, egykor az atheniek ellen, midőn a főhatalom Hellásé vala, kemény harczot állá ki. A' spartaiak' segélye lehetővé az ellenállást. De Lacedemonnal sem tartott soká a' barátság. Ez kihúzódott a' nem nyereséges egyesülethől, 's saját erőjével küzde ki tiszteletet parancsoló állást 's fő hatalmat minden thraciai nép fölött. Később Fülöpnek sikerült az olynthiaiakat véd- és daczegegyesületre birni. Együtt harczolák meg Athent. Azok *Anthemust* nyerék a' nyert foglалások' részeül: később Potidaeat is. De a' ragyogás nem soká tartott. Az olynthiaiak sejték Fülöp mélyen elrejtett tervét; mindig növekvő foglalás vágya rettegéssel 's gonddal tölté el őket. A' jöhetendő még rosszabbról gondolkozának. Azért meg-egyeztek egymás között, régibb viszonaikat a' király és Athen iránt most elfeledni, 's a' status kellékeire nézve hasznosabb álláspontot fogni el. Midőn tehát Philippos kissé terjedtebb táborozást tön országain kívül, követeket küldének Athenbe, e' köztársasággal, melly minden más közt Görögország' méltóságát 's szabadságát, legnagyobb erővel és lelkesedéssel látszék gyámolítani, szövetséget kötendők.

Nagy örömmel hallá Philippos az olynthiaiak' e' lépésének híret. Ez által szabadabb kezet nyert megtámadásra, 's nagyobb befolyásszint a' görög' ügyekbe. Ezért valódi béketörésnek mondá a' tettet, 's sereggel ütött Olynth' birtokaiba. E' szoros szükségben tehát most az új társnét Athent kérte ez föl segélyül követei által.

Alig vette megérkezésök' híret Demosthenes, 's ügyészökül ajánlkozék 's két beszédben, statusbeszédeinek elsőiben, felszolitá polgártársait, Olynth' kérésének teljesítésére. Első beszédében megmutatta, hogy Olynthet Athen' bástyájának kell nézni, 's még ez föltartatik, a' királytól nem félhetni, sőt háboru' kiütésekor az atheniek' macedoniábani kiszállását is lehetővé, 's ellenkezőleg Olynth'

hirtoka csak biztos utat nyit a' királynak Athenbe. 'S a' nép' gondatlanságát tüstént azon igenis alapos állitmány-nyal ügyekezett fölverni, hogy Fülöp' semmikép sem megvetendő ellenség, sőt inkább a' közte 's Athen közt felszított harczláng nem egy hamar eloltatható. A' kérdést tekintve: „honnan állítani elé a' sereg' kikészítését?“ azt tanácslá polgártársainak, szorítság meg kissé a' színházakra ménő pazarságot, 's helyébe harcznépet fizessenek, de mind ezt, jól ismerve a' gondtalan nép' kegyenczszenvedélyét, igen gyöngéden 's vigyázva tévé. Beszédének végén összesen szólita föl minden hőslelkű polgárt dícsők' védelméül 's ne bízzák ellenfelők' megharczolását, mint eddig, zsoldosokra, de személyesen álljanak a' hon' zászlói alá. Csak így távoztathatni el, hogy minden el ne vesszen.

Ez első felszólítás nem maradt reménylett hatás nélkül. A' nép elhatárzá az olynthiak' segélését. De a' készülétek a' legrenyhébb lassusággal haladtak, úgy annyira hogy második kellett lelkesítés az ígért segély' valósitása végett. Demonthenes tudta, hogy leginkább Fülöp' iszonyú hatalmának nagyított híre okozá e' késedelezést. E' benyomást akarta legyőzni, 's polgártársainak egykori önbizalmát szívök- és erejökben föllángítani. E' végre megmutatta, hogy nem annyira Philippos' nagyobb erőü szelleme, mint az atheniek' szokatlan gyöngesége segíté megerősíteni trónja' alapját. Csábító műszereiül a' király' zsoldjában álló alacsony tanácsadókat mondá. 'S ezután nagy keserőséggel füsté ennek jellemét mint, esk- és békétöröt, 's állítására bibizonyítványokat felhozandó, átment előbbi élte' minden tettén. Akarta hogy hallások után, Athen vizsgálva tekintsen a' zsarnok' szemébe, 's megtudja ki ő; t. i. „rosz, vétkes, alacsonylelkű;“ továbbá hogy azok, kik őt érdemen túl annyira becsülek, 's csodálat és elragadtatás miatt mondák magokat iránta lebilincselteknek, vagy rettegésből Athenhez ragazkodtak, 's pusztá nevéből féltek és reszkettek, ismerjék el végre, hogy játszotta el már Fülöp minden szerepét, hogy ment végig a' po-

liticai csalmesterségek' minden iskoláján, mikkel eddig őket majmolá 's földre tiporta, de magát magasra emelte, 's hogy a' nagy álarcság' vége elérkezett.

Igy fejte ki a' szónok' minden csejt a' macedo' politicájában, leginkább Amphipolisra tekintve, mit olly önkényesen ada vissza Athennek, 's Thebere, mit alapjában elrombolni, 's az ekként eldúlt városok' helyébe, mellyeket akar ismét fölépíteni, 's végre magokra az olynthiaiakra, kiket az akkor Athent uraló Potideával olly ravaszúl megcsala, és a' thessaliaiakra, kiket Magnésia oda ígérése által, 's a' Phokissal kezdett had' elvégeztével kötelezett le. Azon ellenvetésre, hogy Philippos megtámadhatlan 's védintézetei, erős helyei, tengerrevei, 's egyes társai, leginkább a' thessaliaiak, miatt győzhetlen, ezen alapokat tévé, miket minden szabadságokban elnyomott vagy csak fenyegetett, 's megbántott népek, hatalmas zsarnokok ellenében, nagyon megfontolhatnának: „a' ki hiszi, hogy ez, mind Fülöp hatalmában áll, igen téved. Mert az ember lélekrokonságból pártol valakihez, harczsorait hév szerelemből 's tiszta ragaszkodásból nagyobbítja; ha minden harcz részesnek egy, 's ugyan az a' czéla van: szerencse és balsorsban osztakoznak, 's mindennek jó kimenetek lesz reájok nézve, ha mindnyájan egyet tesznek, egy testet 's egy lelket. Senki sem hagyja el társát, senkit sem rettent el a' vész, köz jólét szabadítása miatt. De ha egy közülök nagyobb nyereség, pénzvág, vagy szelesség miatt, mindent magához ragad, 's másokat igaztalan módokkal mul felül: úgy az első költött szín, a' legkisebb hiba, a' legcsekélyebb veszteség, mit a' nyervágyó valami véletlen által, szenved, az egész ellenei pártot lázadásba hozza. Épületének erős alapai megrendülnek, oszlopai összedülnek, és minden porba húl. Lehetlen, higyjétek nekem Athen' férfiai! lehetlen, hogy az igaztalan vagy kegyetlen, esktőró vagy hazug, állandón hatalmas legyen. Kis idővel, igen kis és rövid idővel előbb minden jól és vigan megy. Mig a' szövetséges társaknak remény, addig a' csalfa szerencséje is virágzik. De idővel a' balsors is

utána hágdos. Idővel érik utól a' tolvajt. Alacsonysága magától napfényre jő, és látmányul hozza ön magát. Aztán egyre másra omlik össze minden' 's egy csapással tönkre dől. Miként ház, hajó vagy akármi dolognál, hogy az egész megálljon, az alapnak kell legerősebbnek lenni, úgy a' tetteknél is az alapokoknak és a' czélnak igaz- és állandónak. Ezt Philippos' tetteiben hasztalan keressük."

Demosthenes mindenek előtt a' thessaliaiak' elvonását tanácslá a' király' pártjától, 's próbát tön megmutatni, hol ingók és erőtlenek, a' honi hatalom' alapelvei. Kevés, de mestervonallal rajzoló a' fejdelem' nagy ellentétét az alattvalóhoz. „Az elsőnek gondolata 's ügyekezete csak arra megy, hogy hírt szerezzen. Ezért nincs áldozat, mit sajnáljon, bár milly nagy, bár éltebe kerülő legyen is. Az mind meg nem indítja őt, mihelyt küzdése' 's harczai jutalma olly hír, melly tetteit túl emeli elődeiein. Neki több a' hír, a' nyugalom- és kéjlemben eltöltött életnél, melly veszélyektől biztosít. De az alattvalókat nem gyűjtja lángra az illy hiuság. Nincs erre érzetök, de igen, a' szüntelen harczszolgálattal párosuló vészekre. És kénytelenek menni, majd dél majd éjszak felé. Végre eltikkadtan és fáradva a' mindig ismétlődő fáradozatok által halálig kínzatnak. Foglalkozásaikat, földmivelést és mesterseégeket elhagyni kénytelenek. Ház és udvar biztos véd nélkül marad; fájdalomban látják urokat távol, 's összedőlnek." Mind ebből következtethetni hitte a' szónok a' macedok' gondolatát fejedelmekről.

De még inkább ügyekezett megsemmisíteni az erkölcsi benyomást, mit a' király' személyességéről a' közvélemény sok görög' lelkében tön. Ezért Fülöpöt félig sem rajzoló olly hősi vonalokkal, mint millyennek a' monda beszélé, sőt épen ellenkezőleg, mint barátság- és dicsre irigyet, bűjät, pazarlót 's ebből úgy véle, okos férfiak megtanulhaták gondolkodását, lelke' lényét és alaphangját ismerni, az igazlelkű' halálát olly férfiuban, kit sajnálni kell, mert sötét szellem foglalta el.

Így próbálta nagy művészettel Demosthenes polgártársai' szívében megrendíteni Fülöp lelki fensőbbsege hitét — mitől azonban önmaga a' csodálatot meg nem tagadhatta — 's a' rémképet ijesztő magasságból, közönséges jelek' sorába húzni le, mellyet némi gondosság- és hősi-séggel legyőzni nem lesz igen nehéz. A' meglepő szerencsét, melly Fülöpöt mindig nyomban követte, öntunyaságok- és időtlen nagy ellenségeknek tulajdonítá. Azért erős beható szavakkal lelkesíté az ő hon- szellemet, leginkább mi a' táborkészület' egyes részeit 's az ahhoz szükséges pénzségélyeket illeté, 's keserűn korholta az illy alkal-maknál előfordult visszaéléseket.

Demosthenes második intésére, végre teljesülni kezdődtek a' meghatározott alapszabályok. A' tábor megindult, 's több, mindjárt kezdetben kivitt nyereség a' legjobb ki-menetet hagyva reményleni. Ennek híre mértéktelen örömet 's magas várakozásokat gerjeszte a' népben, annál inkább, mert az eddig megfélemllett szónokok fölléptek, 's Philippos elleni bosszúra lángiták az athenieket.

Ezt Demosthenes épen nem az időkörményekhez illőnek lelé. Félte, hogy az efféle beszédek nagyon is jó-kori gondtalanságba, erőtlenítő hiuságba, 's igen veszélyes tunyaságba buktatják a' polgárokat, leginkább, ha lelkökben azon gondolat éledt fel, hogy a' játék már nyerve, az ellenség legyőzve, a' szövetséges társak' segélye többé szükségtelen. Azért kemény fenytésekkel állt föl azon demagogok' szelessége és vakmerészsége ellen, 's a' gyűléseket meggondoló szellemre, érett gondolkodásra, 's időhöz illőbb vigyázóságra inté. Igen jól tudta, hogy az emberek' nagyobb számaként, az atheniek is, mindenek előtt önbirtokaik' biztosításáról gondoskodnak, 's a' bosszú' vágya gyöngébb, a' birtok' megtartásának szereteténél. Ez alkalomkor igen veszélyes megtámadását merészlé azon törvényeknek, mellyek halálos büntetést mondanak minden polgárra, ki azon javaslatot tenné, hogy a' színház-pénzek háborúsükségekre forditassanak. 'S egyszersmind lelkök elébe teremté az elődök' magas föláldozó szellemét

melly soha sem engede illy nyílt utat a' népszónokok' hielgéseinek, mint a' jelen nemzedék, de azért 45. év lefolyása alatt az első lépcsőt vitta ki Görögország' szabad helyei között, 's azon ország' fejlődelmét, kiről most szó van, igája alatt megtartani tudta. De ezen ösök személyesen mentek harczba, 's elhatározását nem zsoldosok' kardjára bízák. Csak így küzdheték ki azon merész győzelmeket, mikről a' mindütt felállított emlékek szólnak, csak így vittak ki, egyedül ők a' halandók közt, oly hirt, melly ellen az irigység maga sem tehete semmit is; csak így tarthatták föl a' közlekedést Hellas' minden városával.

Demosthenes igen is jól látta előre a' jövőt. Bár a' 30. hajó sereg 2000. zsoldos néppel, először néha szerencsés vala: még is a' vezér' semmisége, s' a' sereg' kicsapongásai, minden további haladást félbe szakasztának. Az egész sereg végtére is semmit sem végezve tére meg, 's a' király újra fegyvert ragadt, 's esküt tön, vagy Olynthet földülni, vagy örökre elhagyni Macedoniát.

Mélyen keverité Demosthenest azon tervtelenség, melly az egészzet jelelte 's a' tett lépés' méltatlansága. Hévvvel ócsárlá a' köz-népgyűlésben e' mocskok' okozatait, 's erősen kérte a' mindig jobban ijeszgetett szövetséges társak' segélyét. Végre összeszedetett a' második sereg 4000. zsoldosból, Charimenes' vezérlete alatt. De ez későn jött. Philippos megverte az olynthiaiakat, 's városok' kapui előtt állt. Az atheni sereg a' helyett, hogy az elmulasztottat hősileg helyre hozná, kiküldetése' célját a' legvadabb kicsapongásokkal mocskolá el.

Égő szeméremmel telve emelte föl most a' nemeslelkű szónok harmadszor szavát 's újabb segélyt nyert, de mellynek nem zsoldosokból, de harczra alkalmas polgárokból, ezeren valamivel felül, kellett volna állni. De ezek sem mutatkoznak a' benne helyezett bizalomra érdemebbeknek a' bérszolgáknál. 'S mi alatt a' király a' cél' és megvesztegetés' minden mesterségét felp próbálta, mik maga Olynth' belsőjében nagyobb hatásuk valának, fegyvereinél 's védői' lelkében az erkölcsi erő' utósó szikráját

kiölták, az atheniek tunyák, restek, fegytelenek, a' harczbecsület iránt érzéketlenek, 's fáradalmak- és veszélyeket nem tűrhetők valának. Így rombolá el menthetlenül árulás Olynth' végső küzdéseit. A' várost megvette ellensége 's romokba dönté, lakosait fegyver ölte el, vagy a' még csúfosabb rabszolgaság.

E' hír megrendíté Athen' 's az egész Hellas' minden szabadlelkűbb fiait. Azon lángokból, mik a' távolban Olynth' romaiból fellöveltek, sötét és borns képlethben tűnt föl Demosthenesnek a' hon' sorsa. Maga a' pór, valamennyire följesztetve eddigi gondtalanságából, reszketve képzelgeté a' király' merényeit.

De Philippos, mindig ura magának 's a' győzelem' örömét, mint a' szív' nem teljesült kíványait ravaszul magába rejtve, a' félelem által fölébresztett, 's még így is rettenetes energiát remek tettetéssel tudta ismét elaltatni. Arany, lakomák, iratok, kitüntetések békíték meg a' régi ellenségeket, 's megerősíték a' neki hódoló pártot. Így mutatta ismét a' kor' és emberei' mély ismeretét. Alig multak el a' veszély' legfenyegetőbb jelei, 's Athen' népe ismét az előbbi tettlenségbe süllyedt.

E' körülmények közt mindig barát és ellenség egy személyben, 's a' halál' nyilat a' béke' édes mézébe, merítve, Fülöp egyszerre Chersonesz előtt terme; 's a' Thermopylak' 's végre Marathon mellett a' tengeren. A' macedo barbarok' hajdan adót fizető fejedelme feltartóztatlanul haladt azon szoros utakon, hol Xerxes' harmincz ezerei elhultanak, 's Perzsia' hatalom tömegei meghajlának Miltiades' erénye előtt. Athen a' legnagyobb veszélyben forgott, mert nem bízott magában. A' közvélemény' csak nem minden közlönyét, a' zsarnok aranya vette meg vagy hallgattatá el, 's a' nép eléggé boldognak gondolá magát, ha azon nyereséges békét elfogadta, mit látszó mérséklettel Fülöp engedett neki. De ő csak szabad kezet akart *Phokis* ellen, azért tön várározáson felül kedvező föltéteket. Altalában mit sem ígért, 's ez csak hamar kimutatkozott.

A' phokisiak, vagy is inkább a' nép' néhány főnök-polgára pénz' szükétől, nem kevésbbé mint az istenek' csekélyletétől hajtatra, mert benne az emberkebel' minden szenvedélyét, 's sophistaknál, 's az idő mindig növekedő szelességében alkalmas védeit lelék a' vallástalanságnak. a' nálok lévő oraculumot templomkincsei' elrablásával megszegezteleníték, 's azért, helyesen, minden igaz érzetű hellen gyűlöletét vonák magokra. Azon férfiak, kik a' népre e' nagy veszélyt áraszták, *Olomarchos*, *Philomelos*, 's *Phalackos* valának. Bár az utolsó némely időre hivatalából, mint a' templombirtok öre, letételék, de kevés idő múlva vissza tudta magának a' helyt szerezni, 's a' spartaiak segélyével az ellenséges érzetű baeotiaiakat megtorlani.

Philippos használta a' phokisiak büntetését, 's a' baeotiaiak szükségét egy lépést előmenni foglalási tervében. Erőszakos tolakodással ajánlkozék az ügy' bírójául, 's az istenek' megsértett tekintetének megboszulójául. A' meghasonlott phokisiak megcsalattak, 's a' király egyszerre olly hatalommal jelent meg, hogy azok megadni kényszerülének, 's a' vezérek 7000. zsoldossal Peloponézbe menekültek. Fülöp aztán az amphictionok' gyűlésében ellődözte minden álfegyverét míg nem azok, mind a' phokisiak' büntette iránti viszonyból, mind a' Macedo' haragjának rettegéséből, a' phokisiakat ünnepélyesen kizárák egyesületi helyökből, 's az üres helyt a' királyuak két szavazattal adák át. A' megbüntetett nép' városai, az egyezés alaptörvényei' daczára, szerte dultak, 's a' még élő lakosok egyesén falukba szélesztettek; magok a' tevők, a' dolog' szomorú kimenete által az istenek' léte és boszúja felől meggyőzötve, iszonyu halált szenvedtek, vagy vőnek, Kr. sz. e. 346.

Csak miután a' phokisi ügy e' fordulatot vette, ismerék meg az atheniek a' tett nagy hibát, hogy a' martalék részért olly fontos görög várost adták el, 's vele Görögország' egy bástyáját szélesen ledűlni segítették, 's a' nemzet' politicalai önerejűsége' ellenségének az amphictionok-

bani lépte meg nem akadályoztatása által felnyiták a' szívébe vivő utat. Épen elhatárák a' Fülöp követének, kik az egyesületi-gyülekezet utolsó rendeleteiben megegyezését Athennek átvinni jöttek, nemelő választ adni. 's a' királyi szövetséget abba hagyni, midőn őket ebben Demosthenes megakadályozá.

Demosthenes átlátta, hogy a' jelen perczben mit sem tehetni, de kedvezőbb időt kell várni a' bitorló megtorlására. Szabadlelküleg rajzoló a' népgyűlésben magát a' rossz rendszert, melly szerint polgártársai ellenére, többnyire minden ügyök fölött nem a' megtétel előtt, de után tanácskoznak, 's azon szónokokat szokták leginkább kifütnetni, kik hibáikat, 's téveiket leghevesebben fenyíték. Mert ezen magában dicséretes tulajdon mellett, a' sok veszekedés 's korholás fölött a' tett' pillanata, maga a' tanácskozás' tárgya is elmúlik. Azért kérte őket, a' dolgok' mostani rossz állása' daczára hallgassák meg nyugalommal éretten elgondolt ítéleteit 's honfi előadásait. Azután tévedésök' egész során fenyítve ment át, de úgy, hogy a' műszereket, 's alkalmakat mellyekből eredtek, mindig elbonczoló, 's az előtti javaslatait ellenfelei tételeivel összerakta.

Ezek után azt tanácslá honvárosának, elsőben nem kevés csodálatára, hogy a' Philippossal kötött békét semmi módon meg ne törjék, sem más statusokkal egyesség, sem pénzsummák' kölcsön adása vagy segélyküldés, sőt még bírodalmokbani szedésének engedelme által sem. Nem azért, mintha ő e' békéről annyit tartana, vagy mintha sokba venné, 's még kevésbé, hogy Athennek nagy becsületet szerze, de úgy, miként a' dolgok állnak, minden esetre jobb lett volna e' békét soha nem tenni, mint most megtörni. Mert a' kérdéses béke számos olly nyereséget rombol el, miket az előtt Athen birt, 's mikkel a' hadat sokkal bátrabban folytathatá, mint jelenleg tehetné.

Ezen alapok által elhatározva, 's nem azért, mintha az ügyet igazságosnak, 's azt gyalázatnak nem tartaná, hogy egy macedo a' görög egyesület' taga, azt tanácslá a' népnek: teljesítse a' király' kívánságát. Mert a' dolgok'

mostani állásában, ellenszegülés könnyen veszélyes lehetne Athenre nézve, már azért is, hogy Fülöp okot lelhetne minden hellent Athen ellen ingerleni, a' mi nem csak kevés tevő barátot, de könnyen ellenségévé tehetne minden tartományt, mert körülbelöl mindeniknek, ennek ez, annak amaz oka van a' békétlenségre. Az amphyctionok' végzete elfogadásának megtagadása engedetlenségnek magyaráztatnék főségök iránt. A' czím mit sem határoz többé, mert Philippos hatalmas 's a' legfontosabb utak' birtokában van, miken Athen' biralmába akadályozatlan 's akarata szerint jöhet be. 'S a' dolog a' réginél maradt.

Philippos, úgy látszék, letett minden Hellast illető dologról, 's csak az illyrek és szákok ellen fordítá fegyvereit, e' tartományokat azon kis kényuraktól megszabadítandó, kik régebben pusztitgáták. Egyedül Demosthenes tudta, hogy a' zsarnok' dicsvágya soha sem alszik. Jókor képzelte azt, 's a' király sajátlagos terveit, kül- és bel viszonyokban felfogá. Azért a' veszélyes ellenség' ravaszúl elleplezett hadcselét legtitkosabb útain őrszemmel kísérté. 'S nem mulasztá el az athenieket bizonyossá tenni a' felöl, hogy a' veszély, 's fülöppeli had közelébb van, mint gondolnák. 'S erősen inté, ne igen bizzanak a' béke' édes szavainak, de bel állapotaik' elrendezése után készen fogadják a' bitorlót. Nem csak saját de az összes Hellas' szabadságának vet leseket a' macedo; 's ennek bebizonyítására tanuk- és oklevelekkel ajánlkozik.

Illy szavakkal, mik Görögországot tűzfolyamokként rengeték meg, ügyekezett Demosthenes polgártársait, a' válasz fölötti kegyetlen zavarból kivonni, mit a' király' jelenlevő követeinek, 's a' messenieknek 's argosiaknak kellett adniok, 's veszélyes, bár lelkes, de megvesztegethető vágytársa' *Aeschines*' befolyását a' közvéleményben gyöngíteni. De, fájdalom, ügyekezetei hasztalanok valának. Hellas' csillaga letűnt, hogy előbbi ragyogására soha föl ne derüljön többé 's elenyésszék a' barbar király' cselei alatt.

Fordítá

KAZINCZY GÁBOR.

XXII.

A' TERMÉSZETI TUDOMÁNYOK'

TANÍTÁSÁRÓL 'S A' VEGYTAN ÁLLAPOTJÁRÓL POROSZHONBAN.

Midőn a' következő lapokon a' vegytan állapotjáról szolandok egy olly tartományban, mellynek a' legnagyobb joggal olly értelmességi 's míveltségi fok tulajdonítatik, minőt kevés más országban találhatni, a' gyöngék és rövidlátók minden félre értésének ki kell magamat tennem; elő is vagyok erre készülve, de bizton remélem, hogy a' dologhoz értők velem együtt megmagyarázhatlannak lelendik, mint van az, hogy ezen országban a' kormány nem bír legtávolabb sejtéssel a' vegytan' fontosságáról, mellyben a' tanítók minden iparkodása hajótörést szenved azon belátásának hiányzatán, kiknek föladása, a' tudomány' számára utat egyengetni, mellyben minden valódi jó csak a' nép magasabb megismerése és előteremtéséből származik.

Minden, mi a' lelket fölvilágosítja e' magasabb míveltségre képessé teszi, előmozdítandó a' kormány által; mivel épen a' tökéletes lelki míveltségben vannak letéve lételének 's előhaladásának eszközei.

Távol vagyok a' tudományokat belső becsőkben azon anyagi haszon után mérni, mellyet az ország egyes tagjainak adnak; de azt itélem, hogy a' kormány különös tekintettel viseltethetik 's főképen előmozdithatja az olly tudományokat, mellyek a' mellett hogy szellemi kincseket szereznek, egyszersmind az anyagi jólétet a' fölső fokra emelik, olly erőket fejtve ki, mellyek a' valóságban léteznek és határokat nem ismernek.

Még nem tünt el emlékezetünkől azon kor, midőn nehéz háboruk és terhek által a' gazdagság, ipar, kereskedés csökkent, midőn minden ország ereiben elállt a' vér, szendergett az életerő. De azon országban, melly a' gonosz hadakat minden roszaikkal fölgyújtá, vegytanárai 's természettudósainak értelme 's ereje által terjedelmes ipar keletkezék, lábra kapott 's olly munkássági fokra vergődött, hogy ámbár a' hadban megaláztaték is az ország, nem sokára ifjultan állá társai között.

Midőn Németország idegen hadakozók által legmélyebben le volt alázva, támada nálok a' természetbölcsesgi iskola, a' legjelesebb elmék kincsei üres szappanbuborékok fuvására vesztegettettek, de törekvésök süker nélkül maradt, mert nem volt alapjuk, belőle az ország, az élet, a' tudomány legkisebb hasznót nem arata. A' hadak utolján nem vala már természetbuvár Némethonban.

Ezen állapot már megváltozott, de a' változás nem Poroszhonból indult ki. Némethon ismét elfoglalá azon álláspontját a' természeti tudományokban, mellyet a' természet neki szánt. Számos egyetemeinkben annyi országok erén keresztül igen sok értelem teszi körfutását; az egyetemek legtökéletesebb függetlenséget biztosítanak a' vizsgálódóknak; az egyoldalúság ezzel számüzve van, hamis irány csak csekély időre lehetséges. Némethonbul indult ki a' mozditó erő legújabbán minden természeti tudomány tovább vitelére, de Poroszhon itt a' vegytanra nézve a' legalárendeltebb szerepet vivé.

Valóban illő egy nagy országhoz, férfiakat küldeni ki, hogy ismereteinket új tartományok, növények és állatok fölfedezése leírásával gazdagítsák, sőt nagy áldozatokat is tehetni e' magasztas célokért. Szintugy fontosnak találok, gyűjteményeket alapítani ritka állatok, és ásványokbul, valamint olly edények és tárgyakbul, mellyeket ezer év előtt élő emberek használtak. Minden csak kissé fogékony ember, sőt az egyszerű földmivelő is képes, munkáiban csodálni a' nagy teremtet, e' munkák vizsgálata új képzeletekre vezet, megjavítja ítéletét és belátását élesíti;

de minden így kapott fogalma nem való alkalmazásra, nem teszi őt ügyesebbé élelme keresetére, a' közterhek könnyebb viselésére, nem segíti őt embertársainak használatásra.

A' tulajdonképi haszon tisztán tudományos, a' ritka, drága pénzen szerzett példány bámulatra rántja az idegen ismerőt, minden újságban dicsérettel említetik; de 20 év múlva más jelességek által annyira fenékszinre tolatik, hogy csak a' kíváncsiak és tudatlanok méltatják figyelemre 's vizsgálatra.

Hasonló dolog történik azon áldozatokkal, melyeket az ország ad, hogy élő állapotban láthassuk azon növényeket, melyek idegen földben, idegen nap alatt teremnek 's nálunk a' szabadban élni nem tudnak. Mind ez szép és megérdemli az ország gondját.

De midőn látjuk, hogy nevezetesen Poroszhonban a' vegy és természettan soha sem méltattak olly figyelemre, mint azon természettudományi ágak, melyekben az idom és minőség ismerete minden mást, nevezetesen a' szellemít elnyomá, hogy semmi áldozatot nem tettek, mivelésük terjesztése 's alaposbitására, hogy a' nép vére és lelkébe átmentek volna, itt nyilván szembe szökik a' rossz arány.

Ha egy kissé vizsgálódunk, nem nehéz ezen állapot okát kitalálni. Országférfaink közül a' legnagyobb rész semmi benyomást, semmi belátást nem szerze magának ifjúságában a' természeti tudományokból. Akkor, valamint igen sok helyen ma is, minden a' legcsekélyebb belátásu számoló is képesnek gondolá magát, a' physica' törvényeit magyarázni; innen származtatható a' tulajdonképi természet vizsgálat iránti részvétlenség, elismerés és belső csömör. A' vegytan az orvos szolgálója volt, kinek hánytatót és hajtókat készíte; az orvosi tanulmányok közé szorítottván, nem juthata önállóságra. Az orvosi tanuló csak bele szagolt, 's azon fölül más számára nem is létezett, mint neki 's a' gyógyszeresnek.

A' humanitási tudományok, a' nyelvészkedések régóta túlnyomó sullyal birtak nálunk; mint a' tanítás, a' lélekmívelés eszközei minden mások fölött hasznosak és becsesek lévén, valódi jelentőségök és hathatóságok túlbecsülése volt az, melly egy egész nemzetet kevélyé 's hiúvá tön oly dolgokra, mellyek semmi összefüggésben nincsenek az ország műszeri életével.

A' mit ezen mezőn megvizsgálhatni, megalapíthatni, bizonyos határokkal bir, mellyeken túl nincs haladás. A' tudós nyelvész, az értelmes nyelvbuvár e' pontig jutott; mind azt tudja, mit mások előtte beszéltek, mindent fölvet magába; a' tökély azon fokán áll, mellyre a' természetvizsgálást soha sem látja jutni, épen minthogy ennek nincs határa, minthogy mezeje végetlen. Némi megvetéssel hasonlítja össze tudását a' valódi természetbuvár alázatossága és szerénységével, fölötte nincs számára semmi megfogható, látható, megérthető, mekkora különbséggel a' természetvizsgálattól, melly csak azért hág föl egyik hegyre, hogy mindig több és magasabb hegyeket lásson maga előtt.

A' német ifjuságba már századok óta érdeket oltá azon nagy tisztelet, mellyel a' tanítók terméketlen és haszontalan vizsgálatok iránt viseltettek, oly dolgok, oly tanulási tárgyak iránt, mellyek Francziában és Angliában a' nemzetet egészen érintetlenül hagyják. Gymnasiumainkban a' legjelesebb, tehetségdusabb fejek ösztönt kaptak; azokat tanulmányaik föladatává tenni, mint tanítóiktól láták. Egy elveszettnek hitt kézirat föltalálása befolyást és hirt szerez akárkinek. Nálunk a' humanitási tanok nem csak a' lélekmívelés eszközei, a' nyelvek nem csak kulcsok az előttünk élt magas lelkek gondolataihoz, hanem a' lélekmunkásság egészen különös tárgyai is, melly a' fontolatlanságból és az alkotó adta erők nem ismeréséből származott, hogy magunk és embertársaink valódi hasznára fordítsuk. Olvassuk csak figyelemmel végig a' német literaturai újságokat 's meglepetve azt fődözendjük föl, hogy 99. nevelési és nyelvész iratok mellett egyetlenegy természetvizsgálati munka jut közönséges bírálatra 's ajáltatik

a' nemzet figyelmébe. Az elsőbbség tartalma megértetik mindenkitől, ki miveltséget követel magának, a' másik tartalma hieroglyph a' nemzet előtt. Ha a' német nyelv, mint most Schmittthanner sikerdús vizsgálatai által történt, szintolly mély fürkészetek tárgya lett volna, mint a' régi nyelvek voltak, most mindenkiünk huzna belőle hasznót és nyerességet.

Országférfaink legnagyobb része a' vegytant és physicát csak azon látható haszonbul ismerik, melyet azok idegen tartományokban a' mesterségek és gyárokra árasztának; természetesen könnyű lett volna szintazon hasznokat eltulajdonítani; a' mint hajdan az orvos szolgáloja volt a' vegytan, ugy most az ipar emeltyüjévé lett. De mi tökéletlenek voltak az utak, melyeket e' czélok elérésére választának! Mint az észmivelés eszköze, mint természetvizsgálat a' szó legtulajdonabb értelmében, soha sem vétetik az álladalomtul figyelemre.

Egész csapat tanult emberek ugy tekintik a' vegytant, mint szabályokra szedett vizsgálati mesterséget, mely arra használható, hogy sziksót és szappant lehessen csinálni, jobb vasat és aczélt gyártani, jó szilárd színeket állítani elő selyemre és pamutra, mint természetvizsgálat nem ismerik. Mi különös, hogy e' kifejezés *miveltség*, egy valóban fölvilágosodott népnél csak a' classica nyelvek, történetek és literatura ismeretére terjed ki.

A' természeti tünemények és mindazon változás okairól való kérdezősködés, a' mi naponként körülvesz bennünket, annyira saját és illő a' munkás emberi elméhez, hogy azon tudományok, melyek kieligítő feleletet adnak e' kérdésre, nagyobb befolyást gyakorolnak a' lélek mivelésére minden többinél. A' világosság viszonyai a' földhöz, a' nap és éj cseréi, az évszakok, a' mérséklet különbsége az éghajlatokban, tehát a' legáltalánosabb és kiterjedtebb természeti tünemények, a' csillagászathoz vezettek. Azon fokon, a' mint az emberi elme belátása gyarapodik, akár melly oldalrul kapja is azt, tehetségei minden más irányban erősödnek, emelkednek; a' bizonyos tünemények ösz-

szefüggéséveli pontos ismeretség, az egyes igazságnak birtokába való jutás újonnan nyert érzék az ember számára, mellynél fogva számtalan tüneményeket fedez föl és ismer meg, mellyek más előtt látatlanok és elrejtvék maradnak.

A' csillagtannal a' physica keletkezett; kimivelésének bizonyos fokán a' tudományos vegytan mutatta elő magát; a' műszeres vegytanbul az élet törvényei, az ép élettan fejlődik ki.

A' földmérés legtöbb tételyei nem előleg állítottak föl, tapasztalás által fedeztettek föl sokkal előbb, mint igazságok okoskodás által bebizonyították. Az év hoszát meghatározzák, az év szakok változását megmagyarázzák, a' holdfogyatkozásait kiszámíták, a' nélkül hogy a' nehézség törvényeit ismerték volna; malmokat építettek, szivattyukat csináltak, pedig a' levegő nyomását nem ismerék; üveget és porcellánt csináltak, festettek és érczeket kovácsoltak, mind ezt csupa tapasztalgatás útján, a' nélkül hogy tiszta tudományos okfők által vezéreltettek volna.

Mi egészen másképen alakulnak ma a' természetvizsgáló fölfedezései, mióta a' valódi bölcsesség szellemi ihlete, neveztessek bár az természet, vegy, vagy számtannak, vagy akármi más módon, oda vezetete, hogy a' tüneményeket tanuljuk, mellyek által okaikra 's törvényeikre tehetünk következtetést.

Egyetlen egy magas elmétül, Newtontul, több fény árada szét, mint a' mennyit előbb egész évezred toda előteremni. Az égi testek mozgásának 's a' testek esésének józan nézete, valódi tudása, számtalan más föltalálásnak lett anyjává; a' hajózás, kereskedés és ipar, minden egyes ember anyagi és szellemi hasznokat aratand belőle, valámig csak emberek lesznek. Alig kételkedhetni azon, hogy a' természettan fölfedezései magasabb szellemi míveltség fokára emelék az emberi fajt, mint a' classicusok tanulmánya, melly nem tudá meggátolni a' boszorkánypereket 's mellyekből legjobb esetben is csak a' századik ember huz hasznót.

Mint egy mag az éréshez közel álló gyümölcsstül, úgy vált el 60. év előtt a' vegytan a' physicátul; az orvosok, gyógyszeresek és mesterségüzök elkészíték neki a' földet, mellyben diszelni 's kifejlődni fog.

Alapját, mint tudatik, az elézésnek első tekintetre igen egyszerű nézete teszi. Most már tudjuk, mi fejlődik ki belőle, melly megmérhetlen jótéteményt, minő áldást terjeszte el. A' sajtó, Newton fölfedezései nem voltak nagyobb befolyással az életre, a' mivelt világ soha sem tapasztalt nagyobb változást egy eset által az erkölcsök és szokásokban, mint épen a' savitany fölfedezése által. A' köz levegő, a' földkéreg és a' víz összetételének ismerete, ezek befolyása az állatok és növénynek életére, a' lélekezési művelet, mind ez belőle vette világát; számtalan gyárak és mesterségek, gőzgépek és vaspályák készítettek ezen fölfedezés által elő. Az országok anyagi jó állapota tisztesen emelkedék általok, minden egyes ember birtoka szaporodott.

Minden egyes fölfedezés a' vegytanban, hasonló hatást gyakorol; szabályainak minden alkalmazása képes valamelly irányban hasznót hajtani az emberiségnek, az országnak, ezek erejét 's jólétét emelve.

Ki gondolná lehetségesnek, hogy a' konyhasó föloldása egyik bizonyos módjának ismerete által száz millió forintok hozatnak naponként forgásba az emberi társaság minden osztályain keresztül? hogy e' fölfedezés a' kereskedést megváltoztatá, hogy (majdnem) hadakat kelte föl? hogy a' nápoli öblöt elzáró hajók e' fölfedezéstül kapták irányokat.

A' sziksgyártás alapját teszi a' szappan és üvegkészítésnek; konyhasóból csak akkor lehetséges, ha minden három font sziksóra két font kénsav föloldoztatik, tehát kézműileg csak akkor vala gyakorolható, ha jó olcsón tudtak kénsavat előteremteni. Ezen föladást az ipar tevé a' tudománynak 's ez hihetetlenül rövid idő alatt föloldá, úgy hogy ma a' tiszta szénszavas szikany fontja három jó krajczár, a' kénsav pedig régi árából $\frac{1}{7}\frac{1}{2}$ részt veszte el,

's még is mindeniket olly haszonnal gyárthatni ma, mint hajdan. Ennek közvetlen következése volt számtalan készítmények árának csökkenése, melyekhez egyik vagy másik megkívántatik; ezer alkalmazás kerüle ki belőle, mire előbb nem is gondoltak: a' fehérítők, enyvgyártás, stearinsav-gyertyák, az ezüst elválasztása a' réztől, arany kinyerése az ezüstből, rézvitriol gyártása, a' villanytűzszerrek, mind ezen új iparág Le Blanc fölfedezésére támaszkodnak ¹⁾).

A' vegytani föloldás egyik elvének elmés alkalmazása által *Gay-Lussac* sok milliót gazdálkodék meg arany és ezüstben a' kereskedésnek és országnak, melyek az ő nedves utoni kísérlete előtt egészen becs nélkül 's észre sem véve keringtek. Kobalt töredékből, melly anyaggal hajdan az országutakat terítették be, Kurhessen már több év óta százezer tallérokat vesz be, mióta a' vegytannak sikerült kivonni belőle a' nikolyt, melyet az ipar új ezüstként használ. Hány hasonló nemű alkalmazást lehetne még megnevezni!

Ha a' vegytant úgy tekintjük, mint módot a' gyárak és kézművek megjavítására, a' vegytan egy vonalban van a' mathesissal, a' mennyiben az utóbbik földet mérni, házakat építeni 's terheket emelni tanít; mint csupán számolási mesterségnek is szembeötlő haszna van.

Az ország a' mathesist még azon fölül mint az elme magasabb kifejlésének eszközét tekinti, mert a' benne okulás képessé teszi az embert, észszerű következtetéseket vonni le bizonyos szabályok szerint az előre hocsáttakból; egy tulajdon nyelvet ismertet meg vele, melly ügyessé teszi őt, egész következtetések sorát egyszerű módon vonalok vagy jegyek által kifejezni, melyek minden e' nyelvet ismerő által elértetnek; megtanítja őt, bizonyos mun-

1) Honunkban, hol annyi a' sóbányák körött a' konyhasó hulladék, hogy alig tudni már, mit lehessen vele csinálni 's hogyan takaritassék el utból, igen nagy figyelmet érdemelne a' sziksó gyártás ezen legújabb módja

kálatok által, mellyek e' vonalak és jegyekkel tételnek, ismeretlen arányokat és viszonyokat ismeretesekké tenni; megtanítja különféle igazságok fölfedezésére.

Magában véve a' mathesis soha sem teremtő, nem előhozó, mindig csak az adottakat dolgozó föl, az adottnak szolgálója, egy új gondolat nem fejlődhetik ki belőle, nem ébreszt föl gondolatokat; a' lelkesült mathematicus, a' magasb ész, melly új gondolatokat teremt, nem tartozik többé a' mathesishez, hanem természetbuvár lön. Ha valamiképen hasznot hoz, az alkalmazása által történik.

Az erőművész, a' physicus, a' csillagász egészen mellőzhetlen szerszámként használják a' mathesist, melly eszközül szolgál bizonyos céljaik elérésére; kezelésében gyakorlottaknak kell lenniük, használata gépelyi ügyességet kíván meg, melly csak emlékezeteket gyakorolja, de gondolkozó erő, ítélet, belátás és figyelési tehetség nélkül minden számtani ismeretök egészen haszontalan.

Minden ember, kinek a' természet észet ada, némi emlékező tehetség mellett, a' mathesis minden tanjaiban tökélyre juthat, gyakorlat által kezelésében igen ügyessé lehet, a' nélkül hogy képes volna, a' gyakorlati föladást legkisebbé is végrehajtani, szóval a' nélkül hogy legkevesbbé hasznos lehetne. Ha föladást tesziünk elébe és így föltételt valamely kérdés megfejtésére, ő képes a' kézműileg megtanult mivelet útján, bizonyos jelek által kifejezett bizonyos alakban feleletet adni, mellynek értelme egészen ismeretlen előtte, mellyek valódiságáról csak bizonyos más föltételek által győződhetik meg.

De mihelyt lehetőség és képességgel bir magasabb kérdést megfejtteni 's eredményei valódiságát megvizsgálni, megszűnt számtanár lenni, 's természetbuvár lön.

Neve erőművész, csillagász vagy számtudós természettanár, ha bizonyos tünetmények észrevételétől indulva ki, összefüggéseket kieszközleni, 's előhozó okaikat föltalálni tudja; ha vizsgálatai 's fürkészései eredményeit nem csak a' számtudós nyelven érti kifejezni, de azon fölül még ügyes azokat alkalmazni, vagy a' mi éppen annyit tesz, ha

a' mathesisi formulát a' tüneményben újra tudja adni 's ez által annak igazságát be tudja bizonyítani. Ha ezt nem teheti, csupán ügyes számoló.

A' csillagász és természettanárban tehát a' mathesishez, mellyet eszköze gyanánt használ, még más valami is megkívántatik, mi a' csupán számtudósnál mellőzhető: a' mesterség, vizsgálatokat tenni, a' tüneményeket magyarázni 's az ügyesség, az észbeli következtetést önkényesen előteremtett tünemény által kifejezni, egész következmény sorokat kísérletek által bebizonyítani.

A' számtudós valami adottat mint kérdést vesz át, 's érette feleletül számolása eredményét adja, a' nélkül hogy képes volna benne az igazságot vagy csalódást megösmerni.

A' természettanár kérdést tesz magának, a' tünemény a' hatás föltételeit megvizsgálja, szintugy a' változások okait is. Ha kérdése jól vala téve, ha minden tevője (factor) jól van fölfogva 's a' számolásba hozva, ekkor számtani művelet útján egyszerű kitételre tesz szert, melly az ismeretlen nagyságot, a' keresett arányt szem elé terjeszti. E' kitétel szavakká változtatva, megvilágosítja a' látott tünemények és kísérletei összefüggését; és igaznak mondható, ha más tüneményeket hagy magából kifejtteni, melyek ugyanazon kifejezés következtetményei.

Könnyen láthatni, mint vál el itt a' mathesis a' természetvizsgálattól, 's hogy a' képzelődés, éles elme és figyeleti tehetség nagy fokának kell a' mathesissal egyesülni, hogy természetbuvár teremjen elő; de a' közéletben ezzel is ugy történik mint minden más dologgal, az eredmény az okkal cseréltetik föl. A' gőzgépelynek tulajdonítják, mi a' tüze, 's a' köszénnek, mi az emberi elméé! Nincs tudomány, mellyben több elmeszegénység, több alkalmatlanság minden gondolkozásra, nagyobb hiánya a' valódi belátásnak és észnek, több rövid látás és gyöngeség volna a' tudás és tanultság köpenye alá elrejtve mint épen a' mathematicusoknál.

Egyetemi vizsgálatok alkalmával hányszor nem olyanoknak adatik az elsőség a' számtanbul kik a' többi tanulmányokban a' legkisebb józan ész sem mutatják.

Minden ki némi gyakorlottsággal bir a' számtani föloldásban, képesnek tartatik 's ügyesnek tartja magát, a' physica tanjainak magyarázatára, pedig mi ritkán van erre elég tehetsége. Hogy a' mathesis igazság fölfedezésére vezessen, ismeretes tárgy aláterjesztését kívánja, 's ha ezen aláterítés alkalmas a' szabályok szerinti átdolgozásra, belőle a' csillagász, az erőművész 's a' természettanár a' legcsodálatosabb eredményeket vonja ki; ezt azonban a' csupán számtudós nem tudja tenni.

Archimedes, Gallilaei, Keppler, Huyghens, Newton és Euler javíták a' számtant, tágiták határait, mivel bizonyos célok elérésére mellözhetlennek találták. Hányszor nem csalatkoznak az emberek, midőn az eszközök javítását a' munka céljául tekintik.

A' vizsgálati eszközök legtökéletesebb kimivelése és egyszerűsítése teszi a' számtudós vizsgálatainak tulajdonképi mezejét, ő a' tapasztalást minden megnézéstől megfosztja, világos fogalmakra vezeti, és bizonyos számú következtetést és alkalmazást, bizonyos fokig, függetlenné tesz a' további szemlélődéstől.

Mi csekély azon számtudósok száma, kik tulajdon tudományokat csak egy lépéskével is tovább vitték, kik kézi könyvnél egyebet is elő tudnak teremteni. E' ritka emberek magasbra becsülendők a' legjelesebb fürkészőknél más mezőn, mivel mindent magokból meritenek és mit sem kívülről.

A' tapasztalati physica az, melly letdolgokat, tünetményeket fedez föl, vizsgál meg 's a' számtudós természettanárnak előkészít; ezek földadata minden igazságot a' tünetmények nyelven kifejezni, megmutatni, foghatóvá tenni. Olly oktatmány a' tapasztalati physicában, hol a' tan fejlődése más alakban adatik, mint tünetmények és kísérletek alakjában, képtelenség; ez minden egyéb, csak physica nem.

A' vegytan a' kérdésekre adandó feleleteiben hasonlóképen cselekszik mint a' physica. Ismerni tanítja a' módokat, melyek a' sokféle testek ismeretére vezetnek, melyekből a' szilárd földkéreg áll, melyek az állati és növényi műszerzet alkatrészeit képezik.

Sajátságait és azon változásukat tanuljuk, melyeket bizonyos föltételek alatt szenvednek, másokkal jövéen érintésbe. Az észrevett tünetmények összege együtt nyelvet képez, melyben minden sajátság és minden elváltozás egyegy szó.

Minden test bizonyos viszonyt mutat a' többiekhez; hasonlít hozzájuk idomra 's némi sajátságokra nézve, de másokba, eltávozik tőlök. Ezen eltávozások szintolly különfélék mint a' leggazdagabb nyelv szavai; jelentésök, érzékeink és lelkünk iránti viszonyok tekintetében nem kevesbbé különböznek.

A' testek különbözők minőségökre nézve; tulajdonképi nyelvek szellemi kifejezése változik, a' szerint a' mint elrendelvék: van izelönk, vannak ragaink, szóképzőink és elég hasonszavunk. E' mennyiségek helyzetök szerint majd mérget, majd gyógyszert, majd táplálékot, majd szálékony, majd tüzet kiálló testet adnak elő.

Ismerjük a' tünetmények jelentését és a' szavakét melyekben a' természet hozzánk szól; az ábéczt olvasásra használjuk.

Egy ásványforrás Sabaudiában golyvákat gyógyít. Kérdéseket tesz hozzá; 's a' felelet betűi összeállítva megmondják, hogy ibolyany van benne. Egy ember valamely éték evése után közvetlenül mérgezési jelek között halt meg; a' vegytanár megtudja a' tünetményeknek nyelvéből, melyet előolvas, hogy egérkö által halt meg. Az ásványt, mely nézete szerint valamely, előtte ismeretes szóhoz hasonlít, megszólaltatja: 's ez megmondja neki, hogy kénkövet és vasat vagy khromot, vagy kova és agyagföldet vagy más szót a' vegytani nyelvből bizonyos módon összetéve vagy összekötve bír.

Ez a' vegytani föloldás.

A' tünemények nyelve összetételekre vezet bennünket, melyek ezerféle hasznos alkalmazást szenvednek; javításokra vezetnek a' gyárok és mesterségeknél, a' gyógyszerkészítésénél, az ásványok előállításánál. Az ultramarint föltagolánk, ismerjük tagrészeit; most a' forog kérdésben, a' szavat tünemény által újra teremteni, az ultramarint minden sajátságival előállítani.

Ez az alkalmazott vegytan.

Eddigelé alig volt a' kézimesterségnek, iparnak és épélettannak valamelly kívánata, melyet a' kifejtett vegytan ki nem elégített volna. Minden kérdés, ha élesen és határozottan téteték, ki lett elégítve, a' kérdező csak akkor marada felelet nélkül, ha maga sem vala tisztában a' felül, a' mirül fölvilágosítást kére.

A' vegytan utolsó 's legfőbb föladata, kitalálni okait a' változatoknak, és a' különféle sorbeli tünemények köztevőinek; a' fölfedezett szabályokat használni hogy az érzékfölötti láthatóvá 's megfoghatóvá tétessék a' szellemi szem előtt.

Hogy ezen ismeretlen jegyekkel irt könyvet olvassuk, hogy azt érthessük, hogy a' tünemények összefüggését fölfoghassuk, hogy öt és az előhozó erőket magunknak alávehessük, először is a' vegytani abéczt kell ismernünk, a' jegyek használatával meg kell barátkoznunk 's kezelésükben gyakorlottakká, ügyesekké kell lennünk. A' mindenféle egyesülésnek alapjául szolgáló szabályokat ismerni kell tanulnunk. Hasonlólag mint a' magasabb erőmívtan 's a' physica nagy gyakorlottságot tesz föl a' számtani föloldásban, a' vegytanárnak mint természetvizsgálónak legbelsőbb ismeretségben kell lennie a' vegytani föloldásban és az ebbeli sajátságos összetételi tannal; minden következtetését, minden eredményét tünemény és kísérlet által fejezi ki; minden kísérlett tüneménybe öltöztetett gondolat.

Volt idő mikor a' vegytan, szinte mint a' csillagászat, physica és számtan nem volt egyéb tapasztalás által

kitalált és szabályok alá hozott kísérleti mesterségnél, de mióta az okok és azok alapul szolgáló törvényei ismeretesek, a' kísérleti mesterség elveszté fontosságát.

A' kézfogások, bánásmódok és az ipar, vegytani mesterségek és gyógyszerészeti ovakodási szabályok, a' hajdani vegytanár különös sajátságai, katlanai, edényei, ezek mind csak kíváncsisági szerekké változtak; mind ez nem tanulandó meg többé, hanem mindnyáját aláértjük, mivel ismerjük az őket szükségessé tevő okokat. A' művellet és kísérlet sikerülése nem függ többé az ügyességtől, hanem az ismeretektől; az el nem sülés ismerethiánybul származik, a' fölfedezés az okoskodás és megítélésbeli ügyességen alapul.

Tanító teremeinkben az ábéczével ismerkedtetjük meg a' tanuló ifjúságot, műhelyeinkben a' jegyek használatát tulajdonítják el, 's ügyességet szereznek magoknak a' tü-nemények nyelvének olvasásában, az összalakulás szabályait megtanulják 's ügyességet és alkalmat nyernek azok alkalmaztatására.

A' jegyek és betűk jelentése nem enyészik el többé, ha szellemi nyelvvé alakult; alkalmazása szembetűnő minden ismeretlen tartományok beutazása 's kikutatására, hol ugyanazon nyelven beszélnek, hol kölcsönös egymás megértésre és oktatásra szolgál. Ezen országok és vidékek határai ezen nyelv ismerete nélkül is áthághatók; de nélkülök számtalanszor csalódunk; kenyeret kérünk és követ kapunk; nem kérdezősködhethünk lakóik erkölcsse és szokása, szükségsei és élelemforrása felül, nem kormányzati rendszerekről, mert hibáznak az eszközök, érthetővé tenni magunkat általok, őket közlekedésre, beszédre bírni.

Az orvoslástan, physiologia, geognosia; ásványtan és tapasztalati természettan teszik ezen ismeretlen országokat. Hol tanulhatni meg máshol, mint a' vegytanárok műhelyeiben azon nyelvet, melly kezeskedik és bennünket képessé tesz azok kifürkészésében valamivel többet eszközölni mind az idom és külső minőségek csupasz ismeretét.

Poroszhon, a' míveltség és értelmesség fölső fokán álló ország nem bír egy hellyel, hol az élettanár, a' föld-buvar, az orvos, az iparüző és a' természettanár megismerkedhetnek és barátkozhatnak a' tünemények nyelvével. Poroszhonban nincsenek vegytani műhelyek. Az ifjuság meg van a' lélek mívelésének egyik legvonzóbb, szebb és hatalmasabb eszközétül fosztva; a' jelenés a' közelb nemzedéknek nincs alkalmá a' vegytanban okulni; a' nemzet nem juthat ereje öntudatához, nem teremtheti elő új forrásait a' keresetnek és táplálkozásnak, mert ezt csak vegytan műhelyekbeli oktatás által hajthatni végre.

Minden értelmesség az ország szolgálatára szenteli magát; az ország így díjosztó intézetté válik olly emberek számára, kik ha a' vegy- és természettanban alapos ismereteket szereztek volna magoknak, sokkal hasznosabb és birtokos sőt gazdag polgárokká lettek volna. Mindenfelé mondják, végetlen sok a' prókátor, ne legyetek ügyvédek, mert nincs szükség rájuk, csak hasztalanul vesztegetitek az erőt: de hát mért nem nyitvatnak meg ösvények és csatornák, hogy az erő más czélszerűbb irányt kapjon, hogy eszköz álljon elő a' jövőendő jobb biztosítására.

Nem látjuk-e Müller, Schulz, Schwann, Arnold, Valentin, Wagner és mások remek vizsgálatainál, minek hiányában szenved az élettan? Belső meggyőződésüket minden szón megismerem, mellyet mondanak, minden kísérleten, mellyet tesznek; az idom ismerete nem elégíti őket, mélyebb, benső, vegytani nézet fontosságátul vannak áthatva; 's ha szellemök legyőzi is azon nyelv nehézségeit, mellyet megtanulni nem volt alkalmok, a' kapott feleletek mint rossz lelkiösmeret nyomják őket; nem alhatnak nyugton mellette, hibázik náluk az elégtelenség belső érzete.

Kisebb tehetségű élettanárok azt vetik szemére a' vegytannak, hogy minden eredménye haszonnélküli az ő számokra 's épen nem alkalmazható általok. Mi igaztalanság! Miért nem értik jelentését, kifejezését? Vajjon

tudnák-e a' zsidó betűkkel nyomott német könyvet olvasni, ha a' zsidó ábécze ismeretlen előttök?

Hasonlólag kárhóztatja a' gyógytan az élettant 's a' chemiát, mindeniket szintugy igazságtalanul. A' tapasztalatási mesterség okfököül csak olly szabályokat ismer meg, mellyek a' tapasztalatbul véve azt mondják meg, mi munkálkodék ez és amaz esetben jól vagy roszul; az okokrul nem kérdezősködik. Mi gondja is van az orvosnak az okokra! Mi álláspontul lehetne a' szabálytalan, beteges állapotokat az emberi testben megítélni, ha a' szabályosak eléggé ismertek volnának, ha világosabb képzeleteket bírnánk az emésztési, átváltoztatási és kiürítési munkálatokrul? Mi egészen más lenne a' betegségek gyógyítás módja? Ők nem bírnak valódi fogalommal az erő, ok, és süker felül, a' műszer munkásságának szüleményét létele okaül tekintik; szerintek a' máj azért van, hogy e-pét készítsen. Mindezt sajnálni lehet. Valódi tudományos míveltség, és gyakorlati belátás nélkül a' tünemények lényegébe, csuda-e hogy a' különben értelmes emberek a' legbotorabb nézeteket tulajdonokká tették, hogy a' Prevorst látnoknő, hogy Hahnemann tanításai a' gyógyszerek hatásának gyarapodásáruul hívöket és pártolókat találtak közöttök. Az értelem nem véd meg a' balhittüül, alig van eset, melly képesebb volna az orvosok természettudománybani kimíveltségének alacsony fokát nagyobb fénybe hozta volna, mint a' homoeopathia.

Lehet-e várni, hogy az élettanár és vegytudós fölfedezéseibül a' legkisebb hasznót is huzzák, alkalmasaknak tarthatjuk-e öket a' legcsekélyebb alkalmazás tételeire, ha bölcselkedési lélekkel nem fogták föl a' természetvizsgálat lényegét, ha meg nem tanulák a' tünemények nyelvét magyarázni. Az élet és vegytan, Tiedemann és Gmelin, Magendie 's Müller minden fölfedezése egészen érthetlen ő előttök.

(*Vége következik.*)

(Liebig Justus után)

VAJDA PÉTER.

XXIII.

A' VÁGZI PÜSPÖKSÉG' BIRTOK

JÖVEDELMÉT MUTATÓ XVI. SZÁZADI MAGYAR OK-
LEVELEK.

A' hon' szive körül fekvő Vác püspökszékevel együtt mindenha, és pedig nagy mértékben osztózik nemzetünk' viszontagságaiban. Mongol pusztításkori kitünő balsorsa a' mohácsi gyásznapi után ujlag üldözendő, hadi inséggel 's duló robajjal párosulva, nem szünt tanyázni kies vidékén míg csak török hold csilloga Buda' tornyai fölött. Püspökei, kik között jeles férfiakra találunk, a' zivataros időkben székeikből száműzvék, a' földnépe is majd nem magára hagyatva, kettős járom alatt nyögé sanyarral teli életét. *Broderich István* a' mohácsi szemtanu és történetíró, ki 1526-ik szerencsétlen évben emelteték e' főpapi székre, még hivel' körében élvezheté ugyan napjait: de miután 1540. elkezdék Vácot dólni az ellenséges fegyverek, 's miután 1544-től 1595-ig szakadatlanul török igában görbede, tisztai utódai, jelesen *Kechety Márton*; 1549-ben *Dudith Ágoston*; 1553-ban *Pétervárad* *Balázs*; 1561. *Ujlaky János*; 1578. *Mossóczy Zakariás* a' m. törvénytár' első szerkesztője 's kiadója; 1582. *Melegh Boldizsár*; nyomban *Pethő Márton*; végre 1593. *Mathésy István*, székeik- és birtokaikon kívül kénytelenitettek tova tartózkodni. *Szuha* *István*, ez utóbbinak 1593. követője, Nógrád' visszavételével vala szerencsés birtokaihoz jutni 's utódai számára nyugalmas széket biztosítani.

Azon időközből, midőn Mathésy Istvánt rendben követő *Szuha* kineveztetése előtt, t. i. 1591-től 1593-ig m. kamrai igazgatás és *Beichy János* meghatalmazott ke-

zelése de egyszersmind török zsarnokság alatt valának *Vác* és a' hozzá tartozó szám szerint tíz faluk, főmarradtak azok' adózási rendét és módját illető némi magyar eredeti oklevelek, gyűjteményekben találtatók, miket nem csak nyelv tekintetéből 's azon alaptalan vád' megczáfolására: mintha eleink a' közdolgok- és administratiókban nyelvünket írva nem használták volna a' régiebb századokon által, hanem historiai haszonvétel végett is méltónak itélem közleni.

A' tárgyalt, Borsos berénke hozzá járultával 11-re menő helységek, kettőt kivéve most is főnvannak, 's im-ezek:

Berczel, falu Nógrád vmben.

Borsos berénke f. u. o.

Cselöte, puszta Pest vmben.

Csörög, u. a. u. o.

Kálló, f. Nógrád vmben.

Kosd, f. u. o.

Nézsá, f. u. o.

Püspök-hatvan, f. Pest vmben.

Sáp, f. Nógrád vmben.

Szilágy, f. Pest vmben.

Terőcze, f. u. o.

Az I. II. III. és IV. számmal jelelt iménti oklevelek az illető helységek' 1591. és 1592-iki adó fizetését 's tartozásaik' fölmaradási mennyiségét mutatják, Beichynek saját kéziratái, és a' kamrai számvevő tiszt által, hova e' hivatalos levelek beküldettek, szélirathban tett észrevételeket viselnek, jegyzetekben itt szinte közlöttek. Az V-ik számú eredeti összeírás hasonlóan Beichytől. A' VI. szám alatti a' meghatározott adó mennyiség' jegyzékét állítja elő Beichytől írva. A' VII-dik latinul, ugy látszik ez előbbi következtében a' kamrától adatott ki, Beichy nevét viselő, de idegen kéztől írva. A' VIII-dik számot hordozó a' tárgyalt helységek' eredeti folyamodó írásuk a' m. kamrához adó leszállítás és megállapítás végett.

I.

Signatura Jo. Beicz, de proventibus Episcopatus Wacziensis, pro Annis 1591. et 1592¹⁾.

Vachyak Anni 1591. Zent Myhal napi adot et anni 1592. Zent gergi napi adot ez ket terminusra Eczerys massorys fizettek fl. 200.
Zent Myhal napi adot ad annum 1592. — 82.

Kosdyak Anni 1591. Zent Marton napi adot et anni 1592. Zent gergely papa napi adot az ket terminusra fizettek — 80.
Zent marton napi adot ad annum 1592. fizettek — 40.

Vereöcheyek Anni 1591. Zent marton napi adot et anni 1592. Zent gergely papa napi adot Eczerys massorys fizettek — 80.
Zent marton napi adot ad annum 1592. fizettek — 40.

Nasalyak Anni 1591. Zent marton napi adot et anni 1592. Zent gergely papa napi adot Eczerys massorys fizettek — 40.
Zent marton napi adot ad annum 1592. fizettek azmint az kamras vrak megh hattak egi adora — 15.

Cergyek Anni 1591 Zent marton napi adot et anni 1592. Zent gergely papa napi adot Eczerys massorys fizettek²⁾ — 45.
Zent marton napi adot anni 1592. az myhen az kamras vrak adoyokot engettek az zarent fizettek — 20.

Celeteyek Anni 1591. Zent marton napi adot et anni 1592 Zent gergely papa napi adot Eczerys massorys fizettek³⁾ — 40.

1) E' sorok az oklevél hátára az észrevételeket tevő kamarai tiszt kezével írvák.

2) A' szövegen ezek olvashatók: „N: fl. 55. in inquisitione.“

3) Széli jegyzékben: „fl. 50. in inquisitione.“

Zent marton napi adot attak ad annum 1592. az mint Zerzeodeő levelek tartia az zerent az egi terminusra fl. 19.

Pispekhatuanyak Anni 1591. Zent marton napi adot et anni 1592. Zent gergely papa napi adot Eczerys massorys fizettek¹⁾. . . — 45.
Zent marton napi adot ad annum 1592. fizettek az mint Zerzeodeő levelek tartja . . . — 16.

Kallayak Anni 1591. Zent marton napi adot et anni 1592. Zent gergely papa napi adot Eczerys massorys fizettek . . . — 60.
Zent marton napi adot fizettek ad annum 1592²⁾ — 24.

Bercheleyek Anni 1591. Zent marton napi adot et anni 1592. Zent gergely papa napi adot Eczerys massorys fizettek . . . — 44.
Zent marton napi adot attak ad annum 1592. — 19.

Sapyak Anni 1591. Zent marton napi adot et anni 1592. Zent gergely papa napi adot Eczerys massorys fizettek . . . — 50.
Zent marton napi adot ad annum 1592. fizettek — 20.

Zyladyak Anni 1591. Zent marton napi adot et anni 1592. Zent gergely papa napi adot Eczerys massorys fizettek . . . — 38.

Az Vacziak es az hoza tartozando tiz falw az harom terminusra fizettek in summa³⁾ . fl. Ezer 17.

II.).

„Anno 1591. Zent marton napi adoban es Zent gergely papa napi adoban az Egi Eztendeöben az Vacziak es az hoza tartozando falwk az myt en kezemben zol-galtattak

1) Széliratban: „fl. 56. in inquisitione.“

2) A' szélen: „fl. 25. in inquisitione.“

3) E' sorok alatt olvasható: „In altero regesto ponit fl. 1023. Inquisitio habet fl. 1067.

4) Felső széli irata: „Praesentatum 16. Marty 1593.“

<i>Vacz</i> fizetet	fl. 200.
<i>Kosd</i> fizetet	— 80.
<i>Vereöche</i> fizetet	— 80.
<i>Cergyek</i> ¹⁾ fizettek	— 40.
<i>Nasalyak</i> fizettek	— 38.
<i>Celete</i> ²⁾ fizetet	— 40.
<i>Pispekhatuana</i> fizetet	— 56.
<i>Kallo</i> fizetet	— 60.
<i>Berchel</i> fizetet	— 44.
<i>Sapyak</i> fizettek	— 50.

Ez felewl megh newezet ado ket terminusra valo
vgmint az vacziak Zent Myhal napi adoban es Zent gergi
napi adoban fizettek Az teob falvk Zent gergely es Zent
Marton napi adoban attak mely Summa tessén ³⁾ fl. 728.

III.

„Anno 1592.

Az <i>Vachiak</i> attak Zent myhal napi adoy- okban ⁴⁾	fl. 82.
<i>Kosdyak</i> Zent marton napi adot	— 40.
<i>Vereocheyek</i> Zent marton napi adot	— 40.
<i>Cergyeh</i> Zent marton napi adot	— 20.
<i>Nasalyak</i> Zent marton napi adot	— 15.
<i>Bercheleyek</i> Zent marton napi adot	— 19.
<i>Pispek hatuanyak</i> Zent marton napi adot	— 16.

1) Széliratban: „*In inquisitione habentur fl. 55.*“

2) Széliratban: „*In inquisitione et extractu habentur fl. 50.*“

3) E' végsorok alatt írva: „*Collat. cum extractu 3. Marty 1593. ex inquisitione excripto.*“

4) Széliratban: „*Inquisitio habet fl. 100.*“

<i>Kallayak</i> Zent marton napi adot ¹⁾	fl.	24.
<i>Sapyak</i> Zent marton napi adot	—	20.
Az <i>Syladyak</i> semmyt nem attak	—	0.
<i>Borsos berenyek</i> az kamrara hoztak ²⁾ .		
<i>Celeteyek</i> Zent marton napi adot attak	—	9.
Az Zent marton napi ado tessén	—	295.

az kyt meghattak.

Adossak megh ezen Zent marton napi adora

Az <i>Syladiak</i>	—	20.
<i>Vachiak</i> fl. 18. Zent myhal napi adoyokban		
<i>Kallayak</i>	—	1.
<i>Bercheleyek</i>	—	1.
<i>Sapiak</i> ³⁾ “	—	10.

IV.

„Az *Vachyak* ad annum 1592. Zent myhal napi adoyokban maratattak adossa fl. 18.

Egi vizawal tyz ako borral az vachiak kenyeregnek hogi ez restantiat megh engednek nekyk es az eő ado Summayokot 180. forintra zalletanak

<i>Celete</i> az Zent marton napi adoban ad annum 1592. marat adossa	fl.	1.
<i>Kallo</i> marat adossa	—	1.
<i>Berchel</i> marat adossa	—	1.
<i>Saap</i> marat adossa	—	1.
<i>Zylud</i> marat adossa	—	20.

1) Széliratban: „*Inquisitio habet fl. 25.*“

2) Széliratban: „*Ita est.*“

3) Ezek alatt az észrevételeket tevő kamrai kéz által följegyezve: „*Quantum debeant secundum limitationem Cameræ habetur in extractu. 3. Marty 1593. confecto.*“

Ez jeundeő Zent gergely Papa napjara tartoznak jsmegh fizetny ez falwk

<i>Kosdyak</i>	fl.	40.
<i>Vereochyek</i>	—	40.
<i>Nasalyak</i> ¹⁾	—	15.
<i>Cergyek</i>	—	20.
<i>Celeteyek</i> ²⁾	—	20.
<i>Pispek hatuanyak</i>	—	16.
<i>Kallayak</i>	—	25.
<i>Bercheleyek</i> ³⁾	—	20.
<i>Sapyak</i>	—	20.
<i>Zyladyak</i>	—	20.

Az vachiak Zent gergi napra tartoztak
fizetni — 100.“

V⁴⁾.

„3. Villa *Chelettthe* az mynth az Byrak megh eskwttek igen szegen falu Harom zantto embernel teőb benne nyncsen az teoby csepel es kapawal keresyk kenyereketth *Zakarias*⁵⁾ pispek jdetth fizettek fl. 40. *Martton pispek*⁶⁾ summalttatta eőketth fl. 56. es egyeb Ayandekra.

5. Villa *Chereogh* ez ys szegen falw *Zakarias* pispek jdetth fizettek fl. 40. *Martton* pispek summalttatta eoket fl. 60. es egieb ayandekra.

1) Széliratban: „fl. 24. *habet extractus.*“

2) Szinte a' szélin: „fl. 21. *habet inquisitio et extractus.*“

3) Szélről: „fl. 19. *habet extractus.*“

4) Ezen, összeírást foglaló oklevél' első lapjának alsó szélén imezen kamrai jegyzék olvastatik: „*Collatum cum Vrbario seu altera conscriptione.*“

5) Mossóczi.

6) Pethő Márton.

9. Villa *Suap* Zakarias pispék jdett fizettett fl. 46. *Martton* pispék summaltatta evkett fl. 60. ez falw megh Egetth wott Harmad Ewy es *Mattesy* pispék ¹⁾ engette sarczokott fl. 40 ²⁾.

7. Villa *Pispek Hattwana* vagyon eott Ekres Jobagy benne az teoby csepewel kapawal el *Wylaky* pispék jdett *Sembery Bodyssarnak* kylenczedett tizedetth attack borokbol bwzajokbol *Zakarias* pispék summatta wotth eokett fl. 36. foryntra *Martton* pispék summatta fl. 56.

2. Villa *Kosd Wylaky* pispék jdett fizettek fl. 80. *Zakarias* pispék es *Martton* pispék summattatta eoket fl. 104.

1. Villa *Veröche Wylaky* pispék jdett fizettek fl. 80. *Zakarias* pispék es *Martton* pispék sommattatta eoket fl. 104.

9. Villa *Saap* vagion Hatt zantto ember benne, laknak tyzenkett Hazban emberek *Zakarias* jdett fizettek fl. 50. *Martton* pispék summaltta eökett fl. 60. es egyeb Ayándeokra ³⁾.

6. Villa *Zyld* jgen szegen falw *Zakarias* pispék jdett attack fl. 40. *Martton* pispék summalttatta eokett fl. 54. negy zanto ember wagion benne.

8. Villa *Kallo*, *Zakarias* pispék jdett attack fl. 50. *Martton* sumalttatta eokett fl. 60. ezek meg eskwttek erőssen hogj ez eztendoben adoyok feyeben kytt jde zolgalttattak az toroktol wettek fel es zaz forintal adnak rea.

10. Villa *Berchel* Summattattak *Zakarias* pispéknek fl. 33. ⁴⁾ *Martton* pyspek summalttatta eokett fl. 60. *Mattesy Istvan* pyspek engette sumaiokott fl. 40. ez falauban negj embernek wagion Jobagia kyk *Egren* lak-

1) Mathésy István.

2) E' pont keresztül huzva, szélén illy jegyzéket visel „*Sequenti folio habetur rectius.*“

3) Szélirata: „*Habetur folio praecedenti.*“ melly a' fön-
tebb szinte 9. számmal jélelt, de keresztül huzott fejzet-
re vonatkozik.

4) E' szám keresztül huzva, fölötte 40. áll.

nak es dezmatt attak az pispek az pispek (*igy*) Jobagj keözyben most wrok megh hatta hogj semj dezmatt ne adhyanak kozygben ezek aztt mongiak az pispek rezere walo Jobagiok hogj eok byzon chak az fl. 40. sem att-hattyak megh ha az mas ember Jobagj keozykbe nem ad-gyok az dezmatt az regj sokas szeryntt az Berczeliek nyo-czan wannak az pispek rezere az Nemessek Jobagj 16. wannak *Barbel Andras Jobagj Berczely Ferencze Balasy Sigmonde Bene Mihale.*

4. Villa *Nazaly* Iden szegen falw *Zakarias* pis-pek es *Martton* pispek sarcholttatta es sumalttatta vott eokett fl. 50 ¹⁾ keönyorgenek szegenyek hogj 40. fl. zal-lana sumaik ²⁾).

„*Joannes Beychy*

Manu ppria.“

Ezek' folytában, az észreveteleket tevő kamrai szám-vevő tiszt' kezével következők irvák oklevelünkre :

„In altera conscriptione habentur possessiones

Rekas.

Also Alpar.

Mogyorod.

Vereos egyhaz.

Zada.

Fölso Tarchia.

Illeo.

Nemegy.

Borsosberin medietas.

1) E' szám kitorólve 's helyette 60. irva, a' szélen illy jegy-zéssel : „*In altera conscriptione habentur fl. 60. pro his 50.*“

2) A' megvizsgáló tollával utána ez jegyezteté: „*Antea solvisse dicuntur fl. 39.*“

Item Praedia quaedam et alia.“ — Alább: „NB. Isti decem pagi superius per Beychium descripti una cum opido Vacz eidem Beychio sunt sub suam potestatem dati ut prouentus illorum exigat: uti et patet ex inquisitione per D. Leopoldum Pekh conscripta penultima February 1593.“

VI.

„Vacznak es az hozza tartozando falwknak Az my fizetesekek wagyon eztendeygh.

<i>Vacz</i> ¹⁾), ad eztendeygh	fl. 200.
1. <i>Vereocze</i> , ad eztendeygh	— 104.
2. <i>Kosd</i> , ad eztendeygh	— 104.
4. <i>Nazaly</i> ²⁾), ad eztendeygh	— 50.
9. <i>Saap</i> , ad eztendeygh	— 60.
5. <i>Chyereg</i> , ad eztendeygh	— 60.
8. <i>Kallo</i> , ad eztendeygh	— 60.
10. <i>Berczel</i> , ad eztendeygh	— 60.
7. <i>Piospek hathwana</i> , ad eztendeygh	— 56.
6. <i>Zylad</i> , ad eztendeygh	— 54.
3. <i>Chyelethe</i> , ad eztendeygh	— 56.
<i>Borsos Beren</i> ³⁾), ad eztendeygh	— 12.

Az waczyaknak, az egyyk fizetesekek, kezdetyk el Zent Myhal napyan.

Az Masyk Zent Gyeorgy napyan.

Az hozza tartozando falwknak egyyk Terminussa fizetesekeknek kezdetyk el Zenth Martony Napyan.

Az Masyk Zenth Gergely Papa napyan.

1) Oldal iratban: „Non in altero Vrbario.“

2) Szélin: „Vrbarium habet fl. 60.“

3) Szeljegyzekben: „N. hoc non in inquisitione.“

Vacz, es az hozza tartozando falvk fizetnek ezten-
deygh in Summa, fl. 876.
Hoztak be benne . . . , . . . — 500.“

„*Joannes Beychy*
manu ppria.“

Ezen oklevélre alant a' többször mondott kéz által ez
van írva: „*In urbario longe plura habentur.*“ Alább:
„*Collat.*“

VII.

„*Summarius Extráctus prouentuum oppidi Vacz et
nonnullorum pagorum eo pertinentium quantum singuli eo-
rum per annum solvere tenentur.*

Vacz oppidum annuatim pendit . . .	flor. 200.
Veröcze	— 104.
Kosl	— 104.
Nazaly . , . . .	— 50.
Saap . . . , . . .	— 60.
Chieregh	— 60.
Kallo . . , . . .	— 60.
Berczel	— 60.
Pwspokhatwana	— 56.
Zilad	— 54.
Chielethe	— 56.
Borsos Beren . . . , . . .	— 12.

Primus Census oppidi Vacz incipit a die D. Michaelis,
Secundus a die D. Georgy.

Pagorum reliquorum primus terminus solutionis inci-
pit a festo Martini. Secundus terminus a festo Gregorii Papae.

Summa facit per annum	.	.	.	flor. 876.
Soluti sunt	.	.	.	— 500.
Restant soluendi	.	.	.	— 376.“

„*Joannes Beichy.*“

Végül ide iktatom a' szóban forgó helységeknek adózásuk' tárgyában a' m. kamrához ugyanazon években nyújtott folyamodását.

VIII.

„Vaczyak es ahoz walo tartoman falubeliek Alázatos kóniörgese¹⁾).

„Zolgalatúnkath ayanliuk Nágsagtoknak mynt Isten vthan byzodalmas Vraynknak: Thowaba az zegyn niomrodotth föld Vacz es az hozza tartozando tyz falw, azert bochatot mostan mynketh Nagysagtokhoz Istenert kóniórógnek zeghinyek, hogy Nagsagtok eó fölsegetől zerzene oly levelet, hogy ha valamikor eó folsege valamel Pwspók vrnak adna benneónkótt, tartanak megh bennunket abban az Ado summaban, az kyre Nagsagtok zalletotta ado Súmmankot, Ne vennenek raytünk törwventelen es zokatlan Adokath, mynth *Marthon* Pwspók vrünk ydeth vóttek, es egyeb pwspókók idetis celekettek. Mert ha ismeg aban az Adoban Súmatattnak benónkeót altalan fogwa annak az tartomannak el kól púztolny. Thowaba mys zegeny Pwspók hattwanyak, Kallayak, Bercheleyek es Sapyak kóniörgwnk Nagsagtoknak, hogy az my Ado súmankban ys valam y rez zalletana ala, mert altalanfogwa megh nem athattiuk az súmmat, Es adna Nagsagtok Ne-

1) Az oklevél' külsejére írva.

kwnk is leüelet rola, mynt az tób falúknak adott, kyth ha Nagsagtok meg mywel meegh az gyermekeink is Isten Imado lezen Nagságtokert: Mert, ha Nagsagtok megh nem zallettya súmmankott el keöll puztolnúnk, az poganiok nagy niomorgatasa myatth, es sok fyzetes myatth. Vegezetre az my meeg az tawaly Ado fyzeteswnkben hatra marat wolna, Azonnis kóniórgwnk Nagsagtoknak, az Istenerth, hogy engedne megh: Pwspókók Ideiebeis soha egezzen megh nem adhattúk es most is megh nem adhattúk: Mind ezekről kegyelmes walazt warúnk Nagsagtoktól:

„My zegin megh niómorodoth falúk az poganiok Inseghe myat.“

„Verócze, Nasaly, Celette, Vacz, Cheregh, Kosd, Zilad, Pwspók hattwan, Kallo, Berchel, Saap.“

Milly hiven tüntetik előnkbe különösen az V-ik és VIII-ik számú oklevelek az akkori idők' sanyaruságait, a' pór nép állapotját! — Ki olvashatná megillétődés nélkül az V-ben a' kállaiakról ime sorokat? „*Ezek megeskűttek erősen, hogy ez esztendőben adójok' fejében, kit (mit) ide szolgáltatnak, azt a' töröktől vették fel (azaz kölcsön) és száz forinttal adnak reá.*“ Hatvanért száz forint kamat, valóban pogány kamat!

JERNEY JÁNOS.

XXIV.

OKLEVELES TOLDALÉK.

Ellenkező diplomaticai szokás.

Hogy hajdan az adománylevelek, kegyelem, engedvény, rendelvény, kötelezvény, zálog és más nevezetes tárgy iránt költ oklevelek, nem a' magyar kir. udvari cancellariában, hanem a' magyar kir. udvari kamarán irattak: azt Maximilián (1564 — 1576) királyunk' hihetőleg régibb szokás' következtében 1569-ki máj. 1-jén költ utasításának ime' soraiból tanuljuk: „Caeterum, Instructiones Tricesimatorum, sive clausae, sive patentes, Nomine nostro scribi, ac per Praefectum¹⁾ et unum ex Consiliariis, ac Secretarium Camerae nostrae subscribi, ac cum secreto Sigillo nostro, quod eidem Camerae nostrae dedimus, consignari debent. Litterae vero super maioris momenti negotiis, cujusmodi sunt: *Donationales, Gratiae, Concessionones, Assignmentones, Obligationes, Impignorationes* et similia, sive in Pargameno, sive in Papyro expediendae, in prae-

1) A' kamara, vagy kincstár' elnöke neveztetik így I. Ferdinand' idejétől.

fatae Camerae nostrae Cancellaria confici, et per Praefectum, ac unum ex Consiliariis Camerae nostrae subscribi, et sic in Curiam nostram mitti debent, ut nostra quoque manu subscribantur, ac sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur, per Cancellarium nostrum, manu quoque eiusdem subscriptae muniantur. Deinde ad eandem Cameram nostram remittendae, ut manu quoque Secretarii Camerae, more Curiae nostrae, signentur.“ Rendeli végre, hogy mind ezek itt a' királyi jegyzőkönyvekbe (*Libri Regii*) iratassanak. Innen magyarázhatni meg azt is, miért valának a' m. k. u. kamaránál a' királyi jegyzőkönyvek. II. Ulászló 1508-dik évi oklevelében mondatik: „Ipsi quoque libri Annales (*Acta publica*) regum Hungariae, qui in aedibus nostris *Tavernaculis* (Camera regia, kincstár) conservantur, in quibusque acta omnium temporum diligentissime, et summa fide conscribuntur, locupletissimi testes sunt¹⁾.“

I. Leopold (1657 — 1705) a' török' kiűzése után vitette fel Bécsbe 1688-ban az ottani közönséges kamarához, a' királyi jegyzőkönyveket, hogy a' visszafoglalt birtok' törvényes tulajdonosít kitanulhassa. Azóta ellenkező szokás jött keletbe, 's a' magyar kir. udvari cancellarián költ efféle levelek, egyedül tudomás végett közölni a' magyar kir. udvari kamarával. Innen történt, hogy okleveleink, melyek IV. Bélától I. Leopoldig: jeles, nyílt, és zárott alkatuak, azaz: privilegialis, patens, és clausa levelek valának, már nem a' szokott régi mód

1) Georgii Pray, Dissert. in Annales veter. Vindobonae, 1774. f. p. 74. — Tud. Gyűjt. 1819. VIII. k. 105. l.

szerint, mint azt az 1741. 19-ki törvény sürgeté, adatnak ki, hanem a' jeles alkatban (privilegialiter) költ oklevelekben is mindig, a' nyílt alkatu levelek' ime' záradéka olvastatik: „Has in formam privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae.“

XXV.

A' VEGYRENDSZERRŐL.

Tulzús által minden rendszer veszélyes.

Thiers.

Mielőtt a' vegyaránytan körüli vizsgálatinkat folytatnók, mellyek különös észképi ösmeret, az egésznek fűntebbi átnézete, mi a' physikai tudományokban szintolly szükséges mint a' physikai világban, a' tudomány historiai állapota, és az egykoru tanok ösmerete nélkül érthetlenek, szárazak: szükséges lesz a' múlt századba visszatérni, nem azért mintha talán az időtől elmaradni kívánván ott akarának, élíhetetlenek módjára ahhoz ragaszkodni, mit már mások sok baj, sok fáradsággal ugyan, de *nem örök időkre* kidolgozának; hanem egyenesen azért, hogy beavatván magunkat a' tudomány' akkori 's legközelebbi állásába, erre építve ha az alap jó, vagy ellenkező esetben az alap egészen elverésével új alapra, új elvre, korszerűre, korszerűt alkassunk, mert mind Gans Eduard mondá: *Die Gesetzgebung ist das Sachregister der Geschichte*, ez a' természettanra alkalmazva: a' fogalmunknak megfelelő formulák, mit törvénynek nevezünk 's velök a' természetbeni jeleneteket magyarázzuk, ezeknek megfelelők legyenek, mert a' *természetben* „*was wirklich ist, ist vernünftig*.“ Nem azért ösmerkedénk meg a' váltókórságtannal például, hogy azt úgy tekintsük, mint Russel lord azon parlament végzését, melly szerint a' békebiráknak tilos színházat megengedni London körül 20. ang. mföldnyi távolban, hanem hogy miután az idő, ellene szólott, 's eljárt, azt melly hasznos adatok szerzéséhez mint regula falsi szükséges volt, a' következetesség útján következetlenségbe szorítván, mint olly kényallítmányt, mellyet vétek sőt

nevetséges másként mint próbául felállítottat tekinteni, atyai házában feledjük, a' phlogiston körében.

Oda megyünk tehát azon időszakhoz, midőn a' phlogistontan kemény vita után kiszorítatott.

Régen érzi a' világ, hogy egység van a' természetben, ezen egységet látni kívánta, vagy legalább képvisel-teté; inpen a' sok baj, ezért nem lelték meg az igazi egy-séget, mellynek neve öszhangzat.

Alig emelte ki magát a' vegyészet a' földből, az a-ranycsinálók által a' vinnyékbe, alig szedtek, 's tettek egy két tapasztalatot a' komolyabbak, már azt hívék előítéle-tekéből indulván ki, hogy a' világ elemeit kezeik közt tart-ják, némellyek a' triasnak: *föld, víz, lég* örültek, még má-sok a' négyes szövetség baráti a' tüzet is hozzá tevék.

Az aranycsinálók gondolták *föld csak föld*, így egyik földből, olvasztás, feloldás stb. által másikat, röviden ólomból aranyat, akár pedig magyarosan fából vaskarikát készíteni nem lehetlen. Azt gondolná az ember ezek csak pénzvágýból akartak épen aranyat csinálni. Igaz ugyan, ha vasat készítettek volna is arany helyett, támogathatták volna véleményüket találmányokkal; de még sem vehetni nekik rossz neven, ha fáradságaiknak nem csak szellem-éledeleti, hanem életi hasznát is keresték, már csak kár-pótlásul is, miután annyi aranycsináló koldussá lön. Pénz-vágý tehát legalább mindennél nem volt az ösztön, hiszen sokan a' bölcseség köve által az emberiséget akarták ne-mesbiteni, jó célhoz rossz eszköz; hanem mint említők phi-losophiájuk vezette őket e' gondolatra. Ez hihetlennel látszik egyelőre, de miután épen ezen 4 elemből kiindulás következtében kívánta valaki a' köztársaságot négyfelé u. m. nemes, pap, polgár, paraszt-ra osztani, hol a' paraszt a' természet törvénye szerint dolgozik 's nem éldel, a' nemes pedig fel van jogositva éldelni dolog nélkül, mint Steffens akarja; ekkor csak elhisszük, hogy ez lehetett az előbbi mnnkálatsnak is oka.

Mind e' mellett, miután lassanként azon sokféle föl-dek különségéről meggyőződtek, a' vizet 's léget ugyan

még mindig elemnek tartották, hanem a' *tűz*tan phlogiston tanná változott át 's a' tanárok így vélekedtek: „*Ha a' melegség gyenge sav. (,Ist die Hitze ein zartes acidum stb.): úgy az is több vagy kevesebb phlogistonnal vegyül, és ámbár nem minden sav bír azon tulajdonnal, melly szerint főlöleg phlogistonnal vegyülne, még is nagyobb része nagy mennyiséget vesz fel, ezek közé tartozik a' melegség is, melly kevés phlogistonnal világosságot, sokkal pedig az ösmeretes gyúlóléget (a' mi vizenyünket) alkotja.*“

E' tan szerint minden testben tartózkodott a' phlogiston 's ha ezek megmelegítetnek, akkor a' *Hitze* a' phlogistonnal vegyülve mint világosság távozik, és mész, vagy olaj (Kalk oder Oleum) marad.

A' phlogiston lett volna tehát az egység, de nem tudta magát *fontossá* tenni, sőt inkább túl a' rendén is könnyű szerű volt, 's a' vegyészek a' vízben földben 's a' léghen ugyan egy közös testet találván, miután Lavoisier megmutatta, hogy égéskor ezzel vegyültek a' testek 's ez állítását a' mérleggel is hebizonyítá, ezen *argumentum ponderans*nak engedvén, a' lenge vezér alatt úgy sem szívesen katonáskodó vegyészek, a' phlogiston helyébe *oxygen* tétetett, 's a' helyett hogy *phlogiston* meggy mondták: *oxygen* jó; 's csak most látták át mi neveltséges volt előbbi véleményük.

Most tehát oxygen lépett a' vegy trónra 's a' helytől ragadt zsarnoksággal minden jogot magára ruházott, Ugyan is:

1. Az elégett kén=S lett S2O=schweflichte Säure, kénes sav kén2élle, az elégett villany=P lön P3O phosphori. vagy P5O phosphorsäure, villsav, vill5élle; a' szén=C lett C2O=Carbonsäure Kohlensäure Carbonbiotydyd szén2élle szénsav, vagy CO=Kohlenoxyd=szénélle, a' vasból =Fe: 2Fe3O vagy 3Fe4O = $\frac{5}{4}$ vasélle=delejvasla, ólomból PbO vagy általában xPbyO stb. ezek következtében minden mélyebb vizsgálat nélkül rögtön az állítottatott, hogy minden *égés=oxidatio*.

2. A' savanyu testekben például : $S3O$ $P5O$ $A5O$ vagy tulajdonképen ezeknek vizzeli vegyében, mindenütt megtalálták az említett testet, innen azt álliták : *minden savanyu iz tőle jó*, ezért is nevezte Lavoisier az addig *dephlogistisierthe Luft*, *Feuerluft*, *Lebensluft* stb. nem testek *oxygen*-ének a' német *Sauerstoff*nak, a' magyar *savító* = savany-nak *forditá*.

3. Minthogy a' vizeny = H , villany = P , kén = S vele vegyültökkor világosságot láttak, miután mind ez esetekben csak ő volt mindenütt, a' fényt pedig testnek nevezték, még pedig a' phlogiston tantóli félelmekben súlyos testnek, azt állitották, hogy a' világosság maga is *oxygen* 's pedig mint később *Meissner* alatt egész kifejlésében látandjuk e' tant, a' világosság lett = *oxygen* + *Äröon* (melegség *materiája* a' hogy szokják mondani) hasonló az előbbi *phlogiston* + *meleghez*.

4. Végre a' többeket később említvén, az is állitott, hogy a' sók két éle (oxyd) vegyéből származnak.

Az első 's harmadik pont következtében a' mi zöldenyünket (= Cl = Chlor), minthogy a' kéndárdany (Schwefelantimon ant. acidum stb.) vele vegyültekor, fényt szerez : *oxydalt sósav*nak nevezték 's ekként jelelék : $M3O$ (= 1 par. *Murium* 's 3 parány *oxygen*).

A' sósavban minthogy *savanyu*; a' 2-ik pont szerint *oxygen* képzelték 's mellé *murium* nevü elemet, mit ugyan nem ismertek, de ez nem tesz semmit, 's pedig olly arányban vegyülve egymással, hogy 1 parány *murium* mellé 2 parány *oxygen* tétetett; nem keveset képzelték magukról a' vegyészek, hogy megtudták e' vegy' vegyaranyát is határozni, megtudták mondani, *mennyi oxygen* van benne a' nélkül hogy bebizonyították volna *van-e* benne O ?

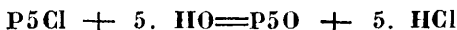
E' kényállitmányból kiindulva támadt végre, miután a' konyhasóban *sósavat képzelték*, azon 4-ik pont, mely szerint a' sók oxydokból alkotvák. Tartsuk figyelemmel, hogy még nem' tudták, *egy* képzelte már, hogy a' *natronban* van *oxygen*, még is felállitották azon elvet; $só = 2Oxyd$ vegye a' *typus* lön épen a' konyhasó!

Ezek a' Lavoisier tanának fő pontjai. Tekintsük meg előbb a' 2-ik pontot, erről majd a' többire is rájövünk.

Mind a' mellett is, hogy a' *savakban tapasztalatilag* vagy legalább *képzetileg oxygent* letek, a' higéle (MeO mercur oxyd) stb. nem savanyu, vagy is minden élle (Oxyd) még nem savanyu, mi tehát a' *sav* mi tulajdon az, mellynek következtében vizzödlénk (HCl=Hydrogen Chlorid) is *savnak* (murium säure, salzsäure) tekintetett, 's benne O állittatott?

Ezen tulajdönt ekként határák meg legelőször: *sav* = *olly élle* (oxyd), *melly vizben feloldatik 's a' lackmus festvényt megveresíti*, például a' kénsav vizben feloldható savanyu élle, hasonlólag a' P5O=villsav, 's A5O, vagy inkább HA6O, minthogy a' tiszta A5O még ma is ösmeretlen, levsav, vagy fojtósav v. salitromsav, Salpetersäure Azorsäure stb.

Akkor csak éllék (oxydok) voltak a' vegytanban, most van a' P5O-en kívül, P5Cl azaz: villéllen kívül villzödle is=villany zöldenynyel vegyülve, ez is megveresíti a' lackmust pedig szárazon is, 's még sem akarja *Berzelius* savnak tekinteni; legfőlebb az állna ellent, hogy vizben nem oldatik föl, annyiban minthogy vízzel érintésbe jöven lesz:

tehát elomlik. Vagy talán a' fő baj az, hogy ezen vegy nem *élle*, pedig a' határozatban csak *élle* említettett, de ha HCl is savnak tekintetik hol ismét nincs éleny, ugy ennek hiánya az előbbi esetben nem gát, valaminthogy épen a' vizzödléveli (HCl) rokonságnál fogva az éreny zödléjet=Pt2Cl is savnak kellene nevezni. Habár nem nagy kár is a' tudományra nézve, hogy illy testek P5Cl Pt2Cl stb. ámbár már *Bonsdorff* ezt is megkezdé, nem tekintetnek *savnak*, minden esetre nagy következtelenség miután mint látni fogjuk a' *kvarz* (kovéle=silicium oxyd) is *sav* névvel ruháztatott fel 's *Kieselsäure* néven neveztetik, ez pedig vizben fel nem oldatik, de az *oldva maradt* sem veresíti a' lackmust. De ne bántsuk a' chloristák vegyeit,

maradjunk az antichlorismus falai közt, hol megemlítvén miként az élet műmaradványoknál számtalan éleny tartalmazta vizben feloldható veresenható testet savnak nevezték, a' timsót találjuk, melly hasonló élenyt tart, viz feloldja lackmust veresít, 's még sem *sav*, hanem *só* az u. n. *égeny-sóskasav*ra akadunk (aetheroxalsäure), melly savnak nevezetik ugyan, de a' vele rokon test: *sóskasav-égeny*+*sóskasav-víz* (=égeny sóskasav) \propto *sóskasav-hamélla*+*sóskasav víz*, hol az előbbeni égeny (aether) helyett hamélla (kali) van, miért nem nevezetik ez hamag sóskasavnak (kalioxalsäure)? Végre azon tan szerint az előbbi égeny-sóskasavhoz=*sóskasav égeny*+*sóskasav víz* v. *kénsav-hamélla*+*kénsav. víz* (=sauer. schwefel-saures kali) miért nem nevezzük ezt kalischwefelsäuerenek? nyilván a' következetesség szigorátoli félelem tartá fel őket a' vizsgálatától. De nézzünk tovább. Azon *élleket* (oxydokat) melyek a' sárga curcuma gyöklét megbarnítják aljakknak (Base) nevezék, de a' porissav (Borsäure), melly *élle vízben feloldható, lackmust veresít*; tehát a' határozat szerint =*sav* hasonlólag megbarnítja a' curcuma gyöklét. Ezek 's illyekből csak hamar kitetszett, hogy a' *szín-játék* (Farbenspiel-) nem tudományosan megkülönböztető jegy, 's ekkor nem azt keresték ha vajjon bele illik-e a' tudományosan elhaladt vegytanba az *alkémlok aciduma*, vagy legfellegb mint avítságot tartják meg; hanem tudományos meghatározást kívántak neki szerezni, e' szerint; *sav az mi elősmert aljakkal sőt alkot és alj?* 'az *mi elősmert savakkal sőt alkot*. De már most, mi az *elősmert alj* 's *elősmert sav?* azt ezen vegyészeti határozatából épen olly kevéssé tudjuk, mint ebből: *földszoros* = *tengerszoros a' földön* 's *tengerszoros* = *földszoros a' tengeren* 's a' földszorost a' tengerszorost ösmerjük, 's ezt talán még előbb.

De vegyük mintha értenők, mintha jó lenne meghatározása e' két névnek. Tekintsük a' *kénsavat elősmert-savnak*, 's a' haméllét (KO vagy KH₂O az u. n. hidratja) *elősmert aljnak*. A' *kénsav* = S₃O vegyül haméllével (=KO); ezzel még a' S₂O (kén₂élle, schweflichte säure,

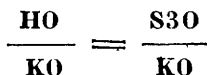
kénés sav), Cr 3O (szin3éllé, színsav. Chromsäure), P5O (vill5éllé Phosphorsäure villsav) C2O (szén 2éllé, Carbonbioxyd kohlensäure szénsav) A5O, A3O, stb. vegyülnek, ezeket tehát mint az elősmert alj=KO-el vegyülőket *sav*-nak nevezzük.

Más részt a' kénsavval a' haméllén (=KO) kívül vegyülnek még BaO (Baryumoxyd, sulyéllé) P6O (Bleioxyd, ólméllé), MeO (Mercuroxyd, higéllé) FeO (Eisenoxydul, és 2Fe3O Eisenoxyd, vaséllék, CuO (rézéllé) A3H stb. ezeket tehát mint más családot aljagnak kereszteljük.

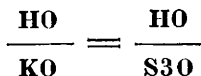
Ez lenne e' határozat szerinti osztály. De a' kénsavval még az elébbi S2O is, 's még pedig 2 viszonyban vegyül (ugyan is $2S5O = \frac{2}{5}$ kénéllé = $S2O + S3O$, és $3S8O = \frac{3}{8}$ kénéllé = $2. S3O + S2O$ H. Rose szerint). Vegyül vele továbbá A5O (a' kénsav készítésnél angol mód szerint), Cr3O és a' viz=HO is (HO 2.S3O, HO S3O, 2.HO S3O valamint NaO2.S3O, N.O.S3O és 3.KO S3O a' timlábar (Alunit).

Ezen vízzel ismét vegyül A5O (HO A5O, és 5. HO A5O a' gyengébb 's erősh választó viz, valamint CuO A5O és 5. CuO A5O a' réz tajtla); vegyül vele: P5O (HO P5O = NO P5O, 2. HO P5O = 2.NO P5O és 3. HO P5O = 3. NO P5O stb.

Tehát S2O A3O Cr3O és HO (a' viz) mind aljak. Most ismét a' vízzel=HO vegyülnek mint elébb a' kénsavval=S3O ezek: KO (haméllé) lesz: KH2O, BaO lesz: BaH2O, CaO, CuO, A3H stb. tehát e' formula szerint:

azaz: a' viz=HO a' haméllét=KO illetőleg *sav* valamint e' szerint:

a' S3O = kénsav a' haméllét = KO illetőleg = alj.

A' vaséllé. FeO vegyül a' kénsavval 's lesz vas gálicz, de vegyül a' $\frac{2}{3}$ színéllével (Chromoxyd = 2Cr3O) is

(s lesz: $\text{Fe}_2\text{Cr}_4\text{O}$ = szinvasla = Chromeisenstein, tehát a' *Chromoxyd* is sav, mint S_3O ; vegyül vele továbbá $2\text{Fe}_3\text{O}$ (s lesz $3\text{Fe}_4\text{O}$ = delejvasla = magneteisenstein rendesen $= \text{FeO} + 2\text{Fe}_3\text{O}$). Ezek viszont $= 2\text{Fe}_3\text{O}$ és $2\text{Cr}_3\text{O}$ vegyülnek, a' kénsavval pedig a' $2\text{Fe}_3\text{O}$ igen sokféle arányban, tehát *aljak*, de ezeket gyenge *aljaknak* hívják, ez által akarván kibujni ámbár a' név nem sokat tesz, hanem FeO , PbO (ólomélle) 's FuO (horgélle) nem gyöngé aljak, még is vegyülnek *savként* a' hamillével, mint ezt a' vasedényben olvasztásakor a' hamellének tapasztalhatjuk hol:

CuO (rézélle) sem gyenge alj még is vegyül vele S_3O valamint $\text{A}_3\text{H MeO}$ = higéllével is vegyül S_3O valamint A_3H is (ebből lesz $\text{A}_2\text{HMe} + \text{HO}$)

A_3H és S_3O , vagy CuO (Kupferoxyd), MeO (Mercuroxyd), FeO (Eisenoxydul) S_3O (Schwefelsäure); tehát mind egy categoriába valók?

P_5O valamint P_5Cl vegyülvén A_3H -el lesz:

$\text{A}_3\text{H P}_5\text{O}$ v. $\text{A}_3\text{H P}_5\text{Cl}$ vagy tulajdonképen $= 5$. $\text{A}_3\text{H P}_5\text{Cl}$, mi szerint P_5Cl is olly sav mint P_5O , de még nincsen chloruuk? Nézzük hát ezen P_5Cl vegyet, melly az antichloristák szerint $= \text{P}_5\text{O}$ 5. M_2O . (Meissner szerint $\text{P}_4\text{O} + 3$. M_2O . Neues system d. Ch. I. Bd. 678. minthogy szerinte a' villany P's éleny: O közti vegyarány $= \frac{1}{4}$ nem $\frac{1}{5}$, itten P_5O a' sósavval ($\text{M}_2\text{O} = \text{Muriumsäure}$) vegyül mint az ammoniakkal ($= \text{A}_3\text{H}$). Hasonlag a' kénnél S_3Cl az antichloristák szerint S_3O . 3. M_2O (Meissner szerint S_4O vegyül M_2O -el, minthogy szerinte a' kénsav $= \text{S}_4\text{O}$) itt tehát S_3O vegyül a' *muriumsav*val mint az *ammoniakkal*, mellyik már a' kettő közül M_2O vagy S_3O a' *sav*, 's mellyik az *alj* $= \text{Base}$. A' *muriumsav* vagy a' *kénsav*. Meissner a' *kénsavat*, 's *villsavat* tekinti aljnak vagy *activ factornak* mint ő nevezi 4-ik vegytörvényében lap. 30. valamint a' szén-élzöldlénkenben ($\text{COCl} = \text{C}_2\text{O} = \text{C}_2\text{Cl}$) Chlor kohlenoxyd pholgengas Meissner szerint *muriumsavos szénsav* $= \text{C}_5\text{O} + 2$. M_2O

(minthogy szerinte a' mi szénéllénk $\text{CO}=\text{C}_3\text{O}$'s a' szén-sav $=\text{C}_5\text{O}$ nállunk C_2O) $\text{C}_5\text{O} = \text{a'}$ szénsav az alj 's M_2O a' sav.

Melly szerint A_3H , S_3O , P_5Cl , C_2O egy categoriába tartoznak.

A' kozmás gubacs savnál (Bremgallussäure) vegyülnek $6\text{C}_3\text{H}_3\text{O}$ és PbO (ólmélle) vagy C_2O (szén2élle PbO ólmélle) 's C_2O (szén2élle) egymásközt, vagy az eczetben a' C_2O -el $3\text{H}_3\text{HO}$ (eczetlél $=\text{Essiggeist}$).

A' borostyánsavnál (Bernsteinsäure: $4\text{C}_2\text{H}_3\text{O}$ és PbO vagy P_5O mi szerint PbO (Bleioxyd) C_2O (kohlen-säure) és P_5O (phosphorsäure) egy categoriába tartoznak. A' benzoésav vegyül sulyéllével (BaO), de kénsavval (S_3O) is, valamint a' BaO (Bazyum oxyd) is S_3O -el, de a' benzoésav 's S_3O -bül álló vegy is vegyül a' *Bazyum oxyddel*, illy testeket, itt benzoekénsav (Benzoeschwefelsäure) *complicált savak*nak neveznek.

$2\text{Fe}_3\text{O}$ vegyül a' kénsavval, de ezen vegy $=2\text{Fe}_3\text{O}$ S_3O ismét vegyül a' $\frac{2}{3}$ vaséllével, az is complicált sav tehát: (*Eisenschwefelsäure*) vagy *Eisenoxydschwefelsäure* 's ez uj vegy: Eisenoxyd schwefelsäures — *Eisenoxyd*?

A_3H és S_3O vegyülnek egymásközt valamint, azzal vegyül a' pokolkő (AgA_6O) szarvezüist (AgCl) fehér gálicz (ZnS_4O) továbbá $2.\text{MeO}$ A_5O , $3.\text{MeO}$ A_5O , $4.\text{MeO}$ A_5O , végre HCl , ZnCl , MeCl (lengő, sublimat, merc. subl. corros.) Pt_2Cl , valamint a' MeO S_3O és $2.\text{MeO}$ vagy $2.\text{MeS}$ -ből álló vegy is ($=3\text{Me}_3\text{O}$'s S_3O); tehát ezek is Ag AbO , $2.\text{MeO}$ A_5O stb. mind complicált savak.

A' *dárd. 3élle* ($\text{Sb}_3\text{O}=\text{Antimonoxyd}$) vegyül *haméllével* és *pórissavval* (*Borsäure*) ez viszont a' *haméllével*, és *borsavval* (*Weinsäure*), végre a' *borsav* a' *dárd3éllel*. Miszerint *borsav*, *pórissav* és *dárd3élle savak* is *alj*ak is.

A' Benzamidnál 14C $4\text{H}_2\text{O}$ vegyül A_3H vagy HCl -el; ha tehát HCl *sav*, akkor A_3H is az; viszont ha A_3H *alj* akkor a' *sósav* is *alj*, minthogy a' szokott törvény szerint *sav* csak *sav* által, *alj* csak *alj* által képvisel-

hető. De egylivé még sem tartozhatnának minthogy A3H és HCl is vegyülnek egymással.

A' mint e' kevés példákból is látjuk, mindenféle tesztek vegyülnek egymás közt. Honnét tehát az osztály? kitetszik ezekből, hogy ezen nevezetekben semmi észképi érték nincsen; néhány esetekre alkalmazható volt ugyan ez, hanem általánosságra soha sem vergődhetett; még a' villam - vegytani osztály (electro - chemische Eintheilung) által sem, miről más izben szóllandunk. Minthogy tehát ezen nevezet: *sav* semmi alappal nem bír, a' rá épített kényállitmány, melly szerint a' *vizzöldle* = HCl *sav* lenne 's benne éleny foglaltatnék, szerkezete 's vegyaránya = M2O; magától megbukik.

Ennyit az *oxygentanról* e' tekintethen vizsgáljuk meg más oldalait.

A' vegyészek látván, hogy a' villany = P, kén = S stb. élenynyell vegyültökkor világossági 's melegségi jeleknek támadnak, miután már a' többi három elemben (föld viz lég) egyaránt feltalálták az élenyt, az állittatott, hogy a' hév fény is az oxygenből hármlik a' szegény világra; a' kilövellési (Emanations) vagy hullámtani (Undulations) észkép szerint? Nem. A' vegytannak még mindig volt saját világossága mi által a' természetanokra sötétséget vont. Nem is igyekeztek a' chemiai világosságot a' physicaival összhangzathozni; sőt inkább egyenesen azt állíták: a' physikai világosság a' chemiában nem világít, mert hiába a' vaknak az áldott nap is hiába világít, pedig még a' chemiaiak, mellyek a' phlogistontól kezdve mind a' *kilövellésibe* tartoznak még soha valami becsületesen nem szültek, soha sem valának képesek a' vegytanban momentan, kevés esetekre alkalmazható segélyen kívül, valami állandót, jövővel biztatót teremteni.

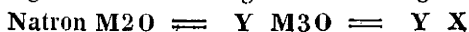
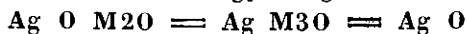
Igy maradt ez jókora ideig, 30. évig, a' konyhasó: *muriumsavos natron* volt, 's egy categoriába tétetett vele a' *kénsavszikelle* (glaubersalz, schwefelsaures natron); hasonlag a' pokol kövel (A6O salpetersaures silberoxyd) a' szarvezüst (AgCl, ezüst zöldle silberchlorid, murium sau-

res silberoxyd, Hornsilber) de épen ezen szaru ezüst töréle az egész tan szarvát. Ugyan is Gay Lussac 's Thenard most Franciaország' pairjei számtalan testekből szén segélye által kihúzván az élenyt, melly a' szénnel, $C2O$ ==szénkételle, szénsav, Carbonbioxyd, Carbonsäure, kohlsensäure stb. lön, ezt a' szarvezüsttel össze hozván semmiféle tüz által el nem birták bontani, a' szenet elégetni 's tiszta ezüstöt eléállítani; átalában semmi ugy nevezett murium savos testekben szén által *élenyt* lelteni nem bírván, nem tudtak magukon másként segíteni, mint azon véleményöket ki nyilatkoztatni, hogy a' *muriumsavban* talán nincsen is *éleny*, így az u. n. *oxydált muriumsavban* sincsen *oxygen*, hanem az olly *elem* mint maga az *éleny*.

E' francia szellemü a' rendszert a' korhoz 's adatokhoz alkalmazó nyilatkozaton sokan megütköztek, az állítás melly az eddigi tant gyökerénél támadja meg, mérész volt, 's ámbár Gay Lussac 's Thenard ez elvet, felfogván, minden hasonló vegyre alkalmazták, vizsgálataik' eredményeit a' világgal közölvén; az oxygentan sokkal erősb alapnak hitte magát, mintsem hogy illy tan lábra kaphattott volna, míg némellyek talán csak alkalmat kerestek az új tan mellé állandók.

Ez adatok tehát még meg nem buktathatták azon kényálitmányt, melly szerint *zöldenyünkben éleny* tartatnék.

Világos az elébbiekből, hogy ha az u. n. *oxydált muriumsav*== $M3O$ ==elem 's ennek következtében a' szarvezüst elébb AgO $M2O$ vagy Ag $M3O$ most Ag X hol X az elébb ugy nevezett *oxydált muriumsav*== $M3O$; akkor az u. n. *muriumsav* is elébb $HOM2O$ vagy $HM3O$, most HX ; minthogy pedig a' konyhasó elébb *murium savos natron* volt== $M2O$ +Natron, e' natronban szükségképen élenynek kell lenni, hogy a' konyhasó==murium s. natron a' murium savos ezüstéllével egy categoriába jöhessen ekkép:

hol Y azon test, melly az élenynyel vegyülve natront ad. Azt kellene tehát tudni van-e a' natronban éleny, 's ez

által a' Gay Lussac 's Thenard állításához közeledtünk, annyiban, minthogy csakugyan minden esetre alkalmazható a' M30 elemisége.

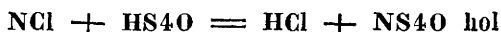
Fő dolog tehát a' lugok 's lugosfüldek elbontása 's bennök az éleny keresése, de ez senkinek szándéka nem volt, 's ha voltak is olyanok, kik a' lugokban stb élenyt képzeltek ezt más okozá. Ez időbe esik hogy az ér-villam (Contacts-Electricitát) nagyon napi renden lévén 's mindenre alkalmaztatván, 's minden megmagyarázhatlan jelenet hozzá igazítatván, a' vegytanban azt vizsgálgatták, melyik test vezetí jobban a' villamot. Egy angol társaság angol módra mindent nagyobb darabban állítván elé mint más, 2000. pár-lemezből álló ér-villam telepet csináltat, 's Davy Humphry lön megbízva az ezzeli vizgálatra. Davy vizgálatai következtében a' merő lugokra jó, 's ezek villam-vezető foghatóságát vizsgálva, midőn egy darabcsát a' két éreny lap (Platin platte) közé tesz a' sarkak közt, bámultára valami fényes testet vesz észre, ezt látni kívánván vele az ablakhoz siet, de mialatt a' fényes test homályos fehér por lett, vissza tér a' sarkak közé a' fény elé áll, most víz alatt gondolá elrejthetni a' lég hatása ellen, de bámulása még nagyobb lön, midőn erre téve nem csak le nem száll, nem csak a' víz tetején nem marad a' fényes test, hanem lángra lobbanva elég 's eltűnik; ugyan ez történt midőn lángban (Alkohol) akará a' lég ellen óvni, míg végre köolajba téven itt ép maradt. Ezen test a' hamany= K =Kalium=pottassium a' hamu zsirban lakozó addig ösmeretlen, víznél könnyebb eziüstszinü ércz. Így talált Davy a' sziksóban hasonló érczet a' *szikényt* = N =Natrium, mit éléb Y-nak nevezénk; a' mészben meszenyt= Ca =Calcium, stb. 's azt is bebizonyítá, hogy ezen érczek K N Ca stb. az illető testekben élenynyel vegyülvék, mi későbbben a' *szén* segélye által is valosult, 's most is ez által állittatik elé,

Az *oxygentan* öröme rendkívüli volt e' találmány 's az ezt szerző nagy telep fölött 's még magát a' legmagasb polczra emelé, miután már mostantól fogva nem csak a'

savanyu, hanem a' *lug* iz is az egyedül üdvezető oxygentől függ, mit állítottak ugyan már elébb is némellyek; akkor rögtön halálos sebet kapott azon hír által, hogy a' nagy telep nem bír az az *oxydalt muríumsavból* semmiképen oxygent kicsikarni, mi által a' fenn említett állítás nyert bizonyítványt. Az új érczescskék, melyek a' vizen is égnek 's a' bennük lett éleny fölötti diadal öröme csak hamar keserves fájdalomnak engede helyet. Lavoisier tanja az melly a' halállal viv! — Voltak olyyak kik bőlcsőjénél állottak e' tannak, kik nevekedését látták, kiket e' tan nagygyá nevezetessé tön, most midőn haldokolni látják elszomorodnak; mind nem használ semmit, mert nem csak *multi pertransibunt*, hanem *magok a' tanok is elhalnak korszerűbbeknek engedvén helyet és augetur scientia*. Mig a' sorson panaszkodának, melly egy oldalt anynyi fényest ad, mig más részt az egész alapot ingásba hozza; az alatt a' szép épület összedőlt.

E' történet oka legközelebb, régóta a' király vizben, használt, de nem ösmert, homályos származásakor bámulásra ragadó az által, hogy lég nemű létere az aranyat megeszi, most már az Oxygen védelme alatt nagyra nőtt *függetlenségre* 's a' század szelleme szerint az oxygeneli *egyenlőségre* törekvő *Chlorine* volt. Így nevezé el Davy ezen testet sziniért, a' német a' *Chlor* rövidebb nevet használja, Schuster zöldlőnek nevezé. Davy H a' sósavat addig *muríumsäure hydrat* név alatt ösmerteti e' jeggyel: HO M2O átváltoztatá ezen: HM3O keresztül *vizöldlévé* $\text{=Hydrogen Chlorine=HCl}$, 's minthogy *savnak* nevezé lett *acidum hydrochloricum=hydrochlorinsäure Chlor wasserstoffsäure stb.*

Mennyi viszontagságon ment már keresztül ezen test! Láttuk hogy a' konyhasóból állítatik elő kénsav segélyével ekként:

N és H egymást képviselik 's $\text{HCl} = \text{NCl}$.

Már az ki először így eléállitá a' *vizöldlét*, 's a' Glaubersót (=NS4O 10.HO) föltalálá, Glauber a' neve,

azt mondta „*es ist kein spiritus acidus unter allen welcher den chemicis mehr mühe und Arbeit gebracht hat*”; hát ha még azon kényállitmányok 's vélemények számát üsmerte volna, mellyeket életbe hozott, mit mondott volna ha látja miként mint minden egyéb sav *acidum primigeniumot* tartó, későbbben mint *dephlogistisal sósav* vegye a' *gyulóléggel* (melly *Hitze* és phlogistonból állott mint láttuk, tekintetett, a' maihoz minden esetre legközelebb álló nézet). Az is állíttatott hogy a' sósav gyöke (d. Radikal der Salzsäure ist metallischer Natur) ércz természetű 's a' tűzhegyeknél nagy hivatala van. Aztán azt képzeltek hogy alkata *leveny* ($\text{A}=\text{A}2\text{ot}$, levegőnk nagyobb, 79% része) vízeny ($\text{H}=\text{Hydrogen}$) 's kevés élenynyel vegyülve, későbbben a' levenyt egészen kihagyták, csak H 's O-köztí vegynek tekinték, a' vizbenítől különböző arányban, hol azonban a' különység igen csekély volt. De mind ezen kényállitmányok különböző tévedéseken alapulván mint egyes meteorok eltűntek, a' forrás sokkal nagyobb volt mint sem hogy tekintetbe jöhettek, annál kevesbé lábra 's erőre kaphattak volna.

Most fejlett ki az ó tan romain az elébb tekintetbe sem jött *zöldenytan* (Chloristische Lehre) annak megmutatásaul, hogy a' jó eszmék el nem vesznek csak alkalmat keresnek, akkor annál nagyobb erővel nyomulván az elnyomók felé.

Az elébb $\text{HO M}2\text{O}$ -nek tekintett test lön ($\text{HM}3\text{O}=\text{HCl}$ tehát $\text{M}3\text{O}=\text{Cl}=\text{Chlorine Chlor}$, zöldlő zöldeny; e' tan pártolói *chloristáknak* neveztettek, még az elmaradtak kik a' zöldenyben folyvást élenyről álmodoztak 's álmodoznak egész Meissnerig, antichloristáknak neveződtek, 's ezek azt vélték 's vélik, hogy miután az *antiphlogisták* is győzedelmeskedtek a' *phlogisták* fölött a' névhasonlat miatt az *antichloristáké* lesz a' pálma a' *chloristák* fölött. De a' név nem csak az antichloristákat csábítá el, nagyobb bajt okozott ez a' chloristáknak, kik mézes heteikben nem valának képesek magokat tőle megóni, e' név, melly már annyi különféle véleményeket hozott, mint szünórái te-

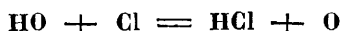
remtményeket napvilágra, itt is gyönyörű következetességgel munkálódott, a' *sav*==Säure==acidum.

A' régi vegytanban ugyan is, hol még csak vegyíteni tanított, 's bontani a' chemia, tehát bont- vegytannak is lehetett volna tekinteni, e' korban HO M2O (*murium säurehydrat*) a' lackmust megveresíté mint a' kénsav (HO S3O ==*Schwefelsäurehydrat*). A' *muriumsav* éléssel (Oxydokkal) muriumsavos sókat alkota (lett M2O élle+ HO) mint a' *kénsav* (lett S3O élle+ HO , *schwefelsaures-Oxyd*+*Wasser*). Az új vegytanba, hol már a' vegytan nem vegyíteni tanít csak, hanem vegyek' tanja==*Mischungs kunde* nem *Mischkunst* ebbe ájtött vegy *vízzöldle* (HCl) alakban most is egy kategoriában maradt a' S3O , Cl5O hason szerkezetű testekkel különösen a' német jellemű népeknel, melly nem igen engedi magát mozgatni, de ha egyszer bármi irányba belekezdett, ezt példátlan állhatatossággal végig járja, mint ezt a' vallás 's philosophiai ügyekben már megmutatá 's talán a' politicalai pályán is bebizonyítandja. Tekintethe vévén a' vegyészek hogy Cl5O sav, ClH is, továbbá hogy a' HCl -hez hasonló jellemű vegyek HBr , HI , HS , stb. épen úgy birják közösen a' *vizenyt*== H mint S3O , P5O , Cl5O az élenyt== O : a' *savak* két részre csapatnak, az egyik rész *Oxygensäuren*, *élenysavak* vagy még *savitósavak* név alatt foglalja a' S3O P5O Cl5O Br5O As5O Cr3O stb. hasonló vegyeket, még a' másik párton a' HCl HBr HI HS stb. hason jellemű vegyek állanak. E' szerint a' *zöldeny*== Cl savat alkot az *élenynyel*, de a' *vizenynyel* is, S ==a' kén szinte az élenynyel valamint a' *vizenynyel*, így a' I Br F (ennek O sava nincsen) hova későbbben a' *kékény*==*Cyan* is jött. Ekként támadtak a' *gyulatsavak*==*Wasserstroffsäuren*. Ezen *zöldeny*tan tehát csak annyiban különbözik az előbbi *éleny*tantól, hogy egy savító helyett kettőt alkot, egy *egység* helyett két *egységet*, egy *király* helyett két *hírályt* vagy *consult* teremt.

Az éleny iránti gyűlölségből, melly folyvást egész előbbi jogát fenn akará tartani, ezen új tan annak családját

is számüzé a' tudományos körből, megveté, nevezetesen, és pedig a' tan kárára, a' legközelebb álló, legmindennapibb, 's talán épen ezért észre sem vett legfontosb vegyet, a' vizet (=HO=vizéllé). Ennek ellenében igen kiemelték társát a' HCl -t majd meglátjuk mit mivelt a' zsárnokság e' szakában az elnyomott viz.

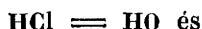
Hogy ezen tan tévedése annál világosb legyen, következő jeleneteket kell emlékünke hoznunk:

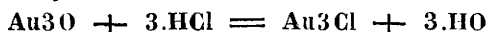
(Tudománytár, 1839. 12-ik K. XXXI. 390. lap.

1840. 2-ik K. VI. 77. 78. 79.)

hol Cl ült az O helyébe, tehát

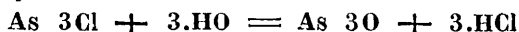

Az aranynál $= \text{Au} = \text{Aurum}$.

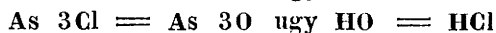
(Tdr. 1839. XXXI. 400. 1840. 78. 79. 80. 81.)

hol $3.\text{HCl}$ helyébe $3.\text{HO}$ vagy 3O helyébe 3Cl ül 's viszont a' himanynál $= \text{As} = \text{Arsen}$

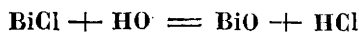
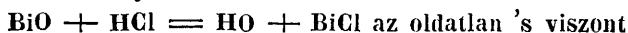

3Cl helyébe 3O ül.

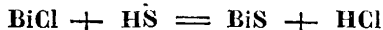
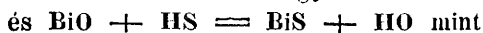
Ezek szerint $\text{Au } 3\text{O}' = \text{Au } 3\text{Cl}$ ugy $\text{HCl} = \text{HO}$

Aztán a' bátranyál $= \text{Bi} = \text{Bismuthum}$

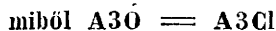
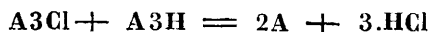
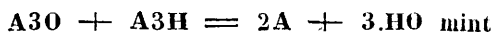
hol BiO a' maradék BiCl -el vegyülve kiválik

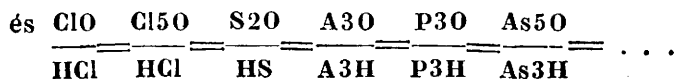
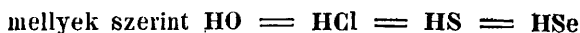
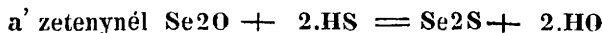
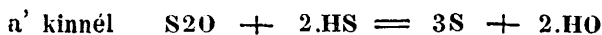
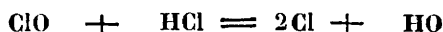
mellyek szerint $\text{BiO} = \text{BiCl} = \text{BiS}$

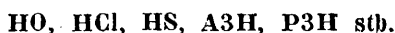
Továbbá a' levenynél $= \text{A} = \text{A2ot} = \text{Stuksulf}$, Nitricum $= \text{N}$ Bericlius.

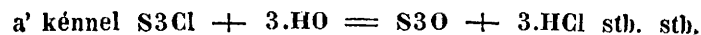
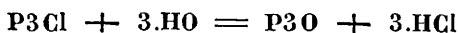
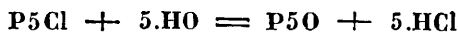
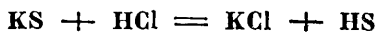
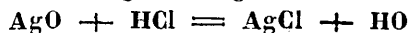
a' zöldenynél

mi szerint A_3O , A_5O , Cl_5O , ClO , S_2O stb. egy categoriába tartozó vegyek ugy szinte

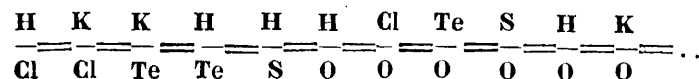
Végre az ezüstnél $\text{Ag} = \text{Argentum}$

mellyek szerint $\text{S}_3\text{Cl} = \text{S}_3\text{O}$, $\text{P}_3\text{Cl} = \text{P}_3\text{O}$, $\text{P}_5\text{Cl} = \text{P}_5\text{O}$, $\text{HCl} = \text{HO} = \text{HS}$ $\text{AgCl} = \text{AgS} = \text{AgO}$, - - - hol a' zöldeny Cl , 's kén $= \text{S}$ az élenyt $= \text{O}$ pótolják ki, miből következik 1-ör hogy e' testekben $\text{HO} = \text{HCl} = \text{HS}$, O , Cl , S az egymásnak megfelelők.

2-ör hogy mivel $\text{PO} = \text{HO} = \text{HCl} = \dots$ és

$\text{S}_3\text{O} \propto \text{P}_3\text{O} \propto \text{P}_5\text{O} \propto \text{PO}$ stb. a' mi a' PO , S_3O , P_5O , stb-ben az éleny, az a' vízben $= \text{HO}$ az éleny az u. n. só-savban $= \text{HCl}$ a' zöldeny, a' kén vízenyben $= \text{HS}$ a' kén azaz $\text{O} = \text{F} = \text{Cl} = \text{Br} = \text{I} = \text{S} = \text{Se} = \text{Te} = \text{A} = \text{P} = \text{As} = \dots$ általában

tehát e' két vegy ClO és HCl , nem *éleny* és *vízeny* vagy *savító* és *gyulat-savai* a' zöldenynek, nem osztják általában e' testeket *éleny* 's *vízeny* savra, 's minthogy nem a' vi-

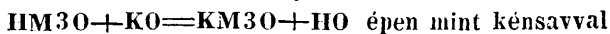
zeny az e' testekben HO, HCl, HI, HS, . . . a' mi éleny e' következőkben $S3O \propto Cl5O \propto P5O \propto A5O \propto \dots$ következik, hogy a' *vizenysav* vagy minthogy *vizenysav* még nem lehetett, a' *gyulat savtan* = *Wasserstoffsäure lehre* hamis alaptalan.

Láttuk miként a' számtalan vélemények közt a' HCl alkata felől olyan is találkozott, mely szerint ezen testben *éleny* lenne *vizenynyel* vegyítve, 'olgy rokonnak tartották ezt a' vízzel. Miután ezeknek megmutatták volna hogy a' sósavban nem *éleny* hanem *zöldeny* a' *savító*, jó lett volna ezek' véleményét kikérni e' vegyről, mely így szólott volna: Minthogy a' sósavban nem éleny van vizenynyel vegyülve hanem zöldeny, minthogy állításuk szerint nincsen e' zöldenyben éleny, ezen zöldeny szükségképen igen rokon azzal az élenynyel, 's mi véleményünket oda módosítjuk, hogy az O helyébe Cl-t teszünk ugyan 's lesz a' sósav nem $xHyO$ hanem HCl, de ez azért a' vízzel még mindig nagy rokonságban marad.

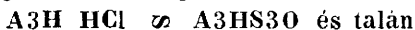
Minden esetre kár volt e' tant jobban figyelembe nem venni *ez a' zöldenytan kitörése vala*, csak szava volt rossz, de szelleme nem sokat különbözött a' valótól, itt legalább név 's külsőség nem nyomott annyit mint a' félreértett zöldenytanban hol HCl (sósav) a' víztől (HO) egészen előn választva.

De miért is történt ez, miért választott el a' víztől HCl 's miért neveztetett savnak?!

Egyik oka ez állításnak az volt, hogy a' régiebbek, az antichloristák *murium savokat* 's a' haméllét összehozván következőt kaptak, a' zöldenytan szellemében átruházva

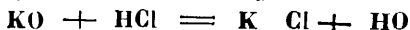
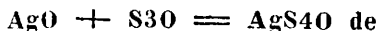

ennek következtében a' chloristák is azt mondogatták folyvást, hogy a' *sósav* ugy vegyül *aljakkal* mint a' *kénsav*; holott pedig világos kivált a' legújabb adatok szerint, hogy ez eseten:

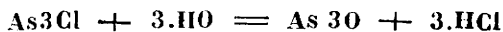
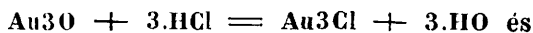

kivül az egész állítás légben nyugszik, mert a' főleg ugy

nevezett aljaknál ezen, már számtalanszor említett jele-
netek állanak:

azaz, nem vegyül HCl az élékkal (oxydokkal) mint KO
AgO stb. hasonlólag a' kénsavhoz, hanem egész egysze-
rűen az éleny és zöldeney egymást kicserélik, melyly sze-
rint mint elebb ezekről is

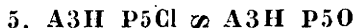

láttuk HCl és HO egy családba valók.

De nem is az fő oka ezen elkülönözésnek, sokkal
mélyebben gyökerezik 's el van az rejtve a' theoriában!
Az oxygentan mint láttuk vizzöldlénket muriumsavnak hívá
többek közt azon egyszerű de szerinte igen fontos okból,
hogy a' lackmus festvényt megveresíti. A' *chlortan* a' ré-
gi tan nyomaiban kívánván maradni a' HCl-t savnak 's
pedig *gyulatsav*nak nevezé, minthogy természetesen a'
HCl is csak úgy veresíti még most is a' lakmust mint
elebb a' HM3O vagy HOM2O. A' név rajta semmi külö-
nös változást e' tekintetben nem vitt véghez. Igaz de
nem is abban áll az ujtan szelleme, hogy csupán neveket
cseréltet.

Igy taszítatnak el minden tudományos rokonságok,
igy hajlik meg az ész a' restaurált külszin, a' lackmus
nagysága előtt.

Itt van helyen megemlíteni hogy P5 Cl is megveresi-
ti a' lackmust, a' kvarcz pedig *kovélle*=silicium oxyd nem
veresíti meg *még oldatában sem*; P5Cl vegyül ammoniak-
kal mint P5O az u. n. villsav 's lesz

hasonlag a' kvarczhoz, melyly más élékkal vegyül de HF=
vizzöldlával (Fluorwasserstoffsäure) is, ezt *kovsav*=kie-
selsäure névvel ruházá föl Berzelius, még P5Cl ellen min-
denfelé ki akar bujni nem akarván savnak nevezni; attól
félve talán, hogy majd kiviláglik miként P5Cl=P5O, a'

mi ott Cl itt az O, 's ez a' HCl-re is alkalmaztatik. Nem követelhetjük észszerűleg, hogy savnak nevezzük a' vill 5 zöldlét (P5Cl) csak azt akartuk említeni, *hogy* hogy alkalmazzák a' következetességet a' vegytanban 's hogy a' kvarcra is ráruházták azon unalmas „sav“ nevezetet 's ez által tudományos valamit képzeltek mondhatni.

A' kékényből (Cyan) állittatik, de a' melon, ez hamél-lével vegyül, melly vegy vízzel érintésbe jöven lesz:

$4A6CK + HO = 4A6CH + KO$, hol K helyébe H ült's $4A6CH$ *Melon Wasserstoff* mért nem *Melon Wasserstoffsäure*? MeCl, Pt2Cl vegyülnek A3H-el mint HCl és $A3HMeCl = A3HHCl = A4HCl$ (Tdr. 1840. 2-dik K. 89. l.) Pt2Cl még lackmust is veresít, mért nem neveztetnek ezek is *sav*nak? Attól félnek itt ismét, hogy majd átlátják, miként itt az Me Pt mi HCl-ben H volt 's hogy ha HClben mint *sav*ban $H =$ vizeny a' savító; akkor ezekben MeCl, Pt2Cl stb. Me vagy Pt lenne a' savító. Rá kellett volna jönni ez eredményére a' következetességnek, itt nem nagy rendszer van veszélyben, mellyet a' szigoru következetesség megbuktatna, ne engedjük a' kémletet a' hírbeni gyengülés félelme által megakasztani. Rá jöttünk volna, hogy a' Pt az éreny is olly savító mint a' vizeny $= H$ ez ugyan nem lett volna nagy baj, hanem az élenynyel is egy categoriába hoztuk volna. Ez a' jutalmaz szegény éreny mit erénynek is lehetne nevezni, mert tanunkat annyi tévutból vonád ki, 's annyiba vonád. Pedig még azt is megmagyarázták volna, mért van olly rossz barátságban az élenynyel, mért hiszen maga is *savító*, bizonyosan a' *fraternalis division* kaptak össze, a' *hasonnemű villamok egymást ellaszítják*, tenné hozzá a' villani vegytan (die Electrochemie).

Egyébiránt ezzel sem segítettek volna magukon, mért épen ez oknál fogva kellett volna az *élenynyel* a' *zöldenyt*, a' *hamanynyal* a' *vizenyt*, egy categoriába tenni: nem pedig az élenyt a' vizenynyel. És valamint az O és Cl a' könnyen bomló ClO miatt tartoznának együve, ugy A és Cl is a' még könnyebben bomló A3Cl miatt - - ek-

ként számtalan savitót fognánk összeszedni, hanem a' vi-
zeny még is az utósok közt lenne. Már láttuk (Tdr.
1840. 2-ik K. 88, 1.) hogy minden test ércz, most arra
jöttünk, hogy minden ércz savító, még ki tudja mire jö-
vendünk, ha vizsgálatinkat szorgalom vezérli!

IRÁNYI.

XXVI.

A' TERMÉSZETI TUDOMÁNYOK'

TANÍTÁSÁRÓL 'S A' VEGYTAN ÁLLAPOTJÁRÓL
POROSZHONBAN.

(II. Közlés.)

A' megrögzött magatúlbecsülés és tudatlanság ezen nemzedékétől semmi haladást nem várhatni a' tudomány számára. Mi sietve, mi kíváncsilag ragadják meg a' hamis istennőt, melynek neve, német természet philosophia, ezen szalmával kitömött és kendőszinnel befestett holt vázat, mely világosságot ígér nekik, szemeit föl sem nyitó, mely eredményekkel szolgál, előre bocsátott figyelet és vizsgálat nélkül, mit sem törődve a' minőséggel és idommal, nem adva oktatást annak célja 's munkásságáról, a' mit magyarázni akar; minden tüneményt, melyet nem értenek, e' szinte náluk értelem nélküli szavakkal magyaráznak meg: *életerő*, *dynamicum*, *specificum*. A' természet-philosophia életereje a' *horror vacui*, a' tudatlanság *spiritalis rector-a*.

Alig van az anyagnak munkássága 's állapota, mely a' testi 's szellemi szemek előtt rejtvebb és homályosabb volna, mint az melyet villamosnak mondunk. Egy évezred folyt le a' természettan fejlődése óta, míg az ember csak sejdítést kapa a' természeti erők legiszonyabbikáról, mely észrevétlenül a' műszertelen természet minden változásaiban, az állati 's növényi élet minden működésében részt vesz. A' természetvizsgáló szolgájává tette őt, el nem

ijedve a' számnélküli nehézségektől; fáradhatlan vizsgálatok következtében igen szoros ismeretségbe jutott vele: tudja, hogy a' hévvel világgal és iramossággal (magnetismus) egy anyától származik; általa tette e' két testvért alattvalójává; mellyek parancsát követik, mellyek segédmével pályát mér ki a' villámnak, a' nemes érzeket kicsalja legszegényebb telepjeiből; általa sikerüle neki, a' szilárd földkéreg minőségét meghatározni, általa hajókat is hoz mozgásba.

Az erő nem látható, kezekkel meg nem fogható, sajátosága 's hatásának módja és minősége az emberi lélek által csak nyilatkoztatványai és hatásaiban vizsgálható.

Semmi más ut nem gondolható, nem lehetséges, hogy az életerő lényegébe belátást kapjunk, mint a' természet-vizsgálás útja.

A' természeti philosophia számára az anyag azon alapota, mellyet *előnek* mondanak, ugyanaz, mit az otahaiti-i papok tabunak (érintetlen, szent-nek) mondanak; ha e' fajt látásra törekszünk vezetni, a' látni nem akarók inkább szemeket tolják ki. Mig a' valódi philosophiának minden észrevétel, minden tünemény kimerítése, minden csalódás fölfedezése oly mag, mellyből számára valószínűbb nézet és igazság fejlődik ki, addig örült huga visszaveti az étket, mellyből táplálkozott, melly erőt és életet ada neki, midőn az ész és okosságtól még el nem hagyaték.

A' természet philosophusok munkássága 's hatása a' század pestise, fekete halála volt. Tőlük származnak ezen a' tudományos lélekhez méltatlan vélemények, hogy a' természet teremő ereje elporhadt hegyekből, elrothadt növényanyagból és esővizből legkülönbözőbb növényeket, sőt állatokat hozhat elő, tehát élő lényeket mag nélkül, hogy a' tetük a' gyermekeknél körmüködés által teremnek, hogy az állati műszerezet képes vasat és vilányt előteremteni! Mind e' vélemények csak a' vizsgálat-hiány következményei, csak a' tudatlanság kifolyásai, melly az által csak restségét és elégtelenségét palástolja a' kezdet

fölfedezésére. Eszöknél vannak-e az illy gyermekek, kik minden vizsgálat nélkül kész igazságnak veszik az efféle véleményeket, kik az ásványvizek hatását a' lappangó hé's villamosság különös nemének (ez is némi kut-szellem) tulajdonítják? képesek-e számot adni más valami tüneményről, föl tudják-e az egésségbomlás forrását vagy okát találni? Lehet-e az illy tébolygókat természetvizsgálóknak vagy bölcseknek nevezni, kik a' természetvizsgálás és bölcsekedés első elvét: *csak az tartassék igaznak a' mi megmutatható, vagy már meg is van mutatva*, a' legnagyobb lelkiösmeretlenséggel megsértik. Ki nem hagyná szánólag és elnézőleg kezeikben ezen játékszert, mellyel sok méltóbb tárgy helyett életöket ajtájszadozzák, ha sok helyen az egyetemek főnökei nem volnának, a' tudományok góczában, honnan az igazság és világnak kellene minden irányban szétáradnia, ha e' hamis próféták ifjaink szívét meg nem mérgesitenék, őket alkalmatlanokká téve, hogy vizsgálódásainkban részt vegyenek, hogy az országnak és embertársaiknak használjanak! Az olly embert, ki esze-mentségében valakit megöl, becsukják hogy ne tudjon ártani, de ezeknek még ma is szabadságokban van orvosainkat képezni, rájuk ragasztva ezen esze-mentségi állapotot, melly megengedi, hogy csendes lélekkel és elvek szerint üljenek meg százakat és ezereket¹⁾.

Olly férfiak mint *Schönlein*, *Tiedemann*, és *Müller* egy új napnak hirdetői 's hajnalhozói; szavaik nem hangzandanak el a' pusztában: az orvosi tudomány öntudatra kénytelen ártalok jöni.

-
- 1) Ismerek egy német egyetemet, hol a' természet philosophusok elmebomlottsága annyira ment, hogy a' physiciát nem tartják szükségesnek az orvos számára: tehát itt az orvos nem köteles a' mozgás, a' melegség, villamosság és iram-erő törvényeit ösmerni, nem szükséges fogalmának lenni a' szív munkálatáról, a' szem, fül, a' lélekzési és szólási műszerek bámulandó készületéről, — hol egy élettani oktatásban a' vértékék létele azon egy okból tagadtatik, mert pusztá szemmel nem láthatók.

A' természet philosophusok azt vetik a' vegytanároknak szemére, hogy csemerletes mázolásokat csinálnak a' vérről, az agyról, gyomornedvről, az emerről (chymus) és táprul (chylus), stb. melyek vizsgálatok volnának, de nem gondolják meg hogy ezen oldványnak épen ők terem-tői. Ha kérdéseket adtak volna, azokra meg volna felel-ve; de hogy kérdést tehessünk, gondolkozni kell és tudni mit akarnnk. De ti nem tudtatok kérdést tenni, noha az irányt nektek kell vala kitűznetek. Maga nem lévén phy-siologus, mi marada a' vegytanárnak hátra, mint vaktában tenni kísérleteket? Hogy tudhatá ő, mi hiányzik nálatok, mire szorultatok nála, mivel lehet hasznotokra, hogy ép-tani kérdések megfejtésében lehetett volna szolgálattokra? A' ti föladástok, nem pedig a' vegy és élet-tudósé, világot terjeszteni a' műszeres és az életműködésekre; nektek mindeniknek utjaival és segédszereivel meg kell ismerked-netek, a' tünemények nyelvét tulajdonokká kell tennetek, 's akkor lesztek csak képesek egy lépést előbbre tenni.

Az okos természetvizsgálattal egészen ellenkezik, megmagyarázni akarni a' képző, tápláló és elválasztó mű-ködést a' műszerzetben mielőtt tudnók, mi a' fehérnye, sajtanyag, rostanyag, agyállomány stb., ezek mint csupa nevek, melyekből alig ösmerjük a' betűket; és várhatni-e hogy fognak előttünk szólani, mig tulajdonságaik és viszo-nyaik, mig átváltozásaik nem ismeretesek, melyeket ta-pasztalnak ha egymás közt érintésbe hozattak, mielőtt egy szóval, beszédre kényszerítettek? — Az ásvány tudós ön céljára tanul vegytant, az olúcsóvel tanul banni, megta-nulja oldványát csinálni, a' vegytanárra nem szorul többé; valamig az épélettan a' vegytantól vár segedelmet, de ma-ga nem nyul hozzá, addig ki nem fog általa elégitetni.

A' húgyanyag, az allantoin, a' hangya 's a' vízbo-garak savanya, a' sódisavany, a' gyökönkegyök 's a' le-gyező bajnócza (spiraea ulmaria) szálékony olaja életmü-ködési termények. Nem különös-e, hogy az elrejtett élet-erő, melly őket előhozta ezen képzelet által föl nem fog-ható munkásság — egészen közönséges vegytan erők által

pótolható? hogy ezekkel teljesen azonos hatások hozathatnak elő.

A' kigyók és madarak ganájából azon jegedő anyagot teremti elő a' vegytan, mely a' tehén hudduzma nedvéből kapható, szénné pergelt vérből húgyanyagot csinál, fűrészből cukrot hangya és sósdisavanyt, fűzhajból a' legyező bajnócza olaját, burgonyából a' gyökönkegyök szálékony fűszeres olaját, olly anyagokat, mellyek előbb csak elemeikre nézve voltak ott jelen.

Olly tapasztalatok-e ezek, mellyek reményünket le-
verik, hogy valaha sikerülend előhozni azon egyesületeket, mellyekből az izomrost áll? Magát a' műsbert, a' majt vagy vesét, a' vérgolyót és szemet az okos ember soha sem akarandja műhelyében előteremteni. Tudván, hogy a' poroszsavany és keserű mandolaolaj termése a' keserű mandolákban, a' mustárolaj és rebczedék a' rebczében, a' cukor a' csirázó magban vagy oldvány eredményei; hogy a' halt bornyúgyomor úgy hat a' keményítőre mint az élő; hogy ennek is kevés sósavany segedelmével a' keményre főzött tojás szint ollyan idomot ölt magára mint az élő gyomorban, ezek okok-e azt hinni, hogy nem jövünk közelebbre azon átalakulásokhoz, mellyeket a' táplálék a' műszerzetben tapasztal?

De hisz ezek csupa műszeres testek, csupa műszerzetek részei, mellyekben a' megfoghatlan munkásság, az életerő még utolsó mutatkozataival jelen van. Csináljatok cukrot, epezsirt, húgyanyagot stb. faszénből, fojtanygázból és a' víz alkatrészeiből 's ekkor hinni fogunk a' chemiában! Így szólnak a' rövidlátók, a' tudatlanok, a' gyöngék. Azt kívánják a' chemismustól, mit maga az életerő sem tud semmi módon előteremteni, melly faszénből 's a' víz elemeiből nem tud cukrot vagy zsirt állítani elő.

Mióta a' vegytan pontosan követi azon utat, melly az életerőnek magának is elébe van szabva, mióta a' műszeres összetételek átalakulásait tanulja, képessé lön, műszerzetek alkutrészeit előállítani.

Valamig a' tudományos orvos elmulasztja, a' természeti tudományokat, nevezetesen a' vegytant és kísérleti természettant legalaposabb és pontosabb tanulmányainak tárgyává tenni, és pedig mint előkészületi tudományokat főtanulmányához, addig az orvoslati tudomány nem nyere rend világot legfontosabb föladataihoz, a' szabálytalan állapotok mellőzése- 's kihajtásához a' testből.

És ha a' physiologus elmulasztja, megismerkedni a' vegytani kísérletek minden segédszereivel, soha sem lesz hatalmában, segedelmet nyújtani az orvostannak vagy tulajdon tudománya hatásait tágitani. A' szakálynyesők és természetphilosophusok, mint tudva van, nem szorulnak a' természeti tudományokra, hogy valamire menjenek.

Hol tehet már most Poroszthonban az orvos és physiologus e' szükséges fölkészültségre szert?

Berlinben egyik sem teheti. Vegytani műhelyről Borszlóban sem hallék soha semmit; itt az oktatást előszóval Fischer (?) ur adja. Königsbergen nincs vegytani műhely, Bonnban mivtani intézet van, Greifswaldeban kizárólag orvosi vegytannal foglalatoskodnak, Halleban Schweigger természettani mély vizsgálatairól nevezetes.

A' gyakorlati vegytanban való oktatás a' megismerkedés a' vizsgálat és kísérlet eszközeivel és a' fölfedezésekre vezető utakkal, mind ezek olly költséget kívánnak, mellyet az ország köteles elvállalni, mint az orvosi tanulóknak kórszobákat, a' fűvészeknek növénykertet ad, szükséges pénzekkel azok föntartására. Mi a' mathesisben a' pont és a' vonal, az a' vegytani műhelyben a' font kénsav, salitromsav, rézag stb., mind pénzbe jövő tárgyak, és hozzá még ollyanok, mellyek nem a' végett használtatnak föl, hogy csizmakenőcs is főzessék, hanem arra szolgálók, hogy a' tanulók megismerkedjenek a' tünemények nyelvével, a' testek sajátságaival és viszonyával.

Gondoljuk csak, mennyi orvosunk lenne, ha az egyetemekben minden orvosi tanuló köteles volna részt venni az academiai intézetek föntartási költségében. Giessenben p. o. hatvan ifjú szokott orvosi tudományt tanulni, míg a'

kórszobákra, boncztanra és gyűjteményekre több mint 20,000. forint megy föl. Ha ez a' 60. tanuló közt föl-osztatnék, mindenik 333. forintot lenne köteles fizetni, a' tanítói pénzekén kívül, 's ez a' négy évi tanfolyamban csak 1332. jó forintot tenne. Hol van még a' lakás, éték, ruházat 's a' többi? Ilyen áron alig ha kapnánk orvosokat. Minden a' füvészetet halló javára 70 — 80. forintot ad ki a' kormány a' füvészkert fűntartására.

Mind ezek öly költségek, mellyek szükséges voltát kiki átlátja. De miért nem teszik a' vegytani műhelyeket egy rangba a' többi academiai intézetekkel? Miért kívánják attól, ki gyakorlatilag akar tanulni, hogy maga hordozza a' költséget? Nem ezen körülmény-e oka, hogy Poroszhonban szó sincs a' vegytan alapos tanulásáról, hogy ezen országban nem lehetnek tudományos vegytanárrok, és csak egy oldalulag mivelt orvosok és physiologusok képzelhetők. Csupán Angliában és Parisban, hol világrészek gazdagságai folynak együvé, tarthatják föl magokat a' vegytani műhelyek, mellyekre a' költségek a' tanulóktól kerülnek ki, de szegényebb országokban nem. A' vegytan gyakorlati nyolcz hónapos cursus Sorbonneban és az Ecole de Medicine-ban 1500. frank, Londonban 50. font sterling, azaz majdnem 500. pengő forint. Ugyan hol vannak nálunk öly ifjak, kiknél a' megkívántató gazdagság és a' vegytan szeretete egyesül, 's magokat chemia tanulásra szánják öly nehéz fűltételek mellett?

Rose ur azon egyetlen férfiú, kitől Poroszhonban a' gyakorlati vegytan kiindul, egyetlen kinek örömeire szolgál és ügyessége is van, vegytanárokat képezni, ő is minden segély nélkül szűkölködik tanításához. Műhelye bérbe fogadott és a' kitűzött célhoz épen nem alkalmaztatott hely, a' bér egy részét a' kormány fizeti, de az évi felhasználásra egy batkát sem ad.

Ha Rose ur a' betűzés és olvasásnál valamivel többet akar tanítani, a' tanulók hiányzanak, mert a' költség nagy. Egy ideig hetenkint 4 órát tanita; de csak a' legolcsóbb ásványok föloldásából adhatta oktatást. Ily viszo-

nyok között gondolni sem lehet a' gyakorlatokban, a' tudományos munkákban való gyakorlatra; nála csak ásványtanárok tanulhattak jó szűken valamit.

Két három ezer tallérnyi kiadás Berlinben alig elég arra, hogy számos ifjoknak alkalom adassék reggeltől estig foglalatoskodni a' vegytani műhelyben. Ezen öszveg nagy ugyan azon fogalmak és képzeletekhez, melyekben a' poroszok fölnőnek: de mellette az is való, hogy Berlinben nem fog chemicus képzetni. A' fölvilágosodott kormány és országrendek dicséretére legyen mondva, kik az idő kívánatait nagyobb belátás és bölcseséggel ismerék meg, hogy Giessenben sokkal több fordittatik e' czélokra. A' műhely évi járuléka 1500. forint.

Rammelsberg műhelyet nyitja meg, de a' kormánytól legcsekélyebb segédelmet nem kap.

Mitscherlich az academia alapjából 4 — 500. tallért kap évenként, a' mennyi körülbelül elegendő tanórái 's tulajdon kísérletei szükségéit fedezni. Eddigelé egy ifjunak sem nyithatá meg műhelyét; eddigelé kit sem tanita, ki a' tudományt egyetlen egy lettdologgal gazdagította volna; 20. év alatt csak a' kancsukolaj oldványa jött ki belőle. Mint vegytan oktatójának, mint természet vizsgálónak hatása egészen bénitva és hiúsitva van sok alárendelt munkák által, nevezetesen az által hogy sok fontosság nélküli hivatalt visel, melyekre kevesebb kitünő fejek is elegendők volnának sőt talán öt fölül is mulnák.

Minden ember belép egy oly életszakba, midőn megszűnik hatólag nyulni a' tudományhoz, midőn menetét nem tudja többé siettetni, 's a' tan haladását nem követheti. Ezen korban tapasztalataik, vigyázások és tudományok által végetlenül hasznosak lehetnek a' tudománynak; e' tekintetben egy ország sem cselekszik bölcsebben mint a' francia: a' nagy vegy- és természettanárok, természetvizsgálók és mathematicusok, midőn a' tudomány túl tett rajtok, mindegyre legjobb közbenjárók maradnak és a' legjobb tanácsadók minden ide tartozó dolgokban.

De ha férfiak életek delén, minden tehetségeik leg-hatalmasabb fejlődésekor olly czélokra használtatnak, melyek tanítói rendeltetésekből közvetlenül nem származnak, ez nyilván annyi mint rendeltetéseket elrontani, semmivé tenni.

A' berlini, különben olly jeles mesterség intézetben (Gewerbeinstitut) oktatást adnak az ügyességek és mesterfogásokban; de legfőlebb is csak kereskedési és mesterségi tárgyak föloldása az, mire mehetnek; 's ezek épen azon foglalatosságok, melyeknél az ítélő 's gondolkozó tehetség kevésbé szükséges; elegendők napszámost és gépelyeket képezni.

A' mesterségi és öszművészeti iskolákban rendszeren a' legtöbb helyeken rendkívül hiányos a' vegytani oktatás. A' valódilag tudományos tanítás képessé és fogékonnyá tegyen minden alkalmazásra, a' tudomány elvei 's törvényeinek ismerete mellett pedig az alkalmazás könnyű, mert magától jő. Semmi sem ártalmasabb és kártékonyabb, mint ha az anyagiság vagy a' haszón elve vert valami intézetben gyökeret, ha azon intézetek, melyeknek föladata az ifjakat azon utakkal ismertetni meg, melyeken járni kell, ha a' gondolatot, a' fogalmat, a' megtanultat tünéményben (kísérlet által) akarjuk előadni ha, mondom, ezen intézetek arra használtatnak, hogy belőle szappanosok, pálinkaégetők vagy kénsavany-gyártók lépjenek elő. Mind ez egészen elrontja, tönkre teszi az intézet czélját.

Számos vegyműhelyt és ipariskolát láttam, 's azok legnagyobb számában a' tanítók hajlama és gyönyörvadászata szerint a' legkülönbözőbb vegytani mesterségeket, csekély fokon végrehajtvá. Az illy kedvüzések főlemésztik az intézet pénzalapját, de legkevesebbé sem használnak.

Mind azoknál kik az itteni vegyműhelyt mesterségi célból látogatók, gyárnokok fiai vagy magokat iparra szentelendők, igen kitünő hajlamot vettem észre, az alkalmazott vegytannal foglalatoskodni. Bizonyos félelem és aggodalommal követik azon tanácsomat, hogy mellőzzék ezen időlopó napszámosi munkákat 's csupán azon mód-

dal ismerkedjenek meg, hogyan kell a' tisztán tudományos kérdésekre megfelelni. Értelmek könnyen és hamar megtanulja a' legjobb eszközöket kitalálni, ők magok fogják a' körülményekhez alkalmaztatni 's azok szerint módosítani; minden működés, minden oldvány, mely bizonyos hatásmód kikutatására szolgál 's melyet elő kell venni, hogy a' föladás megfejtésének föltételeit kivizsgáljuk, mind ennek bizonyos célja van; mindenik bizonyos ingert kap, mely minden elfáradásnak elejét veszi, 's ha a' kérdés valóban meg van oldva, ezzel minden út és mód ismeretébe jutott, hogy más hasonló célt elérjen. Sokakat ismerek, kik szikso-, kénsav-, czukor-, és vérlúgsógyárokat kormányoznak, festők vagy más ipart űznek; a' nélkül hogy előbb bár mikor foglalatoskodtak volna vele, az első fél órában legtökéletesebben tisztába jöttek a' gyártás módjával, nem sokára pedig sok czélszerű javítást vettek elő. Meg voltak szokva, minden munkájoknál a' vegyműhelyben mind azon anyagnak legpontosabb és hitelesebb ismeretét sajátokká tenni, melyeket munkáiknál használtak; a' hibák megelőzésének elmulhatlan föltétele gyanánt tanulák meg átlátni, hogy a' képzett eredményeket alapos vizsgálat alá kell vetni összetételek tekintetében, 's ebből magából fejlődék ki a' hibák forrása, a' veszteségek megelőzése, a' készülétek javítása, a' bánásmód tökélyesítése. Mind ezt nem tanuljuk meg, ha csupán receptek szerint dolgozunk.

Königsberg ismeretes mint a' legjelesb iskola a' számtanos physicára nézve; tisztelet azon derék tanítónak, ki Neumann, Jacobi, Dove, Strehlke, Mozer és Riesben 's a' tudomány egyéb gazdagítóiban az isteni szikrát meggyújtotta és táplálta. Soha nem hallám, hogy Königsbergben alkalom van, a' vegytanban alapos előmenetelt tenni; vegy műhely nincs, tehát annak tartására költség sem szükséges. Dulk csak 150. tallerról rendelkezhetik, de ezzel a' tüzelő anyag sincs kifizetve.

Halleban nincs vegyműhely, Greifswaldeban szinte nincs, Bonnban jeles hely van, de a' mi talán minden más

célra jó, csak vegyműhelynek nem. Menjünk csak figyelemmel át a' hat porosz egyetem tanítási jegyzékein az utolsó években, 's csak egyben látjuk a' vegyműhely lételet megemlítve, három egyetemen hetenkint kétszer adatik elő az oldoványos vegytan, egyetlen egyben sincs szó gyakorlati oktatásról, a' dolgozhatási 's gyakorlati alka-
lomról.

Ezen állapotok nem alkalmasak megczáfolásra, ezek magyarázzák meg a' földmívelés, növényélettan tudománytalanságát, fölvilágosítják a' geognosia alacson fokát. Én a' földmívelést és növényi élettant vegytani viszonyaikban egy kis irat tárgyává tettem¹⁾, fölmentem tehát terjedelmeseb előadása alól magamat; abból kiviláglik, mennyire lehetetlen, alapos ismeretek nélkül a' vegytanban, a' foglalatosságok legfontosbikát, a' mezei gazdaságot haladásra bíni. A' növényélettanárak csak neveikről ismerik a' növények alkotó részeit; legkevesbbé sem ismerik hatások és tulajdonságaikat; nem ismerik céljokat és működésüket; sem a' talapot nem ismerik, sem a' növények tápsze-reit, mellyektől azon élete 's fönmaradása függ; nem tudják, mi a' trágya, 's honnan veszi fojtanyát (azoum) a' növény; a' legfontosb működést egy képzelt anyagnak, a' televény földnek (humus) tulajdonítják, melly azon idomban, mint képzeletekben rémlik, semmiféle földben nem találhatik. Mindennek oka az, hogy az alkalom hiányzik a' vegytan alapos megtanulására.

Ezen alkalomhiány, vegyműhelyekben alapos ismeretet szerezni magának a' vegytanból, oka egyszersmind a' földtan alacson állásának. Földtanáraink közül hány-nak van több mint szük ismerete a' vegytanból. Könyvek iratnak a' sziklák eredete, képződése 's átalakulásáról, 's nem ismerik összetételeket; legnagyobb becs tétetik bizonyos állati maradványok jelenlétére némi hegy képzé-

1) Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie. Braunschweig, bei Friedrich Vieweg und Sohn.

tekben 's következtetés vonatik abból az egykoru eredetre, hasonló származatra; de a' sziklák alkatrészeinek ismeretére, mellyek soha sem hibáznak, mellyek' jelleme változhatlan, épen nem alapitnak becset!

A' gyógyszerertan, melly hajdan mély és alapos kutatások gazdag forrása volt a' természeti tudományban, most apadás és kiszáradás alá vettetik Poroszhonban; Poroszország gyógyszeresei nem lelnek alkalmat, hol alapos ismereteket szerezzenek magoknak tudományok legfontosabb ágában, valamint jártasságot és gyakorlatot a' tünemények nyelvében, most már nem vesznek abban részt, a' mi oly magas polczra emelé őket más országok fölött.

Poroszországban nincs iskola gyakorlati physica tanítóinak számára; oly országban, hol 6. egyetem van, nincs vegyműhely, azon egy hely, mellyet az ország előmutathat, hogy ott a' kinek kedve 's hivatása van, ügyességet és gyakorlatot szerezzen magának azon mesterségben, melly a' tüneményeket magyarázza 's kísérleteket csinál. Alig találhatnám el, ki fogna *Magnust* Berlinben a' vegytani iskolából pótolni.

Senki sem titkolhatja el maga előtt, hogy a' túl hatalmaskodó humanismus a' természeti 's orvosi tudomány előmenetelének mindenütt útjába vág; elvek, mellyekre félszázad mulva szégyen és sajnálat mosolyával fognak tekinteni.

Ki merne azon állitással föllépni, hogy az alapos ugy nevezett „humanisticus“ mívelés nem tartozik ifjúságunk szükségéhez, hogy ez nem zárja magába a' lélek legjobb és legcélszerűbb előkészületének elemeit minden más tudományhoz? Valóban nincs jobb eszköz a' lélek fölébresztésére, az értelem élesztésére, az ítélet gyakorlására; a' mathesis, a' természettan bizonyos korig csak félszak irányt ad a' gyermeknek; ezen rossz állapoton egészen segít a' nyelvtanulás eleinte idomára, utóbb tartalmára nézve, majd a' történetírás és a' gymnasiumainkban előadatni szokott más tanítási ágak. De jelenleg legnagyobb szerencsétlenségnek kellene tekinteni valamely or-

szág számára, ha ország csak az ország szolgálai osztályának kimivelésére szolgáló eszközöket tartaná figyelmére méltóknak, ha a' polgárok egyéb osztályait csak eszköznek tekintené, hogy az emésztőkről gondoskodjék.

A' gymnasiumok és mesterségi iskolák közti vita hasonlít a' szappanosok peréhez a' gáz világ ellen, a' fogadósok ellenszólásához a' gyorsposták ellen, a' fuvarosak panaszához a' csatornák és vasutak ellen. Ezen tudatlanok 's minden valódi műveltség nem ismerői, nem akarják hogy az ország a' polgárnak és földmivesnek utat nyisson a' jobban táplálkozás- és ruházkodásra, az országos terhek szíves és könnyű viseletére, adóik lefizetésére; nem akarják hogy az orvos a' természeti tanokkal fölruházva, egyetemeinket megkeresse, nem kívánják, hogy valódi hasznót húzzon előadásainkból, melyek előtte, a' kizárólag gymnasiumban neveltnek, egészen érthetlenek maradnak; nem akarják hogy az ipar és kereskedés kifejlődjék és az ország gazdagodjék; harcolnak az anyagiság ellen, az idő haszonleső elvei, képzeletek ábrándképei ellen; ők kik a' természeti tudományoktól a' legnagyobb jótéteményeket kapták, a' mint általok és áldásteli befolyások által 50. év óta díjaik háromszorosan emelkedhettek a' nélkül hogy nyomás, szegénység, elégedetlenség mutatkozott volna az alsóbb osztályoknál, melyeket ők embernek is alig tartanak, mivel nem értenek görögül 's nincs fogalmok a' variánsokról a' latin autorokhoz.

Ezen kőbarátok okai, hogy theologusaink a' teremtető jóságát 's fölfoghatlan bölcsességét csak könyvekből tanulják ismerni, hogy törvénytudásaink egészen idegenek maradnak az álladalom valóságos élete, műszeres fejlődése és tökélyesedése iránt, hogy belátások nem élesül, elméjük nem ébred annak elébe, mi valódilag jótékony vagy ártalmas neki, ők okai, hogy a' tanulni vágyók a' falukon, ha megismerni vágyják e' vagy ama természettüneményt, nem a' paphoz vagy orvoshoz mennek többé, hanem a' fővadászhoz; mert ez sokkal többet tud a' valóban tudni valóból mint amazok.

Természettudományi iskoláinkból, nevezzük bár mesterségi vagy real-iskoláknak, új erősebb fajzadék állandó, értelem és elmére nézve erősebb, tehetőbb és fogékonyabb mind az iránt, a' mi valódiilag nagy és hasznoshozó. Ezek által nevedekdni fognak az országok segéd-szerei, a' közbirtok nevekszik 's így lehetőségessé lesz az iskolatanítók fizetését javítani 's iskolákat építeni. Az ember akkor lesz igazán képes magasra irányozni pillantásait, ha a' létezés ónsúlya alól fölszabadult, ha könnyebbé tétetek neki a' földi gondok emelése,

Nem ismerek országot, hol ez áldáshozó intézetek nagyobb bölcsesség és vigyázattal volnának megalapítva 's jobban ápoltatniának, mint a' Hessen nagy herczegségben, hol szembeszökő és sükeres befolyások minden rendű és ranguaktól hálásan elismertetik. Bár minden országban hasonlólag becsültetnének; ezekben képződnének a' valódiilag tudományos orvosok, a' minden oldalról mivelt élettanárok, csillagászok, physicusok, erdőszek és gyógy-szeresek.

(Liebig Justus után)

VAJDA PÉTER.

XXVII.

MONTESQUIEU.

Két philosophiai rendszer, melyek a' művelt nemzetek' nyugalmában szoktak kifejlődni, a' scepticismus és az epicureismus mind inkább kiterjedtek a' tizennyolczadik században. "Húszféle iskoláik is voltak Páris' híres salonjaiban, az udvar' és a' város' erkölceit áthatották, 's a' közönség által legkedveltebb munkák' jellemét képezték. Ezen tanokból indult ki a' XVII-dik század' végével, Baylenek, az encyclopaedia' előzőjének hatalma. Ez volt magának Voltairenek első hüvereje; ez volt csaknem egyetlen egy fegyvere annyi középszerű írónak, kik a' merész gondolkozók közé számítottak.

Montesquieu megbírála és megveté e' rendszereket. A' fiatal Helvetius, a' korabeli philosophiának ezen öszinté híve, 's Montesquieunek barátja, olvasván a' „törvények' szellemét," mielőtt nyomtatásban megjelent volna e' munka, nem elégedett meg vele, 's gyengének, hátramaradtoknak, és nagy nézetek nélkülinek találván azt, aggodalmában barátja' dicsőségeért, a' munka' kibocsátását nem tanácslá. De hol állanak ma Helvetius' theoriái, és azon merész újdonságok, melyeket a' divatszerű salonok' számára írt vala? Kitöröltettek a' philosophiából, 's csak toldalékul szolgálnak a' XVIII-dik század' erkölcsi historiájához. Montesquieunek könyve ellenben, nem tagadván azon igenleges tapasztalatokat és az ember' physical vizsgáltatását, melly iránya volt a' tizennyolczadik századnak, magasabb és tartósabb elvekig emelkedett. Nehány itt ott elszórva találtató és véleményünk szerint épen materialismusoknál fogva nem helyeselhető kifejezések' daczára, munkáját nemes szellemiség jellemzi. A' tizennyolczadik

század' első felének könnyelmű és ragyogó scepticismusa 's epicureismusa után, a' szellemi visszahatás kezdetét vevé a' „törvények' szellemével.“

Montesquieu az abszolút igazság' kérdésével nyitja meg munkáját, azon igazságával mellyet Carneád és a' görög sophisták tagadtak. Ő minden igenleges törvényt, sőt még az emberi lételt is megelőző igazságviszonyokat ismer, mondván: „állítani, hogy egyéb igazságos és igazságtalan nincsen, mint mit az igenleges törvények parancsolnak vagy tiltanak, annyi, mint azt állítani, hogy a' kör' vonatása előtt minden sugár nem volt egyenlő.“ Voltaire ebben csak a' *realisták'* és *nominalisták'* régi vitáját látja, azaz: metaphysikai szörszálhasogatást. De ezen szörszálhasogatás egyéb-e az erkölcsi kötelesség' és valóság' eszméjénél? Igen is, van egy az igenleges törvényeket megelőző igazság, 's miért van, azért lehetségesek az igazságos törvények; az ember nem teremthet semmit; ő nem teremthetné magának az igazságot; ő ezt csak egy örök typus szerint kifejlesztheti.

Ezen elv elhat az egész munkára; ebben áll egész morálja annyi mesterkélt törvények' végtelen különféleségének közepette, mellyeken Montesquieu mint meg annyi történeti factumokon átmegyen, mellyeknek okát és következményeit nyomozza, de mellyeket helyben nem hágy.

Ezen szempontból kiindulva, számos ellenvetés, mellyek a' „törvények' szellemének“ tétettek, elenyésszik. Lássuk először is azt, melly a' kormányok' híres felosztása ellen szól.

Ezen felosztás hol tudománytalannak, hol hamisnak találtatott. Voltaire tagadja, hogy a' despotismus külön és állandó kormányforma lehessen. Napjaink' híres dialectica, ki izről izre kíséré a' „törvények' szellemét,“ Tracy úr először is ezen felosztás ellen nyilatkozik, *specialisokra* és *nemzetiekre* osztván a' kormányokat, úgy hogy azok, mik egyéb jogon alapulnak, mint az egyetemi akaraton, bár milly alakuk legyenek is különben, a' specialisokhoz tartozzanak; a' nemzetiekhez pedig azok, hol

az említett akarat vagy önmaga által hat, vagy az által is, hogy hatalmát egy emberre bizza, akár egész életére, akár örökségileg, akár korlátlanul is.

De valóban ezen új osztályozásnak nincs joga, roszalni ama' régiebbet. Mert valljon nem nevetséges-e, azon egy cím, azon egy előleges nemzeti akarat' neve alá sorozni, a' legszabadabb köztársaságot és a' legkorlátlanabb despotismust? Ez Linnének bizonyos felosztásaira emlékeztet, mik szerint a' legkülönválóbb lények, az ember és az áhi azon egy nemből egyesülve találhatnak, némi titkos egyformaságoknál fogva, mellyeket a' tudomány kikutatót, 's mellyek helyett csak végtelen különiséget lát a' közönséges szem,

Az erkölcsi világban, ezen egyetlenegy pontbani találkozás, midőn ellentétben áll minden egyeb, gyakran csak növeszti a' különbözőséget, 's én részemről világosabbnak és valóbbnak tartom a' Montesquieu által elfogadott régi felosztást, az újabbnál.

Azon következmények, mellyeket monarchiai, respublikai és despotikai státusokra osztásából hoz le Montesquieu, azonképen tagadtattak, mint maga e' felosztás. Mit jelent az a' becsület — mondák, melly elve volna azon monarchiáknak, miknek vétkeiket olly hatalmas ecsettel festéd? mit ama' rény, mellyet a' vajmi gyakran lázongó és megromlott respublikáknak osztályrésziül oda ítélsz? A' félelmet mi illeti, arról nem tétetik szó, azt nem akarják elvitatni a' despotismustól.

Montesquieu úgy cselekedett, mint Tracy úr; ő theoriájában kimélte a' korabeli hatalmasságot, ő tiszteletes helyet mutatott ki neki, és Franciaországot nem helyezé Macchiavell' példájára azon egy sorba Törökországgal. 'S valóban, úgy hozá ezt magával az igazság; 's csakugyan meg kell vala' ismerni ezen tiszta de nem despotiai monarchiát, hol a' fejedelem mindent tehet, de nem akar mindent, mit tehet; hol az akadály nem rejtezik a' törvényben, hanem a' lélekismeretben, a' becsületérzésben, a' szokásban. Mert különben, hogy is foghatnók meg XIV. Lajos' uralkodásának

szép éveit, és annyi lángészt szabadság nélkül? De voltak 's nem kevesen, kik becsületet találtak az engedelmességben, és erkölcsi felemelkedést a' hódolatban. Urat szolgáltak, de olyat kire kevélyek voltak. Ez érzelmmel, a' katonai monarchia' ezen megtisztult maradványaival kapcsolatba akart hozni Montesquieu egy más erkölcsi erőt, a' magistratura' függetlenségét. Ő ezt szintűgy a' historiában találá: a' becsület volt ez, de más alakban.

Mi illeti a' köztársaságoktól követelt rényt, mi egyéb ez, mint az egyszerűség' és egyenlőség' elve, a' hon' szeretete 's ragaszkodás törvényeihez? Ez olly lényeges feltétel, hogy a' történetek' legkülönműebb szakáiban rá akadhatni. Montesquieu nem bámulja a' régieket aműgy iskolásan, mint Voltaire állítá. Olvassuk Florenz' leírását a' tizenharmadik században, Dante' verseiben: vagy nem azon egy képe az a' hazafiságnak és egyszerűségnek, azon egy rény, mellyet a' Plutarch által festett republicák' legjobb idejében találunk? nézzük a' tizenhatodik századot; elmellőzve a' miveltség' 's a' cultus' különbségét, Calvin azon szellemben hozza törvényeit, mellyben Lycurgus. Nézzük a' tizenhetedik századot, az éjszakamerikai egyesült státusokat alapító democratiai intézvények' eredetekor a' magánéletet épen úgy alárendelve látjuk a' közéletnek, épen azon lemondás' és nélkülözés' szellemét, épen azon erkölcsi politíát találjuk, mint a' régiség' azon alkotmányaiban, mellyeknek kolostori szigorát neveltségessé teszi Tracy úr. Connecticut' és Massachusetts' puritánus elődei, az amerikai szabad státusoknak ezen első alapítói, spartaiakhoz hasonlítanak, kiknél azonban a' kereszténységnél fogva hasonlíthatlanul felebb állnak. Egész életök a' közsancio alá volt helyezve; törvényeik az aprólékossáig szabályozták cselekvényeiket, 's azonképen fenytették a' bünt, mint a' vétket. Vasárnap' tiltva volt utazni; a' restség, a' részegeskedés, a' hazugság, birságfizetéssel és ostorral büntettettek; a' házasságszegés halállal. És jelenleg, midőn ezen szigorú erkölcsök megszeliidültek, midőn az ipar, a' kereskedés, a' nyerességvágy

uralkodnak, az egyesült státusokban, democratiájok fennáll, mert a' keresztyénség' szelleme, ezen tiszta és nyugtató vallás, még ma is közérénye az országnak.

Ezen nagy példány a' „törvények szelleme“ óta fejlődött ki. Montesquieu még csak Penn Györgyöt ismeré az amerikai törvényhozók közül, 's még is már megjegyzé: „hogya Anglia szeretvén ön kormányának formáiban részesíteni gyarmatait, 's e' kormányformák magokkal hozván a' boldogságot, nagy nemzetek alakultak *azon rengetegeken, miknek lakosokat küldött volt.*“

A' kormányok és elveik' értelemhatározatán kívül mi sem támadtatott meg inkább a' „törvények' szellemében,“ mint az éghajlatoknak tulajdonított befolyás. A' jámborokat elrémité ez eszme, 's ők vádolák a' szerzöt, hogy e' pontra nézve korának materialismusába esett. Voltaire, külön más okból, ezen befolyást agyrémmek mondá, és czáfolatul a' szolgaságra jutott Görögországot 's a' capitolon éneklő kamzsásokat idézé. Utóbb, a' forradalom sem ügyelt e' befolyásra, midőn minden népeket azon egy democratiába sorozhatni vélt. De lássuk, szint' olly igazságos-e azon észrevétel, mint a' milly régi.

Hippocrates' munkáiban előfordul egy szép hely¹⁾, melly fordításban így hangzik:

„Ha az ázsiaiak kevésbé alkalmasok a' háborúra, és szelidebb erkölcsűek az európaiaknál, ennek oka az évszakokban van, mellyek náluk nem jellemeztetnek a' hev' és hideg' nagy változásai által, hanem majd egyenlő mérséklettel bírnak. Minélfogva nem is fordulnak elő azon élénk megrázódásai a' léleknek, 's a' test' azon erős forradalmi, mik természetesen elvadítják a' kedélyt, és engedetlenebbé 's erőszakosabbá teszik, mint a' minő egyféle helyzetben fogna lenni. Mert az egy szélsőtől a' másikrai rögtön átmenetek felizgatják az ember' erkölcsi részét, 's őt nem hagyják nyugodni. Ezen okoknál fogva úgy hiszem, kislelkűek az ázsiaiak; 's még inkább törvényeik-

1) *Περὶ ἀδράων, ὑδατων, τοπων.*

nél fogva. Ázsiának legnagyobb része királyoknak van alávetve; de ott hol az emberek nem önnön uraik 's nem szabadok, hanem zsarnokilag kormányoztatnak, nincs okok, magokat a' hadviselésben gyakorolni, sőt inkább okok van, bátorságokat elrejtteni; mert a' veszedelemben, melly ellen küzdeniök kell, nem osztozkodnak egyiránt mindnyájan: kényszerítettnek háborúba menni, szenvedni és meghalni uraikért, gyermekeiktől, nejeiktől, barátaiktól távol. Minden bátor és férfias cselekedetük uraikat emeli és erősíti, 's önmagoknak csak a' veszedelmet aratják, a' halált. 'S mi több, e' nyomorú nép' földjei az ellenség vagy a' nem-miveltetés által pusztítottak elkerülhetlenül. Innen van, hogy azon esetre, ha bátor és szilárd férfi születik közöttök, az a' törvények által természetes hivatásától elejtetik. Ezen igazságnak nagy bizonyosságul szolgál: hogy mind azok, kik Ázsiában nem szolgák, hanem szabadok és öntörvényeik alatt élők, 's kik önmagok' számára dolgoznak, azok mindnyájan, legyenek hellenek vagy barbarok, igen hátrak. A' veszélyek, miknek kitétetnek, őket önmagokért érik; magok veszik bátorságok' jutalmát' valamint gyávaságok' büntetését is magok szenvednék."

Látni, hogy egy görögnek lelkéből származtak e' szavak; megérezni rajtok azon szabadság' büszkeségét, melly legyőzé vala a' nagy királyt. Csak hogy Hippocrates, illy nagy befolyást tulajdonítván az éghajlatoknak az ember' energiájára, még ennél is nagyobb hatalmat tulajdonít a' törvényeknek; ő elmulasztja megvizsgálni, vajjon maga ezen törvények' természete nem határoztatik-e meg az éghajlatoké által, 's vajjon, például Ázsiának szabad népei nem valának-e hegyes és hideg vidékekre helyezve.

Montesquieu, ámbár igen kiterjeszti az éghajlatok' befolyását, ezt még is alá rendelé, néhány pontokra nézve a' religiónak; 's így láttatja velünk, mint alakítá át Aethiópiában az éghajlat által feltételezett erkölcsöket a' keresztyénség. De mi különösnek tetszenék kétségkívül ezen aethiópiai keresztyénség, ha közéről szemlélhetnők? Az evangelium' egyetemi hatásának legnagyobb példáját

mutatják az első századok, midőn Jerusalemben, Antiochia, Alexandria, Carthago keresztyének voltak azonképen, mint Roma és Konstantinápoly: De ezen első diadalma az új hitnek utóbb a' helyezetek' természetes befolyása által visszaszorított, és a' keresztyénség, sorban elvesztvén ezen általa kivívott forró és vadon tartományokat, Európába költözött. Innen azonban, a' tudományok és művészetek által elterjedend mindenüvé, uralkodandó a' világ' minden részeiben. Amerikát már bírja, legkülönbözőbb formái alatt. A' minden nyelvekre átfordított biblia Angliából és Oroszországból kiindulva Ázsia' minden népségei között elterjed, Tartariának' legvadabb pusztáiban, 's a' nagy oceán' legtávolabb szigeteiben is. 'S ámbár nem a' vallásos propaganda, hanem a' kereskedés, polgárisodás, hódítás a' fő cél, még is a' keresztyén törvény egyszerre halad előre az emberi cselekvőség' minden ösvényein, 's minden pontjain elárasztja a' világot. A' jövődő' forradalma' ebben áll. Londonban, Párisban, a' polgárisodás' ezen nagy műhelyeiben gyakran vonatott víta alá a' keresztyénség, félreismertetett, megtagadtatott; de a' távolban épen ezen polgárisodással terjed, 's akarja ez vagy nem akarja, diadalától külön nem választható a' keresztyénség' diadalma. Ők együtt fogják bírni a' világot, és midőn művészeink' szelleme előbbre fogja vinni ama' vadonokban a' természetet, akkor az emberi ipar' hatalmának közepette, önmagától fog megalapúlni az európai fajnak religiója is.

De mi távol valának a' keresztyénség' ezen szemléletétől a' lelkek a' tizenhatszadik században, a' scepticismus' első buzgalma és a' vallásos elnyomás' maradékai között. Montesquieunek még a' vallásos türelemért kell vala harczolnia. Ha magát csak e' nagyszerű ügy védelmére szenteli, műve elvegyülne századának művével, 's oktatásul már nem szolgálna a' mienknek. De ő még egy tartós és szükséges szolgálatot tőn az emberi nemnek, ő visszaszerzé minden alakban, és kifejleszté a' legtökéletesebb formában, a' politikai és polgári szabadság' elveit.

Maga Voltaire, ki annyit mert, az angolokról írt híres leveleiben a' britt alkotmánynak, csak hidegecske dicséretével mert előállani, ő keveset gondolt a' szabadsággal. Olly országban, minő Franciaország vala, hol 'sem-miféle political hatalom nem létezett az udvaron kívül, ő volt az első szellemi hatalom, 's így nem ahitozott más szerep után. Innen van, hogy ő mindig scepticusabb a' vallásra, mint a' hatalomra nézve, alkalmasint hasznára fordítván a' kőrlátlan monarchia' kedvezéseit, eléggé izlelvén régi barátjának, Richelieu maréchalnak önkényes politicáját, inkább szeretvén a' ministereket és kedvenceiket mint a' parlamentokat, 's végre még Maupeau kancellár' erőszakos lépéseit is dicsőítvén. Voltaire' political vigyázósága mellett is „angol levelei“ eltöltattak. Tizenöt évvel utóbb a' bölcs Montesquieu, csodálatra méltó ügyességgel magyarázván az angol alkotmányt, ez példányul és irigylettárgyul szolgált Európának. Mondhatni, jobban érti, mint magok az angolok, 's egy jótéteményt fedez fel azoknak, kik azt birják. Való, a' nézponatok' különbsége segíté őt e' tekintetben. Az angolokra nézve mindennapi ügy és vita volt az alkotmány, 's maga ez pártokra osztván az angol nemzetet, kevesen lehettek eléggé részrehajlatlanok 's eléggé nyugottak, hogy a' hatásokat és eszközöket jól áttanulhatták volna. Ez úgy áll a' philosophusokra nézve, mint a' többiekre. Locke, például, a' szabadság' fegyveres boszulóinak phlegmaticus tanítványa, ollyképen magyarázza az angol alkotmányt, mint azt a' puritánusok és Sydney védették volt. Midőn a' *polgári igazgatásról* értekezik, a' helyett hogy hazája' törvényeinek bölcs mérsékletét kimutatná, túlfeszíti az elvet technikai és erőszakos szigorral egyszersmind.

A' következő időkben, a' már nem többé vérengző, de folytonos czivakodó pártviták Angliában nem voltak alkalmasak felvilágosodótt ítéletet alapítani a' népben önnön törvényeiről. Swift, a' tory, sokkal inkább azon volt, hogy elleneit becsmérelje, mint hogy hazájának alkotmányát megkedveltesse, 's a' jogot: legyalázni a'

whigekeket legbecsesebb szabadságnak nézé. Magok a' whigekek, kiknek véleményeik' jelleménél fogva különösen az országos jogok' tanulásával és védelmével kell vala foglalkodniok, azokat inkább vetélkedés' mint elmélkedés' tárgyainak tekintették. Legjobb írójok, Adisson, növendéke a' francia szellemnek, elmés, democrata academicus, **III.** Vilmost és Milont magasztalá, gúnyolá a' praetendenst, kellemmel tudá nevetségessé tenni a' pártgyűlölség' dühét, de keveset gondolt azon csodálatra méltó mechanismussal, melly az angol szabadságot és hatalmat egy úttal megalapítá. Maga Bolingbroke, ő ki a' világ' az ügyek' s a' tudomány' szellemével bírt egyszermind, sehol sem mutatá ki írásaiban az angol alkotmány' való jellemét. A' pártszellem, a' harag', a' megcsalódott nagyravágyás' fellegei mindig elhomályosíták ez élénk értelmiséget. Hazájának törvényei között nincs semmi, mit meg ne támadott, mit nem védett volna, a' mint ezt az idő, a' szenvedelem, az érdek hozák magokkal.

Szóljak-e az angol jogászokról, kik különösen az alkotmány' formáival és eljárásaival foglalkodtak? fog-e vajjon előhaladni tudományában az olvasó, ha e' három tétel' fejlődéseit tanulá munkáikban: „potestas parlamentaria est secundum originem antiquissima, secundum dignitatem reverendissima, secundum scientiam capacissima?“ Azon theologiának nehézkes módszere, melly vérbe borítá a' három királyságot, úgy látszik, átörököltetett az angol publicistákra. 'S még is ezen vén tanárok' szűk és zsidó okoskodásaiban, a' törvény' vagy a' szokás' betűszerinti alkalmazásában, ezen tanárok' makacs ragaszkodásában bizonyos formákhoz a' nélkül hogy ezeket elméleti okoskodással támogatnák, rejtezik az angol alkotmány' fő érdeme. A' szabadság itt mindenütt fel van fegyverkezve, külön eljárásai vannak és külön folyamai, mellyeket fokonként kivivott, s mellyeket el nem veszt soha. Ezen szabadság nem valamely theoriának gyümölcse, de nem is módosul egy naptól a' másokra némi új theoriának befolyása által. A' minden ügyekre nézve független és egyér-

telmi eskütszék; a' sajtószabadság; az egyedi szabadságnak nem csak egyedül kinyilatkoztatása, de valóságos biztosítéka; a' bírói bepanaszlás' joga minden esetben és mindenki ellen, ezek azon megszerzett, változhatlan dolgok, mellyeknek csak szabályairól és szokásáról tesznek tanuságot az angol publicisták, de mellyek az ország' szabadságára többet érnek, mint az egymást felváltott francia alkotmányok' nagy maximái. De térjünk vissza: ezen jogaprólékosság, ezen hagyományi szelleme a' szabadságnak, melly az angol jogtudósokat jellemzi, igen távol volt attól, hogy Angliának tökéletes értésére, 's politicalai és erkölcsi egészéig emelkedhessék. Mit Montesquieu e' tárgyról írt, azt ő feltalálá; munkája a' való eredeti után készült. Előtte nem találkozott senki sem Angliában sem másutt, ki a' politicalai rend' minden fővonásait együvé gyűjtven, azokat egymás által, 's azon népnek, mellyre alkalmaztatnak, erkölcei és helyzete által ügyekezett volna megmagyaráztatni. Ezen a' valóság után készített utopia, a' legszebb hódolat, melly az angol monarchiának jutott, 's ezt túlélendi.

Montesquieu' analysisában nem találta semmi technicai, semmi hozzátételes: ő az angol alkotmány' életének forrásaihoz elhat; ő azt láttatja, érezteti cselekvésében. Ő nem mondta ki sehol e' szót: *jury*, miniszterek' felelősége, egyedi szabadság, habeas corpus, képviselő alkotmány, 's annyi egyebeket, mellyek most ismételtetnek. De ő csodálatra méltókép megfejté e' szavak' eszméit; és az egész angol közjog kevés lapokon magyaráztatik, egyedül a' következmények' erejénél fogva. Ő láttatja az olvasóval, miképen a' nép' szabadsága nem a' nép' hatalma; ő nyomozza véle e' szabadság' okait és eredményeit; ő ezeket szükséges valóságokként leszármaztatja; 's az olvasó előtt van az egész angol közjog, az óvás melletti szabadságtól kezdve, a' király' sérthetlenségeig, melly nélkül nincsen szabadság senki' számára. Milly értése a' múltnak és milly előlátás. A' közönséges elmék, még a' jelesbek is, mennyiben korok' szenvedel-

meiben részt vesznek, csak azon visszaéléseket támadják meg, 's csak azon veszélyektől tartanak, miknek tanúi. Montesquieu ezen túllát: a' tizenhatszadik század királysága alatt, 's ennek nem helyeslése közben, a' francia forradalom' zsarnokságát felfogja: „veszendőben volna minden, így ír ¹⁾, ha azon egy ember, vagy az előkelők, nemesek' vagy nép' azon egy testülete gyakorolná mind a' három hatalmat, a' törvényhozásnak, a' közrendelmények' végrehajtásának és az igazság kiszolgáltatás' hatalmát.“

Vajjon nem a' hatalmaknak ezen egy testületre halmonásából származott-e a' *convention'* zsarnoksága? És az angol alkotmány' szelleme nem áll-e azoknak olyképeni felosztásában, hogy az angol igen is féli a' magistraturát, de nem a' magistratualist; hogy a' törvényszékek nincsenek szorosan egy helytt megállapítva, de megállapítván az ítéletek, mint valamely szabatos textusa a' törvénynek; hogy a' végrehajtó hatalom legyen: a' fejdelem' kezében az ellenőrség, és a' befolyás a' gyűlésekben?

Tudom, hogy a' lángelkeek ócskaságnak nézik ez osztályozást. Vannak politikusok, kik már nem hisznek benne, és reájok nézve a' törvényhozó hatalom nem egyéb, mint külsőség, forma, mellyen keresztül a' végrehajtó hatalomnak mindent magával kell ragadnia. Mások ellenben, sokat adván a' törvényhozó hatalomra, ezt csak választás által képzelik, és az örökösödés' hozzájárulása nélkül. A' jövőendő ítéletet hozand e' vélemények felett, mellyek Montesquieu által meg nem engedettek. Azoknak, kik a' hatalmak' felosztását gúnyolván, csak felségjoggal bíró törvényhozást képesek megfogni, a' sérthetlen fejdelem' ellessúlyá nélkül, azt válaszolná: hogy szabadság nélküli respublicájok leszen; 's a' francia forradalom ezt bizonyítja. Azoknak, kik függő törvényhozást kívánnak, vagy a' törvényhozás' simulacrumát, eszükbe fogja juttatni szép theoriáját a' három hatalmról, mellyek indulásba hozva a' dolgok' mozgalma által, egyetértésben kénytelenek in-

1) *Esprit des lois*, liv. VI. c. VI.

dulni. De bizonynyal, hogy erős legyen e' törvényhozás, azt különböző természetűnek, kettős eredetűnek fogja akarni. A' választás mellett fennfogja tartani az örökösödést, meggyőződve, hogy ezen elv nélkül a' törvényhozás, az idők' járásához képest, vagy igen gyenge, vagy igen erős leend, a' végrehajtó hatalom' ellenében.

Villemain után

SZALAY LÁSZLÓ.

XXVIII.

SZ. VILIBALD' EGYHÁZA,

ÉS BÉLA KÚTJA.

Podhradczky József, sz. Márton' születése helyéről értekezvén (Tudományt. 1840. I. 59. 66.) IV. Béla király oklevelének ime' soraira hivatkozik: „*Et ibi in valle media est fons sacer, qui vocatur caput Pannoniae, qui cum aliis fontibus facit rivulum sub Ecclesia S. Willibaldi, et vocatur Pannosa.*“ (Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. III. p. 462.) és azt jegyzi meg, hogy a' mons Pannoniae helyről, valamint IV. Béla oklevelében érintett forrásról a' pannonhalmi szerzetesektől várhatni bővebb tudósítást.

Az oklevélben említett *Ecclesia S. Willibaldi* egyházra nézve tudva van, hogy ez a' pannonhalmi uradalomhoz tartozó sz. Mártontól negyed órányi távolságra fekvő *Ravaszd* falun kívül állott, keletre a' majorságon felül, hol a' *Pannsa* patak folydogál; ezen egyház a' szerzet viszszaállításakor (1803-ban) már pusztá omladék volt. A' mostani falu' közepén álló plebánia templomot szerzetünk' eltörlése alatt a' magyar kir. kamara építeté, melly ámbár sz. Márton tiszteletére van szentelve: bucsúja, és e' vidéken hires vására még is évenként sz. Vilibald napján (jul. 7-én) tartatik. A' régi egyház dűledékei Pannonhalmára hordattak fel az új könyvtár' építésekor, azok között volt azon sírkő is, melly jelenleg a' könyvtár' bemenetelével szemközt van befalazva; e' porhanyó könek már alig olvasható írása, mivel tudtomra még sehol sem jelent meg, itt következik:

IVLIO PATERNO
 Q SIG LEG IIAD STIP
 VI QVI VIX ANNOS
 XXVIII QVIES T BELL.
 DESIDERATE T IVLIO
 FVSCO Q MIL LEG SS
 STIP II QVI VIX ANNOS
 XXVII QVIES T BELL DES
 IVLIA FVSCINILLA MA
 TER FILIS PIENTISSIMIS 1)

Az oklevélben érintett forrás e' vidéken most is Béla kútja név alatt ismeretes, melly a' *Panzsa* felé vigan hőmpölgeti kristály habjait. Csörgedezése kivált a' nyár' heves napjain az országuiról magához csalja a' szomjas utazót. E' forrás fölött négyszegletes épületecske áll, az országutra szolgáló oldalába márványkő van falazva ime' felirattal:

- 1) E' sírkő magyarázatára nem volna nehéz *Thomae Reinesii, Syntagma Inscriptionum antiquarum. Lipsiae, 1682. fol.* című, épen asztalom' lábához támasztott könyvből holmit felhoznom; de mivel rajza, nagysága, olvasása stb. nem közöltetik, elég legyen olvasását adnom:

Julio Paterno,
 qui signifer legionis II. adiutricis stipendiorum
 VI. qui vixit annos
 XXVIII. Quies tibi bello
 desiderate. Et Julio
 Fusco, qui miles legionis supra scriptae,
 stipendiorum II. qui vixit annos
 XXVII. Quies tibi bello desiderate.
 Julia Fvscinilla ma-
 ter fili(i)s pientissimis.

A' szerkeszt.

Fons hic Pannosus

*Belae quondam quarto Hungariae Regi degustatus
et probatus.*

Sed vetustate prope corruptus

*BeneVoLa saCrI MontIs Panno-
nIae ProVIDentIa PVRiore sCatVRIt
aqVa.*

RÓMER FLÓRIS.

XXIX.

OKLEVEELES TOLDALÉK.

Nitra vármegyei magyarság a' XVI-ik századból.

Komoly elmélkedésre nyújt alkalmat nemzetünk' történeteit vizsgálónak a' magyar nyelv' viszontagsága fölötti szemlélődés, tudván: hogy az europai népek' tengerében, minden rokon elemi élesztés nélkül végkép elszigetelten, egyfelől a' honbeli idegen nyelvektől fogyasztva, másfelől a' latintól törpítve annyi száz évek után, annyi ezer meg ezer viszályok közt ázsiai eredetiségében még is élten él, sőt virágozni kezd. Valóban, isteni gondviselésnek tulajdoníthatni nyelvünk' megmaradását, mondják némely-lyek; alkotmányi rendszerének köszönheti nyelve ki nem halását a' maroknyi magyar: állítják mások. Nem, uraim! ezen okoskodások helytelenek, kevesbé kielégítők. Hiszen többször földig sujták a' csapások, többször szívéig hatott az ostor; alkotmányunk pedig a' jövevénye-

kének szabad szállongást engede, sőt municipalitásaink emezeket pártolák. Más előzmények szülek az eredményt. „Erős, hatalmas és nem maroknyi nép volt e' honban a' magyar.“ Ebből, egyedül ebből fejthető meg nyelve' olly erőben maradása, hogy enyészethez már közel, újra föl-emelheté fejét, majdan egykor a' művelt europaikéval versenyt futandó. Minden a' természet' rendén ment, semmi csudálatos, semmi megfoghatlan sorsában; ezt bizonyon állithatom. Nincs ugyan élő nemzeti nyelv, mellynek olly mostoha körülmények közt, olly hatalmas elemekkel kellett volna vnia életeért, mint a' mohácsi gyász nap óta a' magyarénak: de épen az bizonyítja, mit kimutatni akarok, hogy a' magyar hajdanta *nem maroknyi*, hanem szélesen, mainál sokkal terjedtebb vala nyelvében. Több századoknak kell lefolyni, míg egy hatalmas nemzet' nyelve kihal, vagy terjedelmében ugy megapad, valamint megfogyott viharos idők közt a' magyaré. Az elsőbbit senki sem kétli; ez utóbbiról okleveles adatok tesznek tanúságot. Honunk' messzinyuló vidékein, hol most idegen nyelv divatozik, a' főntebbi századokban tiszta magyar ajak zenget; tehát a' réginél jóval szűkebb határok közé szorítva érezzük a' sanyaru idők' súlyát.

Az 1825-iki országgyűlésen b. Mednyánszky Alajos a' m. nyelv' egykor terjedelmesb voltának bizonyításául Trencsin és Nitra vármegyék' régente magyar nyelvvel élését factumokra hivatkozva, ékes szónoklattal adá elő. Folyóiratinkban mások oklevelek' nyomán szólaltak föl több vidékek' múlt időkbeni magyarsága mellett. Efféle állitmányok hihetőségig bizonyítva, azonban még nem minden oldalról megvitatva 's tanusítva forognak kézen. Szinte e' célból értekezvén, közlöm itt Nitra vármegyé-

nek 1582-iki hiteles levelét, melly egyéb diplomati-
cai nevezetességén kívül, eléggé kiünteti azon megyében
nyelvünk' kelendőségét 's köz életbeni divatát; kéttelenné
tevé, hogy nem csak a' nemesség, hanem a' köznép is
magyarúl beszélt keblében. Tartalma a' megyei szolgál-
bíró és eskütt által némi hatalmaskodás tárgyában Fül-
dessy János ellen kihalgatott tanuk' vallását állítja elő.
Im' e' ritka oklevél saját gyűjteményem' eredetie után.

„Nos Benedictus Chwzy de Pwzthazenthnyhal Vice
Comes Judicesnobiliū et Jurati assessores Comitatus Nit-
triensis Damus pro memoria Quod cum nos In presenti
feria tertia proxima ante festum Beati Bartholomei Apo-
stoli proxime preteritum hic Nittrie loco scilicet et die
celebrationis Sedis nostre Judiciariae vna cum dictae ip-
sius Sedis nostre Judiciariae Juratis assessoribus pro fa-
ciendo Iudicio moderatiuo causantibus pro Tribunali no-
biscum constitutis consedissemus Extunc Egregy Georgius
Booz Judexnobiliū et Nicolaus Ernyeo Juratus assessor
ipsius Comitatus Nittriensis nostram Judiciariam exurgen-
do in praesentiam quasdam attestationes testiumque Inqui-
sitiones collateraliter examinatas in simplici papyro *Ser-
mone Hungarico* conscriptas ex Commissione Reverendis-
simi domini *Zachariae Mossoczy Episcopi et Comit̃s per-
petui Comitatus Nittriensis* Contra Nobilem Stephanum
Feöldeössy coram nobis in Iudicio exhibuissent et prae-
sentassent Mox Nobiles Joannes Gheöreögh pro se perso-
naliter ac Andreas filius Thobiae Bossany pro Nobili Fran-
cisco Wasardy cum nostris literis Procuratoriis eandem
nostram Judiciariam exurgentes in praesentiam paria ea-
rundem attestationum per nos sibi dari postularunt Qua-
rum tenor talis est: .

1582 Ezthendeoben Zentth Annazon naputhan walo Pyntheken En Booz Gyeorgy. Zolgabyro Eskvttth Ernyeö Miklos menthwnk felseo Wasardra Vram eo Nagysagha Feo Ispannak paranchyolatthyara hogy Requiralnank azth az dolgotth az mynemeo dologh ez elmwlthth hetheton essetth wolna Földeos Istwanthwvl az Zombatthyakon es hogy kikel cheleketthe wolna aztth hogy az Zombatthy kalmarokatth zabad vthukon felvertthek wolna es marhayokatth el fozthotthak wolna potentia mediante *Item* Michael Zabo de Felseo Wasard Nobilis hytthy zeryntht ezth wallya hogy ez elmultth Hettfeon esetth ez dologh Feoldeossy Istvan hoza ide Wasardra ketth Zombatthy zekeretth kalmar zekeretth az eo magha pusztha wdwar helere Marthon faluyra es mynketth hywa oda pro testimonio es monda Feoldeossy Istvan Jo Wraim Im latthya kegyelmetthek ez zekereketth en Be hoztham az okaertth hogy engemetth az Zombatthyak tellesegel megh nyomorytthotthanak mynden marhamotth el wetthyk zyntthe koldossa hatthanak azertth en ezth hoztham Be hogy az en el wytth marham ha megh lezen ennekem nem kel az eowweok chak legyen megh az enym azert protestalok kegy: hogy jeowwendeoben ne mondassek az hogy en gonozzual cheleketthem wolna monda az Zombatthyak keozeol egy mond ha chak annyttth wytth wolna el Feoldeossy az meny az eowve woltth wolna soha megh sem Emlekezettth wolna az varas Rola az mi sok sok mertth Feoldeossy marhaya egy mas nem theöttth teobbetth hwvzon eotth zaz foryntthara marhanal kytth az Zombatthy varas el wytth onnan azthan az zekerekreol az ladakotth tudni illyk negy ladatth az Wasardy Ferencz hazahoz wywe Feoldeossy Istvan onan az ladanak az harmatth elwywe

kochyan az negyedyketh otth hagyta wgyan azon nap-
 pon az Zombatthyak fegyweres kezel rayttha az Wasardy
 Ferencz hazara es az otth hagyotth egy ladatth elwewyk
 az Zombatthyak az kyk Feoldeossy Istwannal wolthanak
 az megh leoth dologban tyz gyalogh woltt ho pynzesek
 wolthanak de hogy aztth tudnam kyk es hova walok nem
 tudom, de az mynth elwyltthem mynth ha az feher hegy
 olyan thotthok wolthanak wele *Item* Franciscus Wa-
 sardy Nobilis hytteryntth azontth wallya az mynth az
 feleol megh jrth egy tthanu *Item* Martinus Jwnossa fel-
 seo wasardy Peregh mester Wasardy Bodysarne azzo-
 nyom Jobbagya hytt zeryntth aztth wallya az mynth az
 eleotth walo thanwk chyak hogy az kyk Feoldeossy Ist-
 wannal wolthanak nem latta el theobbetth harom avagy
 negyen *Item* Emericus Kwrtesy Felseo Wasardon la-
 kozo nemes zemel azontth wallya az mynth az feleol meg
 jrth egy thano Wasardy Gergel *Item* Mezaros Andras
 Wasardy Farkas Jobbagya Laurentius Janos Wasardy —
 — arne Jobbagya Valentinus Saronyok eorundem Nicolaus
 — — en eorundem Felseo Wasardon lakozok hytthek ze-
 rinth aztth wallyak az minth az eleotth walo thano el-
 seo thano Szabo Myhal azth ys hoza thewven hogy az kyk
 wele wolthanak Feoldeosiwel sem feo Ispan nepe sem
 Kapitane nem woltt hanem walami Ideghen nep woltt
 wolna De Marthonfalwa *Item* Franciscus Chetka Micha-
 el (*üres hely*) Thardy Istwan Jobbagy Vrban Balyntth Gy-
 czy Pal Jobbagya Marthonfalwan lakozo hytt zeryntth
 ezth wallyak hogy mynketh hywotth oda Feoldeossy Ist-
 wan mykor az Zombatthy kalmar zekereketh be hoztha
 az eo magha Puztha wdwarhelre es twdomanth theotth
 azon hogy jm en Be hoztam az Zombatthy zekereketh

azerth hogy ennekem sok marhamotth wytthek el az Zombatthyak enys azerth hoztham el ha az enym megh lezen jhon az eoweok ennekem nem kel chak legyen megh az enym az my azth jlletthy hogy kykkel woltth wolna nem twgywk my nem esmerthwnk sem feo Ispan vram sem Kapytthan vram eo Nagysagok zolgay woltthanak wolna *Item* Georgius Forrozeghy Forrózeghy Boldysar fija Forrozeghen lakozo hytthy zerynth aztth wallya az myth az elseo thano Zabo Myhal *Item* Georgius Forrozeghy filius Gregory Forrozeghy Nobilis hytthy zerynth eztth wallya hogy egyebetth nem tud hanem hogy egy ladatth lattham hogy az Zombatthyak fel wontthak az eo maghok kochyokra es elwyttthyk Towabba azthys hallotam az Zombatthyak zayabol aztth monthak hogy jo twgywk my kychodak wolthanak Feoldeossy Istwannal es ky jobbagy woltthanak Borotthy Matthyas es Spaczay Istwane Spaczayak es Korompayak Bogdanoczyak Wasardy Gergel azonth wallya hogy eo ys hallottha ez zotth az Zombatthyak zayabol hogy Spaczayak Korompayak es Bogdanoczyak wolthanak wolna Borotthy Matthyas, es Spaczay Istwan Jobbagy wolthanak.

Quas nos de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali transummi et transcribi presentibus literis nostris *patentibus* inseri et inscribi facient. memorato Francisco Wasardy jurium ejusdem futura pro cautela *sub sigillo istius Comitatus nostri Authentico* dandas duximus et concedendas communi suadente justitia. Datum die et loco prenotatis Anno domini Millesimo quingentesimo octogesimo secundo. (L. S.) -Lecta. Vjce Comes Manppr. Joannes Trnowsky Judlium. Stephanus Kjwrthy Judlium m. p. Joannes Sooky Judlium Georgius Bocz Judlium.

E' nyílt alaku oklevél hoszaságban $2\frac{1}{2}$ arasztnyi, $1\frac{1}{2}$ iv rongy-papirból összeragasztva; irott felén alatt a' rányomott pecsét. Irata beszédosztó jelek nélkül. A' magyar szövegben semmi ékezés; a' *lth*, *z*, *eo*, *w*, betük' *t*, *sz*, *ö*, *u*, *v*, *ü* helyett használatát az olvasó könnyen észre veendi. Az *y* mindenütt két ponttal vagy ékkel jö elő *i* és *j* betüt jelentvén így: *ÿ*.

Ne vélje valaki, mintha nemzeti nyelvünk' kelete e' megyének csak némi vidékére lett volna szorítva. Általános volt az, különösen a' nemességnél, mit megbizonyítani nem nehéz. Elöttem fekszik egy korszakban élt Nitra megyei *hat* szolgabírónak több rendbeli eredeti pecsétes nyugtatványa tiszti díj fölvételéről szóló, mind anya nyelvünkön írva, jelesen: *Bosányi Kristófé* 1569. 1570. *Gepes Benedeké* 1570. *Makray Jánosé* 1570. 1571. *Nagy Istváné* 1570. 1571. 1574. *Vethey Jánosé* 1570. 1571. 1572. végre *Booz Györgyé* 1577. 1578. és 1583-ik évekről. Lehet-e ennél nagyobb bizonyság nyelvünk általános használatára? Sőt a' pozsoni kamra is magyarul levelezett e' megyével, mint Bossányi András megyebeli királyi rovóhoz (Dicator) 1598-ki jan. 14-kén küldött, nálam lévő eredeti hivatalos levele bizonyítja.

JERNEY JÁNOS.

Ismét az 1452. költ záloglevél.

Ez már a' Tudományt. 1840. IV. 270. l. közölteték.
A' Nachlese auf dem Felde der ungarischen und sieben-
 bürgerischen Geschichte, von A. K. (Anton Kurz.) II. füzet
 végén, képmásban adatik, olvasása itt következik:

„En bolkeuy Petter addom en myndeneknek twttara
 kyknek Illyk en az en Jozagomat az ky en byrrtokom al-
 lat wagyon zaz somboron, mynden hozza tartozzowal wet-
 tem zalogon Zekel gergelnek, három foryntba ezer negy
 zaz etwenket eztendwben wyzkerezt nop wttan walo
 wassarnappon kwlt ez lewvel ezt en addom az en pecset-
 temnek erwsssege ala ez dorlognak megtatassára SSSSS
 annak felette attam odda en magamat hog ha my dolgon
 lyzzen gondomat wysselye. (P. H.)

ÉRTEKEZÉSEK' MUTATÓJA.

A.

Abauj vármegye' alispánjának és szolgabirájának bizonyítványa 130.

Ádám János gyászéneke 83.

Ahmed el Katib arabiró ismeretése 242. 259. észrevétele 260.

Aranka György' jelentése 80.

Archimedes miként alapítá meg a' moztant? 205.

B.

Báthory Gábor' magyar esküvele 192.

Báthory István 60. pecsété 66.

Bayer' véleménye 228.

Beretyó 21.

Beychy János kezelé a' váczii püspökség jövedelmeit 308.

Biedermann' könyve 56.

Borsos Sebestyén székely, Tamás pedig alsó fejmegyei 81.

Böi convent' emlékezetének fölélesztése 246. oklevele 250.

Bulgarin' véleménye 228.

C.

Chakan czímet adának a' görögök az orosznp főnökének 265. 268.

Cs.

Csik sz. miklósi templom' felirata 113. négyféle magyarázata 114.

D.

Dante több mint Homer 42.

Demosthenes 271. honvárosa' polgárait egyesíteni akarta 272. született Athenben, kardművésznak és barbar eredetű anyja gyermeke 273. tizenhetedik évében lépett fel először

gyámnokai ellen 273. szerencsétlenül 274. másodszer fűtő űzte el a' szónok székről 274. földalatti szobáját századok múlva is meglátogatták emléke' tisztelői 275. gyakorlatok által hozá helyre hibáit 276. ítélőszéki beszédei 277. mit tanácsolt polgártársainak? 282. előre látta a' jövőt 286. szabad lelkeleg rajzoló a' rossz rendszerd 289.

Dudith Ágoston 307.

E.

Ecclecticismus 143.

Egység van a' természetben 324.

Einhard' állítása 265.

Ellenkező diplomaticai szokás 320.

Emlékiratokat irának: császár és királyok, hadvezérek és ministerek, országférfiak és udvarnokok stb. 69.

Ewers' állítása 228. 269.

F.

Fénytan 208. atyjának Euclid tartathatik 208.

Fichte 39. állítása 135.

Fraehn' értekezése 241.

Francia költészet literaturája 40. historiai literaturája leg-gazdagabb 67. philosophia 131.

Fülöp macedoniai király ismer-te a' görögök' romlását 279.

G.

Gans Edvard állítása 323.

Gay-Lussac 298.

Gerbet apát' állítása 142.

Görögországban a' leggazabb ügy is védőket és pártokat lelt 278.

Görög-római műveltség érzéki volt 54.

Göthe' állítása 131.

Guizot philosophiailag fogta fel a' történetet 75.

II.

Hangtudomány 207. teremője Pythagoras 207.

Hazafiságunk inkább szemléleti, mint gyakorlati 17.

Hegel 37. philosophiája meg- egyezik a' német egyoldalú- ság szellemével 55. azonsági rendszere Plátónál, kifejtve Plotinnál található 56. szavai 131. ezeket Mager Francia- országra alkalmazza 132.

Hegelisták 135.

Higálltan 206. alapját Archime- des vetette meg 206.

Honnan jöttek és kik voltak a' kormányra hívott oroszok 228.

Honunkat becsmérelnünk nincs okunk 17.

Horvát István' állítása 228. a' be nem fejezett munkájában 231. előzményeit három pont- ra vonhatni 237.

Hun-scytha betűkkel írott Tu- rócz vgyei régiség 109. 117. azon betűkről értekező mun- kák' időszaki sora 109. 110. úgy látszik Telegdi után irat- tak 113. illy betűkkel írott emlékek 115. Turócz vgyeinek képmása, és olvasása 120. az abban foglalt nevek 125.

I.

Iskolai művelésnek viszonya és hatása a' társalgási művelődés- re 176.

III.

Kant megkülönböztette gondol- kodást a' léttől 135.

Karamschin' véleménye 228.

Kechety Márton 207.

Kik javíták a' számtant 301.

Kői káptalan oklevelei 59.

Költészetre nem csak az élet hat, hanem a' literatura is 46.

Königsbergben nincs vegytani műhely 349.

Középkor az emberiség ifjusá- gának kora 40.

Középszolnok 23.

Köznép születése vallását va- kon követi 145.

Kraszna folyam 21.

Kraszna megye 23.

Krónikák 68.

Krug 39. jegyzete a' nordman- nok és oroszok' azonságáról 263.

L.

Lajos (II.) király' halála, egy kortárs eltérő előadása 167.

Lamenais' állítása 142.

Lehrberg' véleménye 228.

Literatura a' nemzet és korszel- lemének kinyomata 52.

Locke rendszerbe hozá az empi- rismust 140.

Luitprand' állítása 269.

M.

Mager' munkája 37. ő a' kút- fők' olvasására hét évet for- dított 37. meggyőződése a' philosophiáról 38. ő azt nem szereti, a' mi világos 39. Fich- tét tizenütször, Hegelt har- minczszor olvasta 39. állításai 41. 42. 43. 44. szerinte nincs philosophia, csak hegeli 52. a' francia historicusokat osz- tályozza 69. nézetei a' fran- czia philosophiáról 134. 148. az újabb philosophia' születé- si korát a' reformatióban lát- ja 139. gáncsolja az ecclecti- cismust 147.

Meleg Boldizsár 307.

Mélyföld, nem mérföld 188.

Memoirok a' krónikákra követ- keztek, melyekben a' fran- cziák historiájokra nézve iga- zi kincset bírnak 68.

Mennyiség' cathegóriája illeti főkép a' természeti tárgyakat 195.

Mitscherlich 351.

Mívelés' fogalma 177. iskolai 183.

Montesquieu 359. „törvények” szelleme” című munkájával a XVIII-dik század’ első felének scepticismusa ’s epicureismusa után a’ szellemi vizsgálathatás kezdődik. 360. a’ kormányok’ osztályozása. 362. az éghajlatok’ befolyásáról az alkotmányokra. 363—4. a’ religiónak, különösen a’ kereszténységnek befolyása. 365. az angol alkotmány magyaráztatik. 368. a’ három alkotmányos hatalomnak egy személy, vagy azonagy testület általi gyakoroltatásának veszedelmeit fejtegeti.

Mossóczy Zakariás 307.

Moztan a’ régi görög világban 204.

N.

Napfogyatkozások 93. 150. 210. Napoleont illető literatura egész könyvtár 68. ~

Német tudománydagály

Németek a’ francziákat utánozták 38.

Németországban nem volt terméshozatbúvár a’ hadak’ utolján 292.

Népiszkola’ számára készült történeti munka’ tulajdonai 12. annak olvasókönyve 18. 19. abban miként adhatni elő a’ hontörténeteit 9. előadások’ módja 11. 12. 14. 15.

Nesztor’ állítása 229. 262. 263. görög krónikákra hivatkozik 264.

Newton’ szabálya 201. ez ellen ő maga legtöbbet vétett 201. elméje 296.

Nitra vmegyei magyarság a’ XVI. században. 373.

Nordmannok’ madzsus (magus) 269. pogány, hihetlen, orosz nevezete 261. azok Oroszországban 263. szöke hajuak 265.

O.

Okoskodó historicusok 69.

Olynth kemény harczot állá ki 281.

Orosz birodalom’ alapítóinak származatáról kétféle a’ vélemény: másod a’ scandinaviai norman nevezetű, másod a’ kazár nemzetről keletkezést vitatják 228.

Oxygen lépett a’ vegytanra 325. Oxygentan 382.

Ozdi Borsos Tamás 80.

P.

Pétervárad Balázs 307.

Pethő Márton 307.

Philosophia nem más, mint az idő irányának eredménye 67. Philosophiai iskola 76.

Phlogiston nem tudta magát fontossá tenni 325.

Photius’ állítása 266.

Poroszország. nincsenek vegytani műhelyek 305.

Pragmaticai iskola 74.

Procop’ állítása 264.

R.

Régi kor, az emberiség gyermekkora 40. érzéki műveltsége a’ görög nemzetben érte el tetőpontját, mely aetheticai jellemű 41.

Régi magyar költészet 80.

Régi művészet elnyelé a’ vallást 44.

Rhetorizáló ’historicusok 69.

Rhos, rőt néven hivatnak az oroszok 264.

Román és dráma historiai lett Francziaországban 67.

Romanticai művészet első szaka 42.

Rotteck’ ország lexicon 39.

Rurik’ halála után Oleg kormányozá az országot 227.

S.

Sabaudiában ásvány forrás gyógyt golyvákat 302.

Satyrus a’ színész öntött Demosthenes’ lelkébe vigasztalást 274.

Schelling rendszere 137.

Schlözer véleménye 228.

Scholastica philosophia 54.
Sírkő, római. 371.
Somlyó, mezőváros 24.
Strahl' véleménye 228.

Sz.

Szamos' halai 26.
Sz. Vilibald' egyháza, és Béla kútja. 370.
Sziksó-gyártás' haszna 297.
Szilagy' jelen állapota, határai, fekvése, termékenysége, vizei 20. 21. fürdő vizei 22. orvosi és vegytani vizsgálat alá vetve még nem voltak 23. sós vize és forrásai 23. polgári felosztása 23. természetményei 25. erdei a' vad csoportosan belyong 26. madárban is gazdag 26. földje 27. bora 27. gyümölcse 28. erdei a' gombák' hazája 28. ércze és sója nincsen 29. sóbányája 29. több rejtett kincse, márványa 29. és alabastruma is van 30. lakosi szegények 30. népének charactervonása 30. nemessége, pórnépe 31. 32. kereskedése, műveltsége, 's tudományossága 33. 34. vallásai 35.

T.

Tapasztalásnak két ága: a' szemlélet és próbatét 196.
Társalgás és társalgási nevelés 182.
Tasnád mezőváros 24.
Természeti tudományok tanítása 's a' vegytan' állapota Poroszthonban 291. 344.
Természettan hajdankori története 195. története a' görög nép szellemi hőseinél kezdődik 200.
Természettudomány' szeme a' tapasztalás 196. egyidejű az emberiséggel 199.

Theologiai iskola 144.
Thunmann' véleménye 228.
Történetíró hármas kötelessége 76.

Történeten kielégíti a' tudni vágy ösztönét, határa majd a' végtelenig terjed 7. arra már gyermek éveinkben nagy a' hajlamunk 8. annak szemléleti és gyakorlati célja 10. 13. abban főleg aesthetikai tekintetre kell ügyelnünk 14.

U.

Új iskola Franciaországban 50.
Újkor az emberiség férfi kora 40. különbözik a' többtől 43.
Ujlaki János 307.
Új romantica 48.

V.

Váci püspökség' birtok-jövedelmét mutató magyar oklevelek 307. ahhoz tartozó 11. helység' jövedelme 308. 309. azok' folyamodása a' kamarához 318.
Való-e, hogy az orosz birodalom' alapítói magyarok voltak? 227. 259.
Vegyrendszer 323.
Vegytan mint orvos szolgálója csupán hántatót és hajtókat készített 293. feladata 303.
Vegytani feloldás 303.
Vizsgáló historicusok 69.
Voltaire historiai érdeme 70.

Z.

Zilah, mezőváros 23.
Zöldenytan 336.

Zs.

Zsibó, mezőváros nevezetességei 24.

TUDOMÁNYTÁR 1834, 1835, 1836, 1837, 1838. Minden folyam-
mat 4 kötet. Ára nyomt. pap. 4 ft, velin. 5 ft cp. — 1839. 12 fü-
zet vel. 5 ft.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság
Első kötet. 8rét. kötve, postapap. 54 kr. középpap. 40 kr.

GRAMMATICA UNGHERESE dell' avvocato Francesco Császár
n8r. két rész egy kötetben. Postapap. kötve 1 ft 30 kr.

MAGYAR ÉS NÉMET SZERESZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. tár-
saság. Német Magyar rész. Kis 8rét, három-három oszlopra. író
papirosra fűzve 3 ft, postapap. fűzve 3 ft 30 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a' m. t. társaság.
8rét. kötve. 40 kr.

HORÁTIUS LEVELEI. Fordította Kis János. Az eredeti textus-
sal Döring szerina, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel, Kazin-
czy Ferencz által. n. 8. Postapap. kötv 2 for. 15 kr.

ROMAI CLASSICUSOK, magyar fordításokban. Kiadja a' m. t.
társaság. Első kötet. C.C.Sallustius' épen maradt minden munkái.
Magyarra Kazinczy Ferencz. n8r. kötve 2 ft; köz. pap. 1 ft. 30 kr.

— — Második kötet. M. T. Ciceróból beszédek, levelek,
és Scipió' álma. Ford. Kazinczy Ferencz. n. 8. kötve 1 ft. 36 kr,
köz. pap. 1 f 12 kr.

MAGYAR JÁTEKSZINI JUTALMAZOTT FELELETEK, a' m. tud.
társaságnak ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játé-
kszint Budapesten állandóan megállapítani? (Fáy', Kállay' és Jakab'
feleleteik.) Ára közép pap. 36. kr. Postapap. 48 kr.

EREDETI JÁTEKSZÍN. Hét kötet n12r. kötve 4 ft 33 kr. cp.

KÜLFÖLDI JÁTEKSZÍN. — 17 kötet n12r. kötve 8 ft 38 kr. cp.
(Egyenként is megvehetők).

KAZINCZY FERENCZ' eredeti munkái. Első kötet. Poetai mun-
kái, n. 12rét. kötve postapap. 1 ft 36 kr, nyomt. pap. 1 ft 12 kr.

PHILOSOPHIAI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első*
kötet. N8r. kötve postapap. 1 ft, közép pap. 45 kr cp.

VEZÉRKÖNYV AZ ELEMI NEVELÉS ÉS TANÍTÁSRA, vallási kü-
lönbség nélkül minden tanítók' 's tanulók' számára. Másodrendű
koszorúzott pályamunka. Írta *Warga János.* n8r. *Első kötet.* Az
elemi nevelés' alapvonatai. Ára a' fali olvasó táblákkal 50 kr cp.

Fali ABC és Olvasó táblák prof. *Warga Jánostól.* 5 ív egész
rétben, 20 kr cp.

A' FELSŐBB ANALYSIS' ELEMEL. Írta *Györy Sándor.* Első füzet.
n4r. Szép nyomt. pap. és kötve 1 ft 30 kr cp.

A' TERMÉSZETES SZÁMOK' LOGARITHMAI. Itől 108000-ig. Szor-
kezteté *Babbage Károly*, Stereotyp-harmadik kiadás, *Nagy Ká-
roly* m. t. t. l. tag' ügyelése alatt. XIV és 202 lap. London, a' m.
tud. társ. költségével. 1834. n. 8r. Ára: magyar, angol, és német
bevezetéssel, zöld papirosra 5 ft, sárgán 4 ft. 45 kr., fejéren
4 ft; két nyelven (t. i. magyar és angol v. német) zöld pap. 4 ft.
30 kr., sárgán 4 ft 15 kr., fejéren 3 ft 40 kr. cp.

FENYÍTŐ TÖRVÉNYSZÉKI MAGYAR TÖRVÉNY. Írta *Szlemenics Pál.*
n8r. kötve 1 ft 12 kr cp.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. tud. tár-
ság. 1. kötet: Topperczér és Csorba: A' Pokolvarról n8r. k. 48 kr.

SERKESZÉG, melyet előadási kézikönyvvül kiadott doctor
Chelius, heidelbergi professor. Fordította *Bugát Pál* és *Smalkovics*
M. Három kötet. a' műszavak' deéknémet-magyar és magyar-német-
deák gyűjteményével. n8r. Mindenik kötet' ára külön 1 fi. 40 kr. cp.

FARINI JÁNOS' TANÍTMÁNYA A' SZEMBETEGSÉGEKRŐL. Fordította
dr. *Fajánóz János.* n8r. csinos borítékba kötve 1 ft 36 kr. cp.

A' magyar tudós társaság' *alaprajza* és rendszabásai. 27. 1.
4r. füzve 12 kr. cp.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	<i>Lap.</i>
XXV. A' vegyrendszerről. IRINYI	323
XXVI. A' természeti tudományok' tanításáról, 's a' vegytan' állapotjáról Poroszhonban, (II. köz- lés.) VAJDA PÉTER	344
XXVII. Montesquieu. SZALAY LÁSZLÓ	358
XXVIII. Sz. Vilibald' egyháza, és Béla kútja. RÓMER FLÓRIS.	370
XXIX. Okleveles toldalék. Nyitra vármegyei magyarság, a' XVI-dik századból. JERNEY JÁNOS.	373

Értekezések' tartalma, és mutatója az új
folyam' VIII-dik kötetéhez.

L I T E R A T U R A.

A' GÖRÖG LITERATURA' JELEN ÁLLAPOTJA	441
CRITICAI SZEMLE.	

Státusgazdaságtan.

J. Fr. Eus. Lotz, Handbuch der Staatswirthschafts- lehre	446
M. T. DUCHATEL und F. M. L. NAVILLE. Das Armen- wesen nach allen seinen Richtungen als Staats- anstalt und als Privatwerk etc.	462

BIBLIOGRAPHIA	468
MAGYAR BIBLIOGRAPHIA 1839-ről	477
LITERATURAI MUTATÓ	503

E' folyóirásból, havonként egy, legalább hat ívnyi füzet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy 12 havi füzetből álló egész évi folyamatra, csak 5 fr. cp. leszen velin-pap, legfinomabb vetinen pedig 6 ft 30 kr. cp. Postán 1 ft 36 krral drágább. A' megbízotti könyvtáros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak
Eggenberger József Pesten.
